

Språk och stil

TIDSKRIFT FÖR
SVENSK SPRÅKFORSKNING

DISTRIBUTION

NY FÖLJD

eddy.se ab
e-post: order@bokorder.se

31:2 ♦ 2021

Utgiven med stöd av Vetenskapsrådet

Utgiven med stöd av

Språk och stils redaktion tar hjälp av externa manusgranskare för att avgöra vilka bidrag som ska antas till publicering. Inför bearbetningen av sina manus har också artikelförfattarna fått ta del av referenternas utlåtanden. Redaktionen tackar följande personer för värdefulla referentinsatser under arbetet med denna volym av Språk och stil.

Åsa Abelin, Maia Andréasson, Theres Bellander, Johan Brandtler, Jonas Carlquist, Lars-Olof Delsing, Lars-Johan Ekerot, Mona Forsskåhl, Staffan Fridell, Lisa Holm, Izabela Karhiahö, Susanna Karlsson, Filippa Lindahl, Zoe Nikolaidou, Catrin Norrby, Johanna Prytz, Tomas Riad, Jakob Steensig, Jan Svennevig, Elisabeth Zetterholm.

De engelska sammanfattningarna har språkgranskats av fil.dr Angela Terrill.

© Författarna

ISSN 1101-1165

URN urn:nbn:se:uu:diva-470903

E-ISSN 2002-4010

URN-URL <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-470903>

Produktion: eddy.se ab, Visby 2022

Printed in Sweden by Norra Skåne Offset, Klippan 2022

Innehåll

Elisabet Engdahl, Per Linell & Niklas Norén: Pivåytttranden och pivoider i svenskan	5
Sara Rönqvist: Det adverbliella uttrycket <i>på något sätt</i> i samtalsinteraktion	39
Maria Wiktorsson: Interjektioner eller ideofoner? En undersökning av <i>vips</i> och <i>svisch</i>	72
Kajsa Thyberg: Svenska <i>det</i> -konstruktioners betydelsepotential. Om verbsemantik och modalitet i satser med icke-referentiellt <i>det</i>	106
Alexander Katourgi: Kolon: Ett informationsstrukturerande skiljetecken	134
Ida Melander: Att söka vård med text. Egenremissen som genre	160
 <i>Smärre bidrag</i>	
Alva Dahl: Stilvägledning i ett snårigt textlandskap	193
 <i>Recensioner</i>	
Ahlholm, Aku: Vargens röst: rovdjursdiskursen i finsk, finlandssvensk och svensk press från 1990-talet till 2010-talet (2021). Rec. av Henrik Rahm	199
Brandtler, Johan & Kalm, Mikael (red.): Nyanser av grammatik. Gränser, mångfald, fördjupning (2021). Rec. av Therese Lindström Tiedemann	202
Christensson, Johan: Teacher Identity as Discourse. A Case Study of Students in Swedish Teacher Education (2021). Rec. av Yvonne Halleson	207
Collberg, Philippe: Meningar i text. Satsradning i teoretisk och empirisk belysning (2020). Rec. av Olle Josephson	211
Katourgi, Alexander: Svenskan går bananer. En bok om översättningar som syns (2020). Rec. av Alva Dahl	215
Norrby, Catrin, Lindström, Jan, Nilsson, Jenny & Wide, Camilla: Interaktion och variation i pluricentriska språk. Kommunikativa mönster i sverigesvenska och finlandssvenska. Slutrapport från ett forskningsprogram (2021). Rec. av Ulla Börestam	218
Thyberg, Kajsa: <i>Det</i> -konstruktioner i bruk. En systemisk-funktionell analys av satser med icke-referentiellt <i>det</i> i modern svenska (2020). Rec. av Lisa Holm	223

Åkerblom, Sandy: På väg mot en förståelse av fenomenet inkongruent predikativ: ett försök att beskriva och förklara fenomenet samt skildra dess forsknings- historia (2020). Rec. av Helge Lødrup	227
Författarna i detta nummer	232

Pivåyttranden och pivoider i svenskan

Av ELISABET ENGD AHL, PER LINELL
& NIKLAS NORÉN

Abstract

Engdahl, Elisabet, elisabet.engdahl@svenska.gu.se, Professor, Department of Swedish, University of Gothenburg; Per Linell, per.linell@gu.se, Professor, Department of Education, Communication and Learning, University of Gothenburg; Niklas Norén, niklas.noren@edu.uu.se, Associate Professor, Department of Education, Uppsala University: "Pivot utterances and 'pivoids' in Swedish". *Språk och stil* NF 31, 2021, pp. 5–38.

This article explores the syntactic properties of *pivot* utterances in Swedish, i.e. utterances in which one constituent is shared between two clauses. Previous research has primarily investigated the communicative functions of pivot utterances, leaving grammar aside. Pivot utterances are produced incrementally as three units, *pre-pivot – pivot – post-pivot*. These units are syntactically and prosodically integrated into one another in such a way that the *pre-pivot* and the *pivot* form the first clause, while the *pivot* and the *post-pivot* form the second clause. In addition to the syntactic aspects, prosodic and interactional aspects of utterance production are taken into account. The analysis of more than 200 spontaneously produced utterances shows that the construction makes use of the fact that Swedish is a verb second language with an open prefield. The pivot is the final constituent of the first clause, which is then reconstructed as the prefield of the second clause. In most cases, the pivot's syntactic function is the same in both clauses (e.g. adverbial or object), but the pivot can also be reconstructed as subject in the second clause. The analysis also identifies several types of *pivoids*, i.e. utterances that resemble pivot utterances but where the final unit does not meet the criteria for being analysed as a post-pivot. Among these are the dialogic grammatical constructions *topic drop* and *nexus add-ons*.

Keywords: pivot constructions, apokoinou, syntax in conversation, Swedish, verb second.

Denna artikel handlar om yttranden som innehåller mer eller mindre sömlösa övergångar från en sats till en annan.¹ De är relativt vanliga i svenskt talspråk, och vi kommer i enlighet med internationell terminologi att kalla dem *pivåyttranden* (eller *pivåkonstruktioner*). Tidigare kallades de ofta *apokoinou* (se Norén 2005, 2007 och referenser där). Ett exempel visas i (1).

¹ Vi har presenterat delar av materialet vid OFTI 36 och tackar åhörare där för synpunkter. Vi tackar även två anonyma referenter för värdefulla kommentarer.

(1) EFTER AVGÅNG HALLSBERG [od, Advlx2] (augusti 2010) Autentiskt högtalarmeddelande på tåg från personalen i serveringsvagnen.

1. S: ett litet meddelande från serveringen, vi gör ett
2. litet uppehåll i serveringen. (.) sen öppnar vi
3. igen efter avgång Hallsberg e ni hjärtlit välkomna.

Kärnan i högtalarmeddelandet i (1) är att personalen måste göra ett uppehåll i serveringen i Hallsberg. Detta har sagts fram t.o.m. det fetstilade segmentet. Men uppenbarligen vill man inte bara informera om att restaurangvagnen ska öppnas igen efter ett uppehåll utan också välkomna resenärerna tillbaka. Man utnyttjar då den redan sagda frasen *efter avgång Hallsberg*. Som vi ska se i många fler exempel nedan är detta ett bekvämt sätt att få sagt flera relevanta saker utan att påbörja ett helt nytt yttrande och därmed riskera att förlora ordet eller, som här, tappa lyssnarnas uppmärksamhet. Den del av yttrandet som är gemensam (*efter avgång Hallsberg*) kallas *pivå* (axel, 'svängtapp'), eftersom yttrandet balanseras eller byter riktning kring denna del. Här och i fortsättningen markerar vi pivån med fetstil. I längre utdrag gråmarkerar vi dessutom det segment som utgör den minsta avgränsningen av hela pivåyttrandet.

Pivåyttranden har ofta betraktats som exempel på bristande talplanering, och då bland annat kallats anakoluter (Linell 1981, Enkvist 1987), men samtalsdeltagare tycks inte reagera på dem i faktisk användning. De kommenteras inte och de utgör heller inte en problemkälla i reparationssekvenser (Norén 2007). Trots att de utgör bekväma lösningar på vanliga kommunikativa projekt i samtal, och i någon mån i interaktiva digitala genrer, förekommer de sällan i tryckt text. De tas sällan upp i stora grammatikor,² ej heller i Svenska Akademiens grammatik (SAG) som har ambitionen att även beskriva regelbundenheter i svenskt talspråk (SAG 1 s. 28). Tidigare studier av pivåyttranden i svenskan, som Norén 2003, 2005, 2007, 2013 och Lindström 2013, har framför allt undersökt pivåyttranden som dialogiska samtalsgrammatiska fenomen. Dessa studier demonstrerar hur pivåyttranden ger talare möjlighet att lösa olika kommunikativa uppgifter, men de går inte närmare in på hur dessa yttrandetyper förhåller sig till svenskans grammatik i övrigt. Huvudsyftet med denna artikel är att visa hur pivåyttranden utnyttjar satsmönster som är typiska för svenskan samtidigt som de uppvisar drag som är karakteristiska för spontant, oplanerat talspråk. Vi vill även bredda det empiriska underlaget för beskrivningen

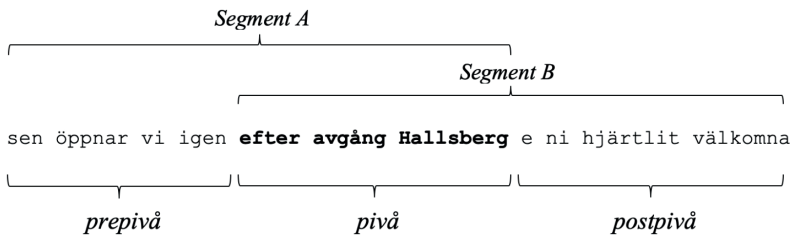
² Ett undantag är den finska grammatiken *Iso suomen kielioppi* (Hakulinen m.fl. 2004) som beskriver olika typer av pivåyttranden i termer av överlappskonstruktioner (*limittäsrakenteet*, s. 970).

av pivåyttranden i svenskan. Vi bygger vidare på den dialogisk-interaktionella basen, men vi gör det huvudsakligen genom att avgränsa pivåyttranden från andra vanligt förekommande talspråkliga mönster i svenskan.

I avsnitt 1 redogör vi kort för tidigare forskning och de analystermer vi använder och beskriver sedan vår exempelsamling i avsnitt 2. Därefter ger vi exempel på svenska pivåyttranden i avsnitt 3. Karakteristiskt för pivåyttranden är bl.a. att de uttalas med sammanhållen prosodi, vilket vi diskuterar i avsnitt 4. I avsnitt 5 tar vi upp typiska grammatiska mönster hos pivåyttranden, särskilt fundamentets roll. Under vårt analysarbete har vi träffat på ett antal exempel som uppvisar stora likheter med pivåyttranden men som ändå avviker från dessa på vissa punkter. Vi kallar sådana gränsfall *pivoider* och ägnar avsnitt 6 till att diskutera dem. I avsnitt 7 avrundar vi med att relatera pivåfenomenen till andra interaktionella tendenser i samtal på svenska.

1 Grundläggande terminologi och tidigare forskning

Analysen av pivåyttranden har traditionellt skett med endera av två analytiska grundmetoder (Norén 2007), antingen i *produkt*termer som *två* överlappande segment med själva överlappningen som pivå, eller som *tre* faser i uppbygg-nadsprocessen: *prepivå*, *pivå* och *postpivå*. Dessa två ingångar kan således representeras som två-delade respektive tre-delade, se Norén 2007 (s. 25 ff.). Vi illustrerar dessa med figur 1 (efter Norén 2013 s. 36).

Figur 1. Två perspektiv på pivåyttranden.

Det är genom tillägget av postpivån (*e ni hjärtlit välkomna*) som det föregående rekonstrueras som *prepivå* (*sen öppnar vi igen*) och *pivå* (*efter avgång Hallsberg*). Pivån är det moment där yttrandet byter perspektiv och vänds eller vrids

mot en delvis ny inriktning. I segment A informerar talaren om ett förestående uppehåll medan segment B fungerar som en inbjudan. I denna artikel tillämpar vi huvudsakligen en processanalys, men i avsnitt 5 tar vi även upp produktperspektivet i det att vi går in på hur pivåyttranden utnyttjar satsstrukturen i svenska.

Som nämndes i inledningen uppvisar pivåyttranden drag som är karakteristiska för spontant, oplanerat talspråk.³ Bland sådana drag tar Engdahl & Linell (2018) upp *inkrementell produktion*, att yttrandena byggs upp bit-för-bit snarare än att de är färdigplanerade från början, och *dynamisk föränderlighet* under själva förloppet av produktion och förståelse. Vi har särskilt inspirerats av Peter Auers arbeten (2005, 2009, 2014) där han framhäver att sättet att inleda och fortsätta ett yttrande innebär att man *projicerar*, föregriper, vad som kan komma senare. Projektionerna kan uppfyllas eller inte uppfyllas i den faktiska fortsättningen. I exempel (1) projicerar satsinledningen *sen öppnar* vi en rörelse mot ett visst satsslut, som också uppfylls genom *igen efter avgång Hallsberg*. Men därefter följer ett segment som bryter mot projektionen att det hela skulle vara slut där. I stället använder talaren frasen *efter avgång Hallsberg* som fundament i en ny sats med ett annat innehåll. Hela yttrandet blir ett pivåyttrande.

Förutom i svenska har pivåkonstruktioner framför allt undersökts i engelska och tyska, se den utförliga forskningsöversikten i Norén 2007 samt bidragen till specialnumret av *Journal of Pragmatics* (Norén & Linell 2013) som anlade ett tvärspråkligt perspektiv.⁴ Pivåyttranden i danska har analyserats av Steensig (2001), som benämner dem »aksekonstruktioner». Den internationella forskningen har, precis som den svenska, mestadels varit orienterad mot interaktionell samtalsanalys och har fokuserat på vilka kommunikativa funktioner pivåyttranden fyller i samtal. Detta funktionella perspektiv finns med i denna artikel, men vi fokuserar här på att beskriva hur samtalsdeltagarna utnyttjar de grammatiska resurser som svenskan erbjuder.

³ Vi utgår från att yttranden är situerade handlingar som utgör deltagarnas relevanta bidrag till aktuella kommunikativa projekt, att de äger rum i realtid och är förkroppsligade och multimediala (se t.ex. Linell 1998 och Keevallik 2018).

⁴ Den förste som använde termen *pivå* (eng. *pivot*) i ett samtalsanalytiskt sammanhang var Schegloff (1979), som betraktade pivåyttranden som ett slags reparationer. Vi menar att pivåyttranden skiljer sig från typiska självinitierade reparationer (se avsnitt 4) men avstår av utrymmesskäl från att närmare utreda detta.

Det är framför allt två karakteristiska drag som utmärker pivåyttranden, ett syntaktiskt och ett prosodiskt. Vi illustrerar båda dessa med exempel (1), här upprepat som (1').

(1') EFTER AVGÅNG HALLSBERG [od, Advlx2] (augusti 2010) Autentiskt högtalar-meddelande på tåg från personalen i serveringsvagnen.

1. S: ett litet meddelande från serveringen, vi gör ett
2. litet uppehåll i serveringen. (.) sen öppnar vi
3. igen efter avgång Hallsberg e ni hjärtligt välkomna.

Syntaktiskt är postpivån beroende av slutet på det föregående segmentet, en prepositionsfras som blir till pivå mellan hela yttrandets inledning och dess avslutning. Postpivån behöver pivån som inledning och bygger vidare på den redan uttalade frasen. Som vi kan se är postpivån anpassad till pivån *efter avgång Hallsberg* genom att postpivån inleds med ett finit verb, *e* ('är'), med prepositionsfrasen som fundament. Pivåkonstruktionen kan således ur ett produktperspektiv ses som en »sammansmältning» av två satser (Lindström 2008 s. 73), medan den ur ett processperspektiv kan ses som lösandet av lokala kommunikativa projekt genom att syntaktiskt och prosodiskt länka tre led till varandra inkrementellt (Norén 2007, Engdahl & Linell 2018).

Prosodiskt utmärks pivåyttranden av att de uttalas i ett svep, d.v.s. det finns ingen prosodisk avslutning (terminal) efter prepivån eller pivån. Inte heller finns det någon prosodisk omstart, eller upptakt, i pivån eller postpivån. Där emot kan det förekomma mikropausor efter prepivån och/eller före postpivån (se avsnitt 4), och pivån innehåller normalt en tydlig betoning (Norén 2007 s. 148 ff.). Beträffande återgivandet av prosodi följer vi i stort de transkriptionskonventioner som används inom samtalsanalys (Ochs m.fl. (red.) 1996 s. 461–465, anpassade för svenska i Anward & Nordberg (red.) 2005 och Lindström 2008); se *Transkriptionsnyckel* i slutet av artikeln. Viktigt att notera är att interpunktionen i transkriptionerna anger intonationen vid slutet av en yttrandeenhets.⁵ Punkt anger fallande intonation, komma anger fortsättningsintonation, semikolon anger uppräkningsintonation och frågetecken anger sti-

⁵ Vi har inte genomfört några fonetiska analyser av våra exempel utan utnyttjar vad vi som talare av svenska lärt oss höra och tolka som en prosodisk avslutning. Enligt Bruce (1998) utgörs de fonetiska korrelaten av grundtonsrörelser, kvantitet, talhastighet och röstkvalitet (knarr). Även talarens geografiska och dialektala hemvist spelar in (Bruce 2010 s. 68 ff.). En markering för prosodisk avslutning i våra exempel betyder alltså att vi har hört en sådan; avsaknad av markering betyder att vi inte har hört någon terminal tongest. Sådan »bronfonologi» är vanlig inom samtalsanalys.

gande intonation. En betonad stavelse markeras med understrykning, och en mikropaus (mindre än ungefär en fjärdedels sekund) anges med (.). Givet dessa konventioner kan vi se att i (1') avslutas det föregående yttrandet *vi gör ett litet uppehåll i serveringen* med fallande prosodi som följs av en mikropaus. Därefter produceras pivåyttrandet som en sammanhållen prosodisk fras som även den avslutas med fallande intonation.

2 Exempelsamling

Vi har samlat in och analyserat cirka 200 yttranden där ett centralt led skulle kunna analyseras som en pivå. Beläggen är dokumenterade på ettdera av tre sätt: [a] och [v] anger att vi har (eller har haft) audio- respektive videoinspelningar av yttrandena med kontext. [od] anger att yttrandet observerats och omedelbart dokumenterats så att ordalydelse, pauser, tvekljud, fokusbetoningar och prosodiska terminaler noteras.⁶ I naturliga samtalsituationer glöms sådana detaljer bort mycket snabbt. Därför tar vi bara med exempel där vi varit säkra på yttrandenas uttrycksform i de nämnda avseendena. Vid exempel med [a] och [v] kan givetvis dessa aspekter garanteras med större tillförlitlighet än vid [od].⁷

Det ideala hade varit att bygga analyserna på stora och systematiskt uppbyggda korpusar. Men det saknas fortfarande tillräckligt omfattande och varierade talspråkskorpusar, och pivåyttranden är relativt sällsynta samt normalt inte sökbara. Därför måste man även tillgripa metoden att så att säga fånga yttrandena i flykten. Vår samling innehåller både spontana exempel som vi själva uppmärksammat och exempel från olika samtalsmaterial. Vi använder samlingen till att illustrera olika typer av pivåyttranden och pivoider, men vi vill framhålla att den inte är representativ i statistisk mening; den är snarare ett

⁶ Fokusbetoningar är starka lokala prominenser som förekommer i satser och satsliknande fraser (inklusive i vårt fall segment A och B i pivåyttrandet). De realiseras genom förhöjd volym, förlängningar, lokala tongester, och eventuellt avvikande röstkvalitet (Bruce 1998). De brukar markera det innehållsligt viktigaste, t.ex. vad som i den lokala kontexten är ny och framhävd information.

⁷ Norén (2007) analyserar ett stort antal inspelade exempel. I denna artikel tar vi upp ytterligare exempel, främst från radio och TV. För att bredda det empiriska underlaget för pivåstudier tar vi även upp ett antal nyare [od]-exempel. Vi bedömer att transkriptionen av dessa exempel är tillräcklig för våra syften.

bekvämlighetsurval.⁸ Följaktligen kan vi inte säga något bestämt om de olika typernas frekvens i svenskt talspråk.

Pivåyttranden förekommer i många genrer och talstilar. Vi har data från vardagliga samtal i privatlivet, mediasamtal där en journalist gör en intervju av något slag, och samtal mellan professionella och klienter, t.ex. vårdsamtal, undervisningssituationer, juridiska kontexter, d.v.s. sammanhang där den professionella parten ofta ställer frågor. Dessutom har några exempel hämtats från löpande referat av pågående händelseförlopp, t.ex. idrottsreferat och väderleksrapporter, som ofta innehåller mer eller mindre monologiska berättande eller argumenterande episoder. En hel del exempel kan emellertid hänföras till flera olika genrer, vilket är ett skäl till att vi inte redovisar någon kodning av genre.

Förutom typ av källa, ungefärligt datum och omständigheter kring yttrandet anger vi även pivåns satsledsfunktion i de båda segmenten (A och B). I (1) är pivån adverbial i både segment A och segment B, markerat som [Advlx2]. Exempel där pivån har olika satsledsfunktion markeras t.ex. som [Obj/Subj]. Se vidare avsnitt 5.

3 Pivåyttranden: några exempel

Vi ansluter oss i denna artikel till tidigare forskning (se t.ex. Franck 1985, Scheutz 2005 och Norén 2007 s. 105 ff.) och delar in pivåyttranden i *asymmetriska* pivåyttranden, där prepivån och postpivån skiljer sig åt formellt och innehållsligt, och *symmetriska* eller *speglande* pivåyttranden, där prepivån och postpivån är syntaktiskt och lexikaliskt lika. Typiskt för asymmetriska pivåyttranden är att prepivån och postpivån bidrar med olika semantiskt innehåll. Postpivån är då ofta lång och har minst ett betonat led. Vi har sett detta i (1) och i (2)–(3) ger vi ytterligare exempel.

(2) TVÅTUSEN ÅR [od, Advlx2] (september 2009) TV-reportage om kyrkovalet. En reporter frågar en väljare (A) om kyrkan ska vara opolitisk; A är anhängare av detta.

1. A: de e ju så kyrkan har varit i **två tusen år** har hon ju
2. byggt på gemensam tro.

⁸ Detta gäller även för de inspelade material som Norén (2007) och Walker (2007) hänvisar till.

(3) FLORSOCKER [a, Objx2] (Norén 2007 s. 151) A instruerar per telefon B hur man gör maränger.

1. A: <å:: sen så hivar´u ner> **f:lq:rsocker** hade ja ti dom::
2. som ja gjorde

I (1) och (2) består pivån av betonade tidsadverbial och i (3) är pivån objekt. Dessa exempel är alla typiska asymmetriska pivåyttranden med olika verb i prepivån och postpivån. Däremot är prepivån och postpivån inte helt orelaterade; något annat vore ju nästan otänkbart, eftersom de båda segmenten är förenade via pivån som brygga. I (2) utgör segment B (pivån och postpivån) en form av förklaring till påståendet i segment A. I (3) är segment A (prepivån och pivån) en del av A:s råd om hur man lagar till maränger, medan postpivån ger en relevant inskränkning av rådet; det baserar sig bara på talarens egen erfarenhet från ett tillfälle. Norén (2007, 2013) analyserar liknande fall som *perspektivskiften* på pivån, där pivån presenteras eller ramas in på två något olika sätt inom ramen för pivåyttrandet. I (4) ser vi ett exempel på hur perspektivet kan ändras genom att talaren byter frågekonstruktion.

(4) NÅRA ARRANGEMANG FÖR LUNCHEN [od, Pred/Obj] (cirka 1980) A, som är seminarieledare på en universitetsinstitution, frågar om det finns några planer för gemensam lunch mellan förmiddagens och eftermiddagens seminarier.

1. A: e de **nåra arrangemang** för **lunchen** har vi väl inte va?

Genom postpivån modifierar talaren språkhandlingen från en öppen rogativ fråga till en deklarativ, vinklad fråga (*nåra arrangemang har vi väl inte va*). Talaren framställer genom prepivåns fråga saken först som om han är okunnig om planerna men uttrycker därefter ett försiktigt antagande om att inget arrangemang är ordnat i förväg, en form av epistemisk uppgradering (Norén 2007 s. 201 ff.). Även i (5) har vi ett skifte av språkhandling.

(5) TVÅ STYCKEN [od, Objx2] (cirka 1995) A och B är i butiken. A går fram till ett ställe med chokladkakor; B ropar till A.

1. B: ta **två stycken** kan du ta.

Genom att B skiftar från prepivåns imperativ till postpivåns deklarativ förändras en direkt uppmaning till en indirekt, vilket innebär en förändring i uppmanande riktning.

Talaren gör vidare ofta små justeringar av tempus eller modalitet i postpivån. Ibland tillkommer även mer information i form av ett adverbial i postpivån, ofta ett tids- eller rumsadverbial. I (6) ser vi ett exempel på detta.

(6) LITE POLLENALLERGISK [od, Predx2] (2010) A kommenterar varför hen nyser så ofta.

1. A: nu vet ja varför ja nyser. ja e lite pollenallergisk
2. har ja blivit dom senaste åren.

I (6) förändras påståendet genom byte av tempusform från presens *e* till perfekt *har blivit*, som har en annan aspekt (resultativ). Tidsreferensen preciseras genom tidsadverbialet *dom senaste åren*.⁹

Postpivån explicitgör inte sällan bakgrundsantaganden till det som sägs i segment A, som i exempel (7).

(7) EN TIMME [od, Rektion/Obj] (augusti 2014) A ringer hem och meddelar när han ska komma.

1. A: då kommer ja om en timme brukar de ta.

Här är *brukar de ta* elliptiskt för *brukar de ta å gå (till fots)*. Segment B antyder följaktligen vad talaren har för grund till sin förutsägelse i segment A.

I *symmetriska* eller *speglade* pivåyttranden innehåller prepivån och postpivån däremot lexikaliskt identiska uttryck, dock med omvänd ordföljd.¹⁰ Ett sådant exempel ingår i (8).

(8) STRAX EFTER LUNCH [od, Advlx2] (juli 2017) A har varit på besök hos släktingar.

1. B: när kom du hem?
2. A: ja kom hem strax efter lunch kom ja hem.

Notera att postpivån har betoning på *hem*, till skillnad från prepivån.

Förutom rent speglade pivåyttranden som i (8) kan en speglade sekvens byggas ut med ytterligare led, ofta med ett eller flera adverbial som preciserar tid och plats, som i (9), eller ett objekt, som i (10).

⁹ Nordberg (2003) benämner besläktade konstruktioner, utan syntaktisk pivå, *teleskopiskt tempus* eller *teleskopkonstruktion*.

¹⁰ Se den utförliga diskussionen i Norén 2007 (s. 105 ff.). Norén kallar den speglade typen *full recycling with reversal* eftersom subjektet och det finita verbet återvänds fast med omvänd ordföljd. Lindström (2013 s. 61 f.) benämner detta *predicate substitution*.

(9) TJUGE GRADER [od, Predx2] (april 2018) Några äldre damer som möts på ett gym pratar om det osedvanligt varma vårvädret.

1. A: de va **tjuge grader** va de i morse hemma hos mej.

(10) TVÅHUNDRATJUTVÅ GÅNGER [od, Advlx2] (2018) SVT1 Rapport. En forskare (F) uttalar sig om forskning som visat att truckförare ofta får långvariga smärtor i nacken.

1. F: dom roterar **tvåhundratjutvå gånger** (.) roterar dom huvet.

I linje med Norén (2007 s. 109) kallar vi den typen *utvidgade speglande* pivåyttranden. De är förhållandevis vanliga och har drag av såväl asymmetriska pivåyttranden (som förenar två segment med skilda innehåll) och speglande (som har samma verb i initiala och finala segment). Vi återkommer till dem i avsnitt 6.3 i samband med att vi diskuterar hur vi avgränsar dem från liknande yttranden med speglande påhäng.

4 Prosodiska aspekter, pausering och inkrementell produktion

Det är, som redan nämnts, karakteristiskt för ett pivåyttrande att det uttalas som en sammanhållen prosodisk fras. Med sammanhållen menas här att det inte finns några prosodiska avslutningssignaler eller försvagningar i, eller i anslutning till, pivån. Pivån är således *prosodiskt integrerad* i en lång, sammanhållen prosodisk fras där även prepivån och postpivån ingår. Prepivån eller pivån kan inte följas av någon prosodisk terminal som gör turöverlämning möjlig och relevant (påstående-, fråge- eller uppmaningsintonation). Däremot kan fortsättnings- eller uppräkningsintonation uppträda i mer komplexa pivåer; dessa signalerar ju att talaren direkt vill säga något mer (se avsnitt 6.5). En pivå eller postpivå kan inte heller inleda en ny självständig prosodisk enhet med prosodisk upptakt. Det är vidare relativt ovanligt med avbrott eller explicita reparationsmarkörer i eller runt pivån (men se t.ex. Norén 2007 s. 122).

Däremot är det förhållandevis vanligt med en mikropaus före och efter pivån, ibland på båda ställena. Mikropauserna avspeglar ofta talarens tvekan inför valet av den vanligen ganska betydelsefulla pivån, eller inför valet av fortsättningen, postpivån. Här avviker vi från Walker (2007), som analyse-

rar pivåyttranden i engelska och menar att dessa inte får innehålla pauser (se vidare avsnitt 6.1).

Ett exempel från vår samling där pivån föregås av en mikropaus visas i (11).

(11) NITTONHUNDRA SJUTTITVÅ [od, Advlx2] (juli 2019) A talar i ett samtal med B om en tredje person (*henne*).

1. A: ja träffade henne förs:ta gången (.)
2. **nittonhundrasjuttitvå** skulle ja tippa att de va.

Pausen är troligen föranledd av att talaren söker efter ett årtal. Notera att yttrandet, trots pausen, knappast kan avslutas före pivån eftersom *ja träffade henne första gången* inte är ett fullständigt yttrande i den här kontexten. Betonningen av *två* bidrar här dessutom till att projektionen av ett möjligt turavslut förlängs till en punkt bortom pivån.

I (12) och (13) ger vi exempel på pivåer med två mikropaus. I (12) både föregås och följs pivån av en mikropaus, men pivån behövs för att både segment A och B ska bilda fullständiga satser, oavsett förekomsten av en mikropaus.

(12) PRECIS UTANFÖR MIN DÖRR [a, Advlx2] (cirka 1991) (Nordenstam 1994) A har råkat avlyssna ett samtal vid faxen på institutionen.

1. A: ja råka nämligen höra ett samtal häromdan **de va** (.)
2. **precis utanför min dörr** (.) har vi ju faxen,

(13) KLOCKAN SEX PRICK [v, Advlx2] (2008) TV-program med regissören Ingmar Bergmans hushållerska (H) som talar om hur och när han ville ha middagen serverad på kvällen.

1. H: så kom han ju ner då **klockan sex** (.) **prick** (.) kom han ner.

I (13) producerar hushållerskan först en hel sats som i och för sig skulle kunna räcka som kommunikativt bidrag. Efter en mikropaus lägger hon till preciseringen *prick* som även den skulle kunna avsluta bidraget. Efter ytterligare en mikropaus bygger hon ut turen och bekräftar eller befäster sitt första påstående genom att upprepa dess innehåll. Exempelen med pauser inuti pivåyttranden illustrerar alltså det faktum att de, i likhet med andra längre yttranden, produceras bit-för-bit, inkrementellt.

Även om det är relativt ovanligt med avbrott eller explicita reparationsmarkörer i eller runt pivån (se t.ex. Norén 2007 s. 122) så kan tvekljud uppträda före pivån, som i (14).

(14) LUND [v, Rektionx2] (Norén 2007 s. 307) Från en informell pratshow på TV (Måndagsklubben); G = gäst.

1. G: .hh Dalai Lama kommer ti Sverige (.) den den sextonde
2. maj (.) och .hh: ja då e de i:: eh: **LUND** (.) >kommer
3. han ti den sjuttonde< (...)

Här verkar G ha vissa svårigheter att hitta namnet på staden dit Dalai Lama ska komma; prepositionen *i* förlängs och följs av ett tvekljud *eh:*. Efter pivån *Lund*, som uttalas med hög röst, kommer en mikropaus som följs, i snabbare tempo, av *kommer han ti den sjuttonde*, där den syntaktiska luckan efter prepositionen *ti* visar att pivån rekonstruerats som fundament i segment B.

Exempel (11)–(14) visar alltså att pivåkonstruktionen i svenskan medger pausering både före, i och efter pivån förutsatt att talaren inte producerar terminala tongester efter prepivån eller pivån.

5 Syntaktiska mönster

Pivåyttranden kan, som vi har sett, analyseras formellt som två överlappande grammatiska strukturer där pivån fungerar som en övergång, en sorts *syntaktisk brygga*, mellan prepivån och postpivån. Postpivån är då alltid beroende av att den föregås just av pivån. I de flesta fall utgörs de två överlappande strukturerna av fullständiga satser vilket medför att yttrandet har två finita verb, ett i prepivån och ett i postpivån (Norén 2007 s. 5, 70 ff.).

5.1 Topologisk struktur

Låt oss nu titta närmare på hur ett pivåyttrande kan analyseras syntaktiskt. Vi utgår här från SAG:s satsschema för huvudsatser som delar upp satsen i ett initialfält, ett mittfält och ett slutfält (SAG 4 s. 10 ff.). Lindström (2008 s. 69) föreslår en liknande indelning för samtalspråk men benämner då det första fältet inledarfält. Schema 1 visar hur vårt första exempel kan placeras in i två överlappande satsscheman, här placerade över och under pivåyttrandet.

Initialfält	Mittfält	Slutfält		
sen	öppnar vi	igen efter avgång Hallsberg	e ni	hjärtlit välkomna
		Initialfält	Mittfält	Slutfält

Schema 1. Pivåyttrande (1) i ett satsschema.

Schemat visar hur två sätser delar på ett satsled, prepositionsfrasen *efter avgång Hallsberg*. Den första satsen inleds med tidsadverbialiet *sen* i initialfältet, följt av det finita verbet och subjektet, *öppnar vi*, i mittfältet. I slutfältet, efter adverbialiet *igen*, står pivån ***efter avgång Hallsberg***. Detta adverbial fungerar samtidigt som fundament (satsbas) i initialfältet i den andra satsen, där den rekonstrueras som pivå. Vi noterar att det bara är det sista ledet i första satsens slutfält som fungerar som brygga till den andra satsen; **igen efter avgång Hallsberg e ni hjärtlit välkomna* är inte ett möjligt andra segment.¹¹ Detta, menar vi, beror på att svenskan är ett så kallat V2-språk; i påstående-sätser kommer det finita verbet normalt på andra plats, efter fundamentet som i sin tur utmärks av att det består av *ett* satsled. Om vi jämför schema 1 med figur 1 svarar den första satsen mot segment A och den andra satsen mot segment B.¹²

Ur ett syntaktiskt perspektiv innebär pivåkonstruktionen alltså att ett satsled som står finalt i den första satsens slutled även fungerar som fundament i den andra satsen. Ur ett tolkningsperspektiv måste ett led som först tolkas som en del av segment A omtolkas så att det även fyller en grammatisk funktion i segment B. Eftersom rums- och tidsadverbial normalt placeras sist i slutfältet (SAG 4 s. 14 ff.) är det inte förvånande att den typen av pivåer är vanliga, se exempel (1), (2), (8)–(12). Även objekt och predikativ uppträder ofta som pivåer, se (3)–(7). Alla satsledstyper som både kan stå i initialfält och slutfält kan alltså fungera som pivåer i pivåyttranden.

I de just uppräknade exemplen har pivån samma satsledsfunktion i prepivån och postpivån, vilket också är klart vanligast. Men det förekommer att pivån har olika satsledsfunktion i prepivån och postpivån. Vi har redan stött på detta i två exempel. I (4) analyserar vi pivån som subjektspredikativ (SAG 3 s. 405) i förhållande till prepivån och som objekt i förhållande till postpivån. I exem-

¹¹ Det korta frekventativa adverbet *igen* kan även placeras i mittfältet, men troligen inte i detta fall. Jämför *sen ska vi öppna igen* / **sen ska vi igen öppna*.

¹² Betz (2008 s. 27) har ett liknande schema för tyska pivåkonstruktioner.

pel (7) är pivån en del av ett adverbial i segment A (rektionen i prepositionsfrasen *om en timme*) och samtidigt spetsställt objekt i segment B. Två ytterligare exempel med funktionsväxling ges i (15) och (16).

(15) MARIT [a, Obj/Subj] (cirka 2000) A undrar hur det blir med ombyggnadsarbetena i hennes hus i stan. B säger att hon ska ringa en granne (Marit).

1. B: nå ja ska ringa **Marit** e tillbaks nu i mitten av veckan

(16) ENÅSEXTI [od, EgSubj/Subj] (cirka 2015) Två byggnadsarbetare A och B håller på att montera en byggnadsställning. A ropar till B som står på marken att han behöver ytterligare en bräda till ställningen.

1. A: de går ju åt **enåsexti** räcker här.

I (15) växlar *Marit* från att vara objekt i relation till prepivån till att vara subjekt i postpivån, och i (16) växlar *enåsexti* från att vara egentligt subjekt till att vara subjekt. I båda fallen inleds alltså segment B med subjekt, vilket är det vanligaste satsledet i fundamentet i svenska. Trots att dessa pivåer kräver en omtolkning av grammatisk funktion verkar de inte medföra några svårigheter för samtalsdeltagarna. Exempelen med funktionsväxling producerades utan pauser eller omstarter och samtalsdeltagarna uppmärksammade inte yttrandet som problematiskt.

Eftersom pivåyttranden väver ihop två olika satser kan resultatet ibland bli en satsfläta (SAG 4 s. 419 ff.). Vi har redan sett ett sådant exempel, (11), och ett liknande exempel visas i (17).

(17) SEXTON DAR [od, Advl/Subj] (januari 2020) En äldre kvinna (K) berättar om sin släktforskning och nämner speciellt en företagsam man som vid 1800-talets mitt i stort sett avstod från att gå i skolan.

1. K: han gick i skolan **sexton dar** tyckte han var lagom.

Här fungerar pivån *sexton dar* som adverbial för tidsåtgång i segment A och som spetsställt subjekt ur den underordnade satsen i segment B.

5.2 Involverar pivåyttranden alltid fullständiga satser?

I samtliga exempel som vi diskuterat hittills har segment A och segment B bestått av två fullständiga satser och båda segmenten har kunnat användas som självständiga yttranden. Vi kan se detta i följande exempel som återger segmenten från (1) som separata satser.

- (18) a. *Sen öppnar vi igen efter avgång Hallsberg.*
 b. *Efter avgång Hallsberg e ni hjärtligt välkomna.*

Detta att de två segmenten utgörs av fullständiga satser är helt klart det dominerande mönstret såväl i vår samling av spontana exempel som i andra samtalsmaterial. Vi har bara hittat ett fåtal exempel där detta mönster bryts. Ett sådant visas i (19).

(19) I ALL PSYKOANALYS [a, Advlx2] (cirka 1995) (Norén 2007 s. 334) Från radioprogrammet Spanarna; G = gäst.

1. G: huset är ju i **a**ll **psykoanalys** så står ju huset för ja:get.

Talaren G börjar yttrandet med *huset är ju*. Efter detta kan man projicera ett predikativ, t.ex. *en symbol för jaget*. G fullföljer inte projektionen utan producerar i stället ett adverbial, *i all psykoanalys*, med tydlig betoning på den sista stavelsen. Detta förlänger projektionen av en möjlig avslutning till en senare punkt i turen. Adverbial placeras normalt i slutfältet men kan placeras i mittfältet om de föregår, och balanseras av, andra bundna led (SAG 3 s. 443 ff.). SAG noterar att detta är ovanligt i talspråk. Att det förekommer i (19) kan kanske förklaras av att G anslår en docerande, något formell ton. I stället för att producera det väntade predikativet byter G konstruktion; *i all psykoanalys* blir då fundament (spetsställt adverbial) i segment B, samt bildar pivå. I detta fall är alltså segment A, *huset är ju i all psykoanalys*, inte en fullständig sats trots att det innehåller både subjekt och finit verb. Segment B är däremot en fullständig sats: *i all psykoanalys så står ju huset för ja:ge:t*.¹³ Vi konstaterar att även om pivåyttranden i de allra flesta fall består av två fullständiga, överlappande satser, så finns det fall där segment A inte skulle fungera som ett självständigt yttrande. Däremot har vi inte funnit några exempel där segment B inte är en fullständig sats.¹⁴

¹³ Det tunga fundamentet *i all psykoanalys* följs här av ett obetonat adjunktionellt *så* vilket är vanligt i talspråk (Sandberg 2003, Puggaard 2019).

¹⁴ I tyska är det betydligt vanligare att segment A är ofullständigt. Betz (2008 s. 29 f.) har flera exempel där segment A saknar det infinita huvud verbet som inte kommer förrän finalt i segment B.

5.3 Postpivån bildar alltid en huvudsats med pivån

Gemensamt för samtliga exempel i vår samling är att segment B, alltså pivån plus postpivån, har formen av en deklarativ huvudsats, med SAG:s terminologi en *fa*-sats.¹⁵ Det finita verbet kommer direkt efter pivån, som första led i mittfältet. Även när pivån ingår i en bisats (*af*-sats) i segment A har segment B *fa*-ordföljd.

(20) BETYDLIT VARMARE [od, Predx2] (oktober 2016) Det har blivit kallare väder. Trots en tjockare rock känns det kallt, resonerar A.

1. A: de känns kallt tillåme me den här rocken (.)
2. som ändå e **betydligt varmare** borde den va.

Pivån i (20) *betydligt varmare* står inuti en relativsats med *af*-ordföljd, *som ändå e*, men i postpivån kommer verbet direkt efter pivån, som i en *fa*-sats; att låta pivån följas av subjektet är inte möjligt här **betydligt varmare den borde va*.¹⁶ Detta visar att segment B syntaktiskt sett är en separat sats som kan användas till att utföra en separat språkhandling. Exemplet illustrerar också en växling av modalitet, från ren indikativ till en konstruktion med modalt hjälpverb (*borde*).

Vi har inte lagt märke till några exempel med sammanhängande prosodi där pivån följs direkt av ett subjekt före det finita verbet, och försök att konstruera sådana låter inte bra för våra öron.

- (21) a. **sen öppnar vi igen efter avgång Hallsberg ni e hjärtligt välkomna*
 b. **ja e lite pollenallergisk ja har blivit dom senaste åren*

En intressant fråga i sammanhanget är hur språkbrukare i flerspråkiga förortsmiljöer skulle göra. Som Kotsinas (1988) först noterade och som Ganuza (2008, 2010) undersökt närmare, använder dessa ibland påstående utan omvänd ordföljd (V3), som i (22).

- (22) a. *igår jag var sjuk*
 b. *sen ni är välkomna*

Detta är särskilt vanligt när subjektet är ett obetonat personligt pronomen (Walkden 2017). I vår samling har vi dessvärre bara pivåyttanden som producerats av personer som talar svenska utan märkbar brytning, men det skulle

¹⁵ *fa* = finit verb före adverbial (SAG 4 s. 7 f.).

¹⁶ Vi sätter ut * framför konstruerade exempel som strider mot vår språkkänsla.

vara intressant att undersöka samtalsmaterial från förortsmiljöer för att se om dessa språkbrukare även producerar yttranden som i (21), med den sammanhängande prosodi som är karakteristisk för pivåyttranden.

5.4 Sammanfattning av pivåyttrandens formella egenskaper

Vi har sett att pivån i de pivåyttranden som vi analyserat fungerar som ett innehållsligt relativt tungt led i slutfältet i den första satsen, segment A, och samtidigt som fundament i den andra satsen, segment B. Pivåkonstruktionen utnyttjar därigenom flexibiliteten i den svenska satsstrukturen eftersom så gott som alla typer av satsled kan spetsställas, d.v.s. stå som fundament. Trots att pivåyttrandena regelmässigt innebär växling av syntaktisk struktur och perspektivskifte på topiken så har vridaxeln, pivån, oftast samma satsledsfunktion bakåt och framåt. I övriga fall är det vanligast att ett predikativ eller objekt växlar till subjekt. Varken de yttranden där pivån har samma funktion i segment A och segment B eller de där funktionen växlar verkar problematiska för talaren eller adressaten.

Prosodiskt utmärks pivåyttranden av att de uttalas som en sammanhållen prosodisk fras utan prosodiska rörelser som markerar turavslut eller turinledning. Mikropauser kan förekomma före eller efter pivån, som i (11) och (12), eventuellt orsakade av att talaren söker efter ett ord. I så gott som samtliga pivåyttranden innehåller pivån ett eller flera betonade ord. Pivån är helt enkelt ett kommunikativt viktigt segment.

6 Pivoider

Under arbetet med analysen har vi identifierat ett antal exempel som liknar pivåkonstruktioner men som inte har alla nödvändiga drag för att tolkas så. Vi har myntat termen *pivoid* för sådana fall.¹⁷ Pivoider kan vara av olika slag, vilket vi visar i detta avsnitt. Termen ska alltså inte tolkas som att den betecknar en enhetlig yttrandetyp utan den är snarare en samlingsterm för diverse talspråkliga mönster som liknar pivåkonstruktioner och som kan vara svåra

¹⁷ I analogi med andra ord som slutar på *-oid* i svenska (och engelska), t.ex. *asteroid*, *hysteroid*, *romboid*, *humanoid*, *fascistoid*, där ändelsen anger något som liknar, men inte fullt ut är, det som stamordet betecknar.

att skilja från dem.¹⁸ Vi återvänder först till frågan hur man ska förhålla sig till förekomsten av pauser före och efter pivån och tar sedan upp fall som avviker från det syntaktiska mönstret att pivån är fundament i segment B. Därefter diskuterar vi gränsdragningen mellan pivåyttranden och pivoider.

6.1 Prosodisk kontinuitet och pauser

I avsnitt 4 tog vi upp kravet på prosodisk kontinuitet och integration. Som nämnades där anser Walker (2007) att ett äkta pivåyttrande utmärks av avsaknad av pauser före och efter pivån. Walkers exempel är hämtade från engelska samtal och där är prosodiska kriterier viktiga för att kunna avgöra om en fras är en pivå eller enbart en del av ett segment som antingen slutar eller börjar med den aktuella frasen. (23) är ett förkortat utdrag från ett samtal återgivet i Walker (2007 s. 2225).¹⁹

(23) E och L pratar om situationen på vägarna under ett oväder.

1. E: but it's bad **inland** it's terrible

Här kan rumsadverbialiet *inland* både avsluta segment A och inleda segment B och alltså vara pivå. Men *inland* kan även fungera som adverbial enbart i det ena segmentet, se segmenteringen i (24).

- (24) a. [but it's bad inland] [it's terrible]
 b. [but it's bad] [inland it's terrible]

För Walker är alltså avsaknaden av pauser före och efter *inland* i (23) viktig för att kunna analysera exemplet som ett pivåyttrande.²⁰ Här är svenska annorlunda eftersom ordföljden i segment B tydligt visar att pivån ingår som fundament även när pivån är ett adverbial. Detta kan ses i exempel (12), upprepat här som (25).

¹⁸ Vi tackar en av referenterna för detta påpekande.

¹⁹ Walker anger inte betoning i sina transkriptioner men återger fonetiska diagram som visar grundtonsförlopp och intensitet.

²⁰ Det skulle kunna ses som en prosodisk pivåkonstruktion, jämför »prosodic anacoluthon» hos Linell & Jönsson (1986 s. 12) och Norén (2007 s. 34). En sådan »prosodisk pivå» har kontinuerlig prosodi trots att segmentet skulle kunna delas upp i två eller flera fullständiga syntaktiska fraser eller satser.

(25) PRECIS UTANFÖR MIN DÖRR [a, Predx2] (cirka 1991) A har råkat avlyssna ett samtal vid faxen på institutionen.

1. A: ja råka nämligen höra ett samtal häromdan de va (.)
2. **precis utanför min dörr** (.) har vi ju faxen,

Efter pivån *precis utanför min dörr* kommer en mikropaus men den omvända ordföljden därefter, *har vi*, visar att adverbialt rekonstrueras som fundament i segment B. Korta pauser efter potentiella pivåer är följaktligen inte problematiska. En kort paus *före* ett fritt adverbial kan däremot ge upphov till oklara fall, t.ex. i (26).

(26) DEN FEMTE AUGUSTI [od, Advlx2] (cirka 2005) Från allsångsprogram i SVT; P = programledaren.

1. P: deras konsert om man vill veta de den går i svensk
2. teve (.) **den femte augusti** sänds den.

I detta exempel är prepivån *den går i svensk teve* en fullständig sats som följs av en mikropaus före *den femte augusti*, som måste analyseras som fundament i segment B. Följaktligen kan man fråga sig om detta är *ett* pivåyttrande eller *två* separata yttranden där det andra inleds med det fetstilade tidsadverbialt. I vårt analysarbete har vi framför allt tolkat avsaknaden av avslutningsprosodi före eller efter pivån och avsaknaden av prosodisk omstart i pivån som tecken på pivåstatus. I exempel (26) förekommer ingen terminal prosodi efter prepivån eller någon tydlig prosodisk omstart på pivån varför vi väljer att analysera det som ett pivåyttrande. Däremot analyserar vi inte exempel med en mikropaus efter terminal slutbetoning som pivåyttranden. Många av dessa visar sig i stället vara pivoider med fundamentellips, vilket vi nu övergår till att diskutera.

6.2 Fundamentellips

En del exempel som skulle kunna ses som pivåyttranden kan alternativt tolkas som en pivoid där det andra segmentet är en självständig sats med ett tomt fundament. Sådan *fundamentellips* ger alltså upphov till V1-ordföljd, vilken är förhållandevis vanlig i talad svenska (Mörnsjö 2002, Lindström & Karlsson

2005).²¹ Som Lindström (2006, 2008 s. 238 f.) framhåller är VI-satser i regel responsiva, d.v.s. de anknyter till något som nämnts i ett föregående yttrande, se (27).

(27) ALLUPURINOLEN [od] (hösten 2019) A diskuterar med doktor D på vårdcentralen vilka av hens många mediciner som kan tas på morgonen respektive kvällen. Flera mediciner har redan avhandlats.

1. A: men allopurinolen då?
2. D: kan du också ta på morronen.

På rad 2 svarar D på en fråga om *allupurinolen*, en medicin som A just nämnt (rad 1). D:s svar saknar fundament men tolkas här som att det syftar på den nyss nämnda medicinen. Det är även vanligt att ett underförstått fundament syftar på en händelse eller ett förhållande som aktualiserats i den omedelbara kontexten och som man skulle refererat till med *de(t)*, som i exemplen i (28), hämtade från SAG 4 s. 965. Markeringen (T) anger att det är talspråksexempel men ingen kontext ges.

- (28) a. Tror jag inte. (T)
- b. Skulle jag tro att dom gör. (T)

I ett samtal måste lyssnaren kunna identifiera vad det outtalade fundamentet syftar på. I (29) ger vi ett fylligare autentiskt exempel på fundamentellips med kontext.²²

(29) FÖRHANDLAR ME MÖRDARNA [a] (SR »Söndagsintervjun«, 2016) Reportern (R) intervjuar förre statsministern och utrikesministern Carl Bildt (CB). R har just beskrivit hur upprörd han var över händelserna i Srebrenica under det jugoslaviska inbördeskriget.

1. R: å samtidit som de här sker (.) så sitter ju du
2. å förhandlar me dom här mördarna.
3. CB: mm (.) gjorde ja.
4. CB: .hh eeeeeh å de gjorde vi ju kontinuerligt eeh

²¹ Termen *fundamentellips* används här deskriptivt för deklarativa språkhandlingar som saknar fundament. Vi antar inte att talarna utelämnat något led utan att de har tillgång till vad som sagts i föregående yttrande (se Auer 2014). SAG behandlar denna satstyp under rubriken »Ellips av definit eller expletivt fundament» (SAG 4 s. 964). I engelskspråkig litteratur kallas satstypen *topic drop*. I en undersökning av runt 700 deklarativa satser i den svenska delen av *Nordic Dialect Corpus* (Johannessen m.fl. 2009) fann Lindahl (inskickat) att 4,5 % saknade fundament.

²² Exempelen på fundamentellips, (27) och (29), ingår inte i våra 200 exempel.

Reporterns yttrande på rad 2 markeras som ett påstående av en intonations-terminal. På rad 3 instämmer CB i reporterns påstående genom responspartikeln *mm*. Detta följs av en mikropaus och ett konstaterande *gjorde ja* utan fundament. Det ligger nära till hands att tolka detta som *de gjorde ja* där *de* syftar tillbaka på den handling som reportern just har beskrivit. CB uttalar alltså inte fundamentet på rad 3, men i det följande yttrandet (rad 4) gör han det. Efter en hörbar inandning och en längre knarrsekvens säger han *å de gjorde vi ju kontinuerligt* med ett spetsställt anaforiskt *de*.

I (27) och (29) uppträder fundamentellipsen turinitialt, men vi har flera exempel där samma talare lägger till en sats utan fundament efter en prosodisk avslutningsmarkering, vilket leder till att hela yttrandet blir en pivoid. Vi markerar i fortsättningen, något oegentligt, pivåkandidaten med fet stil även i vissa pivoidexempel.

(30) EN DÖRR SOM INTE E STÄNGD [od] (cirka 2010) A, förare, och B, passage-rare, är ute på bilfärd. Efter cirka en halvtimmes körning upptäcker A en symbol på instrumentbrädan som indikerar att någon dörr eller baklucka inte är korrekt stängd. A påpekar detta. Yttrandet kommer isolerat och efter en stunds tystnad.

1. A: de e **en dörr som inte e stängd**. (.) ser ja nu.

I detta utdrag uttalas *stängd* med fallande prosodi vilket anges med en punkt. Efter en mikropaus följer en fundamentalslös sats *ser ja nu*. På grund av den terminala betoningsgesten i *stängd* tolkar vi inte denna fundamentalslösa sats som en postpivå utan som ett självständigt turtillägg (Eriksson 2000). Notera även att *en dörr som inte e stängd* knappast kan tolkas som fundament till *ser ja nu* i samtalskontexten; A ser inte en öppen dörr utan *inser* att en dörr är öppen. Det ligger följaktligen närmare till hands att anta fundamentellips av ett *de(t)* som syftar på det förhållandet att *en* (betoningen anger räkneord snarare än obestämd artikel) av dörrarna är öppen. Vi tolkar således (30) som en pivoid med *ser ja nu* som ett självständigt turtillägg. Ett liknande pivoidexempel har vi i (31).

(31) FÖRVILDAD [od] (september 2018) A och B diskuterar arttillhörigheten hos en växt (sannolikt såpnejlika) som de just träffat på under en promenad i en parkliknande omgivning.

1. A: de e **de att den e förvildad**. (.) kan de va.

Även i detta utdrag uttalas det sista ordet i den första satsen *förvildad* med fallande intonation. Efter en mikropaus tonar A ner sitt eget påstående. Här

verkar det rimligt att anta fundamentellips av ett *de(t)* som syftar tillbaka på hela det anförda förhållandet, *de e de att den e förvildad*. Turtillägget *kan de va* är nedtonat och saknar fokusbetoning.

I följande exempel förekommer ingen terminal tongest i slutet av den inledande satsen men vi betraktar ändå yttrandet som en pivoid på grund av hur det tolkas.

(32) GÖRA PÅ BÅTEN [od] (augusti 2010) A och B ska åka över ett sund med färja i Bohuslän. Det gäller då att stämpla resekortet från Västrafik, antingen på färjestationen eller på färjan själv.

1. A: de kan vi **göra på båten** (.) såg ja att dom gjorde.

A föreslår här att de ska vänta med att stämpla resekortet tills de kommer ombord på färjan och anför som skäl att hen sett att några andra (*dom*) gjorde så. Här har vi alltså ingen terminal tongest i slutet av *göra på båten*, men denna VP kan inte tolkas som fundament i förhållande till resten: **göra på båten* (.) såg ja att dom gjorde. I stället har vi troligen ett fall av fundamentellips av *de(t)* efter mikropausen, ett *de(t)* som syftar tillbaka på *de(t)* i yttrandets början som i sin tur syftar på handlingen att stämpla resekortet. I detta exempel är det alltså det faktum att en potentiell pivå semantiskt inte kan tolkas som fundament i segment B som avgör att vi inte räknar det som ett pivåyttrande utan som en pivoid.

6.3 Speglande postpivå eller finalt nexuspåhäng?

I avsnitt 3 gav vi exempel på speglande pivåyttranden där postpivån upprepar material från prepivån, men med omvänd ordföljd, se (8) och (10). I dessa exempel är det tydligt att vi har att göra med ett pivåyttrande eftersom pivån rekonstrueras som fundament och tolkas som adverbial eller objekt till de lexikala verben i postpivån. Men vi har även exempel där pivåtolkningen inte är självklar, såsom i (33).

(33) LÄTTSMÄLT [a] (Norén 2007 s. 107) Några gymnasister diskuterar olika musikgenrer. En av dem (B) uttalar sig om en låt med popgruppen *Kent*.

1. B: >de e **väldigt**< **lättsmält musik** >e re<.

Här talar B inledningsvis snabbt tills han kommer till det viktiga i yttrandet, värderingen *lättsmält musik*, med fokusbetoning på adjektivet. Detta följs av

ett snabbt producerat *e re* som speglar inledningen *de e*.²³ Detta skulle kunna analyseras som en speglande postpivå men det är troligare att vi här har att göra med ett påhäng till hela yttrandet. Vi kallar ett sådant påhäng *nexuspåhäng* eftersom det typiskt består av ett subjekt och ett predikatsled som står i en nexusrelation (SAG 1 s. 201).²⁴ Sådana påhäng verkar, enligt Lagré (2004), vara särskilt vanliga i en del dialekter, t.ex. östgötska, och hos vissa talare som använder dem mer eller mindre slentrianmässigt. För att kunna visa hur nexuspåhäng skiljer sig från speglande pivåyttranden med postpivåer ger vi här några ytterligare exempel, samtliga hämtade från ett och samma samtal med en bilförsäljare.

(34) ALLTID NÅT NYTT. [od] (augusti 2020) En bilförsäljare (F) redogör för egenskaperna hos en ny bilmodell.

1. F: de e alltid nåt nytt °e de°.

(35) REGGNUMRET. [od] (augusti 2020)

1. F: dom går på reggnumret (.) °gör dom°.

Försäljaren avrundar båda yttrandena med nedtonade fraser, som upprepar det finita verbet följt av subjektet. I (34) har vi kopulan *e* och det formella subjektet *de(t)*. I (35) ersätts huvudverbet *går* med proverbet *gör* efter en mikropaus. Verbet i ett nexuspåhäng är vanligen ett kopulaverb, som i (34), en form av *göra*, som i (35), eller ett hjälpverb med en infinitiv form av *göra*, som i (36).²⁵

(36) SKRIVA UT. [od] (aug 2020) Försäljaren ursäktar sig innan han går iväg.

1. F: ja ska skriva ut en del °ska ja göra°.

I speglande pivåyttranden behålls däremot det lexikala huvudverbet i postpivån, se (8) och (10).

Även om exempel (33)–(36) har vissa formella likheter med speglande pivåyttranden menar vi alltså att man inte generellt bör betrakta yttranden med nexuspåhäng som pivåyttranden utan som pivoider. Den viktigaste skillnaden är att nexuspåhäng fungerar som ett påhäng till hela satsen, inte bara till den potentiella pivån, medan postpivåer anknyter enbart till pivån. Detta visar sig bland annat däri att det kan komma andra led mellan den potentiella pivån och

²³ Om växlingen *de* till *re*, se Teleman 2013.

²⁴ Typen *nexuspåhäng* behandlas inte i kapitel 36 Annex i SAG. Detta kapitel tar enbart upp dubblering av ett led.

²⁵ Jämför bruket av *göra* vid anaforisk verbfras (SAG 3 s. 265 ff.).

ett nexuspåhäng, som adverbet *nu* i (37), medan detta knappast är möjligt i ett pivåyttrande.

(37) MER ELBILAR. [od] (augusti 2020)

1. F: de har blivi mer å mer elbilar nu °har de blivi°.

I ett pivåyttrande skulle *mer elbilar har de blivi (nu)* vara ett möjligt segment B, men inte **mer elbilar nu har de blivi*.

Ett annat drag som kännetecknar ett nexuspåhäng är att det inte utgör en självständig språkhandling ihop med pivåledet. Om den inledande satsen är negerad så måste negationen upprepas i påhänget, som i (38). Den inledande satsen och påhänget fungerar tillsammans som *en* språkhandling, i (38) som ett negerat påstående.

(38) INTE NI. [od] (augusti 2020) Försäljaren förklarar villkoren i försäkringen.

1. F: de e inte ni som e vållande till skadan °e de inte°.

I pivåyttranden fungerar däremot segment A och segment B som självständiga språkhandlingar, som vi redan sett. I exempel (4) är enbart den vinklade frågan i segment B negerad och i (5) skiftar talaren från en direkt till en indirekt uppmaning.²⁶

När vi har ett skifte av språkhandling är det ganska lätt att se att det rör sig om ett pivåyttrande. Det är svårare att avgöra detta när påhänget eller postpivån är kort och bara består av en kopula och ett subjektspronomen, som i (39).

(39) JÄTTEBRA [od, Predx2] (cirka 2010) A och B kommenterar och värderar en operaföreställning som de just sett.

1. A: de va så bra.

2. B: ja de va jättebra va de.

På rad 2 instämmer B i A:s värdering med ett förstärkande *jättebra* följt av ett upprepanande *va de* som ytterligare bekräftar värderingen. Här är det svårare att avgöra om *va de* bara anknyter till *jättebra* eller om det är ett påhäng till hela B:s yttrande *ja de va jättebra*. Betoningen av *va* gör att tillägget får en viss emfas, till skillnad från de nedtonade nexuspåhängen i (33)–(38).²⁷ Post-

²⁶ Se även exempel (45) där vi har två separata påståenden, båda negerade.

²⁷ Men enligt Lagré (2004) kan nexuspåhäng också ha betoning och en förstärkande funktion. Hon menar att det finns likheter med *så*-inledda finala annex som *han odlade potatis, så han gjorde* (Teleman 1996 s. 375).

pivåer kan å sin sida vara prosodiskt underordnade segment A, vilket retroaktivt medför en prosodisk integrering (Norén 2007 s. 156 ff.). Detta betyder att förekomst eller avsaknad av betoning inte i sig är ett tillräckligt kriterium för att skilja på speglande postpivåer och nexuspåhäng. I stället spelar kontexten ofta roll när det gäller att avgöra om vi har att göra med en postpivå eller ett nexuspåhäng, som i (40) där pivåyttrandet kommer som svar på en fråga.

(40) EN BASSET [od, Predx2] (cirka 1990) A frågar en granne som rastar två kopplade hundar av olika raser. A undrar vad den ena är för ras.

1. A: va e de för en, den lilla?
2. B: de e en basset ä de.

Efter att A frågat vilken sorts hund just *den lilla* (och sannolikt ovanliga) är påbörjar hundägaren B sitt svar med *de e* och levererar namnet på rasen i pivån där det betonas (*basset*). Den följande postpivån speglar prepivån, men betoningen på *ä* kan tolkas som att B vill bekräfta att det verkligen *är* en basset; den undrande grannen får ett tillförlitligt svar. Detta visar en vanlig funktion hos speglande postpivåer, att bekräfta eller förstärka pivån. Något liknande verkar vara fallet i följande exempel. En medelålders gäst (K = Karin) i programmet »Antikrundan» 2020 återger vad som hände vid ett tidigare tillfälle (2014) då hon besökte en inspelning i samma programserie. När Karin då visade fram ett ovanligt föremål, blev experten stum.

(41) PRECIS TYST [v, Predx2] (2020) Antikrundan i SVT. Besökaren Karin berättar hur han (=experten) reagerade.

1. K: >°å han blev° **precis tyst**< (.) blev han (0.5)
2. precis tyst. (.) å sen så stack han

Flera faktorer tyder på att (41) är ett speglande pivåyttrande. Prepivån *å han blev* uttalas snabbt och ganska tyst (fokusbetoning saknas), medan postpivån *blev han* uttalas långsammare och tydligare och innehåller en fokusbetoning på verbet. Detta kan ange en retrospektiv bekräftelse. Observera att kontrasten i tempo är omvänd mot exemplen med nexuspåhäng där inledningen är långsammare än påhänget, och där detta ofta uttalas tystare. Pivån har ett betonat led, *precis tyst*, och följs av en mikropaus. Efter postpivån gör K en något längre paus innan hon upprepar pivån, denna gång med annan betoning (*precis tyst*).

Förutom de rent speglande exemplen tog vi i avsnitt 3 upp utvidgade speglande yttranden där postpivån upprepar verbet från prepivån och dessutom innehåller något ytterligare led, se (9), upprepat här som (42).

(42) TJUGE GRADER [od, Predx2] (april 2018) Några äldre damer som möts på ett gym pratar om det osedvanligt varma vårvädret.

1. A: de va **tjuge grader** va de i morse hemma hos mej.

Här följs *va de*, med betoning på kopulan, av ytterligare led som preciserar tid och plats. Sammantaget tyder detta på att vi har en postpivå i (42) och inte ett nexuspåhäng. I ett annat utvidgat speglande pivåyttrande i (43) lägger talaren till *nog* som tonar ner postpivån.

(43) HÄR [od, Advlx2] (juli 2014) A och B är på resa i Finland. A frågar efter den finska ordboken och börjar leta efter den i en väska och känner (till slut) att den ligger där.

1. A: var e den finska boken? (.) den e **här** e den **nog**.

Vi tar upp dessa fall för att visa att gränsdragningen mellan speglande postpivåer och nexuspåhäng kan vara svår. Ofta behöver man titta på en större kontext och på huruvida talaren rutinmässigt använder nexuspåhäng (jämför förekomsten av *liksom* och *så att säga* hos somliga talare). Speglande pivåyttranden förekommer företrädesvis i vardagliga samtal där de uppträder som responser, antingen på explicita frågor, som i (40), eller mer allmänt på den lokala topiken eller situationen. Nexuspåhäng är också vanliga i vardagliga samtal, särskilt efter värderande predikativ, som i (33) och (39), presenteringssatser, som i (34) och (37), och utbrytningar, som i (38). I allmänhet uppvisar dock nexuspåhäng mindre variation än postpivåer, såväl prosodiskt och lexikalt som funktionellt.

6.4 Postpivå eller metakommunikativt påhäng?

I vår exempelsamling har vi inte tagit med yttranden med turtillägg eller påhäng av formen *tror ja*, *tycker ja*, *kan ja tänka*. Sådana *positioneringsfraser* (Karlsson 2006) anger talarens epistemiska och/eller känslomässiga förhållande till det nyss sagda. De kommer ofta finalt i en tur, ibland efter en kort paus, och modifierar hela yttrandet, vilket innebär att det inte finns någon pivå. Däremot har vi analyserat några exempel med anföringsmarkörer av typen *sa han*, *sa ja* som placerats direkt före och efter ett citat.

(44) HUR GAMMAL E DEN HÄR KATTEN. [v] (Norén 2007 s. 125 ff.). Fyra äldre damer på kafferep, av vilka A är en.

1. A: åsså sa ja **hur gammal e den här katten** >sa ja<.

(44) liknar visserligen ett symmetriskt pivåyttrande men anföringsmarkörerna *sa ja* är nedtonade och kan förekomma oberoende av varandra (Norén 2007 s. 124 ff.). Om (44) analyseras som ett pivåyttrande skulle pivån bestå av en anförd mening (SAG 4 s. 844 ff.), en frågehandling, vilket vi inte har några andra exempel på. Vi anser därför att typen inte är en pivåkonstruktion utan vad vi kan kalla en *ramgivande citatkonstruktion* (jämför för tyska Betz 2013) och analyserar sådana exempel som pivoider. Underordnade satser kan där-
emot uppträda som pivåer, se (45) som vi analyserar som ett pivåyttrande.

(45) VEM SOM HAR SKRIVIT DIKTEN [od, Objx2] (januari 2015) A berättar vem som har skrivit musiken till en ofta sjungen sång i det klassiska musikeret.

1. A: men ja vet inte **vem som har skrivit dikten** kommer ja inte ihåg.

När det gäller *metaspråkliga* kommentarer kan sådana användas både som postpivå, där talaren kommenterar ordvalet i pivån, som i (46) och (47), eller som påhäng till hela yttrandet.²⁸

(46) KRANSSALVIA [od, Predx2] (2013) B planterar några för A okända plantor i kryddträdgården.

1. A: va e de?

2. B: de e <**kranssalvia**> heter de.

(47) KONSTLUMPEN [a, Predx2] (2018) Inslag i SR Kulturlytt där föreståndaren (F) beklagar att Nordiska konstskolan i finländska Karleby läggs ner.

1. F: de va **en sorts konstlumpen** tycker ja man kan säga att de va.

Genom ordvalet *konstlumpen* antyder F att Nordiska konstskolan var en nödvändig kollektiv erfarenhet som en blivande konstnär bör ha gått igenom (jämför 'lumpen'); postpivån *tycker ja man kan säga att de va* relativiserar själva ordvalet.

Exempel (46) och (47) analyserar vi som pivåyttranden. Beträffande det vanliga påhänget *höll ja på å säga*, som ingår i (48) och (49), har vi både fall

²⁸ I Norén 2007 (s. 234–251) kallas dessa och besläktade pivåyttranden *parentetiska bekräftelser* (*parenthetical confirmations*), eftersom postpivåns kommentar till pivån kan betraktas som lokal (och därmed parentetisk i viss mån), samt att det oftast handlar om att befästa och bekräfta pivåns ordval snarare än hela yttrandets innebörd.

där vi analyserar det som ett påhäng till hela yttrandet och fall där det bara anknyter till ordvalet i pivån.

(48) DE KAN VI NÄSTAN INTE TA HÄNSYN TILL [od] (1979) Diskussion om ett forskningsprogram.

1. A: de kan vi näs::tan inte ta hänsyn till (.) °höll ja på å säja°

Efter en mikropaus tillfogar A *höll ja på å säja*. Detta syftar troligen på hela den föregående satsen, vilket medför att det inte finns någon prepivå och följaktligen inte någon pivåstruktur. Men frasen *höll ja på å säja*, som ofta skiftar perspektivet från sakfråga till ordval (Norén 2019), kan också ingå i mer pivåliknande yttranden, som i (49).

(49) SKITFIN [od, Pred/Obj] (mars 2020) SVT, Antikrundan: En sengustaviansk fätölj har diskuterats. E(xper)ten sammanfattar sin värdering och avslutar episoden.

1. E: den e: (.) **skitfin** höll ja på å säja.

Experten drar ut lite på kopulan i prepivån (e:) och producerar en mikropaus innan hen bestämmer sig för karaktäristiken *skitfin*, ett uttryck som knappast förväntats i programtypen. E lägger omedelbart till ett utslätande *höll ja på å säja* som här verkar knyta an enbart till det oväntade uttrycket som dessutom framhävs prosodiskt genom den föregående mikropausen. Detta talar för en tolkning som pivåyttrande.

6.5 Långa pivåer med intern paus och/eller samordnade fraser

Ibland består en potentiell pivå av flera fraser, ofta koordinerade med *å/och*. I (50) visar vi ett sådant exempel där det finns en intern paus i den potentiella pivån. Semikolon (;) används för att ange typisk listintonation.

(50) SVAG VIND, LÄTT REGN OCH SJU GRADER [od, Objx2] (cirka 2000) Styrmannen informerar under flygning om vädret på destinationen; något osäker notering.

1. S: vädret i Linköping dom rapporterar **svag vind;**
2. **lätt regn; (.) och sju grader** har dom just nu.

Uppräkningen avbryts av en mikropaus följt av en *och*-inledd fullständig sats. Trots detta väljer vi att tolka (50) som ett pivåyttrande. Argument för detta är att postpivån *har dom just nu* hör ihop med hela den fetstilade pivån både semantiskt och prosodiskt. Eftersom *svag vind; lätt regn;* uttalas med typisk

listintonation på båda fraserna projiceras inte en avslutning av yttrandet efter *lätt regn*, utan den sista konjunkten *och sju grader* blir en del av pivån. I nästa exempel skulle pivåkandidaten kunna analyseras som två samordnade prepositionsfraser.

(51) DALSLAND [v] (november 2017) Fragment från en monologisk lokal väderleksprognos för Västnyttts-området; M = meteorolog.

1. M: [...] de kommer å va en hel del snöinslag i dom inre
2. delarna av Västergötland och upp också över mot
3. delar av Dalsland kan de va de.

Men även om det övergripande segmentet har en pivåliknande struktur, framkommer vid närmare analys att vi här har att göra med två fullständiga satser som samordnas med *och* på rad 2. Den första satsen avslutas med *i dom inre delarna av Västergötland* och den andra inleds med *upp också över mot delar av Dalsland*. Notera att *de* i slutfältet i den andra satsen syftar tillbaka på *va en hel del snöinslag* i den första satsen. Om vi hade haft att göra med ett pivåyttrande i (51), skulle postpivån ha haft formen *kan de va*, inte som här *kan de va de*. Vi analyserar därför detta yttrande som en pivoid.

6.6 Sammanfattning

I detta avsnitt har vi diskuterat hur pivåyttranden skiljer sig från andra vanliga talspråkliga yttrandemönster. Även här har vi främst tillämpat våra syntaktiska och prosodiska kriterier. Ett segment som inleds med ett finit verb tolkas som en postpivå även efter en kort paus, se (25) och (26), medan yttranden som uppfattas som prosodiskt avslutade inte bildar pivåyttranden även om de följs av ett verbinlett segment; då har vi att göra med två satser där den andra har fundamentellips, se (30) och (31).

När det gäller att avgränsa pivåyttranden från yttranden med olika sorters påhäng har vi undersökt om den potentiella pivån och postpivån (segment B) tolkas som en självständig språkhandling eller inte. Detta har varit särskilt viktigt för gränsdragningen mellan speglade postpivåer och nexuspåhäng men har ibland varit svårt att avgöra. Detta medför att det förutom relativt tydliga och igenkännbara pivåyttranden och pivoider även finns gränsfall som kan tolkas som antingen det ena eller det andra.

7 Avslutning

Pivåyttranden förekommer relativt frekvent i vanlig samtalsinteraktion. De uppstår naturligt när talaren låter en redan uttalad fras bilda utgångspunkt för en ny yttrandeenhet. På det sättet kan talaren både försäkra sig om att behålla talutrymmet och byta perspektiv. Framväxten av pivåyttranden är ett resultat av inkrementell produktion, d.v.s. att yttranden byggs upp bit-för-bit. De visar att talaren inte har en fix och färdig föreställning om vad yttrandet ska innehålla innan hen börjar tala. Vidare belyser pivåyttranden att projektioner (Auer 2005, 2009, 2014) och de resulterande grammatiska strukturerna kan justeras under loppet av produktionen, vilket är det som sker när en pivå, som ursprungligen producerats som ett satsled i segment A, även får en satsledsfunktion i segment B. I de allra flesta fall har pivån samma funktion i de båda segmenten men det förekommer att den grammatiska funktionen växlar.

Vi använder både prosodiska, syntaktiska och kommunikativa kriterier för att avgöra om ett komplext yttrande är ett pivåyttrande. Det prosodiska villkoret innebär att yttrandet ska uttalas med sammanhängande prosodi, utan tydliga interna terminala gester. Det syntaktiska villkoret innebär att postpivån är beroende av pivån; postpivån är inte ett fullständigt yttrande utan pivån. Vidare ingår de två segmenten, som var för sig utgör en språkhandling, i samma kommunikativa projekt. I vår analys har vi framhållit att den svenska satsstrukturen underlättar för pivåyttranden. I och med att deklarativa huvudsatser inleds med ett initialfält där så gott som alla typer av satsled kan stå, är det möjligt att låta ett led i slutfältet i segment A samtidigt fungera som fundament i segment B. Postpivån kommer då alltid att inledas med ett finit verb. Tunga pivåer med flera fraser, möjligheten till fundamentellips, nexuspåhäng och metakommunikativa påhäng kan dock ge upphov till yttranden som vi snarare vill analysera som pivoider.

De exempel vi analyserat illustrerar även specifika kommunikativa funktioner, som hur man åstadkommer preciseringar och reservationer och hur man som talare förenar utsagor i sakfrågor med metakommunikativa kommentarer. Norén (2007) ger fylligare analyser av vilka kommunikativa uppgifter som pivåyttranden löser i interaktionen.

Gränsen mellan typiska pivåyttranden och det vi här har kallat pivoider är delvis flytande; olika analyser av data är ibland möjliga. Det vore önskvärt att komplettera våra öronfonologiska analyser med fonetiska analyser av t.ex. intonationskurvor och duration. Avslutningsvis vill vi betona att pivåstudiet genererar lärdomar om att grammatiken ofta har oskarpa gränser, vilket vi

anser beror på att grammatikens resurser används av samtalsdeltagare i färd med att lösa lokala kommunikativa projekt i den interaktionella kontexten.

Transkriptionsnyckel

.	fallande intonation
,	fortsättningsintonation
;	uppräkningsintonation
?	stigande intonation
--	yttrandet ebbar ut
=	yttrandet fortsätter på annan rad
(.)	mikropaus om högst en fjärdedels sekund
<u>bra</u>	understrykning av vokaltecken markerar att stavelsen är fokusbetonad
:	förlängt ljud
fet	segment som analytikern vill framhäva (här: pivå eller tänkbar pivå)
skuggning	markerar (längre) segment som analytikern vill uppmärksamma (här: hela pivåkonstruktionen)
> <	snabbare tal än i omgivande tal av samma talare
< >	långsammare tal än i omgivande tal av samma talare
° °	uttalas med mindre ljudstyrka än omgivande tal
HÖGT	tal med hög ljudstyrka

Litteratur

- Anward, Jan & Nordberg, Bengt (red.), 2005: Samtal och grammatik. Studier i svenskt samtalsspråk. Lund: Studentlitteratur.
- Auer, Peter, 2005: Projection in interaction and projection in grammar. I: Text 25(1). S. 7–36.
- Auer, Peter, 2009: On-line syntax: Thoughts on the temporality of spoken language. I: Language Sciences 31(1). S. 1–13.
- Auer, Peter, 2014: Syntactic structures and their symbiotic guests: Notes on analepsis from the perspective of online syntax. I: Pragmatics 24(3). S. 533–560.
- Betz, Emma, 2008: Grammar and interaction. Pivots in German conversation. Amsterdam: John Benjamins.
- Betz, Emma, 2013: Quote–unquote in one variety of German: Two interactional functions of pivot constructions used as frames for quotation in Siebenbürgen Sächsisch. I: Journal of Pragmatics 54. S. 16–34.
- Bruce, Gösta, 1998: Allmän och svensk prosodi. Lund: Institutionen för lingvistik, Lunds universitet.
- Bruce, Gösta, 2010: Vår fonetiska geografi. Om svenskans accenter, melodi och uttal. Lund: Studentlitteratur.

- Engdahl, Elisabet & Linell, Per, 2018: Responsivitet, inkrementering och dynamisk förändring: Om yttranden som processer och produkter. I: *Språk och interaktion* 4. S. 111–144.
- Enkvist, Nils Erik, 1987: A note on the definition and description of true anacolutha. I: Caroline Duncan-Rose & Theo Vennemann (red.): *On language: rhetorica, phonologica, syntactica*. London: Routledge. S. 315–324.
- Eriksson, Mats, 2000: Syntaxens sociala sida. En inledande diskussion av turtillägg i samtal. I: *Språk och stil* NF 11. S. 5–24.
- Franck, Dorothea, 1985: Sentences in conversational turns: A case of ‘double bind’. I: Marcelo Dascal (red.): *Dialogue. An interdisciplinary approach*. Amsterdam: John Benjamins. S. 233–245.
- Ganuza, Natalia, 2008: Syntactic variation in the Swedish of adolescents in multilingual urban settings: Subject-verb order in declaratives, questions and subordinate clauses. (Dissertations in Bilingualism 15.) Stockholm: Centrum för tvåspråkighetsforskning, Stockholms universitet.
- Ganuza, Natalia, 2010: Subject-verb order variation in the Swedish of young people in multilingual urban areas. I: Pia Quist & Bente A. Svendsen (red.): *Multilingual urban Scandinavia: New linguistic practices*. Bristol: Multilingual Matters. S. 31–48.
- Hakulinen, Auli, Vilkuna, Maria, Korhonen, Riitta, Koivisto, Vesa, Heinonen, Tarja Riitta & Alho, Irja, 2004: *Iso suomen kielioppi*. (SKS:n toimituksia 950.) Helsingfors: Finska Litteratursällskapet.
- Johannessen, Janne Bondi, Priestley, Joel, Hagen, Kristin, Áfarli, Tor Anders & Vangsnes, Øystein Alexander, 2009: The Nordic dialect corpus – an advanced research tool. I: Kristina Jokinen & Eckhard Bick (red.): *Proceedings of the 17th Nordic conference of computational linguistics (NODALIDA 2009)*. (NEALT Proceedings Series Volume 4.) Tartu: Tartu Ülikool. S. 73–80.
- Karlsson, Susanna, 2006: Positioneringsfraser i interaktion. *Syntax, prosodi och funktion*. (Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 6.) Göteborg: Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Keevallik, Leelo, 2018: What does embodied interaction tell us about grammar? I: *Research on Language and Social Interaction* 51(1). S. 1–23.
- Kotsinas, Ulla-Britt, 1988: Rinkebysvenskan – en dialekt? I: Per Linell, Viveka Adelswärd, Torbjörn Nilsson & Per A. Pettersson (utg.): *Svenskans beskrivning* 16. Volym 1. Linköping: Linköpings universitet. S. 264–278.
- Lagré, Sara, 2004: »Detta är en C-uppsats, är det.» Om en upprepande konstruktion i det talade språket. Opublicerad C-uppsats, Institutionen för språk och kommunikation, Linköpings universitet.
- Lindahl, Filippa, inskickad: The prefield in spoken Icelandic and Swedish.
- Lindström, Jan, 2006: Grammar in the service of interaction: Exploring turn organization in Swedish. I: *Research on Language and Social Interaction* 39(1). S. 81–117.
- Lindström, Jan, 2008: *Tur och ordning: Introduktion till svensk samtalsgrammatik*. Stockholm: Norstedts.

- Lindström, Jan, 2013: On the pivot turn construction method in Swedish and Finnish. I: *Journal of Pragmatics* 54. S. 57–72.
- Lindström, Jan & Karlsson, Susanna, 2005: Verb-first constructions as a syntactic and functional resource in (spoken) Swedish. I: *Nordic Journal of Linguistics* 28. S. 97–131.
- Linell, Per, 1981: Svenska anakoluter. I: Sigurd Fries & Claes-Christian Elert (red.): *Svenskans beskrivning* 12. Umeå: Umeå universitet. S. 173–184.
- Linell, Per, 1998: *Approaching dialogue: Talk, interaction and contexts in dialogical perspectives*. Amsterdam: John Benjamins.
- Linell, Per & Jönsson, Linda, 1986: *Analys av syntaktisk kohesion och komplexitet i talspråk*. (Arbetsrapporter från Tema K 1986:5.) Linköping: Linköpings universitet.
- Mörnsjö, Maria, 2002: V1 declaratives in spoken Swedish: Syntax, information structure, and prosodic pattern. Lund: Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet.
- Nordberg, Bengt, 2003: Teleskopiskt tempus eller självkorrektion? I: Bengt Nordberg, Leelo Keevallik Eriksson, Kerstin Thelander & Mats Thelander (red.): *Grammatik och samtal. Studier till minne av Mats Eriksson*. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 63.) Uppsala: Uppsala universitet. S. 173–188.
- Nordenstam, Kerstin, 1994: *Korpus Gruppsam: Materialpresentation*. (Meddelanden från Institutionen för svenska språket MISS 4.) Göteborg: Göteborgs universitet.
- Norén, Niklas, 2003: Apokoinou som metod för hantering av turkonkurrens och samtidigt tal i samtal. I: Bengt Nordberg, Leelo Keevallik Eriksson, Kerstin Thelander & Mats Thelander (red.): *Grammatik och samtal. Studier till minne av Mats Eriksson*. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 63.) Uppsala: Uppsala universitet. S. 189–198.
- Norén, Niklas, 2005: Apokoinou i samtal. En inledande definition och sekventiell avgränsning av en samtalsgrammatisk konstruktion. I: Jan Anward & Bengt Nordberg (red.): *Samtal och grammatik. Studier i svenskt samtalspråk*. Lund: Studentlitteratur. S. 55–87.
- Norén, Niklas, 2007: Apokoinou in Swedish talk-in-interaction. A family of methods for grammatical construction and the resolving of local communicative projects. (Studies in Language and Culture 11.) Linköping: Linköpings universitet.
- Norén, Niklas, 2013: Pivots constructions as methods for perspective shift during turns at talk. I: *Journal of Pragmatics* 54. S. 35–56.
- Norén, Niklas, 2019: Höll ja på å säja. I: Jenny Nilsson, Susanne Nylund Skog & Fredrik Skott (red.): *Sånt vi bara gör*. Stockholm: Carlsson. S. 238–240.
- Norén, Niklas & Linell, Per, 2013: Pivot constructions as everyday conversational phenomena within a cross-linguistic perspective: An introduction. I: *Journal of Pragmatics* 54. S. 1–15.
- Ochs, Elinor, Schegloff, Emanuel & Thompson, Sandra (red.), 1996: *Interaction and grammar*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Puggaard, Rasmus, 2019: Flexibility of frequent clause openers in talk-in-interaction. *Det* 'it, that' and *så* 'then' in the prefield in Danish. I: *Nordic Journal of Linguistics* 42. S. 291–327.
- SAG = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik, 1999: Svenska Akademiens grammatik 1–4. Stockholm: Norstedts.
- Sandberg, Martin, 2003: Gränsmarkörerna *så*, *då* och *ø* i gymnasisters tal- och skriftspråk. Kvantitativa och funktionella aspekter på adjunktionella *så*/platshållar-*så*. (Meddelanden från Institutionen för svenska språket 46.) Göteborg: Göteborgs universitet.
- Schegloff, Emanuel, 1979: The relevance of repair to syntax-for-conversation. I: Talmy Givón (red.): *Syntax and semantics, Vol. 12: Discourse and syntax*. New York: Academic Press. S. 261–286.
- Scheutz, Hannes, 2005: Pivot constructions in spoken German. I: Auli Hakulinen & Margret Selting (red.): *Syntax and lexis in conversation. Studies in the use of linguistic resources in talk-in-interaction*. Amsterdam: John Benjamins. S. 103–128.
- Steensig, Jakob, 2001: *Sprog i virkeligheden. Bidrag till en interaktionell lingvistik*. Aarhus: Aarhus universitetsforlag.
- Teleman, Ulf, 1996: Så är det så det är. I: Maj Reinhammar (red.): *Mål i sikte. Studier i dialektologi tillägnade Lennart Elmevik*. Uppsala: Almqvist & Wiksell. S. 375–379.
- Teleman, Ulf, 2013: *Va e re me re? Om Stockholmspronomen på r*. I: Björn Lindblom (red.): *Text, tal och tecken. Några perspektiv inom språkforskningen. (Konferenser 83)*. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. S. 17–30.
- Walkden, George, 2017: Language contact and V3 in Germanic varieties new and old. I: *Journal of Comparative Germanic Linguistics* 20. S. 49–81.
- Walker, Gareth, 2007: On the design and use of pivots in everyday English conversation. I: *Journal of Pragmatics* 39. S. 2217–2243.

Det adverbiala uttrycket *på något sätt* i samtalsinteraktion

Av SARA RÖNNQVIST

Abstract

Rönnqvist, Sara, sara.ronnqvist@helsinki.fi, Ph.D. student, Department of Finnish, Finno-Ugrian and Scandinavian Studies, University of Helsinki: “The adverbial expression *på något sätt* (‘in some way’) in Swedish interaction”. *Språk och stil* NF 31:2, 2021, pp. 39–71.

This article investigates transitional points in interaction (junctures) where participants use the Swedish adverbial expression *på något sätt* (‘in some way’) in conversations about visual art. The conversations take place between 1) professionals in gallery settings and 2) lay people in group conversations. These participants have different knowledge about and different rights to assess art. Thus, how they position themselves epistemically in relation to the situational context and with the help of *på något sätt* is an additional aim of this study. The junctures scrutinized are found in places where *på något sätt* occurs as a turn extension, in responsive turns and in aborted turn constructional units (TCUs). At these junctures the participants deal with potential interactional troubles that can hamper the progressivity of talk and make repairing actions relevant. Deploying a multimodal interactional analysis, the study shows how the participants’ observations can be modified and negotiated by *på något sätt* co-occurring with relevant embodied behavior, such as emblematic, iconic and other-oriented hand gestures. The participants in both data sets seek to establish a mutual understanding. They seem to agree more easily on observables when these are modified and delivered in relative terms. In this interactional work, where the participants need to organize their descriptive and evaluative actions in relation to each other, the adverbial expression *på något sätt* is a highly flexible resource.

Keywords: multimodal interaction, conversation analysis, evaluations, epistemics, preference, repair, discourse markers, Swedish adverbs.

1 Inledning och syfte

Den här artikeln handlar om hur samtalsdeltagare hanterar olika gränsövergångsområden i löpande tal med hjälp av det adverbiala uttrycket *på något sätt* som en resurs när de beskriver, tolkar och evaluerar bildkonst. Uttrycket *på något sätt* rör sig i likhet med diskurspartikeln *liksom* (Lindström 2008 s. 78) i glappet mellan det specifikt sagda och övriga tolkningsmöjligheter och har bl.a. beskrivits som en *vaghetsmarkör* i svenska (Aijmer 1985). Uttrycket har också visat sig vara frekvent i beskrivande och resonerande aktiviteter, där det karaktäriserats som förmildrande och relativiserande (Nilsson 2005).

Som konstituent är uttrycket mycket flexibelt eftersom det kan placeras i olika sats- och yttrande-positioner: initialt, medialt eller finalt. Det bestämmer då det led som det föregår eller kommer efter.

I mitt material har jag kunnat observera hur *på något sätt* uppträder vid olika typer av gränsövergångsområden (junkturen) när det gäller både turbildning och turtagning. Vid turbildning (turkonstruktion) utgörs de här övergångsområdena av olika avbrott inom samma talares tur. Vid avbrott i tal görs ofta någon form av *reparation* (Schegloff m.fl. 1977) relevant, dvs. en organiserande resurs med hjälp av vilken en deltagare kan lösa något problem som uppstått vid t.ex. talproduktion (Lindström 2008 s. 146). När det gäller turtagning innebär gränsövergången de så kallade turövergångsområdena (Steensig 2001 s. 41–42, Lindström 2008 s. 200–202) där en ny talare har möjlighet att ta ordet efter en tidigare talare. Även här kan en reparerande handling göras relevant beroende på vilken typ av mottagarrespons det tidigare yttrandet fått eller inte fått. Vilken typ av mottagande som deltagare föredrar i en specifik situationell och sekventiell kontext anknyter till den så kallade *preferensstrukturen* (Pomerantz 1984, Sacks 1987) som tillsammans med reparation är ett av de övergripande konversationsorganiserande fenomen som samtalsdeltagare behöver förhålla sig till på olika sätt.

I den här studien undersöker jag följaktligen hur deltagare organiserar sina resonemang med hjälp av *på något sätt* i sådana sekventiella positioner där en reparerande handling görs relevant och där deltagarnas mottagarrespons kan behöva hanteras på olika sätt. De sekventiella positioner som jag har valt att koncentrera mig närmare på utgörs av avbrott där en potentiell (syntaktisk) struktur avbryts och ersätts med en ny eller där en strukturell slutpunkt har nåtts och ett turbyte görs relevant. Vid turövergångsområdena granskar jag närmare sådana fall där samma talare förlänger sin tur med ett tillägg och där en ny talare tar vid med en responsiv tur.

De samtalskontexter som är i fokus i den här studien utgörs av gruppsamtal om bildkonst mellan universitetsstudenter och dyader mellan kritiker och konstnärer i galleriutrymmen (se avsnitt 4). Gallerisamtalen representerar en professionell kontext där samtalsdeltagarna är närvarande i egenskap av sina yrkesverksamma roller, medan gruppsamtalen representerar en icke-professionell kontext där deltagarna ombetts att ta på sig rollen som utvärderare av ett urval konstverk. Eftersom samtalsdeltagarna i mitt material har olika förkunskaper och relation till varandra är ett delsyfte även att blottlägga deltagarnas kunskapsmässiga positionering gentemot varandras bidrag i en verksamhetskontext, som i normala fall inte skulle dokumenteras och följaktligen kan ge

information om uttalade normer när det gäller tal om konst (jfr Adelswärd 1995).

I den här samtalsanalytiska studien utgår jag från ett interaktionellt perspektiv på språk och kommunikation och granskar således hur deltagarnas bidrag byggs upp inkrementellt, dvs. bit för bit, så att ett led i resonemanget fogas till ett annat och modifieras i relation till den situationella och sekventiella kontext som deltagarna befinner sig i (Goodwin 1979, Schegloff 1996, Linell 2009). En interaktionell analys utgör härmed en möjlighet att beskriva hur ett gemensamt meningsskapande sker steg för steg mellan samtalsdeltagare (se t.ex. Sidnell & Stivers 2013, Couper-Kuhlen & Selting 2018).

Jag analyserar därtill materialet med hjälp av multimodal samtalsanalytisk metod (*multimodal interaktionsanalys*; Broth & Keevallik 2020) för att kunna se hur olika semiotiska resurser samspekar. En multimodal interaktionsanalys intresserar sig, förutom för språkliga resurser, även för det synliga beteende som samverkar med språkliga resurser i social interaktion, som t.ex. gester, blickar och kroppsorientering. Därtill blottlägger den vilken roll de olika modaliteterna spelar och hur de kan förstärka varandra, samt vilka handlingar som smidigare låter sig göras med verbalspråkliga resurser och när det är eftersträvansvärt att till exempel med hjälp av gester bjuda in till olika tolknings- eller responsalternativ (Mondada 2016, Broth & Keevallik 2020). Här bidrar jag till metodutvecklingen av den existerande svenska språkforskningen om diskursmarkörsliknande uttryck, som hittills främst har studerats icke-visuellt. Som exempel kan nämnas Aijmers (1985) och Nilssons (2005) studier av *på något sätt*.

2 Bakgrund

I det här avsnittet redogör jag kort för den kontext och aktivitet som deltagarna i mitt material befinner sig i och vilka typer av handlingar som görs relevanta där (avsnitt 2.1). Därefter definierar jag relevanta begrepp som har att göra med tolkningsföreträde, kunskapsanspråk och hur deltagare kan orientera sig eller positionera sig i relation till de så kallade epistemiska dimensionerna i samtalsinteraktionen (avsnitt 2.2).

2.1 Evaluerande tal om bildkonst

Tal om konst, även i skrift, inbegriper olika typer av handlingar, som till exempel *beskrivningar, tolkningar, analyser, förklaringar* och *värderingar*. Det är ofta den sistnämnda handlingen, dvs. värderingar, som hamnar i fokus när det gäller konst- och kulturkritiken, även om beskrivningar, tolkningar och analyser kan vara minst lika viktiga för att kunna ta ställning och underbygga sina värderingar. (Heikkilä 2012, Hausendorf & Müller 2016 s. 5–6.) I mitt material ser jag också hur deltagarna föredrar att snarare beskriva och tolka verken de talar om än att fälla direkta värderingar på skalan bra–dålig. Så är även fallet i gallerisamtalen, även om kritikern i egenskap av sin yrkesroll har en uppgift och rättighet att ta ställning och värdera konsten in fråga (se avsnitt 2.2 om tolkningsföreträde).

Att producera värdeomdömen kan utgöra en känslig social handling i och med att man inte endast säger något om det som man värderar, utan också ger vid handen något om sig själv, t.ex. sin kunskapsnivå (Goffman 1967, Linde 1997). Härmed strävar deltagarna i mitt material i hög grad efter samförstånd (se t.ex. Wirdenäs 2007 för motsvarande resultat i svenska gruppsamtal). Det här överensstämmer med vad Pomerantz (1984) och Sacks (1987) har kunnat konstatera om hur deltagare orienterar sig mot varandras värderingar (eng. *assessments*) i dyader och gruppsamtal. Samtalsdeltagare har en benägenhet att affiliera (eng. *affiliate*) med varandras beskrivningar och tolkningar, även om det endast är för att smidigt kunna gå vidare i samtalet (Linde 1997 s. 158). Med *affiliering* avser jag i enlighet med Stivers (2008) att deltagarna visar sitt stöd för varandras ställningstaganden och följaktligen godkänner dem.

Beskrivningar och tolkningar är i grunden subjektiva, och de kan bära på implicita värderingar beroende på vad betraktaren har för kriterier för sina preferenser. I och med den moderna konstens utveckling sedan 50-talet råder det heller ingen institutionell enighet om vad det är som ska värderas när det gäller (bild)konst. För dem som har bildat sig i enlighet med en formalistisk tradition utgörs värderingsgrunderna ofta av hur väl en konstnär har lyckats förmedla det som hen säger sig vilja förmedla. Ett annat sätt att relatera till konst är via hur mycket njutning eller tillfredsställelse ett verk väcker. Även starka obehagliga känslor kan vara ett kriterium för ett verks evaluering som bra eller dåligt (Heikkilä 2012). Mot bakgrund av det här ser jag den aktivitet som deltagarna befinner sig i, i båda mina material, som en evaluerande aktivitet även om den till största delen är uppbyggd av sekvenser där deltagarna beskriver, tolkar och förklarar verken de upplever.

2.2 Tolkningsföreträde, kunskapsanspråk och positionering

Deltagarna i mitt material har olika bakgrundskunskaper. I gruppsamtalen är vissa vanare än andra att titta på och diskutera konst. Deltagarna har med andra ord olika tillgång till vissa förkunskaper, så kallad epistemisk tillgång (*epistemic access*), och kommer även att uppleva sig ha olika rätt (tolkningsföreträde) (*epistemic primacy* hos Stivers, Mondada & Steensig 2011 s. 9) att uttala sig om konsten. För de flesta är konstverken ändå okända och de uppger att de oftare brukar diskutera andra typer av konstformer som litteratur, musik och teater.

I gallerisamtalen i sin tur har deltagarna olika yrkesroller där konstnären å ena sidan har epistemisk tillgång till sin konstnärliga process med allt vad det innebär från vision till materialanvändning, medan kritikern å andra sidan har epistemisk auktoritet (*epistemic authority*) och härmed rätt att tolka och värdera konsten. Heritage (2012 s. 4–7) talar också om status (eng. *status*) och positionering (eng. *stance*) när det gäller kunskap, kunskapsanspråk och tolkningsföreträde. De här begreppen handlar om vem som antas ha viss kunskap och information (status) och hur sådan kunskap uttrycks i interaktionen genom deltagares samtalsbidrag (positionering).

Genom att säga sig veta något positionerar man sig som någon med kunskap. Även det omvända gäller, på det sättet att om en deltagare upplever sig säker på en viss sak kan denna ändå välja att positionera sig som en deltagare med icke-absolut kunskap, dvs. en samtalsdeltagare kan undvika att ta epistemiskt ansvar (*epistemic responsibility*) för det som den säger och sålunda undvika ett eventuellt kunskapsanspråk (Stivers, Mondada & Steensig 2011). Negativa epistemiska markörer som *jag vet inte* (se Lindström m.fl. 2016) är ett exempel på en sådan garderande praktik i samtal. Med hjälp av sådana här resurser, som ofta har karaktären av diskursmarkörer, kan ett propositionellt innehåll i ett yttrande modifieras. På så vis kan talaren (om)förhandla hur yttrandet ska förstås.

Värderingar som kan bära på eventuell kritik, både mot dem som tycker annorlunda och mot eventuella upphovspersoner bakom en artefakt eller tjänst tenderar att uttryckas med hjälp av garderande praktiker i samtal (se t.ex. Fraser 1980 och Caffi 1999 om så kallad förmildring, eng. *mitigation* och *attenuation*). Deltagares olika rätt och tillgång till kunskap avgör härmed hurdan epistemiskt ansvar eller hurdana kunskapsanspråk som är att föredra i en viss social situation (Stivers, Mondada & Steensig 2011).

3 Sekventiella positioner som *på något sätt* tar

I det här avsnittet redogör jag för de positioner som *på något sätt* tar och som den här undersökningen fokuserar på. I avsnitten 3.1–3.2 förklarar jag närmare vad jag avser med de här positionerna och hur dessa förhåller sig till deltagares *turtagning* och *turkonstruktion* i samtal. I avsnitt 3.3 redogör jag för det totala antalet belägg och deras placering. Jag börjar med att introducera två grundläggande samtalsanalytiska begrepp: *turkonstruktionsenhet* och *turbytesplats*.

En enhet som syntaktiskt, semantiskt och prosodiskt kan tolkas utföra en social handling, som t.ex. en beskrivning, en tolkning eller en värdering, kallas med samtalsanalysens terminologi för turkonstruktionsenhet (eng. *turn constructional unit*). En turkonstruktionsenhet (TKE) bildar härmed en (minimal) tur i ett samtalsutbyte (Lindström 2008 s. 127–132). Dessa enheter för med sig så kallade turbytesplatser (eng. *transition relevance places*) i interaktionen, och i enlighet med det system för turtagning som skissades upp av samtalsanalysens grundare, Sacks, Schegloff och Jefferson (1974), har en annan talare möjlighet att ta ordet vid dessa turbytesplatser. Om detta inte sker, antingen genom att en ny talare blir tilldelad turen eller självman tar den, kan samma talare fortsätta tala, antingen genom att initiera en ny handling och påbörja en ny tur eller genom att förlänga en pågående tur.

3.1 Turtillägg och responsiva turer

Så kallade turförlängningar (eng. *extensions*) hänvisas ofta till med det överordnade begreppet *turtillägg* (eng. *increment*) (Eriksson 2002, Landqvist 2005, Linell 2005 s. 284–291, Lindström 2008 s. 177, 193–197). De här turtilläggen utvidgar turen med ett (syntaktiskt) icke-självständigt segment då en turbytesplats inte utnyttjats (Linell 2005 s. 285). Detta har jag kunnat observera när det gäller det adverbiala uttrycket *på något sätt*. Ett exempel på ett sådant här turtillägg ges i exempel 1.

Exempel 1. Anni Leppälä, »Projection», På bio: EGS_L2_001

01 HAR: eh s- nästan som man far¹ på bio (.) eller hur.=
 02 TAN: =jå:å?
 03 (0,9)
 04 HAR: → på något sätt.

I exempel 1 utvidgar Harry sin möjliga tur på rad 1 med det adverbiala uttrycket *på något sätt* på rad 4. Harrys jämförande beskrivning på rad 1 möts av endast ett tveksamt *jå:å?* av Tanja på rad 2, varefter en rätt lång paus på 0,9 sekunder följer. Turtillägget på rad 4 förekommer efter en annan talares tvekan (minimala) respons följt av en paus (jfr *post-other talk increment* hos Schegloff 2016) och föränleds alltså av ett inte så övertygat (icke-affilierande) mottagande. Härmed flyttar turbytesplatsen fram.

Som exempel 1 visar är det adverbiala uttrycket *på något sätt* i den här positionen en mycket användbar resurs, eftersom uttrycket syntaktiskt kan fogas till det tidigare bidraget och smidigt omformar det som redan har sagts. I sin orientering till det som deltagarna talar om är turtilläggen *bakåtpåkande* (jfr *bagudrettet reparatur* hos Steensig 2001 s. 177–198) och tar fasta på något problematiskt i mottagandet av det tidigare bidraget, vilket ofta rör sig om utebliven eller bristfällig mottagarrespons (Eriksson 2002, Ford, Fox & Thompson 2002, Couper-Kuhlen & Ono 2007, Lindström 2008 s. 197).

När ett turbyte sker behöver en annan deltagare reagera på en tidigare talares tur. Om en fråga ställs behöver ett svar ges och om en evaluering görs behöver den bemötas på något sätt, i en responsiv tur. Det prefererade alternativet vid evalueringar (eng. *assessments*) är oftast medhåll och affiliering med den tidigare talaren, medan framförandet av icke-medhåll kan ackompanjeras av tvekanden, pauser och övriga språkliga och icke-språkliga resurser som kan omförhandla ens icke-medhåll (Pomerantz 1984, Sacks 1987). När det gäller det adverbiala uttrycket *på något sätt* i sådana responsiva positioner har jag observerat att det förekommer tillsammans med något annat eller flera andra modifierande led. Turen kan således utföra flera handlingar samtidigt. Ett exempel på en sådan responsiv tur ges i exempel 2.

¹ Verbet *far* används ofta i vardagligt finlandssvenskt tal i betydelsen 'gå' (af Hällström-Reijonen & Reuter 2008).

Exempel 2. Dockanimationstraditionen: Galleri Scape_ArtCrit1

01 KR1: på de sätte att di här e skulpturer (.) mera
 02 KO1: på ett sätt ja. fast ja; (.)
 03 KO1: → h. på nå:t sätt så ser ja int dem som skulpturer ändå
 04 KR1: ja

I exempel 2 responderar en konstnär på en kritikers tolkning på raderna 2–3 med hjälp av mer än en TKE, först med hjälp av det koncessiva uttrycket *på ett sätt* och medhålet *ja* på rad 2 som direkt följs av *fast ja* som projicerar en invändning. Här avbryts TKE:n och följs av en ny på rad 3. Efter en inandning inleds den med *på nå:t sätt* som inordnas syntaktiskt med den förklaring som följer: *så ser ja int dem som skulpturer ändå*. Med hjälp av det adverbiala uttrycket *på något sätt* görs alltså konstnärens icke-medhåll mindre kategoriskt. De här omförhandlingarna av det som sägs i en responsiv tur kan vara både bakåtppekande och framåtppekande i sin orientering till andra led som eventuellt kan vara problematiska att producera, eller där talaren vill göra gällande att denna inte helt och hållet affilierar med den tidigare talaren.

3.2 Avbrott och nystarter

Olika typer av hinder kan även uppstå i deltagares produktion av turer, dvs. i deras *turkonstruktion* (Lindström 2008 s. 127–132). Det här kan ske inom turkonstruktionsenheter (TKE:n) och då orsaka olika typer av avbrott i turens progressivitet (Stivers & Robinson 2006). Vid avbrott inom en TKE kan olika typer av reparationer som t.ex. ordsökningar eller omstarter ske. Dessa kan lösas av samma talare som signalerat att det är något »problem» med produktionen eller av en annan talare som kan fylla i turen i andra position (Schegloff m.fl. 1977 s. 364–365, Lindström 2008 s. 146–175).

Andra avbrott, som vittnar om något problematiskt inom samma talares tur kan också resultera i olika former av strukturändringar (Lindström 2008 s. 150–153, 171), som med samtalsanalysens begreppsapparat kan förstås som en typ av självinitierad reparation (eng. *self-initiated repair* hos Schegloff m.fl. 1977, Lindström 2008 s. 288). En strukturändring innebär att en struktur antingen överges och ersätts med en ny eller att den ändras och övergår i en annan. I mitt material har jag kunnat observera att uttrycket *på något sätt* ofta förekommer i sådana här skarvar (junkturer) där en struktur eller TKE avbryts vid *på något sätt* och därefter ersätts med en ny. Talaren kan härmed signalera

att han eller hon håller på att hantera ett potentiellt hinder, t.ex. genom en ordsökning (Lindström 2008 s. 149–150, 288).

Exempel 3 illustrerar ett avbrott där *på något sätt* först markerar ordsökning för att sedan följas av ytterligare ett avbrott som följs av en så kallad *nystart* som jag har valt att kalla en strukturändring där en påbörjad struktur överges och ersätts med en ny (jfr Norén 2005).

Exempel 3. Damien Hirst, »Mother and Child (Divided)», Tagna ur sin kontext: EGS_L1_003

```
01 SAB:      jå: jå dom e ju ganska (.) på nå sätt *instäng[da*?]
02 CEL:                                     [jå, ]
03          (1,3)
04 SAB: → kanske just på nå sätt (.)
05          dom e ju så tagna ur sin kont[ext d]e ju också intressant
06 CEL:                                     [mm, ]
```

Exempel 3 inleds med produktionen av en beskrivning på rad 1 där *på något sätt* följer efter en mikropaus och således avbryter konstruktionen av adverbfrasen *ganska instängda*. Uttrycket verkar alltså tillsammans med pausen markera en ordsökning som sedan resulterar i ledet *instängda* (rad 1). Den här beskrivningen möts endast minimalt av en kvittering i överlapp på rad 2, följd av en paus. Eftersom TKE:n på rad 1 inte heller plockas upp av någon annan talare förlängs turen på rad 4 med *kanske just på nå sätt*. Den här fortsättningen får dock inte direkt flyt utan avbryts igen vid *på nå sätt* som följs av en mikropaus (rad 4). Därefter påbörjar Sabina en ny TKE; hon initierar en sats med rak ordföljd som resulterar i en enklare yttrandestruktur: *dom e ju så tagna ur sin kontext* (rad 5). Genom att avbryta sig på rad 4 och påbörja en ny sats kan Sabina omformulera sig med hjälp av en ny fortsättning. Härmed ändras riktningen för talet, åtminstone syntaktiskt, vilket leder till att talaren får mer flyt i sin produktion av beskrivningar, tolkningar och värderingar. Strukturändringar resulterar därför ofta i en tydligare informationsföljd eller enklare yttrandestruktur (Lindström 2008 s. 152, 171).

Strukturändringar av typen nystarter föregriper härmed en möjlig strukturell slutpunkt och är sålunda *framåtppekande* (jfr *fremadrettet reparatur* hos Steensig 2001 s. 177–198) i sin orientering mot något som eventuellt är problematiskt att formulera. Exempel 3 visar också hur *på något sätt* kan fungera som en framåtppekande reparationsmarkör, dvs. som en typ av ordsökningsmarkör, i likhet med t.ex. pronominella uttryck som *sån där* (se Silén 2002).

3.3 Förekomster

Av totalt 121 belägg på *på något sätt* kommer jag att undersöka uttryckets användning i följande positioner: 1) nystarter, 2) turtillägg och 3) responsiva turer (avsnitten 3.1–3.2). Det totala antalet belägg i de här positionerna framgår av tabell 1.

Tabell 1. Fördelningen av *på något sätt* i ett urval positioner.

Kontext	Talare	Positioner			Totalt
		Nystart	Turtillägg	Responsiv tur	
Gruppsamtal	L1	9	4	2	15
	L2	–	3	2	5
Gallerisamtal	Kritiker	3	8	1	12
	Konstnär	–	–	1	1
Totalt		12	15	6	33

De tolv nystarterna har att göra med produktionen av yttranden, de femton turtilläggen med mottagandet av ett yttrande och de sex responsiva turerna anknyter till hur en annan talare kan plocka upp och svara på något som just har sagts. När det gäller nystarterna representerar de, i jämförelse med de övriga strukturändringarna, ett tydligare mönster i relation till uttrycket *på något sätt*, som i den här positionen alltid föregår avbrottet. Vid de övriga avbrotten förekommer *på något sätt* både före och efter avbrotten i samband med övriga reparationsinitiativ som till exempel tvekljud, pauser, och andra diskurspartiklar. Uttrycket markerar då ordsökning och resulterar i ett syntaktiskt inordnat led, medan nystarterna ersätter en avbruten struktur med en ny.

I tabell 1 finns även angivet hur många belägg som har observerats i galleri- respektive gruppsamtalen. För gallerisamtalens del kan det nämnas att det nästan uteslutande är kritikern som står för beläggen i de positioner som jag har valt att granska i den här studien. Det kan förklaras med samtalsinstitutionella karaktär där kritikern är den som främst producerar evalueringar. I tabellen finns även angivet fördelningen mellan L1- och L2-talare av svenska, även om den aspekten inte är i fokus i den här studien. Det kan dock nämnas att *på något sätt* kan observeras i samma funktioner hos L2-talarna som hos L1-talarna, dvs. i olika gränsområden i interaktionen. Det här visar på L2-talarnas interaktionella kompetens i svenska (jfr t.ex. Pekarek Doehler

& Pochon-Berger 2015).² Eftersom jag inte har ett longitudinellt material kan jag däremot inte säga något om utvecklingstrender när det gäller L2-talarnas svenskkunskaper.

4 Material och metod

Materialet för den här studien är tvådelat. Dels har jag använt mig av gallerisamtal mellan konstnärer och kritiker som verkar på svenska i Finland. Dels har jag granskat uppgiftsbaserade gruppsamtal där universitetsstuderande diskuterar bildkonst. Gruppdeltagarnas namn är fingerade och i gallerisamtalen benämns deltagarna i enlighet med sin yrkesroll. Det första delmaterialet består av tre gallerisamtal (omfattande totalt 1 timme och 50 min.) där professionella konstnärer och kritiker diskuterar konstnärens konst i pågående utställningar. De här samtalen är institutionella till sin karaktär såtillvida att diskussionerna kretsar kring konstverken och den pågående utställningen. Samtalen är också i hög grad drivna av fråga–svarssekvenser, vilket ofta är kännetecknande för institutionella samtal (Adelswärd 1995). Deltagarna i dessa samtal är dessutom tillfrågade i egenskap av sina yrkesverksamma roller som konstnär respektive kritiker.

Det andra delmaterialet, som är insamlat inom ramen för projektet *Emergent grammatik för samtalspråk: Svenska i en tvärspråklig jämförelse* (EGS), består av nio gruppsamtal (totalt 8 timmar och 40 min.), där sammanlagt 31 universitetsstuderande diskuterar laminerade bilder av åtta konstverk på svenska, både som sitt första språk (L1-talare) och sitt andra (eller främmande) språk (L2-talare). Grupperna består av 3–4 deltagare per grupp och de är indelade utifrån deltagarnas svenskkunskaper i grupper med deltagare som har svenska som första språk (tre samtal) och svenska som andra eller främmande språk (sex samtal). Ingen av deltagarna har bildkonst som sitt huvudämne och verken som diskuteras är i regel obekanta för dem. Däremot har uppgiften att diskutera, beskriva och värdera olika konstverk stora likheter med övriga uppgifter som studenterna är vana vid, t.ex. textanalyser av olika slag. Studenterna blir inte bedömda för sin prestation, vilket har betonats på förhand.

² Deltagarnas svenskkunskaper varierar till viss grad men de befinner sig alla på en avancerad nivå. De har inte testats men har inom projektet uppskattats befinna sig på nivå C1 och C2 i enlighet med Europeiska rådets referensramverk för språkinläring (CEFR).

Samtalen äger rum utan en närvarande samtalsledare, men deltagarna har tillgängligt ett stödpaper med öppna evaluerande frågor som tar fasta på vad verken förmedlar, vad det råder för stämning i dem och vilka verk deltagarna tycker bäst om och varför. Verken sträcker sig från 1600-talets barockmålningar till fotokonst från 2010-talet. En liten beskrivning av och kontextualiserande text om verken och/eller konstnären finns också tillgänglig på baksidan av den laminerade bilden. Texterna påminner om motsvarande texter som ofta finns tillgängliga på museer eller gallerier. Om de är tillgängliga använder jag svenska titlar för de konstverk som diskuteras.

Min analys utgår från multimodala transkriptioner, som bygger på de konventioner som har utarbetats av Mondada (2019) och presenterats på svenska av Broth & Keevallik (2020). De multimodala transkriptionerna är återgivna med en lila font och stillbilder är infogade på för analysen relevanta ställen. Bilderna anges med #-symbolen. För övrigt kroppsligt beteende som inte är tal använder jag benämningen synligt beteende (Broth & Keevallik 2020). Varje deltagare har en symbol som återger vad denna uppvisar för synligt beteende på relevant ställe i talet, som är transkriberat i enlighet med de konventioner som är utarbetade inom samtalsanalysen (t.ex. Jefferson 2004). Fokusraderna i exemplen är svärtade, och raden där forskningsobjektet återfinns är angiven med pil. En mer detaljerad transkriptionsnyckel med symboler för både tal och synligt beteende presenteras i bilaga 1.

5 Multimodal analys av *på något sätt* i gränsövergångsområden

I föreliggande analys granskar jag närmare hur det adverbiala uttrycket *på något sätt* i samspel med synligt beteende används vid avbrott som resulterar i nystarter (avsnitt 5.1), vid turtillägg (avsnitt 5.2) och vid en responsiv tur av en annan deltagare (avsnitt 5.3). Jag behandlar uttryckets användning med hjälp av exempel från både grupp- och gallerisamtalen för att visa på kontextuella skillnader där sådana är relevanta.

5.1 På något sätt vid nystarter

I det här avsnittet belyser jag först hur en nystart kan se ut i grupsamtalen (exempel 4), för att sedan visa ett exempel från gallerisamtalen (exempel 5). I exempel 4 har gruppen, som består av deltagarna Sabina, Magnus och Celestine, just inlett sin diskussion om Caravaggios verk *Johannes döparens halshuggning*.

Exempel 4. Caravaggio, »Johannes döparens halshuggning», De här mörka färgerna: EGS_L1_003

+ = Sabinas synliga beteende
 % = Celestines synliga beteende
 01 SAB: pt.h j[a.]
 02 MAG: [nf]f:
 03 SAB: nå ja- (.) +tänker+ nu (.) spontant på de att här e ju liksom,# (1,0)
 sab: +... +----höjer bilden från bordet----->
 bild: #bild 4.1

bild 4.1

04 SAB: →+domhä mörka färge%[na kans]ke p[å någå% sä]tt,
 cel: %-----nickar----->%
 sab: +----->
 05 CEL: [mm,]
 06 MAG: [m:m]
 07 +(1,3)
 sab: +-sänker och höjer bild->
 08 SAB: +int vet ja >e< h nå h ja e int så insatt på de [vise men no tän]ker
 sab: +-----håller bild upprätt hela sekvensen----->
 09 CEL: [*h*]
 10 SAB: ja att no ser ja någå av liksom tidsperioden i- i liksom %på nå sätt
 cel: %--nickar-->
 11 SAB: %gestaltningen av de%här? (0,8) den [e väldigt drama:]tis[k.]
 cel: %----->%
 12 MAG: [°å dära°.]
 13 CEL: [m]m,

Efter att ha studerat bilden med Caravaggios målning och stödfrågorna inleder Sabina diskussionen lite garderat med en smackning och diskurspartikeln *ja* på rad 1 och *nå* (vanligt i vardagligt finlandssvenskt tal) på rad 3. Sabina är här först ute med att säga något om målningen, vilket kan vara känsligt eftersom

man genom att ge sin syn på konstverket även avslöjar något om sig själv, sitt kunnande (sin epistemiska tillgång) och sina preferenser (Linde 1997). Sabina refererar här som första talare till sin direkta (eller påtagliga) erfarenhet och den första tanke som konstverket väcker hos henne: *ja (.) tänker nu spontant på de att här e ju liksom* på rad 3. Hennes bidrag utgör en början på en möjlig TKE som kunde fullbordas med ytterligare ett nominalt led av något slag. Vid verbet *tänker* på rad 3 sträcker hon sig också efter bilden på bordet och höjer den så att bilden står upprätt så att den är i ett tydligt blickfång för deltagarna (bild 4.1, rad 3).

Sabina pausar i det här skedet sitt bidrag efter diskurspartikeln *liksom* (rad 3). När hon därefter producerar ett nominalt led i form av *domhä mörka färgerna* är betoningen på första stavelsen av både *mörka* och *färgerna* (rad 4), vilket kan tolkas som att en ny TKE inleds här. Här efter följer de adverbiala leden *kanske* och *på något sätt* (rad 4), vilka projicerar en fortsättning av något slag, dvs. vad de mörka färgerna gör eller förmedlar. En fortsättning som syntaktiskt skulle passa in här följer dock inte. I stället följer en rätt lång paus på 1,3 sekunder (rad 7), där Sabina också sänker bilden, som hon hittills hållit upprätt, för att höja den igen. Hon tar härmed lite distans till bilden och inleder sedan en ny TKE på rad 8.

I TKE:n på raderna 8–11 gör Sabina en strukturändring i sitt tal, även om bidraget tematiskt fortfarande bygger vidare på det resonemang som hon redan har inlett. Hon inflikar först den negativa epistemiska markören *int vet ja* (rad 8), som i den här positionen tonar ned eventuella kunskapsanspråk för det kommande bidraget (jfr Lindström m.fl. 2016 s. 75). Här efter explicitgör hon att hon inte är så insatt, innan hon kommer med sitt tolkningsförslag där hon hänvisar till att hon tycker sig se något av tidsperioden (1600-talet) i verkets gestaltning (raderna 8–11). Efter en liten paus sammanfattar Sabina sedan sitt bidrag med en subjektiv beskrivning *den e väldigt dramatisk* på rad 11, vilket Celestine backar upp med *mm* på rad 13.

I likhet med andra självinitierade reparationer som skjuter upp en eventuell strukturell slutpunkt möjliggör strukturändringen i exempel 4 för talaren att uppvisa en viss osäkerhet inför det tal som håller på att produceras (jfr Lerner 2013). Sabina verkar undvika ett eventuellt kunskapsanspråk i första position (jfr evalueringar i första position i vardagssamtal hos Heritage & Raymond 2005 s. 19, 34), och genom de garderande enheterna *int vet ja* och *ja e int så insatt på de vise* undviker hon att ta epistemiskt ansvar för ett mer allmängiltigt tolkningsförslag som en fullbordad TKE på rad 4 hade inneburit (*domhä mörka färgerna kanske på någån sätt*). I stället producerar hon ett mer subjek-

tivt hållet tolkningsförslag i jag-form: *no ser ja någån av liksom tidsperioden i liksom på nå sätt gestaltningen av dehär* som ytterligare tonar ned ett eventuellt kunskapsanspråk. Uttrycket *på något sätt* som sägs med fortsättningsintonation på rad 4 smidiggör i sin tur den här strukturändringen som produceras bit för bit och avhjälpes ett alltför markant avbrott i turens progressivitet. På raderna 10–11 kan det även noteras ett annat *på något sätt* som produceras medialt som bestämning till *gestaltningen*, där Sabina håller på att producera passande beskrivningar för sin tolkning av verket.

När det gäller det synliga beteendet i relation till *på något sätt* i exempel 4 kan det nämnas att Sabinas produktion av passande formuleringar får både verbal och visuell uppbackning av de övriga deltagarna. På raderna 5–6 backas Sabinas TKE upp i form av ett instämmande *mm* från både Magnus och Celestine, som samtidigt också nickar (rad 5) medan Sabina producerar de adverbliella leden *kanske* och *på någån sätt*. Ytterligare en uppbackning med hjälp av nickningar sker därefter av Celestine på raderna 10–11 när *på något sätt* produceras medialt som bestämning och uttrycket uppvisar en viss osäkerhet inför talarens formulering. Celestine backar alltså multimodalt upp Sabinas turproduktion och affilierar med Sabinas resonemang (jfr Stivers 2008) just vid de positioner där *på något sätt* förekommer (rad 4 och raderna 10–11) och där en viss tvekan när det gäller det som talaren håller på att säga signaleras.

I en institutionell verksamhetskontext mellan kritiker och konstnärer hör det, till skillnad från i gruppsamtalen (exempel 4), till yrkesrollerna att konstnärerna tar emot kritik och att kritikerna evaluerar konst. Kritikerna har därmed som uppgift att beskriva konsten och komma med tolkningsförslag och, åtminstone indirekt, värdeomdömen. I exempel 5 producerar en kritiker, också bitvis och delvis med hjälp av uttrycket *på något sätt*, en tolkning som ifrågasätter kategoriseringen av några dockinstallationer som ingår i konstnärens pågående utställning.

Diskussionen i exempel 5 äger rum i utställningslokalen där verken visas. Innan exemplet tar vid har konstnären just förklarat att hon först försökte arbeta mer sceniskt när det gäller de dockinstallationer som deltagarna nu diskuterar. Kritikern har frågat om scenens betydelse för verkets process och konstnären har svarat genom att hänvisa till en flyktighet i sin ursprungliga idé, som hon senare var tvungen att göra sig av med.

Exempel 5. Dockanimationstraditionen: Galleri Scape_ArtCritI

+ = Kritikerns synliga beteende

& = Konstnärens synliga beteende

01 KR1: → frågan är om dock+animation+#på (0,2) på liksom+

krl: +.+lång- och pekfinger böjs av och an,,,,+

bild: #bild 5.1

bild 5.1

02 KR1: → sådä:r +(1,0) ö:h #+någå sätt

krl: +lång-, pekfinger i luften+placerar händer framför sig->

bild: #bild 5.2

bild 5.2

03 KR1: du [inte] hade nån manus;

04 K01: [jä:]

05 (1,0)

06 K01: h ('manus') jä:

07 KR1: för di här den här delen (.) så att du inte arbetade ((pekar runt i rummet))

08 KR1: i den där dockanimationens liksom sånt [film sådana]

09 K01: [nä: utan de uv]

10 K01: de blev så mera uttrycket som som d- dockan ha:r

11 KR1: jä

12 K01: som de

13 KR1: +så de &di här e mera skulp+#turer

krl: +.+ ((frusen ikon. gest av gripande händer))

bild: #bild 5.3

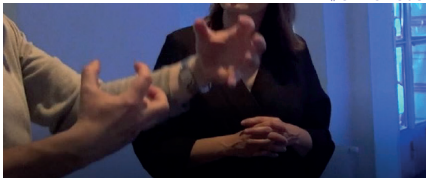

bild 5.3

k01: &-blick m. krit.->&

14 K01: på ett sätt jä

krl: +-----> ((tittar på konstnär))

I exempel 5 inleder kritikern sitt bidrag med något som liknar en ofullbordad retorisk fråga (rad 1) som kan tolkas knyta an till hans tidigare fråga om sce-

nens betydelse (syns inte i transkriptionen). Frågeställningen verkar bära på ett ifrågasättande av huruvida *dockanimation*, som sägs medan kritikern böjer bäge händers lång- och pekfingrar i luften (raderna 1–2 och bilderna 5.1–5.2), är en passande benämning för dessa verk. Den här TKE:n fullbordas inte utan avbryts efter att uttrycket *på något sätt* har producerats (i sin helhet), och det lämnas öppet vad »dockanimation» innebär för något: *frågan är om dockanimation på (0,2) på liksom sådär (1,0) ö:h någån sätt* (raderna 1–2). Uttrycket *på någån sätt* delas upp och produceras i samband med pauser, tvekljud och andra diskursmarkörer som *liksom* och *sådär* (raderna 1–2), vilka är vanliga vid gränsövergångsområden och ordsökningar inom samma talares tur (Lindström 2008 s. 149–155).

Den nya TKE som kritikerns strukturändring därefter ger upphov till (rad 3) kan förstås som en fråga som uppmuntrar till bekräftelse (se t.ex. Heritage 2012 s. 7–13). Den produceras med en deklarativ sats, även om negationen kommer före verbet (*du inte hade nån manus*).³ Med tanke på att kritikern åtminstone symboliskt har tolkningsföreträde kan man tänka sig att han kommer med tolkningar som han vill få bekräftelse på. Den här epistemiska statusen, dvs. vem som har rätt att uttala sig om ett ämne, är också vägledande i tolkningen av huruvida en deklarativ ska ses som en bekräftelsesökande fråga eller inte (Heritage 2012, Huhtamäki 2015). Konstnären har däremot epistemisk tillgång till sin process i den här situationella kontexten, vilket kritikern verkar spegla sina tolkningar mot.

Konstnären har före exempel 5 berättat att hon var tvungen att ge upp idén om att arbeta sceniskt. Kritikerns nystart på rad 3 kan förstås mot bakgrund av den här informationen. Nystarten sägs med en förhöjd intonationskurva, vilket i svenska samtal har visat sig kunna fungera som en frivillig frågemarkör som kan fungera responsinbjudande gentemot de övriga deltagarna (Huhtamäki 2015). Jag tolkar härmed kritikerns tur som att han inbjuder konstnären att bekräfta eller avfärda hans påstående. Konstnärens respons verkar däremot främst kvittera att konstnären hört vad kritikern sagt (rad 6).

Det här vaga mottagandet föranleder kritikerns specificerande tillägg med *för di här den här delen* på rad 7 medan han pekar runt i utställningsrummet på de fyra dockor som hör till dockinstallationerna. Efter en mikropaus fortsätter han sedan med ytterligare en fortsättning och ett förtydligande om

³ Den för svenskan felaktiga ordföljden för en deklarativ sats kan här förklaras med att kritikern är L2-talare i svenska, för vilka ordföljdsreglerna hör till de svåraste aspekterna att tillämpa i tal (Åberg 2020 s. 220–224).

att konstnären inte arbetade med för dockanimationer typiska filmiska medel (raderna 7–8). Det här bidraget kan också förstås som en bekräftelsesökande fråga. Konstnären bekräftar nämligen kritikerns tur med ett nekande svar om att hon inte arbetade med filmiska medel och att det var dockans uttryck som kom mer i fokus under processens gång (raderna 9–12). Efter att konstnären själv har formulerat det som kom att bli fokus för hennes arbetsprocess kommer kritikern med slutsatsen att dockorna kan ses som skulpturer i stället för att representera dockanimationstraditionen (rad 13). Det här håller konstnären delvis med om med bidraget *på ett sätt ja* på rad 14, varefter kritikern ytterligare utvidgar sitt resonemang med att foga in förklaringar till påståendet om att dockorna kan ses som skulpturer (syns inte i transkriptionen).

Sammanfattningsvis portionerar kritikern i exempel 5 ut sina tolkningar av dockinstallationen så att konstnären har möjlighet att komma in och antingen bekräfta eller avfärda kritikerns tolkningsförslag. Genom att skjuta upp en potentiell strukturell slutpunkt av den redan påbörjade TKE:n på raderna 1–2 uppvisar kritikern, i likhet med i exempel 4, en viss tvekan inför det som han håller på att säga om vad dockanimation är eller inte är. Hans inledande och inramande frågeställning på rad 1 verkar bära på ett ifrågasättande av installationens kategorisering och utgör sålunda potentiell kritik av konstnärens verk. Reparationer som skjuter upp potentiella strukturella slutpunkter av TKE:n kan hantera just epistemisk auktoritet och epistemiskt ansvar (Lerner & Kitzinger 2007), i det här fallet så att kritikern inte behöver producera sin frågeställning och sitt ifrågasättande (och eventuella kritik) rakt av, utan i stället kan dela upp sin tolkning (och analys) och producera den bit för bit. Sålunda möjliggör han för konstnären att bekräfta eller avfärda hans påståenden. Den här uppskjutningen av en potentiell kritik görs i exempel 5 bland annat med hjälp av uttrycket *på någån sätt*, som på rad 2 fungerar som en smidig hållplats för strukturändringen och nystarten som följer. Genom det turuppehållande adverbiala uttrycket undviker kritikern ett alltför markant avbrott i turens progressivitet.

Den här sekventiella organiseringen av interaktionen påminner om institutionella fråga–svarssekvenser i t.ex. läkare–patient-samtal, där läkaren redan har en »diagnos» i åtanke, i enlighet med ett institutionellt ramverk, men behöver ställa frågor som bekräftar eller utesluter hypotesen för att sålunda kunna fastställa diagnosen (Agar 1985 s. 147–154, 156–158). Kritikern verkar alltså redan ha i åtanke en tolkning (en diagnos) som ifrågasätter att kategoriseringen »dockanimationstradition» stämmer för de här dockinstallationerna. I likhet med vad t.ex. Lindholm (2003 s. 60–62, 65–69) observerar när det gäller deklarativer i läkare–patient-samtal är dessa frågor topikutvecklande, dvs.

de specificerar det tidigare bidraget som av olika anledningar behöver preciseras eller korrigeras.

Värt att notera när det gäller *på något sätt* är även kritikerns gester vid produktionen av det adverbliella uttrycket. Lång- och pekfingrarna som böjs av och an i luften (bilderna 5.1–5.2, rad 1) tolkar jag som en så kallad emblematisk gest som kan användas i stället för ord (Kendon 2004 s. 335–344). Den här specifika emblematiske eller citerbara gesten (*quotable gesture* hos Kendon 2004 s. 335) verkar ofta användas i situationer där en talare vill visa på att hen inte avser en exakt innebörd av ett visst ord. Jag tolkar den här gesten som ersättande för uttryck som *så kallad*, *så att säga* eller för citationstecken i skrift. Kritikern använder sig av den här gesten både vid *dockanimation* och på nytt vid *någå sätt* på rad 2, vilket jag tolkar som en form av anpassning eller förhandling av begreppet 'dockanimationstradition' (raderna 1–2), som om kritikern inte verkar uppfatta kategorin »dockanimation» som den mest passande beskrivningen för dockinstallationerna. När han senare på rad 13 kommer med sitt tolkningsförslag om att dockorna skulle utgöra skulpturer använder han i stället en mer kraftfull och stabil avbildande (ikonisk) gest med gripande händer, som hålls stilla och »frusna», i jämförelse med pek- och långfingrarna som böjs av och an (bilderna 5.1–5.3, raderna 1 och 13).

5.2 På något sätt vid turtillägg

I det här avsnittet fokuserar jag på hur deltagare går till väga när de redan har producerat en beskrivning eller tolkning och övriga deltagares inte entydigt affilierande responser föranleder ett turtillägg. I likhet med analysgenomgången i avsnitt 5.1 visar jag först hur ett turtillägg med *på något sätt* används i gruppsamtalen (exempel 6) för att sedan återge ett exempel från gallerisamtalen (exempel 7).

I exempel 6, som är hämtat från gruppsamtalen med L1-talare i svenska, diskuteras ett färggrant, figurativt verk av Frida Kahlo, där en våldsam scen mellan en man och en kvinna avbildas. Deltagarna uppfattar en specifik detalj i bilden på lite olika sätt och har olika tolkningsförslag.

Exempel 6. Frida Kahlo, »Few little nips», Fast på någå sätt: EGS_L1_002

+ = Lenas synliga beteende

01 (0,5)

02 EMM: va har hon på (.) benet e de (.) bara en del av sko[n den]:=

03 AMA: [mm]

04 LEN: =.h [ja fundera också på de]

05 JAN: [h tycker?] (.) de så ut som en socka tycker ja?
 06 [men ja vet] int riktigt
 07 EMA: [a]
 08 AMA: ja anto: att de va typ [en rø]sett från sko+n 'liksom' [(()]]
 09 LEN: [nå]
 10 JAN: [a:]
 11 LEN: [alltså- (.)]+
 len: +.+
 12 LEN: **+lite si de ut som ett (0,5) *eh* liksom (0,5) #band här (0,6)**
 len: +pekar med höger pekfinger på litet område i konstverk----->
 bild: #bild 6.1

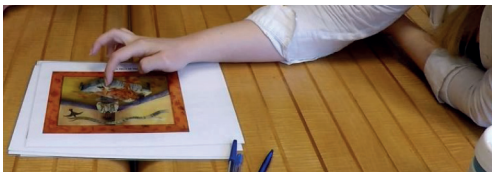

bild 6.1

13 AMA: mm (.)+
 len: ----->+
 14 JAN: [AH::]
 15 LEN: **+[så att dom sku] va fast (där)+**
 len: +////////////////////>+ ((drar tillbaka arm i viloposition))
 16 JAN: oj (.) okej ((alla tittar på konstverket))
 17 EMM: ja ja
 18 (0,5)
 19 LEN: **> +på någån sätt#**
 len: +blick mot konstverk->
 bild: #bild 6.2

bild 6.2

20 AMA: +ja tolka att de +liksom en: sko som man ha snört runt (.)+
 len: +----->+-----blick mot A----->+
 21 AMA: +[(nacken)]
 len: +----->
 22 JAN: [mm]
 22 LEN: +[mm] +j#a +de eller de+
 len: +-blick mot verk-->+hand ut mot A-->+hand tillbaka till haka-->+
 bild: #bild 6.3

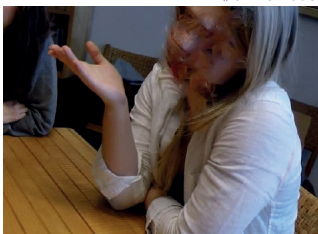

bild 6.3

Emma inleder exempel 6 med att fråga vad kvinnan på bilden har på benet, varefter hon föreslår att det hör ihop med hennes sko. Efter att Emma har gett ett alternativt svar på sin egen fråga på rad 2, behandlar Lena hennes tur som avslutad och bekräftar och knyter an till frågan genom att uttrycka att hon funderat på samma sak. I överlappning med Lenas bekräftelse av frågan på rad 4 ger Janni sin tolkning av vad det är hon redan har erfart i bilden (raderna 5–6) – en tur som hon dock avrundar med tillägget *men ja vet int riktigt* – vilket tonar ned hennes kunskapsanspråk i en situation där det redan har presenterats en alternativ tolkning som Jannis tolkning kunde konkurrera med (jfr Lindström m.fl. 2016 s. 76). Efter att Janni tonat ned sin egen tolkning kommer Amanda med sitt alternativ som nu formuleras med viss reservation, med hjälp av markörer som *typ* och *liksom* samt verbet 'anta' i preteritum (rad 8).

Efter att Janni och Amanda producerat sina tolkningar kommer Lena med sin tolkning, som i motsats till Jannis och Amandas tolkningsförslag produceras i presens (raderna 11–12). Genom att demonstrera med handen vad det är hon ser i bilden ger hon samtidigt visuell åtkomst åt de andra att ta del av det hon erfar och har lagt märke till i verket (raderna 12–15). Bidraget inleds med diskursmarkören *alltså* som ofta specificerar, vidareutvecklar eller korrigerar en handling (se Lindström 2008 s. 106, 108). Eftersom förslaget kommer efter Amandas, och Lena dessutom har försökt komma in med övergångsmarkören *nå* redan under Amandas tur på rad 9, vittnar det om att Lenas förslag kontrasterar mot Amandas.

Lenas tolkning av vad som kan ses i bilden får minimalt medhåll av Amanda i form av *mm*, medan Jannis reaktion i form av insiktsmarkören *AH* på rad 14 verkar signalera att hon inser något nytt med bilden (jfr Koivisto 2017 s. 475, 478–485 för *aa* i finska samtal). Efter de här inte så övertygande responserna producerar Lena ett tillägg med det konsekutiva *så att* (se Lindström & London 2003) på rad 15 och förklarar att banden skulle vara fast på något sätt, vilket registreras på raderna 16–17 med vad som verkar vara förvåning av Janni med *oj okej* och med Emmas *ja ja*, som verkar signalera någon form av insikt. Även om Jannis och Emmas responser förmedlar ny insikt och förvåning uppvisar de inte ett tydligt godkännande av Lenas perspektiv, dvs. de affilierar inte entydigt med hennes tolkningsförslag. Avsaknaden av entydig affiliering föranleder Lenas turtillägg med *på någån sätt* (rad 19) som omförhandlar yttrandets innehåll till viss del. Amanda kommer härefter med sin tolkning (rad 20), som är en utveckling och specificering av det bidrag som hon redan presenterade på rad 8.

Uttrycket *på något sätt*, som förekommer som ett turtillägg efter responser som signalerar insikt men som inte entydigt affilierar med den tidigare tolkningen, mjukar upp Lenas tolkningsförslag och flyttar fram turbytesplatsen till ett ställe där det är lättare för Amanda att komma med en tolkning som är lite avvikande från den föregående. I likhet med vad Norrby (2002) konstaterar om påhängsuttryck i stil med t.ex. *eller sådär* gör uttrycket *på något sätt* som tillägg utsagan mindre kategorisk och signalerar att den är en möjlig tolkning bland andra. Lena konkluderar även med att bekräfta Amandas tolkning som en möjlig alternativ tolkning med *mm jaa de eller de* på rad 22, samtidigt som hon viker ut handen mot Amanda med öppen handflata, vilket kan ses som en orientering mot samförstånd och således understryker Amandas tolkning som rimlig (Kendon 2004 s. 208, 212, 271–272).

Även i gallerisamtalen kan en orientering mot samförstånd observeras (Rönnqvist 2020). Att få sina konstverk evaluerade kan för en konstnär vara känsligt, och med kritikerns givna tolkningsföreträdare har denna åtminstone symbolisk makt att styra diskussionen med noteringar, frågor och tolkningar, eftersom det hör till kritikerns professionella roll att evaluera konsten. För då få till mer av ett formativt samtal (se t.ex. Lindwall m.fl. 2008 för en fallstudie över kritiksessioner bland arkitektstudenter) kan det bli relevant att anpassa och omförhandla sina värderingar och tolkningar så att de blir mer mottagliga och godtagbara för ens samtalspartner. I exempel 7 illustrerar jag ett sådant fall där kritikern kommer med ett turtillägg i form av *på något sätt* efter ett mottagande som inte gör gällande huruvida kritikerns tolkning av två dockinstallationsverk godkänns som rimlig eller inte.

Exempel 7 tar vid just efter att kritikern och konstnären har diskuterat två andra dockinstallationsverk på den ena sidan av galleriutrymmet. I exemplet inleder kritikern en ny sekvens genom att kommentera två dockinstallationer som befinner sig på den andra sidan av rummet, mitt emot installationerna som kritikern och konstnären just har diskuterat. Sekvensen inleds på rad 1 med *å sen* som samtidigt både knyter an till det tidigare och vidareutvecklar det (jfr Rönnqvist & Lindström 2021). Här möjliggör även kritikern för konstnären att först omorientera sig i rummet (raderna 2–3) innan han börjar beskriva konstverken (raderna 4–5).

Exempel 7. I meditation på någån sätt: Galleri Scape_ArtCritI

```
+ = Kritikerns synliga beteende
& = Konstnärens synliga beteende
01 KR1: ((kritiker omorienterar sig i rummet, vänder blick och huvud mot
andra verk))
02 KR1: å sen di här
03 K01: jåå:
04 KR1: e: liksom mera sådana som är liksom nån ly- di båda liksom
05 KR1: på någån sätt (0,9) fly:ter=
06 K01: =jå [dom flyter ] dom e liksom på nåt sätt låtta
07 KR1: [(i varandra)]
08 KR1: +jo:
krl: +...> ((tar händerna ur fickan och placerar framför sig))
09 K01: +de e som lått+het i dom]
krl: +.....+hånder framför sig, handrygg uppåt->
10 KR1: +[di är &u]# meditation=
krl: ----- ((ler, tittar mot konstnär))
kol: &blick m. krit.---->
bild: #bild 7.1
```


bild 7.1

```
11 K01: +&jå: jå: +
krl: +----->+
kol: &-tittar m. verk->
12 KR1: +&på nå- på# någån s[ått]
krl: +--höjer och sänker händer turvis+,,,>
kol: &-tittar m. verk----->
bild: #bild 7.2
```


bild 7.2

```
13 K01: +&[jå:] dom e de jå:.&
krl: +,/,/,/,/,/,/,/,/,/,/,/,/,/,/,/,/,/,/,/,/,/,/,/ + ((blick mot verk))
kol: &----nickar-----&
```

På raderna 4–5 håller kritikern på att strukturera en passande beskrivning där diskurspartikeln *liksom*, som används flera gånger, och uttrycket *på någån sätt* följt av en lång paus markerar en ordsökning: *di båda liksom på någån sätt (0,9)*

fly:ter. Turen förlängs sedan av kritikern på rad 7 med adverbiala *i varandra* men då har konstnären redan börjat producera en lite modifierad beskrivning (rad 6), som först bekräftar och upprepar kritikerns tidigare förslag och därefter anpassas: *dom e liksom på nåt sätt lätta*. Den här beskrivningen modifieras sedan ytterligare på rad 9 med *de e som lätthet i dom*. Denna modifiering sker efter kritikerns uppbackning med *jo* på rad 8, där kritikern redan verkar förbereda en ny tur genom att ta händerna ur sina fickor och placera dem framför sig (Mondada 2016 s. 12–13).

I överlapp med konstnärens *lätthet* på rad 9 producerar kritikern en tolkning av hur konstverken kan förstås: *di är i meditation* (rad 10). Det här tolkningsförslaget möts med lite förvåning av konstnären på rad 11 med ett prosodiskt mycket uppåtgående *ja* efterföljt av ett neutralare *jå*, som verkar vara mer av en kvittering av att hon har tagit emot kritikerns tolkningsförslag än ett direkt godkännande av tolkningen. Det här mottagandet som inte entydigt affilierar med kritikerns förslag verkar motivera kritikerns turtillägg *på nå- på någån sätt* på rad 12, varefter konstnären responderar med den bekräftande turen *jå dom e de ja* (rad 13) som också återbrukar konstruktionen med *de är* från rad 10. Genom turtillägget kan kritikern sålunda hantera sin epistemiska auktoritet och tona ned sitt kunskapsanspråk och relativisera tolkningsförslaget, som konstnären verkar kunna affiliera med i sin omförhandlade form (rad 13).

I exempel 7 är det även värt att notera det synliga beteendet för förståelsen av sekvensen. Efter en gemensam förhandling av beskrivningen mellan kritikern och konstnären (raderna 4–9) kommer kritikern, delvis i överlapp med konstnärens beskrivning, med sin mer explicita tolkning på rad 9, samtidigt som han placerar båda sina händer jämsides varandra med handryggen uppåt så att de utgör en stabil grund (bild 7.1, rad 10). Genom att rikta sin blick mot konstnären försäkrar han sig om att han har konstnärens uppmärksamhet (jfr Heath & Luff 2013). Medan konstnären kvitterar kritikerns förslag på rad 11 håller kritikern kvar sina händer fram tills han börjar producera turtillägget med *på någån sätt*. Här börjar han turvis höja och sänka sina händer framför sig så att den stabila grund som händerna hittills utgjort börjar rucka på sig. Det här synliga beteendet ackompanjerar det som sker verbalspråkligt: När tolkningsförslaget presenteras hålls händerna stabila, men vid kritikerns turtillägg, som motiveras av inte så entydigt affilierande responser av konstnären, upplöses även den stabila grund som händerna hittills uppvisat.

5.3 På något sätt vid en responsiv tur

I det här avsnittet redogör jag för hur det adverbliella uttrycket *på något sätt* fungerar i en responsiv tur, vilket exempel 8 synliggör. Exemplet är hämtat från ett av grupsamtalen med L2-talare. Gruppen har just börjat diskutera konstnären Kusamas icke-figurativa målning *No.2*.

Exempel 8. Kusama, »No. 2», En smutsig vägg: EGS_L2_003

+ = Caritas synliga beteende
 & = Saris synliga beteende
 01 JAN: de ser ut som en vägg *h*= ((alla lutade över bordet))
 02 SAR: =[jå:]
 03 CAR: [mhm?]
 04 (2,0)
 05 CAR: me smuts i den?
 06 (0,6) ((alla tittar på konstverket))
 07 JAN: mm,
 08 (1,1)
 09 CAR: en smutsi vägg?
 10 SAR: mm ((småskrattar))
 11 JAN: [[(småskrattar)] ·hhh=
 12 CAR: =[°((småskrattar)°] ·n[ff]
 13 JAN: [men d]en e ganska=
 14 (0,6)
 15 CAR: den
 16 JAN: =[f+i:n h *heh*.h]
 car: +-blick mot J----->
 17 CAR: + [den e- d- &ja:a# (.) +på nå+go] &t# sä[tt?] +
 car: +-hand mot J-----+//////////+blick mot konstv.>+
 sar: &-blick mot C.&blick m. konstv.-&
 bild: #bild 8.1 #bild 8.2

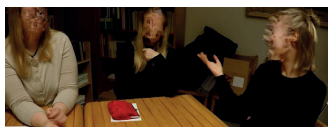

bild 8.1

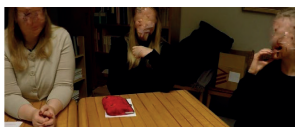

bild 8.2

18 SAR: [j[a:]]
 19 JAN: [ja:] h

Exemplet inleds med Jannis beskrivning i vilken hon liknar verket vid en vägg (rad 1). Efter minimala responser av de andra i form av *jå:* och *mhm* på raderna 2–3 fyller Carita i Jannis tur med *me smuts i den* på rad 5 och samkonstruerar således satsen (jfr Bockgård 2004), vilket Jani responderar minimalt på

med *mm* på rad 7. Carita föreslår då beskrivningen *en smutsig vägg* på rad 9, vilket möts av skratt av de andra (raderna 10–11).

Janni kommer här med ett kontrasterande bidrag som inleds med *men* på rad 13, vilket dock lämnas syntaktiskt ofullbordat, och det följer en liten paus (rad 14). Carita börjar en ny tur med *den* medan Janni samtidigt fortsätter sin tur och producerar förslaget *fin*, vilket passar i projektionen av *den är ganska* på rad 13. I överlapp med Jannis fortsättning och evaluering av målningen som *fin* har även Carita börjat producera en eventuell beskrivning eller värdering. När Carita hör Jannis *fin* bekräftar hon direkt den värderingen med ett utdraget *ja*, samtidigt som hon pekar mot Janni med öppen handflata (bild 8.1, rad 17). Efter en mikropaus tillägger Carita dock ett prosodiskt icke-reducerat⁴ *på något sätt* samtidigt som hon riktar blicken mot konstverket. Detta omförhandlande tillägg får sedan medhåll i form av utdragna *ja*-responser från både Sari och Janni, som båda producerar sina *ja*-responser i överlapp med *sätt* på rad 18 och 19. Med hjälp av *på något sätt* i den här positionen kan Carita utföra två olika handlingar i samma tur: hon kan affiliera med den tidigare talaren utan att behöva omfatta dennas förslag helt och hållet (Couper-Kuhlen & Selting 2018 s. 211–213).

När det gäller Caritas synliga beteende är det även värt att notera hennes orientering mot Janni med öppen handflata (bild 8.1, rad 17) som ackompanjerar den jakande responsen. I enlighet med Kendon (2004 s. 271–273) kan sådana här orienteringar med öppen handflata (utan pekning med pekfinger) mot en annan talare (*palm adressed gestures*) signalera att talaren uppfattar något som den tidigare talaren har sagt som korrekt. Jag tolkar härmed Caritas synliga vinkar (eng. *cues*) som en orientering mot samförstånd och som ett godkännande av Jannis evaluering av målningen som *fin* (motsvarande gest på bild 6.3 i exempel 6). Caritas blick är även riktad mot Janni i det här ögonblicket, medan hon vid produktionen av *på något sätt* vänder blicken mot verket (bild 8.2, rad 17). Sammanfattningsvis kan Carita genom sin gest (öppen handflata) och blickriktning tydligt synliggöra att hon affilierar med Jannis värdering, vilket betydligt förstärker den verbala responsen. Samtidigt kan hon, i samma responsiva tur, modifiera innehållet i sin respons med hjälp av *på något sätt*, vilket kan ses som motiverat för att överbrygga det som kan upplevas som ett motsatspar, nämligen *smutsig* och *fin*.

⁴ L1-talarna uttalar det adverbiala uttrycket *på något sätt* genomgående reducerat med viss (regional) variation: *på någån sätt*, *på nåt sätt*, *på nå:t sätt*, *på nå sätt* medan L2-talarna använder med ett icke-reducerat uttal i sju av sexton belägg. De övriga fallen utgörs av sex belägg med *på nåt sätt* och två belägg med *på någån sätt*.

6 Slutsatser

I den här artikeln har jag med hjälp av två olika specifika kontexter undersökt hur det adverbliella uttrycket *på något sätt*, tillsammans med deltagarnas synliga beteende, fungerar i olika gränsområden (junkturer) där deltagare hanterar en rad interaktionella problem, dvs. sådana hinder (avbrott) som kan få samtalet att stanna av och göra olika reparerande och modifierande handlingar relevanta vid både turbildning och turtagning.

De positioner som jag har valt att granska närmare är avbrott som resulterar i ordsökningar och nystarter, turtillägg där turer utvidgas och responsiva turer där medhåll eller icke-medhåll anpassas och omförhandlas. I alla de här positionerna förekommer uttrycket *på något sätt* och bidrar till både turkonstruktionen och turtagandet samt deltagarnas epistemiska positionering. Vid avbrotten fungerar uttrycket som en hållplats för en framåtpekande reparation och gör (mottagaranpassade) strukturändringar smidigare (avsnitt 5.1). Som turtillägg möjliggör det ett smidigare turbyte genom att till viss del omförhandla en tidigare TKE som inte mötts av entydigt affilierande responser (avsnitt 5.2). Vid en responsiv tur kan det modifiera ett medhåll eller icke-medhåll, vilket möjliggör för talaren att föra fram sin åsikt och samtidigt affiliera med mottagaren (avsnitt 5.3). De här praktikerna hänger alltså samman med de övergripande konversationsorganiserande fenomenen reparation (kalibrering av turkonstruktion och turbyte) och preferens (den sociala kostnaden av icke-medhåll).

I min sekventiella och multimodala analys har jag även önskat belysa hur det synliga beteendet är invävt i den språkliga produktionen och på så vis medverkar i konstruktionen av deltagarnas handlingar och de betydelser som förmedlas. I den här studien utgörs dessa av främst beskrivningar, tolkningar och värderingar i en evaluerande aktivitet där deltagarna behöver orientera sig både mot varandra och mot bildkonsten som diskuteras. När det gäller det synliga beteendet som ackompanjerar den språkliga produktionen, i de positioner där *på något sätt* förekommer, har jag kunnat observera ett omförhandlande och anpassande drag, bl.a. genom emblematiska och ikoniska gester (bilderna 5.1–5.2 i exempel 5, bild 7.2 i exempel 7) som avbildar något som icke-stabilt och i rörelse, till skillnad från avbildande (ikoniska) gester som är »frusna» i sin progressivitet (bild 5.3, exempel 5). Därtill har jag visat hur en orientering mot samförstånd och affiliering med de övriga deltagarna synliggörs genom mottagororienterade gester med öppen handflata (*palm addressed gestures*) i exempel 6 och exempel 8 (bild 6.3 och bild 8.1).

En orientering mot samförstånd (Sacks 1987) är även observerbar i relation till talarnas epistemiska status. I gallerisamtalen möjliggör kritikern, som ansvarar för och har rätt att evaluera konsten, för konstnären att komma in och bekräfta eller avfärda de tolkningsförslag som han gör. I vad som verkar vara en orientering mot ett formativt samtal, där samförstånd kontinuerligt behöver (re)etableras för att det ska kunna gå vidare, öppnar kritikern även upp sina tolkningar så att konstnären sekventiellt kan godta dem. Till skillnad från t.ex. en skriftlig recension där den som recenserar ett verk eller en utställning i högre grad kan bygga ett resonemang utan att i själva skrivprocessen explicit behöva anpassa sig till mottagarens (synliga) reaktioner, behöver kritikern i den här verksamhetskontexten anpassa sina tolkningar med hänsyn till en fysiskt närvarande konstnär, vars konst diskuteras. I enlighet med vad Goffman (1967) konstaterar om fysiska samtal kan en eventuell kritik hos evalueringar och tolkningar vara extra känsligt att ta till sig ansikte mot ansikte. Konstnären har förstås möjlighet att avfärda kritikerns tolkningar utgående från sin epistemiska tillgång till sin konstnärliga process och vision, men eftersom kritikern åtminstone symboliskt har tolkningsföreträde (*epistemic primacy*) kan eventuella icke-medhåll behöva tonas ned, vilket kan observeras i mitt material (se exempel 2). Uttrycket *på något sätt* verkar här vara en smidig resurs i det interaktionella arbete som behövs för att underlätta för deltagare med olika epistemiska positioner att mötas och föra en diskussion.

I grupsamtalen har ingen av deltagarna *a priori* tolkningsföreträde. Deras observationer i form av beskrivningar och tolkningar hakas i stället i varandra en efter en. Deltagarna gör här inte sina beskrivningar och tolkningar absolut gällande utan relativiserar i stället sina ståndpunkter och presenterar dem som något förhandlingsbart för att lättare kunna säkerställa affilierande responser från de övriga deltagarna. De positionerar sig sålunda ofta som deltagare med icke-absolut kunskap. Uttrycket *på något sätt* utgör här en resurs för att visa att man inte tar fullt epistemiskt ansvar för sina föreslagna beskrivningar och tolkningar. Deltagarna etablerar snarare, i likhet med i gallerisamtalen, sekventiellt samförstånd kring möjliga (relativa) tolkningar.

I båda materialen utgör *på något sätt* härmed en smidig resurs för att undvika för markanta avbrott i talflödet och för att rama in värderingar och tolkningar som relativ kunskap, vilket kan göra det lättare för övriga deltagare att godta redan gjorda förslag. Genom att (om)forma och modifiera (reparera) det som sägs och det som redan har sagts kan deltagarna koordinera sina handlingar gentemot de övriga deltagarna. Samtidigt synliggörs vilken typ av mottagande som är förväntat (prefererat). Den här studien har följaktligen visat hur

det adverbiala uttrycket *på något sätt* i gränsövergångsområden inte endast uppvisar vaghet utan hur det, tillsammans med relevant synligt beteende, i hög grad bidrar till ett interaktionellt arbete där beskrivningar, tolkningar och värderingar behöver organiseras och hanteras i relation till övriga deltagare med olika förkunskaper och tolkningsföreträden, ansikte mot ansikte.

Litteratur

- Adelswärd, Viveca, 1995: Institutionella samtal – struktur, moral och rationalitet. Några synpunkter på värdet av samtalsanalys för att studera mötet mellan experter och lekmän. I: *Folkmålsstudier* 36. S. 109–137.
- Agar, Michael, 1985: Institutional discourse. I: *Text* 5(3). S. 147–168.
- Aijmer, Karin, 1985: Vad man ej klart kan säga – om vaghetsmarkörer. I: Sture Allén, Lars-Gunnar Andersson, Jonas Löfström, Kerstin Nordenstam & Bo Ralph (red.): *Svenskans beskrivning* 15. Göteborg: Göteborgs universitet. S. 107–117.
- Bockgård, Gustav, 2004: Syntax som social resurs. En studie av samkonstruktionssekvensers form och funktion i svenska samtal. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 64.) Uppsala: Uppsala universitet.
- Broth, Mathias & Keevallik, Leelo, 2020: *Multimodal interaktionsanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Caffi, Claudia, 1999: On mitigation. I: *Journal of Pragmatics* 31(7). S. 881–909.
- CEFR = Council for Cultural Co-operation Modern Languages Division, 2001: *Common European framework of reference for languages: Learning, teaching, assessment*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Couper-Kuhlen, Elizabeth & Ono, Tsuyoshi, 2007: ‘Incrementing’ in conversation. A comparison of practices in English, German and Japanese. I: *Pragmatics* 17(4). S. 513–552.
- Couper-Kuhlen, Elizabeth & Selting, Margret, 2018: *Interactional linguistics: studying language in social interaction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eriksson, Mats, 2002: Syntaxens sociala sida – en inledande diskussion av turtillägg. I: *Språk och stil* NF 12. S. 5–24.
- Ford, Cecilia E., Fox, Barbara & Thompson, Sandra A., 2002: Constituency and the grammar of turn increments. I: Cecilia E. Ford, Barbara Fox & Sandra A. Thompson (red.): *The language of turn and sequence*. Oxford: Oxford University Press. S. 14–38.
- Fraser, Bruce, 1980: Conversational mitigation. I: *Journal of Pragmatics* 4(4). S. 341–350.
- Goffman, Erving, 1967: *Interaction ritual. Essays on face-to-face behavior*. New York: Pantheon Books.
- Goodwin, Charles, 1979: The interactive construction of a sentence in natural conversation. I: George Psathas (red.): *Everyday language: Studies in Ethnomethodology*. New York: Irvington Publishers. S. 97–121.

- Hausendorf, Heiko & Müller, Marcus, 2016: Formen und Funktionen der Sprache in der Kunstkommunikation. I: Heiko Hausendorf & Marcus Müller (red.): *Handbuch Sprache in der Kunstkommunikation*. Berlin/Boston: De Gruyter. S. 3–48.
- Heath, Christian & Luff, Paul, 2013: Embodied action and organizational activity. I: Tanya Stivers & Jack Sidnell (red.): *The Handbook of Conversation Analysis*. Chichester: Wiley-Blackwell. S. 283–307.
- Heikkilä, Martta, 2012: Johdanto: Taiteesta puheeseen. I: Martta Heikkilä (red.): *Taidekriittikinperusteet*. Helsingfors: Gaudeamus. S. 11–54.
- Heritage, John, 2012: Epistemics in action: Action formation and territories of knowledge. I: *Research on Language and Social Interaction* 45(1). S. 1–29.
- Heritage, John & Raymond, Geoffrey, 2005: The terms of agreement: Indexing epistemic authority and subordination in assessment sequences. I: *Social Psychology Quarterly* 68(1). S. 15–38.
- Huhtamäki, Marika, 2015: Frågor med stigande och jämn slutintonation i helsingforssvenska samtal. I: *Folkmålsstudier* 53. S. 79–115.
- Hällström-Reijonen, Charlotta af & Reuter, Mikael, 2008: *Finlandssvensk ordbok*. Helsingfors: Schildts i samarbete med Forskningscentralen för de inhemska språken.
- Jefferson, Gail, 2004: Glossary of transcript symbols with an introduction. I: Gene Lerner (red.): *Conversation Analysis: Studies from the first generation*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. S. 13–31.
- Kendon, Adam, 2004: *Gesture: Visible action as utterance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Koivisto, Aino, 2017: Utta tietoa vai oivallus? Eräiden dialogipartikkeleiden tehtävistä. I: *Virittäjä* 121(4). S. 473–499.
- Landqvist, Håkan, 2005: Turtillägg – förslag till svenska termer. I: Ingegerd Bäcklund, Ulla Börestam, Ulla Melander Marttala & Harry Näslund (red.): *Text i arbete/Text at work*. Uppsala: Uppsala universitet. S. 90–99.
- Lerner, Gene, 2013: On the place of hesitating in delicate formulations: a turn-constructural infrastructure for collaborative indiscretion. I: Makoto Hayashi, Geoffrey Raymond & Jack Sidnell (red.): *Conversational repair and human understanding*. Cambridge: Cambridge University Press. S. 95–134.
- Lerner, Gene H. & Kitzinger, Celia, 2007: Extraction and aggregation in the repair of individual and collective self-reference. I: *Discourse Studies* 9(4). S. 526–557.
- Linde, Charlotte, 1997: Evaluation as linguistic structure and social practice. I: Britt-Louise Gunnarsson, Per Linell & Bengt Nordberg (red.): *The Construction of Professional Discourse*. New York: Addison Wesley Longman. S. 151–172.
- Lindholm, Camilla, 2003: Frågor i praktiken. Flerledade frågeturer i läkare–patient-samtal. (Studier i nordisk filologi 81.) Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Lindström, Jan, 2008: *Tur och ordning*. Stockholm: Norstedts akademiska förlag.

- Lindström, Jan & Londen, Ann-Marie, 2003: Constructing reasoning. The connectives *för att* (causal), *så att* (consecutive) and *men att* (adversative) in Swedish conversations. I: Jaakko Leino (red.): Constructional reorganization. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. S. 105–152.
- Lindström, Jan, Maschler, Yael & Pekarek Doehler, Simona, 2016: A cross-linguistic perspective on grammar and negative epistemics in talk-in-interaction. I: Journal of Pragmatics 106. S. 72–79.
- Lindwall, Oskar, Lymer, Gustav & Ivarsson, Jonas, 2008: Att ge och ta kritik: Examination i arkitektutbildning som hybrid aktivitet. I: Kajsa Borg & Viveca Lindberg (red.): Kunskapande, kommunikation och bedömning i gestaltande utbildning. Stockholm: Stockholms universitets förlag. S. 201–213.
- Linell, Per, 2005: En dialogisk grammatik?. I: Jan Anward & Bengt Nordberg (red.): Samtal och grammatik: studier i svenskt samtalspråk. Lund: Studentlitteratur. S. 231–328.
- Linell, Per, 2009: Rethinking language, mind, and world dialogically. Interactional and contextual theories of human sense-making. Charlotte, NC: Information Age Publishing.
- Mondada, Lorenza, 2016: Challenges of multimodality: Language and the body in social interaction. I: Journal of Sociolinguistics 20(3). S. 336–366.
- Mondada, Lorenza, 2019: Conventions for transcribing multimodality. Tillgänglig på: <https://www.lorenzamondada.net/multimodal-transcription> [hämtad 15.10.2021].
- Nilsson, Jenny, 2005: Adverb i interaktion. Göteborg: Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Norén, Niklas, 2005: Apokoinou i samtal. En inledande definition och sekventiell avgränsning av en samtalsgrammatisk konstruktion. I: Jan Anward & Bengt Nordberg (red.): Samtal och grammatik. Studier i svenskt samtalspråk. Lund: Studentlitteratur. S. 55–87.
- Norrby, Catrin, 2002: Svenska påhängsuttryck av typen *å så* och *eller nåt*. I: Språk och stil NF 11. S. 183–201.
- Pekarek Doehler, Simona & Pochon-Berger, Evelyne, 2015: The development of L2 interactional competence: evidence from turn-taking organization, sequence organization, repair organization and preference organization. I: Teresa Cadierno & Søren Wind Eskildsen (red.): Usage-based perspectives on second language learning 30. Berlin/Boston: De Gruyter. S. 233–268.
- Pomerantz, Anita, 1984: Agreeing and disagreeing with assessments: some features of preferred/dispreferred turn shapes. I: J. Maxwell Atkinson & John Heritage (red.): Structures of social action. Studies in Conversation Analysis. Cambridge: Cambridge University Press. S. 57–101.
- Rönnqvist, Sara, 2020: Towards a shared understanding – A study of the intersubjective management of critique between an artist and a critic. I: Heli Paulasto & Sari Pöyhönen (red.): Kieli ja taide – soveltavan kielentutkimuksen ja taiteen risteämiä. Language and the arts – creative inquiry in applied linguistics. (AFinLA-e, Soveltavan kielitieteen tutkimuksia, 12.) Jyväskylä: Suomen soveltavan kielitieteen yhdistys. S. 218–241. Tillgänglig på: <https://doi.org/10.30660/afinla.84488>.

- Rönnqvist, Sara & Lindström, Jan, 2021: Turn continuations and gesture: “And then”-prefacing in multi-party conversations. I: Simona Pekarek Doehler & Leelo Keevalik (red.): The grammar-body interface in social interaction (Frontiers in communication 6:670173.) Tillgänglig på: <https://doi.org/10.3389/fcomm.2021.670173>.
- Sacks, Harvey, 1987: On the preferences for agreement and contiguity in sequences in conversation. I: Graham Button & John R. E. Lee (red.): Talk and social organisation. Clevedon: Multilingual Matters LTD. S. 54–69.
- Sachs, Harvey, Schegloff, Emanuel A. & Jefferson, Gail, 1974: A Simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. I: Language 50. S. 696–735.
- Schegloff, Emanuel A., 1996: Turn organization: one intersection of grammar and interaction. I: Elinor Ochs, Emanuel A. Schegloff & Sandra A. Thompson (red.): Interaction and grammar. Cambridge: Cambridge University Press. S. 52–133.
- Schegloff, Emanuel A., 2016: Increments. I: Jeffrey D. Robinson (red.): Accountability in social interaction. Oxford: OUP. S. 239–263.
- Schegloff, Emanuel A., Jefferson, Gail & Sacks, Harvey, 1977: The preference for self-correction in the organization of repair in conversation. I: Language 53(2). S. 361–382.
- Silén, Beatrice, 2002: De pronominella fraserna *sån där* och *så där* i helsingforssvenskt talspråk. I: Språk och stil NF 11. S. 119–181.
- Sidnell, Jack & Stivers, Tanya, 2013: The Handbook of Conversation Analysis. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Steensig, Jakob, 2001: Sprog i virkeligheden. Bidrag til en interaktionel lingvistik. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Stivers, Tanya, 2008: Stance, alignment, and affiliation during storytelling: When nodding is a token of affiliation. I: Research on Language and Social Interaction 41(1). S. 31–57.
- Stivers, Tanya & Robinson, Jeffrey D., 2006: A preference for progressivity in interaction. I: Language in Society 35(3). S. 367–392.
- Stivers, Tanya, Mondada, Lorenza & Steensig, Jakob, 2011: Knowledge, morality and affiliation in social interaction. I: Tanya Stivers, Lorenza Mondada & Jakob Steensig (red.): The morality of knowledge in conversation. Cambridge: Cambridge University Press. S. 3–24.
- Wirdeñäs, Karolina, 2007: Solidaritet i gruppsamtal. Om att svara tillsammans. I: Elisabet Engdahl & Anne-Marie Londen (red.): Interaktion och kontext. Nio studier av svenska samtal. Lund: Studentlitteratur. S. 247–271.
- Åberg, Anne-Maj, 2020: Effekten av explicit undervisning på inläring av explicit och implicit kunskap om ordföljden i svenska. (Doktorsavhandling utgiven vid Institutionen för språk och översättningsvetenskap vid Åbo universitet 507.) Åbo: Åbo universitet.

Bilaga 1. Transkriptionsnyckel

Transkription av tal

[]	överlappande tal
(.)	paus i tal som är kortare än 0,2 sekunder
(0,5)	paus i tal mätt i sekunder
=	frånvaro av skönjbar paus / repliken fortsätter på en annan rad
vänt-	avbrott i talflödet
jå:	förlängning av föregående ljud
<u>i</u>	betoning av stavelse
pt	smackande ljud
.h/.hh	inandning kortare/längre
.jå	ord som sägs på inandning
h/hh	utandning kortare/längre
><	snabbare än omgivande tal
<>	långsammare än omgivande tal
.	fallande intonation
,	svagt stigande intonation
?	starkt stigande intonation
?	mellanstarkt stigande intonation
↑	stigning i tonhöjd
↓	fall i tonhöjd
*	knarr i rösten
°	tystare än omgivande tal
JA	starkare än omgivande tal
(())	transkriptörens kommentar
()	osäkert uppfattat ord

Transkription av synligt beteende

+--->	synligt beteende fortsätter
---->+	fram till avslutande synktecken
--->>	det synliga beteendet fortsätter efter sekvensens slut
.....	förberedelsefas av synligt beteende (t.ex. arms sträcks fram)
----	det synliga beteendets varaktighet (t.ex. pekning)
...	avvecklingsfas av synligt beteende (t.ex. arm dras tillbaka)

Interjektioner eller ideofoner?

En undersökning av *vips* och *svisch*

Av MARIA WIKTORSSON

Abstract

Wiktorsson, Maria, maria.wiktorsson@mau.se, Ph.D., School of Arts and Communication, Malmö University: "Interjections or ideophones? An investigation of two Swedish descriptive interjections". *Språk och stil* NF 31, 2021, pp. 72–105.

This study examines the relation between interjections and ideophones in Swedish. Ideophones are expressive words that are colourful depictions, even dramatizations, of events and sensory perceptions. Ideophones demonstrate a lower degree of syntactic integration in language than ordinary words. In linguistic literature, the terms interjection and ideophone are often seen as overlapping and even conflated. The current study examines the treatment of interjections in Swedish language description, focusing on their relation to ideophones. The starting point is a specific group of interjections, »descriptions of events», that contains words sharing many traits with ideophones. Two specific interjections, *vips* and *svisch*, are investigated using data from the Swedish Language Bank. The analysis of the corpus data shows that the items pattern very differently. However, both items are found as loosely integrated items, on the one hand, and as fully integrated adverbs and nouns, on the other. The loosely integrated items display forms of sentence integration that are well-described for ideophones cross-linguistically and are therefore interpreted to be ideophones. The integrated uses are discussed from the perspectives of deideophonization and lexicalization of ideophones into non-expressive words. As Swedish has items that qualify as ideophones, the paper argues that Swedish language description needs to accommodate their existence to a greater degree.

Keywords: Swedish ideophones, interjections and ideophones, descriptive interjections, syntactic integration.

1 Inledning

Ord som *vips* och *svisch* kategoriseras ofta i svensk språkbeskrivning som interjektioner. Svenska Akademiens grammatik (hädanefter SAG) diskuterar dem mer specifikt inom betydelsegruppen interjektioner benämnd »beskrivningar av skeenden» (SAG 2 s. 751). Interjektionerna i gruppen är enligt SAG (2 s. 751) ofta ljudhärmande och har i regel »deskriptiv betydelse, dvs. talaren skildrar en händelse». Exempel (1) och (2) illustrerar användningen:

- (1) Panik! Tvärbromsning. *Pang!!!* Där satt en stor, jäkla amerikanare i rumpan på min lilla Fiat 500. (R) (SAG 2 s. 751)
- (2) Hon släckte lampan och plötsligt – *klick* – glödde ett självlysande knivblad i mörkret [...] (R) (SAG 2 s. 751)

Syntaktiskt utgör en interjektion »vanligen en egen icke satsformad mening» (SAG 2 s. 767) såsom i (1). Men interjektioner återfinns även löst integrerade i satser, se (2). Dessutom kan ord från samma betydelsegrupp vara ännu tydligare integrerade i satser, såsom i (3).

- (3) Och *vips* ordnas en behändig kedja av mellanhänder [...] (S) [sättsadverbial] (SAG 2 s. 767)

Om dessa säger SAG (2 s. 767): »Vissa interjektioner, särskilt sådana med deskriptiv betydelse, kan dessutom stå som led i satser eller motsvarande med bevarad interjektionskaraktär. Det är då oklart om ordet fortfarande kan betraktas som en interjektion.» Det föreligger därmed variation avseende syntaktisk integration som gör att ordens status som interjektioner kan ifrågasättas.

Oklarheten kring ordklassstillhörighet återkommer även i svenska ordböcker. Tabell 1 sammanfattar information om *vips* och *svisch* från tre sådana: Svenska Akademiens ordlista (SAOL), Svensk ordbok (SO) och Svenska Akademiens ordbok (SAOB).¹ *Vips* anges som interjektion av SAOL och SAOB, medan SO enbart anger adverb. Adverbtolkningen verkar rimma med den typ av användning som återfinns i (3). I SAOB återfinns också en notering om adverbiell användning som bör ha liknande grund.

Tabell 1. Ordklassstillhörighet för *vips* och *svisch* enligt SAOL, SO och SAOB.

	<i>Vips</i>	<i>Svisch</i> ²
SAOL	Interjektion 'bums, plötsligt'	Substantiv <i>Ingen betydelse angiven</i> Interjektion <i>Ingen betydelse angiven</i>
SO	Adverb 'på ett enda ögonblick'	Substantiv 'svischande ljud' Interjektion <i>Ingen betydelse angiven</i>
SAOB	Interjektion 'uttryck för plötsligt eller omedelbart förlopp' <i>Adverbiell användning</i> 'på ett ögonblick, bums'	Substantiv 'svischande ljud' Interjektion 'återgivande ett svischande ljud'

¹ Samtliga ordböcker är konsulterade via det gemensamma sökgränssnittet <https://svenska.se>.

² Dessutom återfinns ordformen *svischa* som verb i separat uppslagsord i samtliga tre ordböcker.

Även *svisch* återfinns med olika ordklassstillhörighet, närmare bestämt som substantiv och interjektion. Här är ordlistorna överens och samtliga anger båda dessa ordklasser, även om SO enbart anger interjektion i en kommentar om ordets historia medan SAOL och SAOB ger separata uppslagsord för de två ordklasserna.

För *svisch* är det tydligt att exemplen under de olika uppslagsorden skiljer sig åt med avseende på syntaktisk integration. *Svisch* som interjektion återfinns t.ex. med samma typ av lösa integration som *klick* i (2) ovan, se (4).

- (4) Med tummen på rullen låter jag tacklet göra ett par svängningar och så — svisch! — susar spinnaren i väg under det att rullen surrar. (SAOB, *svisch* interj.)

Som substantiv är ordet däremot fullt integrerat³ i satsen, se (5).

- (5) Det enda som hörs är svischet när de landar. (SAOB, *svisch* subst.)

Orden *vips* och *svisch* är med andra ord inte enbart interjektioner. Inte heller behöver *svisch* som interjektion utgöra en egen icke satsformad mening, se (4). Därtill kopplas betydelsegruppen »beskrivningar av skeenden» ofta till att »talaren skildrar en händelse» (SAG 2 s. 751). På basis av exempel som (1), (2) och (4) kan tilläggas att skildringen verkar dramatisera händelsen som beskrivs. Tillsammans med ljudhärmande eller ljudsymboliska dimensioner innebär detta att orden förefaller dela många särdrag med det språkliga fenomen som kallas ideofoner.

Ideofoner är en klass ord som identifierats i syd- och västafrikanska, asiatiska och amerikanska språk (Doke 1935, Kita 1997, flera bidrag i Voeltz & Kilian-Hatz (red.) 2001, Dingemanse 2011, 2012, 2018, 2021, Dingemanse & Akita 2017). Enligt Dingemanse (2021) är det vanligt att ideofoner felaktigt klassificeras som interjektioner. Interjektioner är väl beskrivna i svenska av SAG, men ideofoner har, med några få undantag (se t.ex. Dahl 2018, Hagström-Krüger 2019), inte uppmärksammats i svenska. De likheter som verkar finnas mellan speciellt deskriptiva interjektioner, av typen som beskriver skeenden, och ideofoner, såsom de beskrivs för andra språk, motiverar att ord såsom *vips* och *svisch* undersöks i syfte att generera mer kunskap om möjlig ideofon-användning i svenska. Att båda orden diskuteras som ideofoner av både Dahl (2018) och Hagström-Krüger (2019) ger ytterligare stöd för att undersöka dessa

³ Även morfologiskt ser vi att ordet uppvisar normalt böjningsmönster för substantiv.

två ord. För vidare forskning skulle även andra ord inom samma grupp, såsom *pang*, *pladask* och *plask*, vara intressanta att studera närmare (se SAG 2 s. 751).

Ideofoner har beskrivits som »marked words that depict sensory imagery» (Dingemanse 2012 s. 674), eller som målande beskrivningar använda i ett dramaturgiskt språkbruk, där händelser, känslor eller sinnesintryck simuleras språkligt (Voeltz & Kilian-Hatz 2001). Enligt Dingemanse (2018) sker denna simulering genom att man utnyttjar ikoniska relationer mellan tal och olika strukturella aspekter av det som förmedlas. Ideofoner har traditionellt utelämnats från språkbeskrivningen av europeiska språk, kanske just på grund av att de inte överensstämmer med den axiomatiska beskrivningen av relationen mellan form och betydelse som arbiträr (Whitney 1867, de Saussure 1916). Ideologiska aspekter återfinns också när t.ex. förekomsten av ikoniska relationer mellan språkliga uttryck och betydelser beskrivs som vanliga i primitiva språk medan mer utvecklade språk anses ha förlorat dem (Köhler 1929 s. 242).

Det finns ett växande intresse för studiet av ideofoner även inom europeiska språk (se t.ex. bidrag i Voeltz & Kilian-Hatz (red.) 2001, Armoskaite & Koskinen 2017 och Ibarretxe-Antuñano 2017), och denna artikel syftar till att utgöra ett svenskt bidrag inom detta fält. Eftersom åtminstone en del svenska interjektioner verkar vara relevanta för studiet av ideofoner, tar artikeln sin utgångspunkt i relevant litteratur om ideofoner och interjektioner, samt om möjliga skillnader mellan dessa två typer av ord. Vidare undersöks användningen av de två möjliga ideofonkandidaterna *vips* och *svisch* genom en analys av autentiska exempel från Språkbanken (<https://spraakbanken.gu.se>). Analysen fokuserar på syntaktisk integration och ordklassstillhörighet, men berör även andra relevanta särdrag som tillskrivs ideofoner.

2 Ideofoner

Termen ideofoner myntades av afrikanisten Doke (1935) för en speciell klass av beskrivande ord i de sydafrikanska Bantuspråken, men har som nämndes ovan även senare använts för samma typ av ord inom andra språk. Dokes term förenade ett koncept eller en idé (*ideo*) med ett ljud (*phone*).

A vivid representation of an idea in sound. A word, often onomatopoeic, which describes a predicate, qualificative or adverb in respect to manner, colour, sound, smell, action, state or intensity. (Doke 1935 s. 118.)

Enligt definitionen är ideofoner, trots att de ofta är ljudhärmande till sin natur, inte begränsade till att imitera ljud utan kan även förmedla ett bredare konceptuellt innehåll. Utifrån Dingemanses (2012 s. 674) beskrivning av ideofoner – »marked words that depict sensory imagery» – kan detta innehåll beskrivas som målande avbildningar av sinnesintryck. Kopplingen mellan ideofoner och olika typer av sinnesintryck är väl beskriven inom ideofonlitteraturen, se Dingemans 2011 och ytterligare källor inom detta verk.

Dingemanses (2012, 2018) beskrivning av ideofoner innefattar även att de är ord. Detta innebär att ideofoner listas i ordböcker, att deras betydelser kan beskrivas och att de är inlärdade. Haiman (2018), som intresserar sig för ideofoner utifrån vad de kan avslöja om språkets uppkomst, ser ideofoner i deras fria ursprungliga tillstånd som för-språkliga. Samtidigt erkänner han deras nutida existens som ord, men i en mer tämjad form än det som var deras ursprung. Han, liksom andra inom fältet (se t.ex. bidrag i Voeltz & Kilian-Hatz (red.) 2001), ser primärt ideofoner som talspråkliga fenomen, men andra källor hävdar att det också finns relevanta användningar i skrift (se t.ex. Ibarretxe-Antuñano 2017).

Vidare är ideofoner markerade ord som t.ex. kan avvika vad gäller fonotaktiska strukturer eller genom att innehålla fonem som inte annars används i språket. För baskiska beskriver Ibarretxe-Antuñano (2017 s. 199) att ordinitiala affrikator som /dz/ i *dzanga* 'dyka' och /tʃ/ i *txart-txart* 'straffa' används i ideofoner men ytterst sällan förekommer i övrigt. Andra källor hävdar att det tvärspråkligt är förhållandevis ovanligt att ideofoner innehåller fonem som inte annars ingår i språkets fonemuppsättning (se t.ex. Diffloth 1980 och Newman 2001). Andra former av markering i tal som diskuteras är markerad intonation (Childs 1994, Nuckolls 1996, Alpher 2001, Kruspe 2004), högre eller lägre tonläge (Dingemans & Akita 2017 s. 508) eller omgårdande pauser (Newman 2001, Dingemans 2012 s. 655). Den markerade formen kan ofta kopplas till olika aspekter av expressiv ordbildning (Zwicky & Pullum 1987), såsom onomatopoesi (ljudhärming) och ljudsymbolik (Voeltz & Kilian-Hatz 2001, Svantesson 2017) samt reduplikation (Dingemans 2011, Ibarretxe-Antuñano 2017, Haiman 2018, Akita & Dingemans 2019).

Ofta beskrivs ideofoner uppvisa begränsningar med avseende på morfosyntax,⁴ och anges vara oböjliga ord som inte gärna ingår i negerade satser eller frågesatser (Johnson 1976, Dahl 2018). Ideofoner verkar uppvisa en lägre grad av syntaktisk integration, t.ex. genom att återfinnas vid satsgränser snarare

⁴ Se dock även Akita 2017 för en diskussion om förekomsten av morfologiskt (och syntaktiskt) välintegrerade ideofoner i japanska.

än djupt inbäddade i satser (Dingemanse 2012 s. 656). I många språk beskrivs ideofoner behöva introduceras av speciella ord såsom anföringsverb (Voeltz & Kilian-Hatz 2001 s. 3). Denna form av integration kopplas till ideofoners dramaturgiska funktion i språket; de simulerar en händelse, en känsla eller ett intryck (Voeltz & Kilian-Hatz 2001), eller spelar upp snarare än återberättar vad som hänt (Haiman 2018). Dingemanse (2012) menar att just anföringsverb och andra anföringsmarkörer understryker den performativa naturen hos ideofoner. Verben *låter* och *sade* i (6) och (7) illustrerar användningen för *svisch* och ytterligare ideofonkandidater såsom *sprutt*, *krasch* och *knak* i svenska.

- (6) Efter frisörbesöket låter mina hårtoppar *svisch svusch sammetsgardin*. (Bloggmix 2010)
- (7) Det sade sprutt, krasch och knak och så fanns den inte mer. (Bloggmix 2006)

Det är antagligen också den performativa naturen som ligger till grund för att ideofoner inte gärna förekommer i negerade satser eller frågesatser (Johnson 1976, Dahl 2018, Haiman 2018).

När dessa ord målande avbildar sinnesintryck är det enligt Dingemanse (2012) genom att utnyttja de ikoniska eller icke-arbiträra kopplingarna mellan form och innehåll. I stället för att referera till sitt betydelseinnehåll (t.ex. den händelse eller det sinnesintryck som beskrivs) avbildas detta genom att utnyttja ikoniska relationer mellan tal och olika strukturella aspekter av t.ex. sensoriska scener. Den markerade formen uppvisar någon form av likhet med, eller ikonisk koppling till, innehållsliga aspekter av det förmedlade. Den enklaste kopplingen är den där ett språkljud härmar ett icke-språkligt ljud, t.ex. *sprutt*, *krasch* och *knak* i (7), men ljudhärmande former kan även uppvisa mer komplexa ljudgestalter som kan relatera till händelsestrukturer, t.ex. kan reducerade former indikera upprepade rörelser (se Dingemanse 2012).

Frågan om hur ideofoner ska klassificeras syntaktiskt är enligt Ibarretxe-Antuñano (2017 s. 203) en av de mest kontroversiella inom ideofonforskningen. Vissa hävdar att de utgör en helt egen syntaktisk kategori (Doke 1935, Awoyale 1989) medan andra ser dem som inkluderade i andra ordklasser (Amha 2001, de Jong 2001). Något som också komplicerar frågan om syntaktisk klassificering är att ideofoner i många språk förmås göra tjänst som helt vanliga ord (Dingemanse 2017). Johnson (1976) illustrerar detta med den engelska ljudhärmande ideofonen *kerplop* 'ljudet av något som faller, speciellt i vatten' (*kerplop*, yourdictionary.com, min översättning). Mer typisk ideofonanvändning återfinns i (8) och (9).

- (8) The stone went: kerplop!, into the pool. (Johnson 1976 s. 240)
 (9) The stone fell, kerplop!, into the pool. (Johnson 1976 s. 240)

Johnson noterar att engelska, liksom andra språk, har möjlighet att skapa verb och substantiv från ideofoner, vilket (10) och (11) illustrerar.

- (10) The stone kerplopped into the pool. (Johnson 1976 s. 240)
 (11) We heard the kerplop of the stone into the pool. (Johnson 1976 s. 240)

Både Johnson (1976) och Dingemanse (2019) diskuterar ideofoner som en lexikal snarare än syntaktisk klass. Ameka (2001) gör samma bedömning och beskriver ideofoner som en fonosemantisk klass av ord, vilka inte behöver tillhöra samma ordklass inom ett språk eller i olika språk. Idén, som jag förstår den, innebär att ord från denna lexikala klass kan realiseras som olika ordklasser i faktisk användning, som i (10) och (11). En annan vanligt förekommande realisering av ideofoner verkar vara som adverb (se Svantesson 2017 s. 2).

En ytterligare dimension av klassificeringsproblematiken är att specifika användningar verkar kunna bli lexikaliserade. De olika ordklassstillhörigheter som anges av svenska ordböcker för *vips* och *svisch* kan alltså ses representera lexikaliserade former av användningar som t.ex. substantiv (12), verb (13) och adverb (14).

- (12) Det enda som hörs är svischet när de landar. (SAOB, *svisch* subst.)
 (13) Cyklisterna svischade förbi. (SAOL, *svischa* verb)
 (14) Trollkarlen svängde sin mantel och vips var kaninen borta. (SO, *vips* adverb)

Dingemanse (2017 s. 373) refererar till denna typ av lexikalisering som *avideofonisering* (»deideophonization»). På basis av frekvent användning i en viss form blir ideofonerna vanliga ord med en tydlig ordklassstillhörighet och med användning utan den ursprungliga expressiva funktionen (Dingemanse 2017 s. 374).

I min analys av *svisch* och *vips* kommer jag att undersöka de mer performativa eller expressiva former som kan sägas utgöra mer typisk ideofonanvändning, men även i vilken omfattning de två orden används som substantiv eller adverb. Jag är alltså intresserad av både vad den expressiva användningen kan säga om hur ideofoner används i svenska, och av hur orden förekommer som andra ordklasser. Verbanvändning kommer inte att omfattas då analysen är avgränsad till ordformerna *svisch* och *vips*. Detta är en begränsning utifrån en fullständig analys av lexikaliseringsmönster, men motiveras av att det primärt

är de oböjliga formerna som kan användas i den expressiva funktion som artikeln fokuserar på.

Ideofoner verkar i traditionell svensk språkbeskrivning ha analyserats som interjektioner. Denna form av sammanblandning är enligt Dingemanse (2021) vanlig. I nästa avsnitt görs en genomgång av relevant litteratur om interjektioner, och om skillnader mellan interjektioner och ideofoner, för att belysa varför så är fallet. Avsnittet avslutas med att jämföra SAG:s beskrivning av svenska interjektioner med dessa källor.

3 Interjektioner

Interjektioner har ofta hanterats ganska summariskt i språkbeskrivningar (Ameka 1992), ibland till den grad att de inte ansetts som en egentlig del av språket: »Language begins where interjections end» (Müller 1861 s. 362). Många moderna engelska grammatikorer hanterar interjektioner på bara ett par rader (t.ex. Huddleston & Pullum 2002) och ser dem då ofta som »marginal and anomalous» (Quirk m.fl. 1985 s. 6). SAG skiljer sig härvidlag genom att ägna 16 sidor åt interjektioner (samt ytterligare 8 sidor åt interjektionsfrasen som icke satsformad mening).

De korta mer summariska presentationerna av interjektioner, som de i engelska grammatikorer, uppvisar ofta likheter med varandra. Orden beskrivs som grammatiskt perifera pga. att de antingen förekommer som syntaktiskt självständiga enheter eller som enbart löst kopplade till de satser de relaterar till. De anses vidare vara marginella genom att innehålla ljud som inte annars förekommer i språket, vilket ofta förklaras med att de är bildade genom ljudhärming eller genom att de utgör någon typ av spontan känslouttryck. Svenska exempel motsvarande de ord som vanligen nämns är: *aj*, *oj*, *puh*, *pst*, *tss*, men även ord som på liknande sätt kan uttrycka mentala tillstånd eller attityder, men som också har andra reguljära betydelser, brukar ingå: *gud*, *himmel*, *jävlar*.

Mer detaljerade beskrivningar av interjektioner gör ofta en åtskillnad mellan ord av de två ovanstående typerna, dvs. ord som bara återfinns som interjektioner och ord som även har andra betydelser. Ideforss (1928) skiljer på dessa och kallar den första typen primära interjektioner och den andra sekundära interjektioner. Samma termer används av Ameka (1992), som beskriver de primära interjektionerna som småord som kan utgöra egna yttranden och

som normalt inte ingår i konstruktioner med andra ordklasser, t.ex. *Wow!* och *Ouch!*, men som också kan kopplas löst till andra enheter, se (15).

(15) *Gee, you look like you had it!* (Ameka 1992 s. 105)

Sekundära interjektioner är de ord som har andra betydelser »men som även kan utgöra egna yttranden som uttrycker en attityd eller ett tillstånd» [min översättning] (Ameka 1992 s. 111), t.ex. *Help!* och *Careful!*. Ameka (1992) avgränsar även interjektionsfraser som *My God!* och *Bloody hell!* från interjektioner, även om interjektionsfraserna också kan fungera som expressiva språkhandlingar. Detta görs så att termen interjektioner kan reserveras för en klass av ord snarare än en typ av språkhandling. Interjektioner, enligt Ameka (1992), inkluderar därför inte sekundära interjektioner (som tillhör andra ordklasser) eller interjektionsfraser (eftersom dessa snarare är frastyper med expressiv funktion). Interjektioner uttrycker enligt Ameka (1992 s. 106) »a speaker's mental state, action or attitude or reaction to a situation».

Beroende på kommunikativ funktion och betydelse delas de primära interjektionerna in i tre typer: expressiva, konativa och fatiska (Ameka 1992). De expressiva interjektionerna uttrycker talarens mentala tillstånd och kan vara emotiva eller kognitiva, dvs. uttrycka talarens känsla eller upplevelse (*Yuk!* 'I feel disgust') eller vetande (*Aha!* 'I now know this') (Ameka 1992 s. 113). De konativa är riktade till åhörare och uttrycker önskemål om uppmärksamhet eller handling (*sh!* 'I want silence here'). Slutligen är de fatiska interjektionerna uttryck som bidrar till att skapa och upprätthålla kommunikation, t.ex. återkopplingssignaler som *mhm*, *uh-huh*, *yeah*. Se även Wierzbicka (1992) för en liknande klassificering av primära interjektioner.

Amekas (1992), och även Wierzbickas (1992), beskrivning av primära interjektioner kan jämföras med Goffmans (1981 s. 99) beskrivning av »response cries» som naturliga utlopp för uppkomna känslor. Gemensamt är att interjektioner ses som uttryck för talarens omedelbara reaktion till en pågående situation.

Ideforss (1928 s. 2) identifierar tre grupper av primära interjektioner beroende på om de är »känslö-, föreställnings- [eller] viljebetonade», och använder termerna *impulsion*, *imitation* och *imperation* för respektive grupper. Impulsioner (såsom *usch*, *oj*) verkar överensstämma med Amekas (1992) expressiva interjektioner och imperationer (*åhoj*, *schas*) med Amekas (1992) konativa interjektioner. Imitationer redogörs inte för i detalj, men de tycks inte nödvändigtvis utgöra reaktioner till det pågående. I ett avsnitt om kroppsliga

medföljande åtbörder skriver Ideforss (1928 s. 22) att »[v]id [...] imitationer, såsom *knips*, *ratsch*, *klatsch*, är åtbörden att tolka som en direkt, om än kanske reducerad upprepning av en ursprunglig handling». Min tolkning är att denna grupp innehåller uttryck som 'spelar upp' händelser eller sinnesintryck, dvs. skulle kunna ses som ideofoner.

Enligt Dingemanse (2018, 2021) är det vanligt att ideofoner blandas ihop med interjektioner. Dingemanse (2021) hävdar att sammanblandningen orsakas av att interjektioner och ideofoner har ett antal gemensamma särdrag: de är ofta morfologiskt oböjliga, de är ofta löst syntaktiskt integrerade och de kan uppvisa icke-reguljär fonologi och fonotax. Dessutom uppfattas båda typerna av ord handla om känslor och upplevelser. Men skillnaden är enligt Dingemanse (2021) att interjektioner indexerar talaresh reaktioner till pågående situationer medan ideofoner ikoniskt avbildar sinnesintryck och händelser. Denna skillnad illustreras nedan, men först ges en allmän genomgång av SAG:s beskrivning av interjektioner samt hur denna förhåller sig till Amekas (1992) beskrivning.

SAG ägnar sammantaget 24 sidor åt interjektioner och ordklassen kan därmed inte hävdas vara lika styvmoderligt behandlad som i de refererade engelska grammatikorna. Interjektionen är enligt SAG (2 s. 746) »ett oböjligt ord som med eller utan bestämningar kan fungera som ett självständigt yttrande». Mängden ljudhärmande interjektioner diskuteras, samt även det faktum att det inom denna grupp återfinns ord vars ljudgestalt skiljer från övriga ord genom att t.ex. enbart innehålla konsonanter (t.ex. *sch*, *hm*). I jämförelse med Ameka 1992 är SAG:s (2 s. 747) definition av interjektioner mer inkluderande, då den inleds med »[d]e flesta interjektioner uttrycker talarens reaktion inför något». Formuleringen indikerar alltså att det inom ordklassen finns ord som inte uttrycker talarens reaktion utan har en annan typ av funktion. De övergripande betydelsegrupper som urskiljs visar att så är fallet:

Uttryck för känslor: oj, å, hurra, usch

Uppmaningar: sjas, stopp

Beskrivningar av skeenden: krasch, bingång

Uppgifter om sanningshalt: ja, jo

Samtalsreglerande signaler: hördudu, nåväl, okej

Uttryck för hövlighet eller annan social konvention: hej, grattis

(SAG 2 s. 746.)

En jämförelse mellan dessa grupper och de kategorier som identifierats av Ameka (1992) visar att »uttryck för känslor» kan anses motsvaras av Amekas

expressiva emotiva interjektioner. SAG:s »uppmaningar» motsvaras, åtminstone delvis, av Amekas konativa interjektioner. De »samtalsreglerande signalerna», och möjligen även »uppgifter om sanningshalt» (som även benämns svarsord), kan jämföras med Amekas fatiska interjektioner. Denna överensstämmelse kan ses som uttryck för att dessa tre (eller möjligen fyra) grupper innehåller interjektioner som uttrycker talarens reaktion, och därmed även av Ameka (1992) skulle anses vara interjektioner. Det är alltså inte inom dessa grupper som ideofoner främst torde påträffas. I stället granskar jag nedan de grupper som inte återfinns hos Ameka 1992 för att se om dessa verkar omfatta ideofoner.

Varken »beskrivningar av skeenden» eller »uttryck för hövlighet och andra sociala konventioner» motsvaras av de striktare definitionerna som diskuterats ovan. Typen »uttryck för hövlighet» klassificerar Ameka (1992) som »formulæ», vilka särskiljs från interjektioner eftersom de är avsiktliga och förväntade reaktioner snarare än omedelbara reaktioner (Ameka 1992 s. 109). Uttryck för hövlighet kommer inte heller att diskuteras vidare eftersom dessa inte är relevanta utifrån ideofoners möjliga sammanblandning med interjektioner.

Gruppen »beskrivningar av skeenden» är den mest intressanta för denna studies syfte, dvs. att bidra till analysen av ideofoner i svenska. Det finns flera anledningar till detta. Ord inom gruppen innefattas inte av Amekas (1992) definition av interjektioner. Vidare beskriver SAG (2 s. 751) att interjektioner inom gruppen »har deskriptiv betydelse, dvs. talaren skildrar en händelse», vilket liknar beskrivningar av ideofoner som målände beskrivningar av bl.a. händelser och sinnesintryck. Exempel (16) och (17), upprepade från (1) och (2) i inledningen, illustrerar användningen:

- (16) Panik! Tvärbromsning. *Pang!!!* Där satt en stor, jäkla amerikanare i rumpan på min lilla Fiat 500. (R) (SAG 2 s. 751)
- (17) Hon släckte lampan och plötsligt – *klick* – glödde ett självlysande knivblad i mörkret [...] (R) (SAG 2 s. 751)

Exempel (16) och (17) kan jämföras med (18) från gruppen »uttryck för känslor» för att illustrera den skillnad mellan interjektioner och ideofoner som Dingemanse (2021) belyser.

- (18) »*Oj*, det är inte stenlagt här», sa jag och växlade ner till ettan. (R) (SAG 2 s. 748)

Oj i (18) kan alltså beskrivas som en interjektion som indexerar »talarens förvåning över ett plötsligt uppdagat sakförhållande» (SAG 2 s. 748). *Pang!!!* i

(16) och *klick* i (17), däremot, indexerar inte omedelbara reaktioner på en situation utan skulle i stället kunna betraktas som ideofoner som dramatiserar eller spelar upp händelser eller sinnesintryck och som uppvisar ikoniska kopplingar mellan form och innehåll (jfr Dingemanse 2021). Den ljudhärmande naturen hos de flesta interjektioner inom gruppen (SAG 2 s. 751) ger ytterligare stöd för denna analys.

Gruppen »beskrivningar av skeenden» illustrerar med andra ord tydligt det faktum att ordklassen interjektioner i SAG inte bara innefattar ord som används för att ge respons på en omgivande situation. Orden *pang* och *klick* verkar i stället användas för att beskriva eller återskapa aspekter av en tidigare händelse genom ett språkbruk som på ett dramatiserande sätt förmedlar aspekter av händelsen. Haiman (2018) beskriver det som att ideofonerna används när talaren växlar mellan att berätta om vad som hänt till att spela upp eller iscensätta det som hänt. Även om de flesta interjektioner inom gruppen är ljudhärmande, förefaller det betydelseinnehåll som förmedlas inte vara begränsat till att enbart skildra ljudmässiga aspekter. Användningen av *klick* i exempel (17) verkar t.ex. snarare beskriva ett plötsligt synintryck än ett ljud, även om detta sker genom att använda ett ord som härmar ett ljud. Det tycks därmed finnas olika möjliga betydelseaspekter av händelser som kan förmedlas genom ett i grunden ljudhärmande ord (jfr Dingemanse 2012). Den empiriska delen av artikeln kommer att undersöka om detta även gäller för *svisch*.

Dingemanse (2021) beskriver både interjektioner och ideofoner som syntaktiskt löst integrerade men hävdar att medan interjektioner normalt utgör egna yttranden så tenderar ideofoner i stället att förekomma vid satsgränser. Enligt SAG gäller generellt att interjektioner ofta utgör ett eget yttrande, eller med SAG:s ord (2 s. 767), »en egen icke satsformad mening». Ord som *Oj!* och *Å!* kan alltså ensamma utgöra en hel fras med expressiv funktion. Men det är också möjligt för interjektioner att vara löst syntaktiskt integrerade genom att ansluta »på ett annexliknande sätt» (SAG 2 s. 767) till en annan sats, se (19).

(19) *Jojo*, en del har det ordnat för sig [...] (S) (SAG 2 s. 767)

Ameka (1992 s. 113) hävdar att en skillnad mellan interjektioner och ideofoner är att enbart interjektioner kan vara egna separata yttranden utan att vara elliptiska. Om han har rätt skulle *Pang!!!* i (16) vara elliptiskt. Han förklarar inte i detalj vad resonemanget baseras på, men möjligen kan man tolka det som att det finns en tendens för ideofoner att återfinnas vid satsgränser för att de relaterar till något som uttrycks i den löst anslutna satsen. Detta kan jämföras med hur SAG

(4 s. 790) beskriver att deskriptiva interjektioner från gruppen »beskrivningar av skeenden», ofta integreras, nämligen att de kombineras »med en delmening som beskriver samma situation eller händelse», se (20)–(22).

- (20) [...] men hon klämde den i skallen på älskarinnan, *klang!* (R) (SAG 4 s. 790)
 (21) [...] du är väl född bakom en ekstubbe, *knak-knak-och-brak!* (R) (SAG 4 s. 790)
 (22) Och *pang*, så gick spegeln i tusen bitar. (SAG 4 s. 790)

Om de deskriptiva interjektionerna ses som ideofoner verkar det finnas en starkare tendens hos ideofoner att förekomma löst anknutna till satser än separat, även om båda formerna av integration verkar vara möjliga både för interjektioner och ideofoner.

Slutligen kan det vara värt att notera att den möjlighet till användning som andra ordklasser som diskuteras för ideofoner (Johnson 1976, Dingemanse 2017) även nämns för deskriptiva interjektioner i SAG. Dessa kan integreras genom att »stå som led i satser eller motsvarande med bevarad interjektionskaraktär. Det är då oklart om ordet fortfarande kan betraktas som en interjektion.» (SAG 2 s. 767). Exempel (23) illustrerar denna typ av integration.

- (23) Och *vips* ordnas en behändig kedja av mellanhänder [...] (S) [sättsadverbial] (SAG 2 s. 767)

Även mer tydliga övergångar till andra ordklasser nämns för ord från gruppen »beskrivningar av skeenden». I exempel (24) och (25) ser vi de ljudhärmande interjektionerna *klävitt* och *klick* integrerade som substantiv. Enligt SAG (4 s. 787) utgör interjektionsfrasen i dessa fall »objekt till ett anföringsverb» och verkar i denna funktion kunna »övergå till substantiv».

- (24) Det hördes ett avlägset *klävitt* från skogen. (SAG 4 s. 787)
 (25) Det surrade en stund på linjen och så hördes ett *klick* och en låg, manlig stämma svarade [...] (R) (SAG 4 s. 787)

Inom interjektionsgruppen »beskrivningar av skeenden» återfinns alltså beskrivande interjektioner som, i likhet med hur ideofoner beskrivs, verkar vara målände beskrivningar av sinnesintryck och händelser snarare än spontana reaktioner på situationer. Dessutom innehåller gruppen ordformer som ikoniskt kopplar till sitt betydelseinnehåll genom att vara ljudhärmande. Ofta verkar orden vara löst anknutna till andra satser och även i vissa fall kunna

integreras som andra ordklasser. Dessa aspekter rimmar väl med de särdrag som har beskrivits för ideofoner.

4 Empirisk undersökning

I syfte att generera mer kunskap om möjlig ideofonanvändning i svenska undersöks användningen av orden *vips* och *svisch* genom en analys av autentiska exempel från Språkbanken (<https://spraakbanken.gu.se>). Dessa två ord återfinns inom den interjektionsgrupp jag diskuterat som relevant för att undersöka svensk ideofonanvändning, och har även inkluderats i tidigare verk om ideofoner i svenska (Dahl 2018, Hagström-Krüger 2019). Analysen omfattar både hur orden används som mer typiska ideofoner och hur de används som vanliga väl integrerade ord av andra ordklasser. Detta ger möjlighet att koppla resultaten till den diskussion som fördes i bakgrunden avseende ideofoners möjlighet att realiseras som olika ordklasser (se t.ex. Johnson 1976) och möjlig avideofonisering av ideofoner (Dingemanse 2017).

För att särskilja de mer typiska ideofonerna från dem som realiseras som andra ordklasser undersöks ordens ordklasstillhörighet. Inom ramen för analysen diskuteras även de olika särdrag som tvärspråkligt anses kopplade till ideofoner, såsom markering, placering vid satsgränser och introduktion med anföringsverb. Slutligen kommenteras om *svisch* förekommer med andra typer av betydelse än ljudhärmande, dvs. om även andra typer av sinnesintryck än hörselintryck kan förmedlas. Sammantaget avser undersökningen att ge mer kunskap om hur ideofoner används i svenskan.

För att undersöka hur *vips* och *svisch* används i (främst) samtida svenska har de två orden sökts ut separat i fyra korpusar, se tabell 2, från Språkbankens resurser med hjälp av korpusgränsnippet KORP (Borin m.fl. 2012).

Tabell 2. Totalt antal ord i de fyra undersökta korpusarna.

Korpus	Totalt antal ord
Bloggmix	615 658 549
Göteborgsposten (GP)	272 004 297
Skönlitteratur	23 188 080
Twitter	2 050 014 754

Inkludering av olika typer av material ger en större bredd av genre och register (för liknande urval ur Språkbanken, se t.ex. Engdahl & Laanemets 2016). Det kan vara en brist att enbart skrivet material analyseras med tanke på att ideofoner ofta presenteras som talspråkliga fenomen (Voeltz & Kilian-Hatz 2001, Haiman 2018), men för relevans även i skrift se Ibarretxe-Antuñano 2017. Inkluderingen av Bloggmix-materialet blir ur detta perspektiv särskilt relevant då materialet kan beskrivas som en vardaglig och informell variant med talspråkliga drag (Hillbom 2015, Rawoens 2015, Sköldberg & Hannesdóttir 2016). Frekvensen för de två orden i de olika texttyperna återfinns i tabell 3 och normaliserade värden är angivna för att kunna göra enkla jämförelser.

Tabell 3. Antal förekomster och normaliserad frekvens per 1 miljon ord i Korp.

	Bloggmix	GP	Skönlitteratur	Twitter
<i>Vips</i>	6 855	793	31	6 287
/miljon ord	11,13	2,92	1,34	3,07
<i>Svisch</i>	160	34	6	91
/miljon ord	0,26	0,12	0,26	0,04

Vips är betydligt mer frekvent än *svisch* i samtliga texttyper. *Vips* är mest frekvent i Bloggmix-korpusen, medan *svisch* förekommer lika ofta i Bloggmix som i det skönlitterära materialet.

Då det totala antalet förekomster inte var möjligt att analysera i detalj, gjordes ett slumpmässigt urval av 50 exempel av varje ord från varje texttyp. I de fall det totala antalet understeg 50 (dvs. *vips* och *svisch* i Skönlitteratur och *svisch* i GP, se tabell 3) behölls samtliga förekomster.

I analysen av *svisch*-träffarna visade det sig att ett förhållandevis stort antal (22 st.) av dessa inom texttypen Twitter inte var relevanta för studien eftersom de var felstavningar (kanske genom autokorrekt) av betaltjänsten Swish, såsom i exempel (26).

- (26) Rätt, och med dagens teknik går det lätt att ta betalt per tittare med *svisch*, sms mm. (Twitter)

Dessa exempel har filtrerats bort, och för att inte påverka det ursprungliga slumpmässiga urvalet har jag valt att inte ersätta dessa med andra exempel. Analysen fortskred alltså med de kvarvarande 28 exemplen inom textkategorin, se tabell 4.

Tabell 4. Uppdaterat urval för analys.

	Bloggmix	GP	Skönlitteratur	Twitter	Totalt
<i>Vips</i>	50	50	31	50	181
<i>Svisch</i>	50	34	6	28	118

Även om de felstavade *Swish*-exemplen valdes bort med tanke på sin specifika betydelse kan det i sammanhanget vara intressant att nämna att motsvarande tjänst i Norge heter *Vipps*⁵. Både den svenska och den norska benämningen på betaltjänsten kommer från ord som i ordböcker listas som interjektioner (för *svisch* se tabell 1, för norska *vips* se t.ex. NAOB). För norska *vips* har namnet modifierats med ett extra *p* och för svenska har företaget valt en engelsk stavning trots att namnförslaget kom från följande yttrande: »Det ska gå fort ... Svisch!» (Edlund 2021 § 3). En undersökning av produktnamn ligger utanför artikelns huvudsakliga syfte, men i sammanhanget kan nämnas att ideofoner ofta förekommer i produktnamn (se t.ex. Ibarretxe-Antuñano 2017 s. 208).

De totalt 299 träffarna analyserades manuellt och kodades utifrån användning som *substantiv*, *adverb* eller *interjektion*?. Den sistnämnda termen fick ett åtföljande frågetecken för att indikera ett ifrågasättande av termen, utifrån diskussionen om vanlig sammanblandning mellan ideofoner och interjektioner. Även andra särdrag angivna för ideofoner noterades, såsom markerade former, satsplacering och satsintegration, t.ex. genom anföringsverb. Vidare undersöktes om *svisch* förekom med andra än ljudhärmande betydelser.

5 Resultat

Första steget i analysen var att analysera orden utifrån ordklassstillhörighet. Syftet var att undersöka om orden uppvisar den möjlighet att realiseras som olika ordklasser som har diskuterats i litteraturen (se t.ex. Johnson 1976, Dingemanse 2017). Som tidigare diskuterats uppvisar svenska ordböcker variation avseende vilken ordklass som anges för de två orden. Tabell 5 uppger relevant information från tabell 1. *Vips* anges som interjektion eller adverb, medan *svisch* anges som substantiv eller interjektion.

⁵ Jag tackar Marit Julien för denna information, vilken förmedlades då en tidigare version av denna studie presenterades vid symposiet Grammatik i fokus, Lunds universitet, 2020.

Tabell 5. Ordklassstillhörighet för *vips* och *svisch* enligt SAOL, SO och SAOB.

	<i>Vips</i>	<i>Svisch</i>
SAOL	Interjektion	Substantiv Interjektion
SO	Adverb	Substantiv Interjektion
SAOB	Interjektion <i>Adverbiell användning</i>	Substantiv Interjektion

Ordklassanalysen gjordes genom att ordets kontext undersöktes. Ord som återfanns inom ramen för tydliga nominalfraser analyserades som substantiv. Som adverb analyserades ord som förekom i kontexter som av SO verkar ligga till grund för att kalla *vips* ett adverb och där SAG för *vips* beskriver en adverbiell funktion (för mer detaljer, se avsnitt 5.2). De exempel som, enligt ovanstående, inte var integrerade som adverb eller substantiv gavs beteckningen *interjektion?*. Tabell 6 och 7 visar de övergripande resultaten av denna analys för de två orden. De exempel som har kategoriserats som *interjektion?* kommer även att analyseras utifrån hur de konkret integreras.

Tabell 6. Övergripande ordklasskategorisering av *vips*.

<i>Vips</i>	Bloggmix	GP	Skönlitteratur	Twitter	Totalt
Adverb	46	48	25	44	163
%	92 %	96 %	81 %	88 %	90 %
Substantiv	0	0	1	1	2
%	0 %	0 %	3 %	2 %	1 %
Interjektion?	4	2	5	5	16
%	8 %	4 %	16 %	10 %	9 %
Totalt	50	50	31	50	181

Utifrån den övergripande analysen verkar *vips* främst användas som ett adverb, dvs. såsom det beskrivs av SO. Totalt sett utgörs 90 % av materialet av förekomster som kan analyseras som adverb. Trots att ingen ordbok anger substantiv som möjlig ordklass återfinns två exempel på detta i materialet. Överlag ser vi att exemplen inom gruppen *interjektion?* är förhållandevis få.

Tabell 7. Övergripande ordklasskategorisering av *svisch*.

<i>Svisch</i>	Bloggmix	GP	Skönlitteratur	Twitter	Totalt
Adverb	13	3	0	1	17
%	26 %	9 %	0 %	4 %	14 %
Substantiv	1	3	3	0	7
%	2 %	9 %	50 %	0 %	6 %
Interjektion?	36	28	3	22	89
%	72 %	82 %	50 %	79 %	75 %
Oanalyserbara	0	0	0	5	5
%	0 %	0 %	0 %	18 %	4 %
Totalt	50	34	6	28	118

För *svisch* ser vi en annorlunda övergripande bild. En majoritet av orden befanns vara i den kategori som här kallas *interjektion?*. Trots att ingen ordbok angav adverb som möjlig ordklass har ett antal exempel i detta material analyserats på detta sätt. Även exempel som kan analyseras som substantiv finns, men de är färre än adverbena. Högst andel adverb användning finns inom texttypen Bloggmix, men exempel återfinns också i övriga texttyper, förutom i skönlitteratur.

Inom Twitter-materialet återfanns även fem exempel på *svisch* som inte tydligt gick att analysera eftersom den språkliga kontexten var oklar. Exempel (27) och (28) illustrerar denna typ. Dessa undantas från resten av analysen.

(27) *svisch* RT @joweman God morgon --- > redan torsdag! (Twitter)

(28) RT @Ruffe: @svisch @BoMagnusSchmidt @jasontimbuktu Sköööön!! (Twitter)

Sammanfattningsvis kan sägas att jag för båda orden funnit användningar som adverb, substantiv och som möjliga ideofoner (dvs. *interjektion?*). *Vips* används framför allt adverbialt medan *svisch* framför allt faller inom gruppen *interjektion?*. Trots skillnader i användning kommer resultaten att presenteras utifrån ordklasskategorisering för att kunna diskutera skillnader och likheter mellan orden. Först presenteras substantiv, därefter adverb och slutligen *interjektioner?*, dvs. de exempel som antas vara mest intressanta från ett ideofonperspektiv.

5.1 Substantiv

Såväl *vips* som *svisch* förekommer i enstaka fall som substantiv. För *vips* (som inte listas som substantiv i ordböckerna) återfinns båda exemplen i prepositionsfraser som fungerar som adverbial, se (29) och (30).

- (29) Bajen slängde all tradition och döpte eventarenan till Nya Söderstadion i ett vips. (Twitter)
- (30) I ett vips försvann hon in i kammaren, rev sig blodig när hon fiskade upp brevet, sög på det lilla såret som smakade blod och sött och var hennes. (Skönlitteratur)

Möjligen är denna användning bildad i analogi med uttryck som *i ett huj* som semantiskt har liknande betydelse och där substantivformen av *huj* (även interjektion) återfinns i ordlistorna. För diskussion om hur en konstruktion kan utvidgas med semantiskt likartade ord se t.ex. Bybee 2010 och Bybee & Eddington 2006.

Svisch anges som substantiv i samtliga tre undersökta ordböcker, men användningen i det undersökta materialet är inte speciellt omfattande. Om andra ordformer än *svisch* hade inkluderats (såsom *svischet/s*) hade troligen fler träffar hittats, men som tidigare nämnts omfattas bara oböjda former av undersökningen.

De få fall som finns verkar främst referera till en förekomst av det ljud som *svisch* kan ses som en imitation av, se exempel (31).

- (31) Jag hörde bara ett svisch. (GP)

Utifrån information i svenska ordböcker är *svisch* lexikaliserat som ett substantiv, medan så inte är fallet för *vips*. Trots detta ser vi att *vips* i några enstaka fall har denna användning i materialet.

5.2 Adverb

Analysen av exempel som adverb tar dels stöd i SO, som enbart anger denna ordklass för *vips*, men även från den analys i SAG som diskuterats ovan i avsnitt 3. SAG anger funktionen sättsadverbial för *vips* och påpekar också att det är »oklart om ordet fortfarande kan betraktas som en interjektion» (SAG 2

s. 767). Jag menar alltså att den oklarhet som SAG identifierar kan tolkas som att ordet används som ett adverb, vilket ytterligare stöds av SO:s ordklassangivelse för ordet. Exempel (32), upprepat från tidigare (3) och (23), är från SAG och (33), upprepat från (14), är från SO.

- (32) Och *vips* ordnas en behändig kedja av mellanhänder [...] (S) [sättsadverbial] (SAG 2 s. 767)
 (33) Trollkarlen svängde sin mantel och *vips* var kaninen borta. (SO, *vips* adverb)

Som angavs i den övergripande analysen används *vips* främst som adverb i det undersökta materialet, medan denna användning är betydligt mindre frekvent för *svisch*. Siffrorna i tabell 6 och 7 upprepas i tabell 8 för en enklare jämförelse.

Tabell 8. Jämförelse mellan andel *vips* och *svisch* som analyserats som adverb.

Adverb	Bloggmix	GP	Skönlitteratur	Twitter	Totalt
<i>Vips</i> som adverb	46	48	25	44	163
% av totalt antal <i>vips</i>	92 %	96 %	81 %	88 %	90 %
<i>Svisch</i> som adverb	13	3	0	1	17
% av totalt antal <i>svisch</i>	26 %	9 %	0 %	4 %	14 %

I det undersökta materialet återfinns många exempel med *vips* som ligger mycket nära de exempel (32 och 33) som har använts som stöd för analysen. Exempel (34)–(37) är utvalda som representativa exempel. Orden kan anses vara integrerade i satsstrukturen genom en placering i fundamentet och följs av verbet i andra position i satsen.

- (34) Och *vips* sitter man i stolen å spänner fast sig, igen! (Bloggmix)
 (35) Och *vips* gick han ut genom dörren. (Skönlitteratur)
 (36) Rusta upp innerstan och expandera kollektivtrafiksystemet och *vips* är kursen satt mot en mer hållbar stadsutveckling. (GP)
 (37) Regnig morgon, vi åker genom en mörk tunnel och *vips* uppenbarar sig denna dröm! (Twitter)

Svisch återfinns integrerat på samma sätt i ett fall, (38), vilket också har analyserats som adverb trots att ingen av de tre ordböckerna anger denna ordklass för *svisch*.

- (38) Vi ses på måndag i Jönköping, sa Frölundacoachen och svisch var han borta.
(GP)

En majoritet av det totala antalet exempel av *vips* som analyserats som adverb är av den ovanstående typen, medan enbart ett fall vad gäller *svisch* är det. Ytterligare stöd för en högre grad av lexikalisering av *vips* som adverb kan också ges av att *vips* i tre fall också återfinns med mer central placering som adverbial i mittfältet. (39) illustrerar denna användning.

- (39) Sen är jag *vips* inne i systemet. (GP)

De övriga exempel som har analyserats som adverb uppvisar variationer som kan motivera att betrakta dem som i mindre grad integrerade. Den vanligaste varianten innebär att orden ofta följs av *så*. Exempel (40) illustrerar denna form av integration för *svisch* där detta är vanligare än att *så* saknas.

- (40) Och *svisch* så var jag tillbaka i 8:an. (Bloggmix)

Den typ av integration vi ser i (40) skulle kunna tolkas som att vi har att göra med ett inledande adverbial i fundamentet som följs av ett adjunktionellt *så* (SAG 3 s. 493), i likhet med hur (41) analyseras i SAG (3 s. 493).

- (41) Sedan så far jag hem. (R) (SAG 3 s. 493)

Samtidigt ligger strukturen i (40) även nära den som SAG (4 s. 790) beskriver som en kombination av en interjektionsfras med »en delmening som beskriver samma situation eller händelse». Denna form av integration nämns för just interjektioner med deskriptiv betydelse, dvs. interjektioner av den typ som är mest intressant ur ett ideofonperspektiv. Exempel (42) illustrerar likheten.

- (42) Och pang, så gick spegeln i tusen bitar. (SAG 4 s. 790)

Svisch i (40) skulle alltså kunna tolkas antingen som ett adverb följt av ett adjunktionellt *så*, eller som en interjektion eller ideofon som är löst kopplad till en delmening. Jag har här valt tolkningen som adverb eftersom det är så jag hanterat liknande fall av *vips*.

För *vips*, som är mer frekvent som adverb, är bilden mer varierad än för *svisch*. Integration utan efterföljande *så* är i majoritet i de två mer formella text-

kategorierna, GP och Skönlitteratur, medan integration med efterföljande *så* är vanligare i de informella texttyperna, Bloggmix och Twitter. Detta reflekterar sannolikt det faktum att adjunktionellt *så* främst förekommer i talspråk och i vissa fall i ledigt skriftspråk (SAG 3 s. 493). Det bör därför inte tolkas som att *vips*-exemplen i de mer informella textkategorierna överlag är mer löst knutna till sina satser, vilket en användning av adjunktionellt *så* också skulle kunna indikera (se SAG 3 s. 493). Övergripande verkar olika former av integration kunna placeras på en skala från löst kopplade interjektionsfraser (i SAG:s terminologi) eller ideofoner (såsom dessa beskrivs i ideofonlitteraturen), (43), till fullt integrerade reguljära adverb, (46).

- (43) Dagen i dag bara flög iväg, och vips, så var det dags att gå hem. (Bloggmix)
- (44) Jag kom hem, rensade lite i köket och vips så var tiden bara borta. (Bloggmix)
- (45) Regnig morgon, vi åker genom en mörk tunnel och vips uppenbarar sig denna dröm! (Twitter)
- (46) Sen är jag vips inne i systemet. (GP)

Med tanke på de olika möjliga tolkningarna av strukturer som i (43) och (44) kan detta steg ses som en motiverande kontext där övergång från en användning som interjektion eller ideofon till en användning som adverb är möjlig. Haiman (2018) och Dingemanse (2011) diskuterar hur ideofoner kan tämjäs och användas som vanliga ord och därmed tappa sin tidigare expressiva karaktär. Enligt Dingemanse (2011 s. 150) är det frekvent använda ideofoner som mest troligt genomgår denna process. Haiman (2018) anser att processen går att jämföra med grammatikalisering, vilket jag håller med om, och i likhet med t.ex. Bybee (2010 s. 30) skulle jag vilja lägga till att det ofta är just användning i en specifik konstruktion som också är frekvent (i detta fall *och vips så*) som driver processen.

Dingemanse (2017) diskuterar att s.k. avideofoniserade ord kan fortsätta att uppvisa särdrag typiska för ideofoner t.ex. genom ett markerat uttal. Dahl (2018 s. 2) noterar detsamma om just *vips*: »Men om vi försöker säga *Vips var han borta!* på ett naturligt sätt, märker vi att man gärna vill uttala *vips* med lite högre tonläge än resten av meningen, och kanske också med en liten paus efteråt.» Man skulle kunna uttrycka detta som att ordet även i användning som integrerat adverb kan behålla något av sin ursprungliga ideofoniska karaktär. Eftersom endast skriftligt material analyseras i denna studie kan jag inte säga något om hur orden skulle uttalas. Det finns däremot vissa tecken även i text-

material på att orden inte uppfattas som helt vanliga ord. Primärt gäller detta olika former av markering i texten, t.ex. omgärdande av tecken såsom asterisker (* *), eller användning av mer reguljära skiljetecken såsom kolon (:) och flera punkter i rad (.), se (47)–(49).

- (47) Att sitta här i ett välbärgat land och klicka på en dator så *vips* får något fatigt barn lite ris. (Bloggmix)
- (48) @adjunktyra många händelser läggs ihop, ackumuleras och vips: står man där med insikten. (Twitter)
- (49) RT @PicyVicy: @RationellAteist Svensson jobbar på under oket, orkar/hinner inte bry sig och vips.. upptäcker man detta typ <https://t.co/PubF...> (Twitter)

Vad som är särskilt intressant att notera i analysen av orden i adverb användning är att även *svisch* återfinns i denna grupp. Givet att ideofoner ofta kan realiseras som olika ordklasser, och att adverb anges som en vanlig syntaktisk form (se t.ex. Svantesson 2017) verkar alltså denna användning möjlig även för *svisch*. Även den skala av mer eller mindre integrerad användning som kunde observeras för *vips* är relevant utifrån hur ideofoner har diskuterats kunna påbörja en avideofoniserings- och lexikaliseringsprocess inom ramen för frekventa konstruktioner. Förekomsten av markerade former är intressant och kan tolkas som att orden trots i övrigt reguljär integration fortfarande uppfattas som speciella och värda att markera på något sätt i texten.

5.3 Interjektioner?

Som tidigare kommenterats verkar *vips* oftast användas som adverb, medan *svisch* främst har analyserats som *interjektion?*, se tabell 9.

Tabell 9. Jämförelse mellan andel *vips* och *svisch* som analyserats som *interjektion?*.

<i>Interjektion?</i>	Bloggmix	GP	Skönlitteratur	Twitter	Totalt
<i>Vips</i> som <i>interjektion?</i>	4	2	5	5	16
% av totalt antal <i>vips</i>	8 %	4 %	16 %	10 %	9 %
<i>Svisch</i> som <i>interjektion?</i>	36	28	3	22	89
% av totalt antal <i>svisch</i>	72 %	82 %	50 %	79 %	75 %

De exempel som ingår i kategorin *interjektion?* är de som inte är integrerade som adverb eller substantiv. Det övergripande perspektivet i analysen kommer att vara hur dessa ord integreras (eller inte integreras) med omkringliggande språkligt material. De olika typer av integration som finns inom gruppen har kategoriserats i de fyra typer som återfinns i tabell 10.

Tabell 10. Typer av integration inom gruppen *interjektion?*.

	Bloggmix		GP		Skönlitteratur		Twitter		Totalt	
	<i>Vips</i>	<i>Svisch</i>	<i>Vips</i>	<i>Svisch</i>	<i>Vips</i>	<i>Svisch</i>	<i>Vips</i>	<i>Svisch</i>	<i>Vips</i>	<i>Svisch</i>
Totalt antal	4	36	2	28	5	3	5	22	16	89
Inom separat ej satsformat yttrande	0	3	0	2	2	1	0	2	2	8
Placering i satsens utkant	4	8	1	14	0	1	1	8	6	31
Med anföringsverb	0	22	1	9	1	0	1	7	3	38
I konstruktion utan verb	0	3	0	3	2	1	3	5	5	12

5.3.1 Placering inom separat ej satsformat yttrande

Enligt SAG (2 s. 767) utgör interjektioner generellt ofta »en egen icke satsformad mening». Detta är inte fallet för *vips* och *svisch*. De exempel som återfinns inom separata ej satsformade yttranden förekommer inte som enda ord i sitt yttrande. *Vips* återfinns t.ex. tillsammans med konjunktionen *och*, se (50).

(50) Och vips! (Skönlitteratur)

Även *svisch* kombineras med andra ord såsom *färdigt* och *bara*, se (51) och (52), men förekommer då alltid i upprepad form. Även när inga andra ord återfinns i den icke satsformade meningen finns samma upprepning, se (53). Det finns också exempel med tre eller fyra upprepningar där varannan innefattar en vokalförändring, se (54) och (55). Orden utgör alltså inte ensamma egna icke satsformade yttranden.

(51) Svisch, svisch, färdigt. (Bloggmix)

(52) svisch svisch bara! (Twitter)

(53) Svisch svisch! (Bloggmix)

(54) Svisch, svosch, svisch. (GP)

(55) Svosch svisch svosch svisch (Twitter)

Som siffrorna i tabell 10 visar är det överlag ovanligt att orden, även tillsammans med andra ord eller inom ramen för olika typer av upprepningar, förekommer inom separata yttranden.

5.3.2 Placering i satsens utkant

En vanligare placering i materialet är att orden är löst kopplade till en sats genom att vara placerade i satsens utkant. Dingemanse (2012 s. 656) anger denna lösare form av integration som vanlig för ideofoner ur ett tvärspråkligt perspektiv. För *vips* återfinns t.ex. final position (56) och även final position tillsammans med andra ljudhärmande ord (57).

(56) Jag skriver att du ... vips! (GP)

(57) @PontusWeinemo äsch, kom ut med min Chelsea-scent och vips pang boom! (Twitter)

Det finns även placeringar vid satsgränser inom meningar som i stort liknar den adverb användning som diskuterats ovan men som inte följs av V2 i efterföljande sats och därmed måste anses mindre integrerade (58).

(58) Det enda som krävdes av en var att göra en sökning på feminism eller invandrare eller Mellanösterkonflikt och så vips ... Flashback hade flyttat ut. (Bloggmix)

Svisch förekommer initialt, såsom i (59), men även medialt mellan satser, såsom i (60). Många exempel är finalt placerade, se (61), ofta tillsammans med andra expressiva ljudhärmande uttryck, se (62).

(59) ..svisch, den här morgonen & förmiddagen har flugit förbi! (Bloggmix)

(60) Och snabbt går det, svisch och allt är förbi. (GP)

(61) Bollarna är små och tyngre än badmintonbollar, racketarna ser ut som avsågade squashracketar och det går, som namnet säger, väldigt snabbt, svisch, svisch. (GP)

(62) Det skrapades med rotborstar och bankades med klappeträn, svisch, svisch och klapp, klapp. (GP)

I (57), (61) och (62) förekommer orden löst integrerade och antingen i upprepad form eller i en serie av andra ord som också är ljudhärmande. I dessa fall blir det ytterligare fokus på den typ av dramatisering av en händelse eller ett sinnesintryck som ofta beskrivs för ideofoner (Voeltz & Kilian-Hatz 2001, Ding-

emanse 2012, Haiman 2018). Även den lösa integrationen stämmer med vad Dingemanse (2012) anger vara vanligt för ideofoner. Som även SAG (4 s. 790) beskriver kombinerar orden ofta »med en delmening som beskriver samma situation eller händelse».

5.3.3 Integration med anföringsverb

Integration med anföringsverb återfinns enbart i några fall för *vips*, såsom i (63), medan det är den vanligaste formen av integration för *svisch* inom gruppen *interjektion?*, se exempel (64) och (65). Inom ideofonlitteraturen anges att ideofoner i många språk integreras med anföringsverb (se t.ex. Voeltz & Kilian-Hatz 2001 s. 3). Om denna form av integration kan anses vara ett tecken på ideofonstatus verkar *svisch* ofta bete sig som en ideofon.

- (63) @feeejay det säger bara vips så är sommarn slut. (Twitter)
- (64) Känns som det finns en risk för att den här veckan kommer att säga »svisch!». (Bloggmix)
- (65) Det säger bara svisch så är man en vecka efter. (Twitter)

Exempel (64) och (65) är representativa inom den grupp av *svisch* som introduceras med anföringsverb. Alla verkar ha samma övergripande betydelse av beskrivning av snabbt förfluten tid, se vidare diskussion i avsnitt 5.5. Ord som introduceras på detta sätt skulle också ha kunnat analyseras som substantiv med tanke på att de är »objekt till ett anföringsverb» (SAG 4 s. 787). Dock skiljer sig mina exempel från SAG:s, se (24) och (25), genom att inte lika tydligt »anta substantivets bestämmningar» (SAG 4 s. 787).

5.3.4 I konstruktioner utan verb

I den sista typen av integration förekommer orden i satser eller verbfraser utan egentligt verb, men där element finns som kan tolkas som riktningsadverbial, se (66) och (68), eller som objekt, se (67) och möjligen (69).

- (66) Och då så, vips i elden! (Skönlitteratur)
- (67) Säger och drar in magen, ler och stoppar ett filter i rullapparaten, fyller den med Samson tobak, fäller ihop, låter ett papper rullas in och vips en ny kistspik. (Skönlitteratur)
- (68) Och sen svisch in i frysen. (Bloggmix)
- (69) Kom nära ngn knapp och svisch OS-kanaler på tv. (Twitter)

Orden i dessa exempel uttrycker någon form av snabb händelse eller handling, trots att de inte realiseras som verb. I denna användning måste orden anses vara mer centralt placerade i det omgivande språkliga materialet, men enbart i denna form av ganska specifika konstruktioner. Det bör påpekas att enbart oböjda former ingår i undersökningen och att fullt integrerade verbformer som t.ex. *svischa*, *svischar*, *svischade* inte har omfattats av undersökningen. För att fullt ut undersöka alla möjliga ordklassrealisationer av orden skulle även böjda och avledda former ha behövt inkluderas.

5.4 Markerade former

Den markering av formen som återfinns för *vips* som välintegrerade adverb förekommer även inom de andra grupperna. Totalt sett förekommer någon typ av markering i texten i högre utsträckning för *svisch* än för *vips*. De olika former av markering som används är att orden omgärdas av citationstecken (« »), asterisker (* *), föregås eller följs av flera punkter i rad (...), ett eller flera bindestreck (-/-), eller följs av kolon (:). Även kommatering förekommer frekvent men har inte inkluderats som särskild markering. Vissa exempel som redan har presenterats har denna typ av markering, t.ex. (27) och (64). Några ytterligare exempel är (70)–(73).

- (70) apropå kvällsjobb så är det nattdito nu så ...svisch hem i sängen snart. (Twitter)
- (71) Svisch, svisch... eller nåt, jag ska åka tåg alltså. (Twitter)
- (72) Dramatiskt i ett huj neg den täta morgondimman till marken, reste sej igen med svisch i kjolen -- svisch! (Skönlitteratur)
- (73) Men han skulle åtminstone slippa ifrån det där »svisch, svisch» som nu förföljde honom. (Bloggmix)

Denna typ av markering förekommer alltså för både *vips* och *svisch*, och återfinns inte enbart i löst integrerade fall.

En annan typ av markerad form som förekommer i materialet är dubbling (antingen med identisk form eller med vokalförändring) och även upprepning i form av serier av tre eller fyra former av ordet (i identisk eller vokalförändrad form). I materialet förekommer drygt 25 % av *svisch*-träffarna inom ramen för olika former av upprepningar. För *vips* förekommer det inte alls. I avsnittet om ideofoner nämndes att reduplikation är en vanlig ordbildningsform för ideofoner. Det finns alltså inom många språk ord vars ideofonstatus verkar härröra

från det faktum att de har en reduplicerad struktur. Detta gäller däremot inte *svisch* som verkar fungera som ideofon även i ej upprepade form.

De upprepade formerna verkar kunna tolkas på liknande sätt som har gjorts för reduplikation (se Manninen 2021). På samma sätt som reduplikation anges vara en vanlig strategi för att representera upprepade ljud eller rörelser (Hinton m.fl. 1994 s. 4) kan *svisch*, *svisch* indikera att ett ljud upprepas. Enligt de Jong (2001 s. 117) kan reduplikationen även indikera hastighet och inte bara upprepade handling, vilket i nästa avsnitt visas gälla även för upprepade former av *svisch*.

5.5 Betydelse

Vips förekommer aldrig med en ljudhärmande betydelse i materialet. Detta gäller även markerade och löst integrerade exempel. Utifrån hur *vips* definieras i ordböcker, se tabell 1, är detta ingen överraskning då samtliga ordböcker enbart listar betydelser kopplade till plötslighet eller korta förlopp. Inte heller uppges ordet vara bildat genom ljudhärmande. *Svisch* används däremot förhållandevis ofta med en betydelse där ordet måste anses härma ett icke-språkligt ljud. Inom substantivanvändningarna är detta vanligt, se (74), men även bland substantiven finns exempel som kanske inte entydigt verkar handla om en koppling mellan ljudbild och icke-språkligt ljud, se (75). Kanske lät det *svisch* när gardinerna åkte ner, men det finns också en koppling till hastigt förlopp förmedlad i detta fall.

(74) Jag hörde bara ett *svisch*. (GP)

(75) Lådorna flög till höger och vänster och det rensades, och garderoben blev tom och städad, julgardinerna åkte ner i ett *svisch*. (Bloggmix)

Bland de fall av *svisch* som har analyserats som adverb används ordet ofta i sammanhang där ett ljud i kontexten verkar efterliknas, men där det även finns ytterligare dimensioner av rörelse, se (76), eller rörelse och hastighet eller snabbt förlopp, se (77). Associationen till ett snabbt förlopp verkar också kunna motivera exempel såsom (78), där det är svårt att se någon koppling till ett icke-språkligt ljud.

(76) Jag tar då i lite extra och *svisch* så åker dragkedjan upp och mynten far ut överallt. (Bloggmix)

- (77) Jag ålar mig upp på brädan med näsan mot stranden och svisch så har något kraftfullt bara lyft mig, bräda och hela alltet och jag formligen flyger mot land. (GP)
- (78) Det är bara att sätta i kontakten i väggen och svisch så är järnet varmt. På ett minimum av tid så är mina plagg färdigstrykna. (Bloggmix)

De *svisch* som introduceras med anföringsverb verkar främst kopplas till en upplevelse av ett snabbt förlopp eller snabbt passerande tid snarare än till ett faktiskt ljud. Med andra ord finns många exempel på att användningen är utökad från att återge ett faktiskt svischande ljud (SAOB). I de flesta exempel med en betydelse kopplad till tid återfinns *svisch* i enstaka form, men det finns också några få exempel på upprepade former med denna tolkning, se (79) och (80).

- (79) Svisch, svisch har det sagt och nu står återigen helgen och knackar på dörren. (Bloggmix)
- (80) Ja, hörnni, fredagskväll igen och denna vecka har liksom de flesta föregående bara sagt svisch, svisch. (Bloggmix)

Upprepning verkar alltså kunna indikera hastighet i likhet med vad de Jong (2001) hävdar gälla för reduplicerade ideofoner.

6 Avslutande diskussion

Intresset för ideofoner inom europeiska språk har vuxit under de senaste decennierna (se t.ex. bidrag i Voeltz & Kilian-Hatz (red.) 2001, Armoskaite & Koskinen 2017 och Ibarretxe-Antuñano 2017) och denna artikel har undersökt om begreppet är relevant även för svenska. En utgångspunkt för arbetet är de likheter mellan ideofoner och interjektioner som enligt Ameka (1992), Haiman (2018) och Dingemanse (2021) ofta leder till att ordtyperna blandas samman. Ordklassen interjektioner i SAG visar sig också *de facto* innehålla ord som inte verkar utgöra en talares omedelbara reaktion på en situation och som därmed av t.ex. Ameka (1992) inte skulle anses vara interjektioner. Särskilt inom interjektionsgruppen »beskrivningar av skeenden» (SAG 2 s. 751) återfinns ord som i stället målande beskriver händelser eller sinnesintryck. Detta är också vad ideofoner beskrivs göra. Ideofoner verkar alltså existera även i svenska och de tycks traditionellt ha beskrivits som interjektioner.

Analysen av två ord inom denna grupp, *vips* och *svisch*, visar att *vips* främst används som adverb, medan *svisch* främst används på ett sätt som motiveerar att betrakta ordet som en ideofon. Trots skillnader i omfattning används båda dock som adverb, substantiv och ideofoner. Möjligheten för ideofoner att realiseras som flera olika ordklasser har inom ideofonlitteraturen tolkats som att dessa dramatiserande ord ofta förmås göra tjänst som vanliga ord (se t.ex. Johnson 1976 och Dingemanse 2017). Den höga andelen av *vips* som verkar väl integrerade som adverb skulle även kunna vara ett tecken på det som Dingemanse (2017) kallar avideofonisering, vilket innebär att en frekvent använd ideofon förlorar sin tidigare dramatiserande användning och lexikaliseras som ett reguljärt ord. I materialet återfinns *vips* som adverb ofta i följande kontext: *och vips (så) VERB*. Detta tolkas vara en frekvent motiverande kontext som möjliggjort övergången från ett mer dramatiserande uttryck till ett mer integrerat adverb. I dramatiserande användning integreras orden ofta på de sätt som beskrivits för ideofoner, nämligen integration med hjälp av anföringsverb (Voeltz & Kilian-Hatz 2001) och lös integration genom placering i satsens utkant (Dingemanse 2012). Orden *vips* och *svisch* bildar inte i sig egna icke satsformade meningar och skiljer sig därvidlag från interjektioner.

Frågan om hur ideofoner ska klassificeras syntaktiskt är kontroversiell inom ideofonforskningen. Jag har problematiserat den svenska klassificeringen av denna typ av ord som interjektioner eftersom jag anser att intressanta aspekter som diskuteras tvärspråkligt för ideofoner riskerar att missas om orden i svenskans beskrivning likställs med interjektioner. Jag anser däremot inte att detta innebär att beskrivningen av svenskan måste uppdateras med en ny ordklass, dvs. ideofoner. Jag anser i stället, i likhet med Johnson (1976), Dingemanse (2019) och Ameka (2001), att orden bäst betraktas som en lexikal klass. I sin mest fria användning har orden från denna lexikala klass inte riktigt en egen plats i ordklasssystemet.⁶ De återberättar inte vad som har hänt utan spelar i stället upp sitt innehåll (Haiman 2018) och denna framställningsform är anledningen till ordens friare ställning. Men som jag har visat är det också möjligt för dem att realiseras som helt vanliga ord. Den faktiska användningen varierar alltså från mer typiska dramatiserande ideofoner, till mer integrerade enheter som fungerar som helt vanliga ord.

⁶ Som en anonym granskare påpekar kan detsamma sägas gälla även för andra kategorier i språket, t.ex. adverb, vilket i vidare studier skulle kunna diskuteras mer övergripande i relation till det traditionella ordklassbegreppet.

Litteratur

- Akita, Kimi, 2017: The linguistic integration of Japanese ideophones and its typological implications. I: *Canadian Journal of Linguistics/Revue canadienne de linguistique* 62(2). S. 314–334.
- Akita, Kimi & Dingemanse, Mark, 2019: Ideophones (Mimetics, Expressives). I: Mark Aronoff (red.): *Oxford research encyclopedia of linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Alpher, Barry, 2001: Ideophones in interaction with intonation and the expression of new information in some indigenous languages of Australia. I: Erhard Voeltz & Christa Kilian-Hatz (red.): *Ideophones*. (Typological studies in language 44.) Amsterdam: John Benjamins. S. 9–14.
- Ameka, Felix, 1992: Interjections: The universal yet neglected part of speech. I: *Journal of Pragmatics* 18(2–3). S. 101–118.
- Ameka, Felix, 2001: Ideophones and the nature of the adjective word class in Ewe. I: Erhard Voeltz & Christa Kilian-Hatz (red.): *Ideophones*. (Typological studies in language 44.) Amsterdam: John Benjamins. S. 25–48.
- Amha, Azeb, 2001: Ideophones and compound verbs in Wolaitta. I: Erhard Voeltz & Christa Kilian-Hatz (red.): *Ideophones*. (Typological studies in language 44.) Amsterdam: John Benjamins. S. 49–62.
- Armoskaite, Solveiga & Koskinen, Päivi, 2017: Structuring sensory imagery: Ideophones across languages and cultures. I: *Canadian Journal of Linguistics/Revue canadienne de linguistique* 62(2). S. 280–313.
- Awoyale, Yiwola, 1989: Reduplication and the status of ideophones in Yoruba. I: *Journal of West African Languages* 19(1). S. 15–34.
- Borin, Lars, Forsberg, Markus & Roxendal, Johan, 2012: Korp – the corpus infrastructure of Språkbanken. I: *Proceedings of LREC 2012*. Istanbul: ELRA. S. 474–478.
- Bybee, Joan, 2010: *Language, usage and cognition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bybee, Joan & Eddington, David, 2006: A usage-based approach to Spanish verbs of 'becoming'. I: *Language* 82(2). S. 323–355.
- Childs, G. Tucker, 1994: African ideophones. I: Leanne Hinton, Johanna Nichols & John J. Ohala (red.): *Sound symbolism*. Cambridge: Cambridge University Press. S. 178–204.
- Dahl, Östen, 2018: Vips tar ideofonerna revansch. I: *Språktidningen* 3. S. 34–38. Tillgänglig: <http://spraktidningen.se/print/artiklar/2018/03/vips-tar-ideofonerna-revansch> [hämtad 2019-03-29].
- Diffloth, Gérard, 1980: Expressive phonology and prosaic phonology in Mon-Khmer. I: Theraphan L. Thongkum (red.): *Studies in Mon-Khmer and Thai Phonology and Phonetics in Honor of E. Henderson*. Bangkok: Chulalongkorn University Press. S. 49–59.
- Dingemanse, Mark, 2011: *The meaning and use of ideophones in Siwu*. Doktorsavhandling. Nijmegen: Radboud University.
- Dingemanse, Mark, 2012: Advances in the cross-linguistic study of ideophones. I: *Language and Linguistics Compass* 6/10. S. 654–672.

- Dingemans, Mark, 2017: Expressiveness and system integration: On the typology of ideophones, with special reference to Siwu. I: *STUF: Language Typology and Universals* 70(2). S. 363–385.
- Dingemans, Mark, 2018: Redrawing the margins of language: lessons from research on ideophones. I: *Glossa: a Journal of General Linguistics* 3(1), p. 4. S. 1–30.
- Dingemans, Mark, 2019: »Ideophone» as a comparative concept. I: Kimi Akita & Prashant Pardeshi (red.): *Ideophones, mimetics, and expressives*. Amsterdam: John Benjamins. S. 13–33.
- Dingemans, Mark, 2021: Ideophones (manuskript 2021-05-17) under utgivning I: Eva van Lier (red.): *Oxford handbook of word classes*. Oxford: Oxford University Press. Tillgänglig: <https://doi.org/10.31234/osf.io/u96zt> [hämtad 2021-10-22].
- Dingemans, Mark & Akita, Kimi, 2017: An inverse relation between expressiveness and grammatical integration: On the morphosyntactic typology of ideophones, with special reference to Japanese. I: *Journal of Linguistics* 53(3). S. 501–532.
- Doke, Clement Martyn, 1935: *Bantu linguistic terminology*. London: Longmans, Green and Company.
- Edlund, Anders, 2021: Historien om namnet Swish. Tillgänglig: <https://www.swish.nu/nyhetsrum/stories/historien-om-namnet-swish> [hämtad 2021-06-22].
- Engdahl, Elisabet & Laanemets, Anu, 2016: Opersonlig passiv i danska, norska och svenska – en korpusstudie. I: *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 33(2). S. 129–156.
- Goffman, Erving, 1981: *Forms of talk*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.
- Hagström-Krüger, Joakim, 2019: Ideofoners användning i svenska – En korpusundersökning. Kandidatuppsats. Institutionen för lingvistik. Stockholm: Stockholms universitet. Tillgänglig: <https://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A1331830&dsid=9314> [hämtad 2019-12-16].
- Haiman, John, 2018: *Ideophones and the evolution of language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hillbom, Annika, 2015: Känseladjektiv i svenskan: kategorier och figurativa användningar. I: *Språk och stil* 25. S. 127–159.
- Hinton, Leanne, Nichols, Johanna & Ohala, John J., 1994: *Sound symbolism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Huddleston, Rodney & Pullum, Geoffrey, 2002: *The Cambridge grammar of the English language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ibarretxe-Antuñano, Iraide, 2017: Basque ideophones from a typological perspective. I: *Canadian Journal of Linguistics/Revue canadienne de linguistique* 62(2). S. 196–220.
- Idefors, Hjalmar, 1928: *De primära interjektionerna i nysvenskan. 1, Primära impulser och imperationer*. Lund: Carl Bloms boktryckeri.
- Johnson, Marion R., 1976: *Toward a definition of the ideophone in Bantu*. (Working Papers in Linguistics 21.) Ohio: Ohio State University. S. 240–253.
- de Jong, Nicky, 2001: The ideophone in Didinga. I: Erhard Voeltz & Christa Kilian-Hatz (red.): *Ideophones*. (Typological studies in language 44.) Amsterdam: John Benjamins. S. 49–62.
- ‘Kerplop’. u.å.: I: *YourDictionary*. Tillgänglig: <https://www.yourdictionary.com/kerplop> [hämtad 2021-05-25].

- Kita, Sotaro, 1997: Two-dimensional semantic analysis of Japanese mimetics. I: *Linguistics* 35(2). S. 379–415.
- Kruspe, Nicole, 2004: *A grammar of Semelai*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Köhler, Wolfgang, 1929: *Gestalt psychology*. New York: Liveright.
- Manninen, Satu, 2021: “There’s far too much arty-farty, namny-pamby, hoity-toity, wishy-washy, lardy-dardy, sun-dried tomato eating, decaffeinated fanning about!” An investigation of reduplicative and other repetitive sequences in English. [Manuskript under arbete]. Engelska institutionen. Lunds universitet.
- Müller, Max, 1861: *Lectures on the science of language 1*. London: Longmans, Green.
- NAOB = Tor Guttu et al. (red.): *Det Norske Akademis ordbok*. Oslo: Det Norske Akademi for Språk og Litteratur.
- Newman, Paul, 2001: Are ideophones really as weird and extra-systematic as linguists make them out to be? I: Erhard Voeltz & Christa Kilian-Hatz (red.): *Ideophones*. (Typological studies in language 44.) Amsterdam: John Benjamins. S. 251–258.
- Nuckolls, Janis B., 1996: *Sounds like life: Sound-symbolic grammar, performance, and cognition in Pastaza Quechua*. New York: Oxford University Press.
- Quirk, Randolph, Greenbaum, Sidney, Leech, Geoffrey & Svartvik, Jan, 1985: *A comprehensive grammar of the English language*. Harlow: Longman.
- Rawoens, Gudrun, 2015: The Swedish connective *så att* ‘so that’. I: *New Directions in Grammaticalization Research* 166. S. 51–65.
- SAG = Telemann, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik, 1999: *Svenska Akademiens grammatik*. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- SAOB = Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien. Lund: Gleerups 1893–.
- SAOL = Svenska Akademiens ordlista över svenska språket. Fjortonde upplagan. Stockholm: Svenska Akademien 2015.
- de Saussure Ferdinand, 1916: *Cours de linguistique générale* (publié par Charles Bally et Albert Sechehaye). Lausanne: Payot.
- Sköldberg, Emma & Hannesdóttir, Anna Helga, 2016: Svenska ord – men vilka? Om uppslagsorden i Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien. I: Emma Sköldberg, Maia Andréasson, Henrietta Adamsson Eryd, Filippa Lindahl, Sven Lindström, Julia Prentice & Malin Sandberg (red.): *Svenskans beskrivning 35. Förhandlingar vid trettiofemte sammankomsten*. Göteborg: Göteborgs universitet. S. 329–340.
- SO = Svensk ordbok. Stockholm: Norstedts 2009.
- Språkbanken vid Göteborgs universitet: <https://spraakbanken.gu.se/>.
- Svantesson, Jan-Olof, 2017: Sound symbolism: the role of word sound in meaning. I: *Wiley Interdisciplinary Reviews, Cognitive Science* 8, e1441.
- Voeltz, Erhard & Kilian-Hatz, Christa (red.), 2001: *Ideophones*. (Typological studies in language 44.) Amsterdam: John Benjamins.
- Voeltz, Erhard & Kilian-Hatz, Christa, 2001: Introduction. I: Erhard Voeltz & Christa Kilian-Hatz (red.): *Ideophones*. (Typological studies in language 44.) Amsterdam: John Benjamins. S. 1–8.

- Whitney, William Dwight, 1867: *Language and the study of language: Twelve lectures on the principles of linguistic science*. London: Trübner.
- Wierzbicka, Anna, 1992: The semantics of interjection. *Journal of Pragmatics* 18(2–3). S. 159–192.
- Zwicky, Arnold M. & Pullum, Geoffrey K., 1987: Plain morphology and expressive morphology. I: Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society 13. S. 330–340.

Svenska *det*-konstruktioners betydelsepotential

Om verbsemantik och modalitet i satser med icke-referentiellt *det*

Av KAJSA THYBERG

Abstract

Thyberg, Kajsa, kajsa.thyberg@liu.se, Senior Lecturer, Department of Culture and Society (IKOS), Linköping University: “The potential of meaning in Swedish *det*-constructions. On verb semantics and modality in clauses with non-referential *det*.” *Språk och stil* NF 31:2, 2021, pp. 106–133.

This article focuses on the functions and the meaning potential of Swedish *det*-constructions, i.e. constructions with the non-referential pronoun *det* as subject. The aim is to show how the constructions construe meaning through verbs and participant roles and how they can be used to express assessment through modality. Moreover, the distribution of non-referential *det* and referential *det* is investigated in three text types. The material consists of *det*-clauses in academic works, news reports and personal blogs. The results show that referential and non-referential *det* have about the same frequency in all the investigated text types. Active *det*-constructions are non-agentive and mostly non-dynamic, expressing states, while passive *det*-constructions are dynamic and implicate an Agent. However, the Agent role is not expressed in passive *det*-constructions, which suggests a lower degree of agentivity in comparison to passive constructions without *det*. The results also show that different *det*-constructions can be used as a modal resource expressing modal assessment by the matrix clause, which thus can be considered an alternative to modal adjuncts and verbs.

Keywords: non-referential *det*, *det*-constructions, impersonal constructions, verb semantics, modality, Swedish.

Pronomenet *det* är ett av svenskans vanligaste ord. Ordet har flera funktioner. Dels kan det vara referentiellt, när referens till exempel hämtas från ett annat uttryck tidigare i texten: *Walter har köpt ett skrivbord och det är svart*. Men *det* kan också vara icke-referentiellt, till exempel när det fungerar som formellt subjekt i en presenteringskonstruktion: *Det ligger böcker på skrivbordet*. Funktionen är då rent syntaktisk och består i att fylla satsens subjektsplats. Det finns få studier som undersöker hur konstruktioner med icke-referentiellt *det* fungerar i ett betydelseperspektiv med fokus på hur världen beskrivs och hur interpersonella relationer kommer till uttryck i bruket. En fråga att ställa sig är om det finns gemensamma sådana betydelsedrag som karaktäriserar *det*-konstruktioner och som kan ringa in vad vi använder dem till. Det har heller inte tidigare undersökts

hur ofta pronomenet *det* används med eller utan referens i svenskan samt hur man kan skilja de två kategorierna av *det* från varandra.

Jag har i min avhandling (Thyberg 2020) undersökt hur olika *det*-konstruktioner används och skapar betydelse utifrån ett systemisk-funktionellt perspektiv (se Halliday & Matthiessen 2014 och Holmberg & Karlsson 2006) med ett särskilt fokus på verbsemantik och modalitet. Med verbsemantiken visas hur *det*-konstruktioner gestaltar olika typer av skeenden (så kallade *processer* i SFG). Beskrivningen av modalitet visar hur konstruktionerna används för att uttrycka bedömning – något som tidigare forskning har berört men inte närmare kartlagt. Inom SFG ses bedömning som en interpersonell funktion eftersom avsändaren kommunicerar ett förhållningssätt.

Avhandlingens resultat bidrar med en samlad funktionell beskrivning av olika *det*-konstruktioner där både gemensamma och konstruktionsspecifika betydelse drag kartläggs. Genom SFG-perspektivet belyses samspelande funktioner hos konstruktionerna, vilket tillför en ny och nyanserad bild av hur *det*-konstruktioner fungerar – inte enbart grammatiskt utan i ett perspektiv där form knyts till betydelse.

Eftersom systemisk-funktionell grammatik (SFG) är en teori tät på termer och begrepp är avsikten med denna artikel att göra de viktigaste resultaten i avhandlingen tillgängliga för en bredare läsarkrets än de som är förtrogna med SFG. Resultat, metod och material som i det följande presenteras grundar sig alltså på avhandlingen, men medan avhandlingen är starkt präglad av SFG-terminologi är termerna i denna redogörelse huvudsakligen hämtade från traditionell grammatik (Teleman m.fl. 1999, hädanefter SAG). I förhållande till avhandlingen är artikelns bidrag således att anpassa och tillgängliggöra beskrivningen så att flera kan få del av de empiriska resultaten. SFG-termer används och förklaras dock i några fall där de behövs för att tydliggöra analysen.

Med *det*-konstruktion avses ett satsmönster som inkluderar det icke-referentiella pronomenet *det*. I fokus står fem konstruktioner som främst är definierade utifrån deras syntaktiska mönster:¹

- Konstruktion med postponerat led (POST) utformas av *det* och en postponerad bisats: *det är viktigt att försäkringen täcker alla behov* eller postponerad infinitivfras: *det är kul att spela tennis igen*. Det postponerade ledet fungerar antingen som subjekt eller objekt.

¹ Utbrytningskonstruktioner ingår inte i föreliggande analys (se närmare i avsnitt 3).

- Konstruktion med predikativ och *med*-fras (MED) utformas av *det* och en postverbal *med*-fras som fungerar som satsens predikationsbas: *det är svårt med matte*.
- Presenteringskonstruktion (PRES)² inbegriper ett formellt och ett egentligt subjekt varav det egentliga subjektet har formen av en nominalfras: *det fläktade en skön vind från sjön*.
- Konstruktion med opersonligt predikat (OP): Här konstrueras predikatet utan ett referentiellt subjekt: *det brusade mäktigt*.
- Konstruktion med passiv (PASS) är passiva fall av ovanstående konstruktioner: *det sägs att försäkringen täcker alla behov* (passiv POST), *det anses svårt med matte* (passiv MED), *det kastades päron på stadion* (passiv PRES), *det röks mycket* (passiv OP).

1 Syfte och forskningsfrågor

Syftet med denna artikel är att visa hur *det*-konstruktioner används och skapar betydelse i modern svenska. Jag utgår från det material jag presenterat i min avhandling (Thyberg 2020) men utnyttjar i denna artikel en begreppsapparat som är anpassad till traditionell grammatik. Språkprov, tabeller och figurer hämtas emellertid mer eller mindre oförändrade från avhandlingen om inget annat anges. I fokus för denna artikel står tre forskningsfrågor. Den första frågan är hur vanligt icke-referentiellt *det* är i förhållande till referentiellt *det*. Jag visar att de två kategorierna av *det* är ungefär lika vanliga i svenskt skriftspråk. Den andra frågan är vilken betydelse om världen som representeras av olika *det*-konstruktioner. Centralt i sammanhanget är den semantik som representeras av verb och deltagarroller knutna till verb. I följande beskrivning används i huvudsak en traditionell, semantisk kategorisering av aktioner som *tillstånd*, *process* och *punkthändelse* (SAG 2 s. 503 f.), vilka specificeras mer vid behov. Den tredje frågan är hur *det*-konstruktioner används för att uttrycka bedömning. Här beskrivs hur *modal* betydelse uttrycks i konstruktionerna –

² Termen *presenteringskonstruktion* grundar sig på den speciella informationsstruktur som karakteriserar konstruktionen där det egentliga subjektet är förskjutet till en position efter finit verb.

hur modala strukturer är utformade och vilka modala betydelsekategorier som förekommer.³

Syftet och forskningsfrågorna kan motiveras av att funktioner av nämnda slag inte har blivit närmare undersökta med avseende på svenskans *det*-konstruktioner, då tidigare beskrivningar av pragmatiska funktioner ofta har begränsat sig till informationsstruktur.

2 Tidigare beskrivningar av *det*-konstruktioner

Syntaktiska strukturer med icke-referentiella subjekt förekommer inte bara i svenskan utan finns i många andra språk. I denna redogörelse fokuserar jag dock på hur svenska *det*-konstruktioner tidigare har beskrivits, till största del utifrån funktionella perspektiv. Studier som tar upp olika slags *det*-konstruktioner är Sundman 1981, Engdahl 2007, 2010 och 2012 samt Falk 1993 som kartlägger hur icke-referentiella subjekt har utvecklats historiskt i svenskan. Därutöver har Engdahl & Laanemets (2015) kartlagt hur opersonlig passiv används i olika skandinaviska språk. De visar att *s*-passiv är den mest frekventa formen av opersonlig passiv i svenskan, medan *bli*-passiv är mindre vanlig. När det kommer till funktioner och semantik har *det*-konstruktioner behandlats i flera kontrastiva studier med avseende på informationsstruktur i svenskan och norskan jämfört med engelskan (se t.ex. Herriman 2012, 2013 samt Hasselgård 2004, 2005). Dessa studier visar sammantaget att *det* i satsinledande ställning utnyttjas som en strategi att förskjuta tematiska led längre till höger i satsen.

Angående passiva *det*-konstruktioner visar Engdahl (2006) att agensen kan vara starkt förbleknad och att agenten inte alltid är möjlig att uttrycka: *det dricks mycket öl (*av studenterna)* (Engdahl 2006 s. 38; se även Fredriksson 2016). Sundman (1981), som beskriver existentialkonstruktionen (här kallad PRES), uppmärksammar dessutom att verben i den passiva PRES-konstruktionen sällan har en betydelse av existens utan i stället uttrycker händelser och handlingar, som till exempel: *det repareras bilar där* (Sundman 1981 s. 19). Med anledning av den skiftande verbbetydelsen anser Sundman att konstruk-

³ Termen *modal* används i denna artikel om den betydelse som uttrycker talarens förhållnings-sätt till satsens innehåll, och som normalt uttrycks av modala verb och satsadverbial (se Holmberg & Karlsson 2006). Att uttrycka modal betydelse innebär enligt SFG att göra bedömningar.

tionen måste definieras utifrån syntaktiska kriterier. De vanligaste verben i PRES-konstruktionen är enligt Sundman emellertid *finnas*, *vara* och *bliva*.

Det-konstruktioner i talad svenska har studerats dels av Forsskåhl (2009) som beskriver hur *det är* fungerar interaktionellt, dels av Hammarberg (2008) som utifrån ett kognitivt perspektiv fokuserar på *det är* med fokus på språkinläring. Både Forsskåhl och Hammarberg identifierar olika konstruktioner som bildas av ordkombinationen *det är* och lyfter fram aspekter av referens som är relevanta för talspråk. Till exempel framhålls att referensen hos *det* ofta är öppen för tolkning och omtolkning under samtalets gång. Forsskåhl beskriver även att ordkombinationen *det är* har viktiga funktioner inom turtagning och i strukturen inom samtalsturer. Liknande slutsatser drar Søfteland (2014) om *det* i norska utbrytningskonstruktioner. Søfteland identifierar bland annat svårigheter med att avgöra referens hos *det* i samtal eftersom ordet är så pass flexibelt och öppet för tolkning och föreslår att en funktion kan vara att förankra samtalet i kontexten.

När det gäller bedömning och modal betydelse har Lemke (1998) undersökt hur engelskans konstruktion *it is (very) ... that*, som är av samma typ som den svenska POST-konstruktionen, används för att uttrycka attityder utifrån en rad olika betydelsekategorier. Mest frekventa är de överlappande betydelsekategorierna *desirability/inclination* som representerar olika grader av önskvärdhet eller gillande. Funktioner hos svenska *det*-konstruktioner som handlar om bedömning har dels uppmärksammats av Holmberg (2002), som undersöker olika resurser för emotiv betydelse och evaluering i text, dels av Tolvanen (2016) som studerar opersonliga konstruktioner i myndighetstexter. Tolvanen beskriver att POST-konstruktioner som *det lönar sig att ...* och *det kan vara bra att ...* kan vara ett sätt att uttrycka uppmaningar på ett mildare sätt än med en uppmaningssats (Tolvanen 2016 s. 132).

Utöver dessa studier finns också forskning som är mer inriktad på syntax – särskilt med avseende på existentialkonstruktioner och presenteringssatser i nordiska språk. Engdahl (2017), Engdahl m.fl. (2018) och Engdahl m.fl. (2020) visar bland annat hur specifika satsmönster är beskaffade, hur de kan avgränsas och hur de förhåller sig syntaktiskt mellan språken.

3 Material och metod

Materialet för undersökningen består av meningar med *det* som är hämtade från Språkbankens korpusresurs *Korp* utifrån sökning på *det* som pronomen i fyra korpusar: Akademiska texter – Samhällsvetenskap, Webbnyheter 2013, Bloggmix 2014 och Bloggmix 2015. I det följande refereras dessa korpusar till som (A) och (W) samt (B) för de två bloggkorpusarna tillsammans. Vad beträffar text- och stildrag spänner korpusarna tillsammans över ett mer formellt till ett mer vardagligt skriftspråksbruk. (A) innehåller ett formellt och akademiskt språk, men korpusen rymmer även transkriberat tal från intervjuer. (W) innehåller nyhetsspråk hämtat från svenska dagstidningars webbplatser. (B) utgörs av bloggtexter som har en mer informell och vardaglig stil. Insamlingen av materialet har gjorts stegvis i samband med kontinuerliga avgränsningar, vilket visas i tabell 1.

Tabell 1. Insamling av material.

Steg	Texttyp			Totalt
	A	W	B	
Insamling av sökträffar	4 000	4 000	5 000	13 000
Kategorisering av referentialitet	3 000	3 000	3 000	9 000
Kategorisering av <i>det</i> -konstruktioner	1 000	1 000	1 000	3 000
Avgränsning av <i>det</i> -konstruktioner	830	807	877	2 514

Av sökträffarna samlades först 13 000 meningar med *det*, varav 9 000 valdes slumpmässigt med en lika fördelning över de tre texttyperna. Dessa kategoriserades sedan utifrån referens och icke-referens hos *det*. Kategoriseringen grundade sig på två test. För det första testades betoning av pronomenet *det* för att avgöra huruvida *det* har en referens som kan kontrasteras gentemot andra entiteter. Möjlighet till betoning innebär därmed referens. För det andra testades att ersätta *det* med ett demonstrativt pronomen eller ett annat referentiellt uttryck som exempelvis *det hela* eller *allt*. Om kontrastbetoning eller ersättning fungerade bedömdes *det* som referentiellt och när detta var omöjligt bedömdes *det* som icke-referentiellt.

I de flesta fall var meningarna i materialet tillräckliga som kontext för att avgöra referentialitet hos *det*. Det fanns dock fall som krävde större textsammanhang. Textsammanhanget söktes då upp med en webbläsare, varvid jag

kontrollerade att textens källa och årtal överensstämde med korpustextens information. Meningar som bestod av betydelsefattiga ord (*Det blir det! Var det!*), där det var omöjligt att avgöra både konstruktion och eventuell referens, fick dock exkluderas med anledning av att textsammanhanget var alltför svårt att söka upp. Jag har även hanterat ambigüosa fall där *det* kan tolkas på flera sätt. Ett exempel är *det gick inte ens att diskutera*. Här kan *det* för det första tolkas som ett topikaliserat objekt (se Engdahl 2012 som visar på ytterligare referentiella tolkningar). För det andra kan *det* tolkas som icke-referentiellt – en tolkning som förutsätter att objektet är underförstått i infinitivfrasen: *det gick inte ens att diskutera* [saken]. Ambigüosa fall ingick inte i analysen av *det*-konstruktioners betydelse.

Det fanns även några specialfall som utmärkte sig som lite svårare att kategorisera som referentiellt eller icke-referentiellt. Några fall av *det* som jag valt att betrakta som icke-referentiella förekommer i konstruktioner som är så pass lexikaliserade att *det* är oersättligt och måste vara obetonat: *det är frågan om ..., när det gäller ..., ta det lugnt och ha det bra*. Ett annat icke-referentiellt specialfall är när en konditional eller temporal bisats fungerar som subjekt och är placerad efter verbet: *Det är alltid tragiskt när sådant här händer*. I detta fall är bisatsen nominal och fungerar som subjekt på samma sätt som den postponerade bisatsen i en POST-konstruktion, och precis som i POST-konstruktionen är *det* icke-referentiellt. Men till skillnad från det postponerade leDET kan den konditionala/temporal bisatsen inte uppträda som ordinarT subjekt i fundamentet, vilket innebär att konstruktionerna rent syntaktiskt inte är helt lika (se SAG 4 s. 579).

Ett referentiellt specialfall är när referensen hos *det* är så pass generell och vag att den till viss del liknar icke-referens. Det som avgör dessa fall är huruvida *det* kan ersättas med uttryck som *allt* eller *det hela*. Sådana fall beskrivs närmare i avsnitt 4.

Efter kategoriseringen excerperades de meningar där *det* bedömts som icke-referentiellt, för att vidare klassificeras som olika konstruktionstyper. Av sex konstruktionstyper som identifierades i detta steg valdes slutligen fem ut för den semantiska analysen (se de fem *det*-konstruktionerna listade i inledningen, se även Thyberg 2020 s. 73 ff.). Den konstruktion som utslöts var utbrytningskonstruktionen, med anledning av att denna konstruktion kräver en annorlunda analys med krav på större textsammanhang. Som framgår av tabell 1 ovan bestod det slutgiltiga analysmaterialet av totalt 2 514 meningar där en *det*-konstruktion i varje mening var föremål för analys.

Analysen av *det*-konstruktioner gjordes både kvantitativt och kvalitativt utifrån en grundläggande kategorisering efter verb, verbets semantik⁴ och modala betydelskategorier inom respektive konstruktion. Med utgångspunkt i dessa kategoriseringar bestod arbetet i en induktiv kartläggning utifrån funktioner och betydelsemönster som i materialet framträdde hos respektive *det*-konstruktion, varvid olika konstruktioner också kunde jämföras med varandra för att det därigenom skulle vara möjligt att urskilja mer generella drag.

4 Referentiellt och icke-referentiellt *det*

I detta avsnitt presenteras referens och icke-referens hos *det*. Inledningsvis ger jag en översikt av olika kategorier av referens med utgångspunkt främst i SAG och Halliday & Hasan (1976)⁵, och därefter presenterar jag resultaten om referentialitet hos *det* i min undersökning.

Referens hos tredje personens pronomen kan delas in i *anaforisk*, varvid referensen hämtas från textsammanhanget, och *deiktisk* när referensen hämtas direkt från talsituationen (SAG 2 s. 292 ff.). Anaforiskt *det* kan ha antecedenter med olika slag av betydelse, vilket visas i exempel (1). I exemplet är både antecedenten och *det* markerat i kursiv.

- (1) a. *Håret* känns faktiskt friskare när *det* är blött. (B)
 b. Nu är *det* bara *måla* kvar och *det* tar vi imorgon. (B)
 c. *En ny dag börjar*, *en ny vecka tar fart* och *det* ska bli skönt. (B)

I (1 a) har *det* samma referens som den tidigare nominalfrasen *håret*. Referenten kan i detta fall beskrivas om en entitet. I (1 b) är *det* samreferentiellt med infinitivfrasen *måla*, som i stället betecknar en aktion. I (1 c) hämtas referens från två satsformade propositioner som tillsammans uttrycker ett skeende. Utöver dessa tre typer av referenter – entitet, aktion och proposition – kan *det* hämta referens från större textenheter som därmed har ett mer komplext betydelseinnehåll (se också Fraurud 2000 och Hammarberg 2008). Referens

⁴ Verbets semantiska kategorisering utgick från de betydelse typer som ligger till grund för *processer* inom SFG (se Holmberg & Karlsson 2006 s. 74 ff.).

⁵ Halliday & Hasan beskriver utifrån ett systemisk-funktionellt perspektiv hur texter skapar kohesion genom olika slags semantiska förbindelser mellan meningar, vilket ligger till grund även för senare beskrivningar av SFG:s textuella metafunktion. Fokus kommer här att ligga på Halliday & Hasans beskrivning av referens hos *det* engelska pronomen *it*.

till en större textenhet kallas för *vidgad* referens, vilket baseras på Halliday & Hasans (1976) *extended reference* med avseende på engelskans *it* med denna funktion (se vidare Thyberg 2020 s. 13).

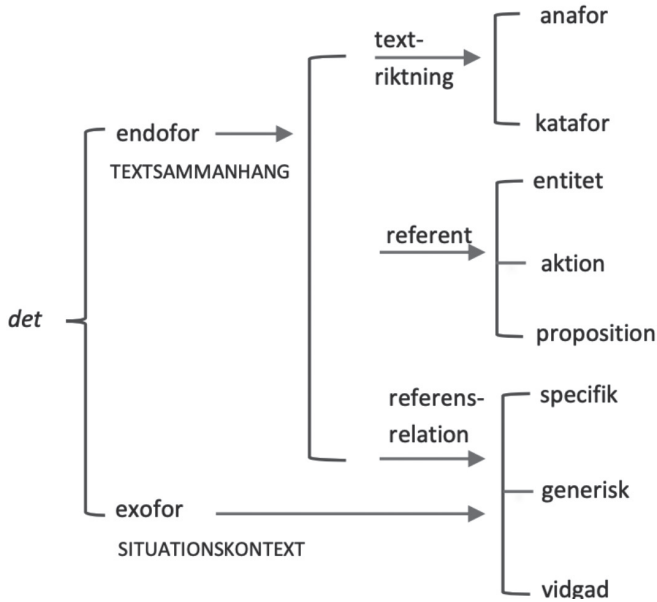
Anaforiskt *det* hämtar ofta sin referens från en antecedent tidigare i textsammanhanget, som i exempel (1). Mindre vanligt är att referensen hämtas från uttryck längre fram i texten, varvid *det* är kataforiskt (SAG 1 s. 187). I följande mening refererar *det* till exempel framåt till propositionen i en samordnad sats: *Det tog en stund men till slut hade man fått till en vak så att man kunde dra upp polismannen.*

Den deiktiska referensen hos *det* är mer komplex att beskriva. Här knyts texten direkt till den yttre världen omkring talaren och lyssnaren i snäv eller vid bemärkelse. Därmed är det inte lika tydligt huruvida referenten kan beskrivas som entitet, aktion eller proposition, så som vid den anaforiska referensen. Jag använder därför i stället en skala av referensrelationer som sträcker sig mellan specifik och vidgad, vilket innebär att referenten antingen är något specifikt i den iakttagbara situationen eller något mindre avgränsat som exempelvis ett förhållande eller den aktuella situationen i sig. Det senare kan jämföras med anaforisk referens som hämtas från en större textenhet, fast här är situationen inte uttryckt utan underförstådd i den icke-språkliga kontexten. I sin mest vidgade form kan den deiktiska referensen tänkas omfatta allt eller alla situationer, som i exempel (2). Här refererar *det* till det förhållande som är underförstått i sammanhanget.

- (2) a. Ofta är *det* då som Wittgenstein säger: Språket är en labyrint av vägar. (A)
 b. *Det* är nog som man säger, mår man bra själv är det lättare att hjälpa andra må bra. (B)

I figur 1 demonstreras en översikt över *det:s* referentialitet med fokus på referensens riktning, referent och typ av relation. Notera att *endoforisk* referens innebär referens i textsammanhanget (anaforisk/kataforisk) medan *exoforisk* referens representerar den deiktiska.⁶

⁶ Termerna *endoforisk/exoforisk* används inom SFG och är hämtade från Halliday & Hasan (1976). Termerna kommer vidare inte att användas i denna artikel.

Figur 1. Det:s referentialitet.

Vidgad referens kan i många fall kan uppfattas som vag och ibland svår att skilja från icke-referens. En term som jag använder för all sorts vidgad referens – såväl anaforisk som deiktisk – är *bred* referens. Utmärkande är att referensen är otydligt avgränsad och att *det* inte gärna kan betonas eller ersättas av ett demonstrativt pronomen. Däremot fungerar ersättning med ett mer generellt uttryck som *saken*, *det hela*, *allt* eller *situationen* (se även Falk 1993 s. 88). De fall av bred referens som typiskt uppfattas som mer vaga är de som helt saknar förankring i textsammanhanget, som i exempel (3).

- (3) Fransmännen tycks ställa upp väldigt mycket för varandra när *det* krisar. (B)

I (3) kan *det* ersättas med *allt* eller *situationer*, vilket innebär en skillnad gentemot konstruktioner med icke-referentiellt *det* (t.ex. *det regnar*, *det spökar*) där ersättning med ett annat uttryck inte är möjlig.

Ibland kan *det* med bred referens ha drag av både anafor och deixis, som i följande exempel:

- (4) Om det är något jag tycker är klurigt när det gäller inredning så är det fönsterbrädor. Jag vill inte ha *det* för avskalat och stelt, men inte heller för rörigt och plåtrigt. (B)

I (4) har referensen anaforiska drag eftersom den är associerad med de tidigare generiska uttrycken *inredning* och *fönsterbrädor*. Dock är referensen inte identisk med dessa uttryck eftersom den snarare uppfattas som skribentens egna fönster eller inredning, vilket drar den mer åt deiktisk.

Kategoriseringen av *det* som referentiellt och icke-referentiellt redovisas i tabell 2. Materialet för denna kategorisering består totalt av 9 000 meningar. Resultatet visar att referentiellt och icke-referentiellt *det* är ungefär lika vanligt i alla tre texttyper som undersöks.

Tabell 2. Antal referentiellt och icke-referentiellt *det*.

Kategorisering	Texttyp			Totalt
	A	W	B	
Referentiellt	1 295	1 496	1 509	4 299
Icke-referentiellt	1 658	1 459	1 443	4 558
Potentiellt icke-referentiellt ⁷	34	42	44	118
Oklart ⁸	13	3	4	25
Totalt	3 000	3 000	3 000	9 000

Meningarna med icke-referentiellt *det* har vidare kategoriserats som olika *det*-konstruktioner, vars frekvenser redovisas i tabell 3. Materialet har inför denna kategorisering skalats ner till totalt 3 000 meningar utifrån ett slumpmässigt urval.

⁷ Kategorin »potentiellt icke-referentiellt» innebär att *det* kan tolkas både som referentiellt och icke-referentiellt, typiskt när det finns en potentiell antecedent i textsammanhanget (se exempel i Thyberg 2020 s. 82 ff.).

⁸ Kategorin »oklart» avser fall där referentialitet inte har kunnat avgöras, t.ex. på grund av brist på textsammanhang.

Tabell 3. Frekvenser av *det*-konstruktioner.

<i>Det</i> -konstruktion	Antal
POST	849
OP	825
PRES	653
UT	486
PASS	133
MED	54
Totalt	3 000

Av de konstruktioner som redovisas i tabell 3 har alla utom utbrytningskonstruktioner (i tabellen förkortade till »UT») varit föremål för den fortsatta semantiska analysen. I det följande beskriver jag hur de olika *det*-konstruktionerna gestaltar skeenden i världen med utgångspunkt i olika verb. Först beskrivs de aktiva konstruktionerna och därefter de passiva (PASS). Till sist beskrivs hur modal bedömning uttrycks och är beskaffad i *det*-konstruktioner generellt.

5 *Det*-konstruktioner i aktiv form: tillstånd och icke-agentiva aktioner

De fyra aktiva *det*-konstruktionerna POST, MED, PRES och OP uttrycker nästan alltid tillstånd, vanligen genom kopulaverbet *vara* eller existentialverbet *finnas*. Det förekommer även att aktiva *det*-konstruktioner uttrycker processer och punkthändelser utan agens. Det finns dock en del konstruktionsspecifika skillnader som jag tar upp i följande avsnitt med start i POST-konstruktionen.

5.1 Konstruktion med postponerat led (POST)

Materialets POST-konstruktioner uttrycker till största delen tillstånd som består i att matrissatsen anger en beskrivande egenskap hos ett sakförhållande, som i exempel (5 a). I en mindre del POST-konstruktioner har verbet en mental betydelse, varvid aktionen kan vara mer dynamisk, som i (5 b).

- (5) a. *Det är magiskt att den typen av labyrint existerar i en storstad [...].* (B)
 b. *Det slår mig ofta hur man inom borgerligheten viftar bort klasskillnader och klassorättvisor som är irrelevanta.* (W)

I (5 a) visas den i materialet vanligaste strukturen hos POST-konstruktions matrissats: kopula och ett predikativt adjektiv som beskriver den postponerade satsens innehåll (*är magiskt*). Utöver *vara* förekommer verb som *kännas*, *se ut*, *verka* och *bli*. Den predikativa konstruktionen, som normalt är statisk (vid verbet *bli* anges dock en mer föränderlig aktion), kan varieras med ett innehållsverb som då tenderar att vara mer processuellt, t.ex. *fungera*, *göra ont*, *löna sig*, *skada* och *underlätta*. I (5 b) visas ett verb som i detta sammanhang har en mental betydelse (*slår mig*). Den postponerade bisatsen fungerar här som ett fenomen som riktar sig mot en deltagare (*mig*). Deltagaren upplever alltså aktionen, men utför den inte. Detta kan jämföras med konstruktioner där fenomenet (det upplevda) i stället utgår från deltagaren: *jag märker ...* Notera att de postponerade leden i (5) är utformade som bisatser som uttrycker propositioner, men detta led kan även ha formen av en infinitivfras som enbart uttrycker en aktion (*det är kul att spela tennis igen*). Det postponerade ledet fungerar nästan alltid som predikationsbas och som egentligt subjekt i konstruktionen.

5.2 Konstruktion med predikativ och *med*-fras (MED)

MED-konstruktionen är lik POST-konstruktionen på så vis att matrissatsen har en bedömande betydelse som utsägs om en postverbal predikationsbas. Likaså varierar predikatet mellan en predikativ konstruktion och ett innehållsverb. En skillnad är att det postverbala ledet är en *med*-fras i stället för en bisats eller en infinitivfras. Ytterligare en skillnad är att inga mentala verb förekommer i konstruktionen – här uttrycks enbart tillstånd. I (6) visas ett exempel.

- (6) Visst är *det* delvis mysigt med hösten, om man är inomhus? (B)

I Thyberg (2020 s. 148 ff.) undersöks *med*-frasens betydelse dels med avseende på förhållandet av inkongruens mellan rektionsled och predikativt adjektiv, dels med avseende på likheten med POST-konstruktionen där det postponerade ledet uttrycker en aktion som bisats eller infinitivfras. Utifrån analysen föreslår jag att *med*-frasens rektionsled i många fall representerar en betydelse av aktion, precis som POST-konstruktionens postponerade led. Denna aktion

kan emellertid vara mer eller mindre eller inte alls specificerad. Tre exempel där aktionen är specificerad i olika grad visas i (7).

- (7) a. *Det* går också bra med ströbröd. (B)
 b. Där slog man fast att *det* var bra med samarbete [...]. (A)
 c. *Det* kan faktiskt räcka med att hålla handen ibland [...].! (B)

I (7 a) är *med*-frasens aktion underspecificerad eftersom rektionsledet fungerar som en metonymi. *Ströbröd* representerar alltså betydelsemässigt en aktion som ströbröd har del i, nämligen 'att använda ströbröd'. I (7 b) är aktionen mer specificerad eftersom rektionen har formen av en nominalisering som rymmer en verbbetydelse (*samarbete*). I (7 c) är aktionen som mest specificerad i form av en infinitivfras (*att hålla handen ibland*).

Det finns även fall där rektionsledet inte lika tydligt tolkas som en aktion utan snarare som en grupp entiteter: *Men så fick jag någon idé om att det var tantigt med klänningar och skänkte bort nästan alla* (B). Här kan *klänningar* tolkas generiskt, som 'klänningar i största allmänhet' (se även Källström 1993 s. 220 ff.).

Rektionsledets form och betydelse i MED-konstruktionen demonstreras i tabell 4, tillika med exempel på och frekvenser av de två formerna nominalfras och infinitivfras.

Tabell 4. Rektionsledets form och betydelse i *med*-fraser.

Rektionsled		Exempel	Antal
form	betydelse		
nominalfras	'entitet(er)'	Det var tantigt med klänningar . Det går bra med ströbröd . Det var bra med samarbete .	51
	'aktion'		
		↓	
infinitivfras		Det räcker med att hålla handen .	3
Totalt			54

5.3 Presenteringskonstruktion (PRES)

PRES-konstruktionen uttrycker i aktiv form existentiell betydelse – oftast tillstånd genom verbet *finnas*, men aktionerna kan även ha drag av processer och

punkthändelser utan agens: *det fläktade en skön vind från sjön, det inträffade en del olyckor*. Med utgångspunkt i SAG (3 s. 400) är existensen den primära och överordnade betydelsen, medan verben snarare kan tillföra andra betydelse drag sekundärt. Existensen kan därmed beskrivas som gestaltad på olika sätt, med olika drag av annan betydelse. På basis av en analys av de verb som förekommer i PRES-konstruktionen kan existensbetydelsen delas in i tre övergripande typer: *ren, dynamisk* och *lokaliserad*.

- (8) a. Men *det* är långt ifrån säkert att det finns ett sådant behov. (W)
- b. *Det* fläktade en skön vind från sjön. (B)
- c. *Det* står en buss i vår trädgård. (B)

I (8 a) visas ren existens med det vanligaste verbet *finnas*. Utöver *finnas* förekommer verb som *förekomma, föreligga, ingå, medfölja* och *återstå*. Ren existens delas i sin tur in i existerande och icke-existerande typ, varav den sistnämnda uttrycks av verb som *behövs, fattas* och *saknas*.

I (8 b) visas dynamisk existens och verbet tillför här en betydelse av process. Den dynamiska existensen är mest mångfasetterad och kan delas in i flera underkategorier. För det första kan den vara avgränsad eller icke-avgränsad. Till den avgränsade typen hör punkthändelser, vilka i sin tur kan vara inträdande eller upphörande: *dyka upp, försvinna* eller punktuellt avgränsad: *inträffa*. Den icke-avgränsade typen innefattar processverb som *hagla, pågå, fläkta* och *gå*, vilket vi ser exempel på i (8 b). I dessa fall uttrycks pågående aktiviteter eller iterativa händelser som upprepas seriellt. Gemensamt för den dynamiska existensen är att det egentliga subjektet inte har en betydelse av agent utan snarare betecknar en roll genom vilken aktionen är aktualiserad.

I (8 c) visas lokaliserad existens som uttrycker rumslig befintlighet. Här används ett positionsverb tillsammans med ett obligatoriskt rumsadverbial (*i vår trädgård*). Lokaliserad existens har en flytande gräns gentemot dynamisk eftersom verb som anger befintlighet också kan ha en mer rörlig betydelse, som *hänga* och *gömma sig*. Den lokaliserade typen utmärker sig dock av att adverbialen är obligatorisk. Ibland kan verbet vid den dynamiska existensen också betonas: *det HAGLADE avslag*, vilket tenderar att fungera sämre vid lokaliserad existens: *det ?GÖMDE SIG en katt under trappan*. Ett undantag är fall där betoning används specifikt för att markera propositionens faktiska sanningshalt: *det GÖMDE SIG (verkligen) en katt under trappan*.

Tabell 5 ger en översikt över hur de olika typerna av existens realiseras i materialet (se närmare i Thyberg 2020 s. 166 ff.). I tabellen är verben indelade

efter SFG-modellens kategorier av *processer*, som innebär specifika typer av aktioner hos olika verb (observera att termen *process* i detta fall inte har den traditionella innebörden som 'pågående aktivitet'). *Relationella* verb är statiska tillståndsverb. De anger normalt relationer mellan två deltagarroller: *Maria är en lärare*. I PRES-konstruktionen relaterar de relationella verben dock endast en deltagare till världen, som *behov* i exemplet *det finns behov*. *Materiella* verb är dynamiska och anger processer och punkthändelser (se SAG 2 s. 503 f.). Pilarna som i tabellen pekar direkt mot verben demonstrerar att den aktuella existensstypen inte delas in i några fler underliggande kategorier.

Tabell 5. Realisering av *existens* i PRES-konstruktionen.

Typ av existens			Verb
ren	existerande	→	RELATIONELLA: <i>finnas, existera, förekomma, föreligga, ingå, rymmas, råda, vara, återstå</i>
	icke-existerande	behövd	RELATIONELLA: <i>behövas, krävas, måste till, ska till</i>
		saknad	RELATIONELLA: <i>fattas, saknas</i>
lokaliserad	belägen	→	RELATIONELLA: <i>vara</i>
	upplevd	→	MENTALA: <i>höras, synas, skönjas</i>
dynamisk	avgränsad	inträdande/upphörande	MATERIELLA: <i>bli kvar, dyka upp, framkomma, försvinna, komma, uppstå, utbryta, vankas, öppna</i>
		punktuell	MATERIELLA: <i>hända, inträffa, ske</i>
	icke-avgränsad	→	MATERIELLA: <i>fläktas, gå, hagla, pågå</i>

5.4 Konstruktion med opersonligt predikat (OP)

Materialets OP-konstruktioner är en mindre enhetlig grupp i jämförelse med övriga konstruktioner. Medan de ovan nämnda *det*-konstruktionerna har post-

verbala led som fungerar som predikationsbaser (postponerad bisats/infinitivfras/nominalfras/*med*-fras), saknas sådana ofta hos OP-konstruktioner. Här förekommer ibland enbart ett opersonligt predikatsverb som inte tar ett referentiellt subjekt (*det regnar, det snöar*) eller konstrueras satsen predikativt, varvid det kan antas att det finns en implicit predikationsbas (SAG 3 s. 359): *det är varmt, det är minusgrader*. Det förekommer även predikat som inte per automatik är opersonliga. Dessa predikat används snarare opersonligt som ett val av informationsstruktur där en prepositionsfras står i slutet av satsen: *det är trevligt i Lerum*. Här konstrueras verbfrasen (*är trevligt*) utan referentiellt subjekt som ett alternativ till en annan möjlig ledföljd där rektionsledets fras i stället är ett referentiellt subjekt: *Lerum är trevligt*.

I materialets OP-konstruktioner uttrycks nästan alltid tillstånd, men i liten utsträckning förekommer även processer och punkthändelser (se Thyberg 2020 s. 189). Sett till SFG:s mer specificerade verbskalor förekommer samtliga typer: relationella (tillstånd), materiella (yttre och dynamiska aktioner), mentala samt verbala aktioner. Dessa fyra typer visas i (9).

- (9) a. *Det är nära till lokaltrafiken.* (A)
 b. *Det ringde i telefonen och på dörren hela tiden.* (B)
 c. [...] *det kliar på mig.* (B)
 d. Där står *det* att felet berodde på den mänskliga faktorn [...]. (B)

I (9 a) anges ett tillstånd genom en predikativ konstruktion med rumslig innebörd. Tillstånd kan även handla om tid (*det dröjer, det är natt*⁹) eller vara en angivelse av annat slag, t.ex. en värdering (*det är trevligt i Lerum, det rockar i den här gruppen*). I (9 b) visas en dynamisk händelse. Även om verbet *ringa* är agentivt i sig själv, är agensen i *det*-konstruktionen mycket försvagad eftersom ingen agent kan uttryckas (*det ringde i telefonen (*av ngn)*). I (9 c) anges ett mentalt tillstånd i bemärkelsen hur något känns fysiskt och i (9 d) ett verbalt som innebär att något står skrivet.

Hos OP-konstruktioner förekommer ofta underförstådd eller underspecificerad betydelse. Underförstådd betydelse kan till exempel vara en implicit predikationsbas. Enligt SAG (3 s. 359) kan en implicit predikationsbas ofta förstås som tiden eller rummet, vilket också kan ses i mitt material: *det är vår, det är nära till lokaltrafiken*. Därutöver kan predikativet ha som funktion att identifiera en viss underförstådd aktion: *det får bli ett mail till* (B) eller ett visst

⁹ Jag analyserar *natt* här som subjektspredikativ snarare än som egentligt subjekt eftersom *det* är obligatoriskt i konstruktionen (se SAG 4 s. 503, 3 s. 405).

resultat: *I Rom blev det 2–2* (W) (se Thyberg 2020 s. 194 ff.). I sådana fall kan den implicita predikationsbasen beskrivas som en aktion i meningen 'det som ska ske', eller ett resultat/utfall.

Underförstådd betydelse framträder även genom en rad metonymier i materialets OP-konstruktioner. I exemplet *det får bli ett mail till* representerar nominalfrasen *ett mail till* aktionerna 'skriva och skicka ett mail till'. I exemplet *idag blev det View from the top med Gwyneth Paltrow* impliceras aktionen 'titta på film'.

Det är följt av nominalfras kan i en del fall fungera som en elliptisk utbrytningskonstruktion där en relativsats kan tänkas vara utelämnad: *Jag tycker inte att skämten i sig var sådär jätteroliga, det var mer Jim Careys miner [...]* (B). Betydelsen hos *Jim Careys miner* implicerar då följande relativsats: *som var roliga*. Utelämnningar av detta slag är gör OP-konstruktioner ibland svåra att skilja från utbrytningskonstruktioner (se även Søfteland 2014).

6 *Det*-konstruktioner i passiv form: agentiva aktioner

Passiva *det*-konstruktioner (PASS) är i materialet mindre frekventa än de aktiva. Detta kan ses i tabell 6 som visar fördelningen av typerna *s*-passiv och *bli*-passiv med respektive konstruktionstyps aktiva förekomster inom parentes.

Tabell 6. Typer av passiva *det*-konstruktioner.

Konstruktionstyp	Passivform		Antal
	<i>s</i> -passiv	<i>bli</i> -passiv	
POST	54	1	55 (aktiva: 849)
PRES	41	1	42 (aktiva: 653)
OP	35	0	35 (aktiva: 825)
MED	1	0	1 (aktiva: 54)

Analysen av verb i PASS-konstruktioner visar på stora skillnader i förhållande till de aktiva *det*-konstruktionerna. Skillnaden gäller dels typ av aktion, dels agens. Aktionerna är oftast dynamiska och anger processer och punkthändelser, och kan mer specifikt beskrivas som materiella, mentala eller verbala. Exempel på olika PASS-konstruktioner visas i (10).

- (10) a. Passiv POST: *Det* har ovan hävdats att de flesta nya partier som faktiskt når parlamentet också har som en målsättning att göra detta. (A)
 b. Passiv PRES: *Det* kastades päron på Stadion [...]. (W)
 c. Passiv MED: *Det* upplevs inte bara mödosamt med själva skrivandet [...]. (A)
 d. Passiv OP: *Det* har snackats länge, men det händer inte mycket. (W)

I (10 a) anger verbet *hävdats* en verbal punkthändelse. I (10 b) har verbet *kastades* en materiell, dynamisk betydelse där det utan kontext är svårt att avgöra huruvida det rör sig om process eller punkthändelse. I (10 c) är verbet mentalt och processuellt (*upplevs*) och i (10 d) verbalt (*snackats*). Gemensamt för dessa fyra aktioner är att de förutsätter en mänsklig agent som orsakar dem. I PASS-konstruktioner är aktionerna alltså agentiva i sin betydelse, till skillnad från i aktiva *det*-konstruktioner. Det ska dock poängteras att agensen är svagare i passiva *det*-konstruktioner än i passiva konstruktioner utan *det*, eftersom agenten konsekvent är utelämnad. Ibland kan agentrollen signaleras vagt i ett adverbial, som *ovan* i exempel (10 a). Men eftersom agenten inte är uttryckt är PASS-konstruktioner mer abstrakta till sin betydelse jämfört med passiva konstruktioner utan *det* som kan uttrycka agenten optionellt (jämför: *Skrivandet upplevdes mödosamt av eleverna. Päronen kastades på Stadion av publiken*).

För att beskriva hur PASS-konstruktioner förhåller sig till aktiva *det*-konstruktioner använder jag en skala där olika grader av agentivitet¹⁰ generaliseras utifrån huruvida verbet uppträder i en aktiv/passiv *det*-konstruktion eller i en aktiv/passiv konstruktion utan *det*. Dessa grader demonstreras i tabell 7. En konstruktion utan *det* kallas i tabellen för »normalsats» (se även tabellen i Thyberg 2020 s. 232).

Tabell 7. Grader av agentivitet i passiva och aktiva normalsatser respektive *det*-konstruktioner.

Agentivitet	Satstyp	Exempel
agentiv	aktiv normalsats	<i>Moster Anna skickade en solhatt.</i>
↓	passiv normalsats	<i>En solhatt skickades (av moster Anna).</i>
	passiv <i>det</i> -konstruktion	<i>Det skickades en solhatt (°av moster Anna).</i>
icke-agentiv	aktiv <i>det</i> -konstruktion	<i>Det kom en solhatt.</i>

¹⁰ *Agentivitet* används för att beskriva aktioner utifrån huruvida det finns en deltagare (agent) som orsakar processen eller om deltagaren snarare aktualiseras genom processen (se Holmberg & Karlsson 2006 s. 108 ff.).

När det gäller grad av agentivitet placerar sig PASS-konstruktionen mellan passiv normalsats och aktiv *det*-konstruktion. Den innebär att PASS-konstruktionen är mindre agentiv men inte helt icke-agentiv. Jämfört med den aktiva *det*-konstruktionen på nedre raden i tabell 7 är PASS-konstruktionen mer agentiv eftersom verbet implicerar en agent. Men eftersom agentrollen inte är uttryckt (och möjligheten att uttrycka denna roll i PASS-konstruktioner är tveksam) är PASS-konstruktionen mindre agentiv än den motsvarande passiva normalsatsen där agenten kan uttryckas optionellt (se agent i parentes i tabell 7 ovan). Den aktiva *det*-konstruktionen är icke-agentiv och utmärker sig typiskt av att inte kunna förekomma med samma verb som den passiva. I stället måste ett icke-agentivt verb användas (se verbet *kom* i tabell 7 ovan).

Den största skillnaden när det gäller verb hos *det*-konstruktioner föreligger alltså mellan aktiva och passiva konstruktioner. Men eftersom aktiva *det*-konstruktioner är betydligt vanligare, kan det framhållas att *det*-konstruktioner till största delen uttrycker tillstånd och icke-agentiva aktioner, med undantag av de passiva.

7 Modal bedömning

Det-konstruktioner kan fungera som modala resurser genom att satsmönstret utnyttjas för att konstruera modal betydelse. Modal betydelse innebär för det första *modalitet*, det vill säga en betydelse som anger olika grader av säkerhet till satsens innehåll (epistemisk modalitet) eller grader av vilja eller möjlighet att utföra satsens aktion (deontisk modalitet).¹¹ Modal betydelse kan också innebära bedömning av andra slag som kan uttryckas genom olika modala satsadverbial (*tyvärr*, *lyckligtvis*, *konstigt nog*, *verkligen*). I det följande redogör jag för hur modal bedömning uttrycks i *det*-konstruktioner – dels hur bedömning konstrueras i satsen, dels vilka typer av bedömning som förekommer i bruket: kategorier av modalitet eller kategorier av annan modal bedömning.

Medan POST- och MED-konstruktionen har bedömning som huvudfunktion, då samtliga MED och nästan alla POST uttrycker bedömning i materialet, är

¹¹ Se SAG (4 s. 284 ff.) som beskriver epistemisk och deontisk betydelse med utgångspunkt i modala hjälpverb.

bedömning genom PRES, OP- och PASS-konstruktioner mindre vanlig, vilket framgår av tabell 8 nedan.¹²

Tabell 8. Procentuell andel bedömning och icke-bedömning hos olika *det*-konstruktioner.

Konstruktionstyp	Bedömning		Icke-bedömning	
MED	100 %	(54)	0 %	(0)
POST	89 %	(763)	10 %	(86)
PASS	41 %	(55)	59 %	(78)
OP	23 %	(186)	77 %	(639)
PRES	13 %	(83)	87 %	(570)
Totalt	45 %	(1 141)	55 %	(1 373)

Bedömning i *det*-konstruktioner konstrueras genomgående i matrissatsen där icke-referentiellt *det* är subjekt: ***Det är troligt att hon kommer.*** Bedömningen uttrycks här utifrån ett objektivt perspektiv eftersom bedömningens avsändare inte uttrycks som subjekt (jämför: *jag tror att hon kommer* där *jag* är subjekt). Att bedömning konstrueras i matrissatsen innebär för det första att bedömningen är det som hävdas i satsen. Detta kan jämföras med en konstruktion med modalt satsadverbial där det hävdade i stället är propositionen där satsadverbialet ingår: *hon kommer troligen*. Ytterligare en effekt av bedömning i matrissatsen är att bedömningens betydelsepotential kan utökas och specificeras genom möjligheten att tillföra modalverb och satsadverbial: *det bör nog vara troligt att hon kommer* eller graderande uttryck: *det är mindre troligt att hon kommer*.

Det som bedöms i *det*-konstruktioner är däremot syntaktiskt underordnat den bedömande matrissatsen och placerad i en position efter predikatet. Detta led kan exempelvis ha formen av en bisats som uttrycker en proposition: ***Det är troligt att hon kommer.*** Men det som bedöms kan också ta sig andra former än just bisats, vilket betydelsemässigt innebär olika grader av abstraktion. Exempel visas i (11).

¹² Kategorierna bedömning och icke-bedömning i tabell 8 grundar sig på huruvida det finns betydelse av bedömning i matrissatsen, t.ex. genom ett beskrivande adjektiv som *troligt* eller *bra*. Gränsen mellan kategorierna är dock förhållandevis vag och kan med fördel utredas vidare.

- (11) a. *Det* är bra att vi nu börjar uppmärksamma det här.
 b. *Det* är viktigt att ta upp problematiken.
 c. *Det* krävs en integrering av dessa problem.
 d. *Det* finns en oro över att åka ut.
 e. *Det* är ovanligt med björnar här.

I (11 a) visas en POST-konstruktion. Matrissatsen uttrycker här bedömningen och det som bedöms är propositionen i en postponerad bisats. I (11 b), som också är en POST-konstruktion, är det som bedöms i stället aktionen hos en infinitivfras. Infinitivfrasen saknar de specificeringar som finns i bisatsen i form av subjekt och finit verb. I (11 c) visas en PRES-konstruktion. Här uttrycks bedömning genom predikatet (*krävs*), och det som bedöms har formen av en nominalisering (se Magnusson 2011) som förpackar aktionen i en nominalfras. Utöver nominaliseringar förekommer i materialets modala PRES-konstruktioner att bedömning uttrycks i det egentliga subjektets nominalfras, vilket visas i (11 d). Här inbegriper nominalfrasen både bedömning genom huvudordet *oro* och den aktion som bedöms i den inbäddade prepositionsfrasen *över att åka ut*. Eftersom nominalfrasen paketerar såväl bedömning som aktion är den modala strukturen mer komplext integrerad i satsen och framstår som mer dold och retorisk (se Thyberg 2020 s. 178 f.). I (11 e) är det som bedöms en prepositionsfras: *med björnar här*. Rektionsledet representerar i detta fall en aktion figurativt genom metonymi och kan packas upp som *björnar förekommer här* (se även exempel 7 a och tabell 4). Metonymin innebär att det som bedöms delvis är underspecificerat.

Sammantaget ser vi att det som bedöms i de skilda *det*-konstruktionerna i (11) har olika grader av abstraktion, från låg grad i den postponerade bisatsen i (11 a) till hög grad i den metonymiska prepositionsfrasen i (11 e). Möjligheten att abstrahera vad som bedöms skapar ett bredare tolkningsutrymme, varvid talare och lyssnare kan anpassa graden av abstraktion efter vad som tidigare är känt i sammanhanget.

Det-konstruktioners matrissatser används för att uttrycka en rad kategorier av modal betydelse. Dessa kategorier är betydelseskalar med olika grader från låg till hög. Epistemisk modalitet delas in i kategorierna *sannolikhet* och *vanlighet*, medan deontisk modalitet innefattar *villighet*, *förpliktelse* och *förmåga* (se Holmberg & Karlsson 2006 s. 58 ff.). I en *det*-konstruktion avgörs den modala kategorin typiskt av betydelsen hos ett predikativt adjektiv: *det är möjligt/vanligt/nödvändigt att hon kommer*. Förutom dessa kategorier av

modalitet identifierar jag följande modala kategorier som tillsammans visar på stor en semantisk bredd gällande hur bedömning kan uttryckas: *betydenhet, förväntan, intensitet, moral, relativ tid, sätt, typiskhet, vishet, uppskattning* samt *övertygelse* (se vidare Thyberg 2020 s. 125). Någon utförlig beskrivning av respektive betydelsekategori kommer här inte att ges, men jag demonstrerar i det följande att kategoriernas förekomster visar på samband mellan semantik och syntax.

I analysen av POST-konstruktionen, som är materialets mest frekventa konstruktion med flest fall av bedömning, visas att de epistemiska och deontiska kategorierna av modalitet relaterar till det postponerade ledets form som bisats eller infinitivfras. Som nämnts ovan uttrycker det postponerade ledet det som bedöms i den modala strukturen, medan bedömningen uttrycks i matrissatsen. I tabell 9 visas hur kategorierna av modalitet fördelar sig över bisats respektive infinitivfras i konstruktionen.

Tabell 9. Semantiska kategorier av modalitet fördelat på postponerad infinitivfras och sats i POST-konstruktionen.

Modalitet	Bisats	Infinitivfras	Totalt
förmåga	0	100	100
förpliktelse	15	66	81
sannolikhet	38	1	39
vanlighet	16	7	23
villighet	3	7	10

Tabell 9 visar att epistemisk modalitet (*sannolikhet* och *vanlighet*) förekommer mest vid postponerade bisatser i konstruktionen, medan deontisk modalitet (*förmåga, förpliktelse* och *villighet*) förekommer mest vid infinitivfraser. Betydelsemässigt innebär det att epistemisk modalitet modifierar propositioner, medan deontisk modalitet modifierar aktioner. Medan bisatsen typiskt uttrycker en proposition genom subjekt och finit verb, uttrycker infinitivfrasen endast aktionen i sig, utan satsens specificeringar.

De epistemiska kategorierna *sannolikhet* och *vanlighet* bedömer i POST-konstruktionen nästan bara propositioner i bisatser, vilket visas i exempel (12).

- (12) a. *Det* är möjligt att den här uppsättningen vill vara ett uttryck för ett samhälle där maskiner och teknik har tagit över mänskliga relationer. (W)
 b. *Det* händer även att polisanmälningar upprättas för ett och samma fall av misstänkt dödligt våld [...]. (W)

Gemensamt för satserna i (12) är att den modala betydelsen i matrissatsen också kan uttryckas i form av ett modalt satsadverbial, på följande sätt motsvarande (12 a): *Den här uppsättningen vill **möjligtvis** vara ...*, och motsvarande (12 b): *Polisanmälningar upprättas även **ibland** ...* Möjligheten till alternativ konstruktion med modalt satsadverbial är således relaterad till att det som modifieras är en satsformad proposition.

I (13) visas exempel på deontisk modalitet. Här uttrycks det som bedöms i stället som infinitivfraser.

- (13) a. Vid sådant fiske är *det* endast tillåtet att fiska från land. (B)
 b. *Det* gick inte att resonera med dem. (W)

Infinitivfraserna som bedöms i (13) uttrycker inte någon proposition, och alternativa konstruktioner med satsadverbial är då inte möjliga. I (13 a), där modaliteten är förpliktelse, går det däremot bra att konstruera samma betydelse med ett modalt hjälpverb: *Vid sådant fiske **får** man endast fiska från land*. I (13 b), där modaliteten är förmåga, är likaså parafras med hjälpverb möjlig: *Man **kan** inte resonera med dem*.

Slutsatsen av denna analys är att de epistemiska och deontiska modalitetstyperna relaterar till huruvida det som bedöms uttrycker en proposition eller inte. Eftersom det som bedöms i POST-konstruktionen är det postponerade ledets betydelse, är formen som bisats/infinitivfras typiskt avgörande för vilken typ av modalitet som förekommer. Då bisatsen generellt uttrycker en proposition är epistemisk modalitet mest frekvent, medan deontisk modalitet är vanligast i samband med infinitivfraser som inte uttrycker en proposition (se tabell 9). I Thyberg 2020 diskuteras denna skillnad ingående i samband med möjligheten att betrakta *det*-konstruktionen som en *grammatisk metafor*, det vill säga som ett satsformat alternativ till konstruktion med modalt verb och/eller satsadverbial (se Thyberg 2020, kap 6–10).

7 Avslutning

I denna artikel har jag visat hur *det*-konstruktioner, som främst är syntaktiska kategorier, är knutna till betydelse. Resultatet belyser hur föreställningar om världen och bedömning på olika sätt är kopplade till form. Genom att kartlägga vilka verb som används har jag visat på skillnader mellan aktiva och passiva *det*-konstruktioner. Medan verben i aktiva *det*-konstruktioner typiskt konstruerar icke-agentiva tillstånd, uttrycker verben i passiva *det*-konstruktioner processer och punkthändelser som är agentiva. De passiva konstruktionerna är dock mindre agentiva än passiva konstruktioner utan *det* eftersom agenten i PASS-konstruktioner konsekvent utelämnas. Resultatet stödjer därmed Engdahls (2006) analys att passiva *det*-konstruktioner kraftigt försvagar agensen.

Jag har även visat att *det*-konstruktioner har en tydlig potential att användas för bedömning, vilket kan betraktas i relation till andra grammatiska resurser för bedömning såsom modala verb och satsadverbial. I *det*-konstruktioner konstrueras modal bedömning genom en matrissats som typiskt modifierar ett underordnat led i postverbal position. Matrissatsen konstruerar bedömningen från ett objektivet perspektiv och skapar en utökad modal betydelsepotential genom möjligheten att tillföra ytterligare modala uttryck. Det led som bedöms varierar i *det*-konstruktioner mellan att vara en bisats, en infinitivfras eller en prepositionsfras, vilket betydelsemässigt innebär olika grader av abstraktion och semantisk komplexitet. Jag har visat på samband mellan det postverbala ledets syntaktiska form och olika kategorier av modalitet, varvid epistemisk modalitet oftare modifierar bisatser medan deontisk modalitet typiskt modifierar infinitivfraser. Detta visar att samband mellan form och betydelse också föreligger på en mer specifik nivå.

Tidigare har endast POST-konstruktionen setts som ett grammatiskt alternativ för att uttrycka modal betydelse utifrån ett objektivet perspektiv (se t.ex. Lemke 1998). Denna undersökning visar att även MED, PRES, OP och PASS har samma potential – under något varierade former men i grunden liknande struktur med bedömning i matrissatsen. Därmed bidrar undersökningens resultat med en utökad redogörelse för flera *det*-konstruktioner som modala resurser.

Min undersökning visar vidare att *det* i skriftspråk används utan referens ungefär lika ofta som med referens – ett bruk som inte tidigare har blivit kartlagt. Resultatet bidrar därmed med ny kunskap om pronomenet *det* – även med avseende på kategorier av referens. I min studie står inte referenskategorier i fokus för någon forskningsfråga, men det har utifrån metodiska aspekter varit

relevant att undersöka med avseende på kategoriseringen av referens och icke-referens. Kategorierna är dock tentativa och kan med fördel testas vidare.

Som helhet ger min undersökning en samlad bild av *det*-bruket och *det*-konstruktioners betydelsepotential i svenskan. Medan tidigare studier ofta har fokuserat på enskilda konstruktioner behandlas här olika *det*-konstruktioner vid sidan av varandra. Därmed framträder både generella och konstruktions-specifika funktioner. Utöver skillnaden mellan aktiva och passiva konstruktioner har jag exempelvis uppmärksammat att de olika konstruktionerna kan kopplas till olika grad av abstraktion hos postverbala led (se exempel 11).

I denna artikel har jag presenterat de viktigaste och mest tydliga, empiriska resultaten från min avhandling (Thyberg 2020) med målet att tillgängliggöra dem med utgångspunkt i SAG:s (1999) terminologi. Det innebär att beskrivningen inte täcker in alla de nyanser som ryms i SFG:s begreppsapparat, men de viktigaste resultaten är samtidigt mindre beroende av ramverket. Min avhandling ger däremot konkreta och utförliga förslag på analys och beskrivning av *det*-konstruktioner utifrån SFG, och bidrar därmed med att göra modellen mer tillgänglig på svenska eftersom *det*-konstruktioner inte tidigare har hanterats på ett tydligt sätt inom ramverket.

Avslutningsvis lägger mitt arbete grunden för fortsatta studier av hur *det*-konstruktioner fungerar i längre texter av olika typer. Det kan då undersökas närmare hur konstruktionerna förhåller sig till kontexten, vilket min studie inte täcker fullt ut.

Litteratur

- Engdahl, Elisabet, 2006: Semantic and syntactic patterns in Swedish passives. I: Benjamin Lyngfelt & Torgrim Solstad (red.): Demoting the Agent. Passive, middle and other voice phenomena. (Linguistik Aktuell/Linguistics Today 96.) Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. S. 21–45.
- Engdahl, Elisabet, 2007: Flerfunktionellt *det*. I: Karin Milles & Anna Vogel (red.): Språkets roll och räckvidd. Festskrift till Staffan Hellberg den 18 februari 2007. (Stockholm Studies in Scandinavian Philology, New Series 42.) Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis. S. 97–106.
- Engdahl, Elisabet, 2010: Vad händer med subjektstvånget? Om *det*-inledda satser utan subjekt. I: Språk & stil NF 20. S. 81–104.
- Engdahl, Elisabet, 2012: Optional expletive subjects in Swedish. I: Nordic Journal of Linguistics 35(2). S. 99–144.
- Engdahl, Elisabet & Laanemets, Anu, 2015: Opersonlig passiv i danska, norska och svenska – en korpusstudie. I: Norsk Lingvistisk Tidsskrift 33(2). S. 129–156.

- Engdahl, Elisabet, 2017: Expletive passives in Scandinavian – with and without objects. I: Michelle Shehan & Laura L. Bailey (red.): *Order and Structure in Syntax II: Subjecthood and argument structure*. Berlin: Language Science Press. S. 289–306.
- Engdahl, Elisabet, Maling, Joan, & Zaenen, Annie, 2018: Presentational sentences in Icelandic and Swedish: Roles and positions. I: *Working Papers in Scandinavian Syntax* 101. S. 1–28.
- Engdahl, Elisabet, Sigurðsson, Halldór Ármann, Zaenen, Annie & Maling, Joan, 2020: Thematic constraints on presentational sentences in Icelandic and Swedish. I: *Íslenskt mál* 41–42. S. 123–165.
- Falk, Cecilia, 1993: *Non-referential subjects in the history of Swedish*. Lund: Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet.
- Forskåhl, Mona, 2009: *Konstruktioner i interaktion: de e som resurs i samtal*. (Studier i nordisk filologi 83.) Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Fraurud, Kari, 2000: *Demonstrativer i svensk sakprosa*. I: *Denna – den här – den där. Om demonstrativer i tvärspråklig belysning. En minnesskrift till Elsie Wijk-Andersson*. (ASLA-Information 26:2.) Uppsala: ASLA. S. 5–28.
- Fredriksson, Anna-Lena, 2016: *A corpus-based contrastive study of the passive and related constructions in English and Swedish*. Göteborg: Institutionen för språk och litteraturer, Göteborgs universitet.
- Halliday, Michael A. K. & Hasan, Ruqaiya, 1976: *Cohesion in English*. London: Longman.
- Halliday, Michael A. K. & Matthiessen, Christian M. I. M., 2014: *Halliday's Introduction to Functional Grammar*. 4 uppl. London/New York: Routledge.
- Hammarberg, Björn, 2008: *Konstruktioner som produkt och process – en studie av hur L1- och L2-talare utnyttjar "det är"*. I: *Nordand: Nordisk tidsskrift för andrespråksforskning* 3(1). S. 79–107.
- Hasselgård, Hilde, 2004: *Thematic choice in English and Norwegian*. I: *Functions of Language* 11(2). S. 187–212.
- Hasselgård, Hilde, 2005: *Theme in Norwegian*. I: Kjell Lars Berge & Eva Maagerø (red.), *Semiotics from the North: Nordic Approaches to Systemic Functional Linguistics*. Oslo: Novus Press. S. 35–48.
- Herriman, Jennifer, 2012: *Existential constructions in English and Swedish*. I: *Languages in Contrast* 12(2). S. 165–186.
- Herriman, Jennifer, 2013: *The extraposition of clausal subjects in English and Swedish*. I: Karin Aijmer & Bengt Altenberg (red.), *Advances in Corpus-based Contrastive Linguistics: Studies in Honour of Stig Johansson*. (Studies in Corpus Linguistics 54.) Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. S. 233–259.
- Holmberg, Per, 2002: *Emotiv betydelse och evaluering i text*. (Nordistica Gothoburgensia 24.) Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Holmberg, Per, Karlsson, Anna-Malin & Nord, Andreas (red.), 2011: *Funktionell textanalys*. Stockholm: Norstedts Akademiska.
- Korp. <<http://spraakbanken.gu.se/korp/>>.
- Källström, Roger, 1993: *Kongruens i svenskan*. (Nordistica Gothoburgensia 16.) Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.

- Lemke, Jay L., 1998: Resources for Attitudinal Meaning: Evaluative Orientations in Text Semantics. I: *Functions of Language* 5(1). S. 33–56.
- Magnusson, Ulrika, 2011: Skolspråk i utveckling. En- och flerspråkiga elevers bruk av grammatiska metaforer i senare skolor. (Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 17.) Göteborg: Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.
- SAG = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik, 1999: Svenska Akademiens grammatik. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Sundman, Marketta, 1980: Existentialkonstruktionen i svenskan. (Meddelanden från Stiftelsens för Åbo akademi forskningsinstitut 57.) Åbo: Stiftelsen för Åbo akademi forskningsinstitut.
- Søfteland, Åshild, 2014: Utbryttingskonstruksjonen i norsk spontantale. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Thyberg, Kajsa, 2019: *Det* i svenskan – referentiellt eller icke-referentiellt? Att klassificera mindre tydliga fall av referentialitet. I: Marco Bianchi, David Håkansson, Björn Melander, Linda Pfister, Maria Westman & Carin Östman (red.): *Svenskans beskrivning* 36. Uppsala: Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. S. 321–331.
- Thyberg, Kajsa, 2020: *Det*-konstruktioner i bruk. En systemisk-funktionell analys av satser med icke-referentiellt *det* i modern svenska. (Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 18.) Göteborg: Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Tolvanen, Eveliina, 2016: ”Någon särskild ansökan behöver inte göras.” Opersonliga konstruktioner i myndighetstexter på svenska och finska i Finland och Sverige. I: *Folkmålsstudier* 54. S. 115–141.

Kolon: ett informationsstrukturerande skiljetecken

Av ALEXANDER KATOURGI

Abstract

Katourgi, Alexander, alexander.katourgi@nordlund.lu.se, Ph.D. student, Centre for Languages and Literature, Lund University: “The colon: An information-structuring punctuation mark”. *Språk och stil* NF 31:2, 2021, pp. 134–159.

One of many relatively unexplored areas within punctuation studies is the relationship between punctuation and information structure, occasionally implied in style guides. This article presents an analysis of the topic–focus structure in Swedish sentences with colons.

The study shows that the topic of the structure reliably precedes the colon, while the focus follows. Typically, one of these is a constituent of a full clause, while the other is a seemingly dislocated phrase. When the focus is dislocated, it generally serves to specify an element in the preceding clause, establishing a predicative relation to this overt or covert antecedent. When the topic is dislocated, it generally serves to characterize the subsequent clause or clause complex.

Furthermore, the colon can connect clauses, seemingly allowing the omission of the focal constituent of the first clause, or the topical constituent of the second, when these are coreferential and the omitted constituent is informationally redundant. Inversely, a phrase demarcated by the colon can generally be expanded into a clause, repeating or referencing constituents of the adjacent overt clause or—if the colon demarcates two phrases—of a copula clause. This means that the colon, as a rule, marks a linear thematic progression, obviating the need to express this progression lexically, and suggests that all colon structures are underlyingly the same, mirroring the generative analysis of dislocation as elliptical parallel coordination.

Keywords: colon, punctuation, information structure, identificational focus, extraposition, right-dislocation, afterthought, Swedish.

Interpunktionen har länge haft en något undanskymd roll inom språkvetenskapen, men intresset har sakta stigit de senaste årtiondena, sedan Nunberg gav ut sin analys *The Linguistics of Punctuation* (1990). Ännu finns dock många relativt utforskade domäner inom området, däribland informationsstrukturen. I de gängse skiljeteckensbeskrivningarna framgår informationsstrukturen tydligast hos tankstrecket, som av den svenska språkvården beskrivs som ett tecken som ger emfas åt det följande textpartiet och markerar det som oväntat (Språkrådet 2017 s. 214, Strömquist 2019 s. 62). I denna artikel vill jag i stället vända blicken mot kolon, som även det ibland tillskrivs egenskaper som för tanken till informationsstrukturen; Strömquist (2019 s. 36) anger till exem-

pel att kolon pekar framåt mot kompletterande information. Vad detta innebär rent språkligt är oklart, och ej tidigare tillfredsställande utforskat. Min studies resultat är att informationsstrukturen är alldeles grundläggande för kolons bruk i skrift. Jag menar att kolons huvudsyfte är just att strukturera information i texten, huvudsakligen genom att ange en temaproggression mellan två delmeningar, det vill säga språkhandlingskraftiga led som tillsammans utgör en komplex mening (SAG del 4 s. 832–834). Kolon anger alltså att den första delmeningen bär den komplexa meningens informationsstrukturella topik, och att den senare bär dess fokus. I och med detta möjliggörs också utelämnning av den första delmeningens fokus eller den senares topik, förutsatt att dessa led är koreferentiella och att det utelämnade ledet inte anger information som inte kan utrönas ur det kvarstående. På så sätt bidrar kolon till att effektivisera och förtäta texten.

Bakgrund

Föreliggande informationsstrukturella analys bygger vidare på en textlingvistisk pilotstudie på ett material om 400 kolonmeningar från Språkbankens korpusar, excerperade med hjälp av konkordansverktyget *Korp*. Halva materialet är hämtat från korpusen *Webbnyheter 2013*, som får representera den offentliga, vårdade svenska som kan sägas utgöra standardspråket och bland annat ligger till grund för språkvårdens rekommendationer (Svenska språknämnden 2005 s. 30). Den andra halvan är hämtad från korpusen *Familjeliv: Känsliga rummet*, som får representera ett mer spontant och informellt skriftspråk. Den senare korpusen är Språkbankens enskilt största, och jag har endast excerperat träffar från år 2017, de senaste tillgängliga. I det följande gör jag dock ingen åtskillnad mellan korpusarna, utan jag menar att de ur informationsstrukturell såväl som textlingvistisk synpunkt uppvisar ett likartat bruk.¹ Pilotstudien tyder på att kolon huvudsakligen används före appositionella, predikativa eller anförda led, samt efter talaktskommenterande eller vokativa led. Dessa typer exemplifieras av följande meningar, vilka återkommer i analysen. Stavning och interpunktion (annan än kolon) har vid behov normaliserats i exempen.

¹ De främsta textuella skillnaderna är frekvensmässiga och kan knytas till respektive korpus genre: *Webbnyheter 2013* har en högre andel kolon efter anförande fraser, och *Familjeliv: Känsliga rummet* har en högre andel kolon efter vokativfraser.

- En match återstår: finalen mot Spanien.
- Det fulaste pojknamnet är: Prussiluskan.
- Gustav Möller sade: »Endast det bästa är gott nog åt folket».
- Kort sagt: Systemet – hela skiten – är åt helvete.
- @signe: Men vi som kan stimulera och aktivera barn själva, för oss [...]

Iakttagelserna om kolons användningsområden jämförs bäst med Karhiaho (2003) som i sin textlingvistiska avhandling undersöker det tyska kolonbruket i sex delstudier. Hennes slutsatser är kortfattat att kolon i tyskan uppträder före direkt eller indirekt anföring, före ett led eller en huvudsats som vidareutvecklar ett led i föregående huvudsats, eller efter ett led som har en modal relation till följande huvudsats (s. 212–228). Normerande svenska språkhandböcker beskriver kolonet som ett skiljetecken som riktar uppmärksamhet mot det textparti som följer, och markerar att detta ska förstås som ett anført led, eller en exemplifiering, förklaring, specificering eller sammanfattning av det föregående (Språkrådet 2017 s. 209–210, Strömquist 2019 s. 36–38). Kolon används alltså när någon av dessa betydelserelationer råder mellan leden, en bild som delvis stöds av min bruksstudie, liksom av Karhiaho (2003). Alla beskrivningar kan sammanfattas som att kolon tycks ange specificerande eller avgränsande predikativa relationer, exempelvis mellan en nominalfras och dess apposition eller pseudoapposition, eller mellan ett subjekt och ett predikativ, samt förstås anföring, som kan arta sig på lite olika sätt.²

Karhiaho (2003) gör även en delstudie på informationsstrukturen kring kolon, och här tar föreliggande artikel sin utgångspunkt. Karhiaho studerar sina meningar utifrån Pragskolans komplementära begreppspår *tema*, det som diskursen eller texten handlar om, och *rema*, det som i yttrandet eller satsen utsägs om temat. Karhiaho medger att hon genom att endast betrakta tema och rema inte håller sig à jour med den informationsstrukturella forskningen, men hon väljer det traditionella perspektivet för enkelhets skull, för att inte stöta sig med det splittrade fältet och för att hon finner det traditionella funktionalistiska perspektivet adekvat för sin textlingvistiska studie (s. 150–152). I sin studie kommer hon i korthet fram till att kolon används för att organisera meningen genom att avgränsa olika teman, till exempel över- och undertema, samt markera att det råder en viss betydelserelation mellan dem. Samtidigt möjliggör det utelämnning

² Kolon kan också användas på ord- och morfemnivå, exempelvis för att avgränsa suffix (3:e, tv:n) eller tal av olika storhet (skala 1:10 000, kl. 20:00). Dessa betraktas som specialfunktioner och bortses från i det följande.

av rema, och tjänar till att framhäva något av de omgivande textpartierna – men exakt vilket och hur är oklart (s. 188, 195–196, 222).

Syftet med föreliggande studie är att bidra till en djupare förståelse för kolons relevans för informationsstruktureringen i skriftlig text. För att komplettera Karhiahos analys intar jag därför ett annat perspektiv på informationsstrukturen och utgår från begreppsparet *topik*, den redan kända information som presenteras som yttrandets utgångspunkt, och *fokus*, den nya information som mottagarens uppmärksamhet riktas mot (Erteschik-Shir 1997 s. 9–13; 2006 s. 35–36). Jag anammar samtidigt Molnárs (1998 s. 106–108) syn på dessa begrepp: de är inte komplementära, och därmed definieras ingetdera negativt,³ något som Karhiaho (2003 s. 151) beskriver som en svaghet med tema–rema för syftet att studera kolon. Med mitt angreppssätt kan jag därmed vidareutveckla Karhiahos analys, eftersom jag menar att fokus motsvarar den framhävnings anar kring kolon men inte närmare kan utreda med tema–rema–dikotomin. Begreppen *topik* och *fokus* nyanseras i analysen med vidare indelningar av kategorierna: Fokus delas in i *informationsfokus*, som presenterar nya referenter eller predikationer, och *identifikationsfokus*, som bestämmer redan givna referenter eller predikationer (É. Kiss 1998 s. 245–246). *Topik* kan delas in i *satstopik* och *diskurstopik*, som gäller på olika textuella nivåer (Molnár & Vinckel-Roisin 2019 s. 299–302). En särskild typ av *topik* är *scen-topik*, som anger den rumsliga och tidsliga kontexten för ett yttrandes innehåll (Erteschik-Shir 1997 s. 26–27; 2019 s. 223–225).

Mitt studieobjekt är således kolon som det uppträder i ett svenskt korpusmaterial. Till min hjälp använder jag dock många källor som beskriver engelska och tyska, samt några andra språk som ligger längre från svenskan. Jag menar att detta är oproblemiskt eftersom skiljeteckensbruket förmodas vara likartat i alla västerländska skriftspråk, med endast ytliga undantag (Nunberg 1990 s. 10–11, Strömquist 1992 s. 78; se även Parkes 1992, Patt 2013 s. 132).

Kolonstrukturen och kolonexpansionen

Kolonets språkliga sammanhang formaliseras ytterligare i skiljeteckensstudier på andra språk. Bredel (2008 s. 197; 2020 s. 84) kallar hela meningen med

³ *Topik* och *fokus* representerar enligt Molnárs modell två separata dikotomier i informationsstrukturen: *topik–kommentar* och *bakgrund–fokus*. Tillsammans med *tema–rema* utgör dessa informationsstrukturens tre nivåer, motsvarande Bühlers *Organonmodell* (Molnár 1998 s. 104).

kolon och de textpartier som kommer före och efter för *kolonstruktur* (*Doppel-punktstruktur*). Nunberg (1990 s. 26–27) menar att kolon lägger till ett led som utökar föregående mening. Detta led kallar han för *kolonexpansion* (*colon-expansion*), eftersom den vidareutvecklar, expanderar, ett antecedentiellt *korrelat* (*antecedent*) i meningen. Det är alltså kolonexpansionen som utgör den exemplifiering, förklaring, specificering eller sammanfattning som skrivreglerna beskriver. Korrelatet kan dock i vissa fall vara fonologiskt tomt (jfr Nunberg m.fl. 2002 s. 1744), vilket jag ska återkomma till.

När jag talar om kolonstrukturer gör jag därför två indelningar: den del av strukturen som föregår kolonet kallar jag *förled*, och detta förled innehåller ett *korrelat*. Den del som följer kolonet kallar jag sålunda för *efterled*, och det utgörs huvudsakligen av en *expansion* som härrör till korrelatet. *Förled* och *efterled* är mina egna termer och definieras alltså grafiskt, medan Nunbergs *korrelat* och *expansion* definieras syntaktiskt och semantiskt. Strukturen illustreras i figur 1 nedan.

KOLONSTRUKTUREN					
förled			:	efterled	
matris	korrelat	matris	:	expansion	matris
	<i>En match</i>	<i>återstår</i>	:	<i>finalen mot Spanien</i>	.
	<i>Det fulaste pojknamnet</i>	<i>är</i>	:	<i>Prussiluskan</i>	.
	<i>Kontenta</i>		:	<i>Kärlek är icke villkorlös</i>	.
<i>Gustav Möller sade</i>			:	<i>»Endast det bästa är gott nog åt folket»</i>	.
<i>Tillägger</i>		<i>när han ser min förvånade min</i>	:	<i>– Jag har hittat ett sätt att hantera offentliga situationer</i>	.
<i>Och så funderar jag på relevansen i</i>	<i>detta</i>		:	<i>»han tycker att eftersom jag har barn på heltid så [...]»</i>	.
	<i>Lunch</i>		:	<i>havregrynsgröt [...]</i>	.

Figur 1. Kolonstrukturers uppbyggnad, illustrerad med exempel ur materialet.

Nunberg betonar att kolonexpansionen (liksom korrelatet) kan ha olika syntaktisk form, men att den alltid är meningsfinal.⁴ I stället lyder expansionen under semantiska begränsningar: den måste vara mer specifik än korrelatet (Nunberg 1990 s. 27). Detta syns även i svenska meningar, som i exempel 1, där korrelatet *En match* har samma syftning som expansionen *finalen mot Spanien*.

- (1) En match återstår: finalen mot Spanien.

Karhiahio (2003 s. 195) och Say (1998 s. 37) menar att kolon ofta agerar presenterande och väcker en förväntan hos läsaren om vad som komma skall. Bredel (2008) förtydligar att det inte är kolonet i sig som presenterar, utan det används för att markera att det finns något i förledet som ska förstås som en presentering (s. 195–196). Därtill, menar Bredel (2020), markerar kolon att en syntaktisk position oväntat fylls; det oväntade kan exempelvis ligga i att denna position redan är fylld en gång (s. 84–85). Detta syns i (1), där expansionen kan betraktas som en dubblering, en extraponerad apposition, av subjektet (se även Nunberg 1990 s. 27). Meningen hade kunnat omformuleras med endast ett subjekt enligt (2a–b) nedan, med samma sanningsvärde om än lägre grad av informativitet. Likaså hade appositionen kunnat skjutas in och ansluta till sitt korrelat, som i (2c). Att byta plats på leden som i (2d) är dock olämpligt i de flesta kontexter, eftersom kolonexpansionen då blir mindre specifik än sitt korrelat.

- (2) a. En match återstår.
b. Finalen mot Spanien återstår.
c. En match, finalen mot Spanien, återstår.
d. *Finalen mot Spanien återstår: en match.

I SAG beskrivs extraponerering, eller *extraposition*, som »(placering som) annex eller postponerat led» (SAG del 1 s. 168). Annexen är i sin tur placerade utanför den inre satsen, i dennas för- eller efterfält, och just där menar också Bredel att kolonexpansionen hör hemma (2008 s. 199–201).⁵ Vad gäller postponering anger SAG att det särskilt utförs på så kallat tunga led, vilket inkluderar led

⁴ Sampson (1992 s. 471–473) påpekar att det är möjligt att hitta mediala kolonexpansioner, som i följande exempel: »The play cycle he had written had two wheels: anguish and insurrection, and I was the boy who did the major pedalling.» I strukturer som dessa kan materialet efter expansionen sättas in i efterledets matris (se figur 1). Konstruktionen är dock ovanlig, och jag bortser från den i det följande.

⁵ Den inre satsen består av initialfält, mittfält och slutfält, och i den utvidgade satsen omsluts

som är långa, komplexa, betonade eller rematiska (SAG del 3 s. 554, 559). Betoning och rema berör informationsstrukturen och sammanfaller ofta med fokus, så frågan om kolons roll i informationsstrukturen torde vara tätt sammanlänkad med dess eventuella koppling till extraposition. Innan vi tittar närmare på syntaxen behöver vi dock få ett bättre grepp om informationsstrukturen.

Informationsstrukturella iakttagelser

I Says (1998) studie av diskursrelationerna och informationsstrukturen kring skiljetecken menar hon att över hälften av alla kolon i hennes material betecknar att förledet introducerar efterledet. Utifrån sin slutsats att kolon bygger upp en förväntan hos läsaren föreslår hon att kolon därmed presenterar satsens informationsstrukturella fokus – åtminstone om det följande är nominalt (s. 36–37). Eftersom kolonexpansionen lär vara mer specifik än sitt korrelerat kan vi också säga att den har identifikationsfokus snarare än informationsfokus (*identificational focus*, É. Kiss 1998 s. 245), alltså ger ny information om en tidigare känd referent eller predikation snarare än att introducera en ny sådan. Detsamma kan sägas gälla för (1) ovan. Nunberg m.fl. (2002 s. 1741) uttrycker detta som att kolon kan användas vid identifierande sidoordning, men inte beskrivande dito, som i (2d).⁶

Även Moore (2016) skriver om skiljetecken i relation till informationsstruktur, och han föreslår att det rentav är skiljetecknens främsta funktion att markera informationsstruktur i skrift. Han konstaterar att informationsstrukturen i engelska är starkt knuten till prosodi, och att fokus allmänt realiserar sig i intonationskonturens prosodiskt mest prominenta led. (Samma sak kan förstås sägas om svenska och tyska.) I många språk med prosodiskt realiserat fokus kan talaren också flytta fokus i princip fritt inom informationsenheten genom att betona olika led, men denna möjlighet saknas i allt väsentligt i skriftspråket (Moore 2016 s. 16, Molnár & Vinckel-Roisin 2019 s. 304).⁷ Om talspråket rea-

dessa av förfält och efterfält. Led som kan placeras i efterfältet kan också placeras medialt i satsen som inskott (SAG del 4 s. 6, 438, 456).

⁶ Nunberg m.fl. (2002 s. 1741) illustrerar med följande meningsspar:

They went to the only man who could help them: Bill Clinton.

*They went to Bill Clinton: the only man who could help them.

⁷ Det är förvisso möjligt att återge betoning i skrift med versaler, kursiv eller fet stil med mera. Moore (2016) tillstår att det saknas forskning om hur vi läser sådana typsnittsvarianter, men konstaterar att de är relativt ovanliga i de flesta texttyper (s. 16). Detta gör dem förstås mer

liserar fokus medelst auditiv prominens torde det, enligt Moore, följa att skriftspråket realiserar fokus medelst visuell dito, och han föreslår att det främst är skiljetecknen som skapar prominens i skrift (Moore 2016 s. 16). Studier som Hill & Murray 2000 (s. 584), Rayner m.fl. 2000 (s. 1073–1075) och Pynte & Kennedy 2007 (s. 1221) tyder nämligen på att kommatecken påverkar ögats sackader vid läsning: skiljetecken är frekventa och lätta att känna igen, och eftersom vi vet att de är semantiskt fattiga vilar blicken mellan sackader inte på utan till vänster om dem. Detta, menar Moore, medför att ord och konstituenten före skiljetecken blir visuellt prominenta – vi tittar längre på dem – och deras betydelser eller referenter blir alltså mer framträdande i informationsstrukturen (2016 s. 16–17).⁸ Han konstaterar därmed att skiljetecknen inte har någon direkt relation till prosodin, utan de två är oberoende av varandra; däremot har prosodi och skiljetecken det gemensamt att båda realiserar informationsstruktur i sina respektive modaliteter (s. 19).

I praktiken innebär Moores tes att fokuserade element är satsfinala i skriftlig engelska, och att informationsstruktur då realiseras av syntax i stället för prosodi. För att fokusera element i det skrivna språket utför vi alltså syntaktiska operationer som placerar dem i satsens slut, en position vi sedan känner igen visuellt eftersom den markeras av skiljetecken. Detta går hand i hand med den typiskt meningsfinala kolonexpansionen, och i enlighet med Says tolkning skulle det innebära att allt som följer på kolon är fokuserat. Att satsens slut är den typiska, ommarkerade platsen för ny eller fokuserad information i engelska med flera språk är allmänt accepterat (Mathesius 1975 s. 156, Chafe 1987 s. 37, Fries 1992 s. 463–464, Hannay & Martínez Caro 2008 s. 33) – i svenskan tycks initialt fokus rentav undvikas (Molnár 2003 s. 240) – men tesen att fokusdomänen skulle markeras av specifikt skiljetecken är ny.⁹ Moores utläggning i ämnet lämnar dock en del att önska. Han uttrycker sig svepande om skiljetecken som sådana, utan att ange att de blickspårningsstudier han hänvisar till framför allt gäller kommatecknet. Om hans tes stämmer måste också det sista elementet i kolonstrukturens förled vara fokuserat, eftersom blicken lär vila även fram-

markerade än tonvariationer i talet, och därtill saknar de en intuitiv hierarki: är fet stil mer eller mindre betonad än kursiv eller versaler?

⁸ Moore spekulerar att detta skulle kunna sträcka sig till högfrekventa funktionsord som konjunktioner, vilka ju också kan stå mellan satser. Vi skulle alltså känna igen dem visuellt och ignorera dem till förmån för det sannolikt mer betydelsebärande led som föregår dem. Här efterlyser han dock fler studier (Moore 2016 s. 16; jfr Pynte & Kennedy 2007 s. 1226).

⁹ Patt (2013 s. 100) belyser dock att punkter kan dela upp en sats i separata informationsenheter, och språkvården tillskriver som tidigare nämnts informationsstrukturella egenskaper till tankstrecket.

för kolon. Detta syns mycket riktigt i (1) ovan; hela förledet får sägas besitta nyhetsvärde och alltså fokus. Men en kolonexpansion kan också i sällsynta fall motsvara ett obligatoriskt argument snarare än ett optionellt tillägg i satsen (Say 1998 s. 35–36, Nunberg m.fl. 2002 s. 1744), och i dessa fall är det inte ovanligt att expansionen redan står i en till synes kanonisk position. Då kan kolonet utelämnas utan att meningen blir ogrammatisk,¹⁰ eller utan att fokus flyttas:

- (3) Det fulaste pojknamnet är:
Prussiluskan.

Men om kolon i fall som (3) inte är nödvändigt, varken för syntax eller informationsstruktur, måste vi fråga oss varför det alls används. Det är svårt att hävda Moores tes här; satsens primära fokus ligger efter kolonet på det presenterade namnet *Prussiluskan*. Topiken *Det fulaste pojknamnet* har visserligen samtidigt ett sekundärt fokus i och med superlativformen, som kontrasterar den mot det aktuella samtalsämnet *fula namn* i allmänhet, men detsamma kan inte sägas om det betydelseutlösande kopulaverbet som blicken enligt Moore torde vila på, och inte heller hela förledet med nominalfras och verb kan betraktas som en informationsstrukturell enhet med eget fokus. Strukturen ger alltså som bäst ett knapphändigt stöd åt Moores tes, vilket inte är så märkligt för en kopulasats där vi väntar oss att hitta (det primära) fokuset sist. Om mediala skiljetecken som kolon inte bidrar till att fokusera närmast föregående konstituent eller informationsenhet torde Moores tes bara gälla de satsfinala tecknen, och då är det svårt att hävda att skiljetecknen – andra än möjligtvis punkt och komma – alls är en relevant faktor.

I Nunberg m.fl. 2002 presenteras dock en annan tolkning av strukturen. Författarna menar att kolon inte kan stå mellan obligatoriska konstituent, utan i denna typ av konstruktion skulle expansionen i själva verket motsvara en apposition till ett tänkt verbkomplement. I (3) skulle man alltså kunna läsa in ett *detta* före kolonet, som då också utgör korrelat till kolonexpansionen (Nunberg m.fl. 2002 s. 1744; se även Ott & de Vries 2016 s. 645). Analysen medför att meningarna *Det fulaste pojknamnet är Prussiluskan* och *Det fulaste pojknamnet är: Prussiluskan* skulle ha annorlunda syntax, trots sin ytliga likhet; (3) liksom (1) skulle ha en postponerad apposition. Det innebär visserligen

¹⁰ Jämför (1), som utan kolon tycks kräva en transitiv tolkning av det intransitiva verbet:

*En match återstår finalen mot Spanien.

att det finns ett fokuserat led framför kolonet, i enlighet med Moores tes, men ett osynligt fokus är en långt ifrån given analys – särskilt som blicken inte kan vila på det. Nunberg m.fl. förklarar inte sin tolkning, så för att avgöra dess rimlighet måste vi undersöka kolonstrukturen närmare.

Kolonexpansionens position och begränsningar

Nunberg (1990) antyder att kolonexpansionen läggs till en redan färdig mening för att utöka denna med ett led som fördjupar eller vidareutvecklar korrelatets betydelse. Tanken är rimlig ur ett mottagarperspektiv, eftersom det är i den ordningen läsaren möter leden. Men om förledet inte är en fullbordad syntaktisk mening, som i (3), faller tanken. Om kolonexpansionen skapas sist torde avsändaren också tillskriva den lägre informationsvärde än den övriga satsen. Hannay & Martínez Caro (2008 s. 37) har ett mer funktionalistiskt perspektiv och föreslår motsatt syn: när vi konstruerar satser väljer vi det fokuserade elementet först men placerar det sist. Ett generativt spår kan sägas kombinera perspektiven: efterställda led basgenereras i separata, parallella satser, vilka sedan genomgår ellips så att endast det mest informativa ledet kvarstår, varpå det ansluts till föregående sats via anaför, och alltså är samordnat (Döring 2015, Ott & de Vries 2016, Molnár & Vinckel-Roisin 2019 s. 294). En alternativ tolkning är att ledet basgenereras på kanonisk plats i satsen, och genom en rad transformationer hamnar i satsens slut.

Alla tolkningar har dock det gemensamt att kolonexpansionen hamnar utanför den overta inre satsen, och leder oss tillbaka till Bredels observation att kolonexpansionen är placerad i efterfältet, och alltså fungerar som det SAG kallar för annex, som en dubbling eller dislokation (SAG del 4 s. 438). Den utvidgade satsens efterfält förknippas i tyskan med precisering, förklaring, tillägg, exemplifiering och rättning (Molnár & Vinckel-Roisin 2019 s. 305), en uppräknings som till stora delar påminner om den svenska språkvårdens beskrivning av kolon. För våra syften kan det därför vara rimligt att jämföra kolonexpansion med högerdislokation, en konstruktion som (jänte vänsterdislokation) återkommer inom informationsstrukturell forskning. Högerdislokationen är också ett till synes postponerat led, och har som sådant ett semantiskt underspecificerat korrelat i matrissatsen (SAG del 3 s. 554, Ott & de Vries 2016 s. 642–643). Detta mönster är gemensamt för olika typer av högerdislokationer, som annars skiljer sig på det informationsstrukturella planet (Ott & de

Vries 2016 s. 642). Den typiska högerdislokationen är det som Ott & de Vries kallar för *bakgrundning* (*backgrounding*; *final dislokation* i SAG), men den skiljer sig från kolonexpansionen på några viktiga punkter: bakgrundningen anger typiskt topik, inte fokus (Vallduví 1993 s. 61, SAG del 4 s. 448, Kalbertodt m.fl. 2015 s. 2, Ott & de Vries 2016 s. 643, Molnár & Vinckel-Roisin 2019 s. 297).¹¹ Därtill är den i talspråket prosodiskt integrerad i matrissatsens intonationsfras (Kalbertodt m.fl. 2015 s. 2, Ott & de Vries 2016 s. 644, 648), medan kolonexpansionen torde uppbära en egen intonationskontur, åtminstone om förledet kan stå självständigt – här saknas emellertid utförlig forskning (jfr dock O’Connel & Kowal 1986 s. 95–97, Chafe 1988 s. 409).¹² I stället kan det vara mer givande att jämföra kolonexpansionen med en annan högerdislokation, nämligen eftertanken (*afterthought*), och här är likheterna större. Liksom kolonexpansionen beskrivs eftertanken som en fras med språkhandlingskraft (den kan till exempel innehålla satsadverbial eller diskurspartikel) och därmed fokus. Den är prosodiskt och syntaktiskt separat från matrissatsen och syftar till att förtydliga en referens i denna (Kalbertodt m.fl. 2015 s. 2–3, Ott & de Vries 2016 s. 644, 647). Men inte heller denna definition omfattar alla kolonexpansioner;¹³ jämför exemplen i (4), ur en kulturartikel om en uppsättning av *Fröken Julie*. (4a) är den ursprungliga meningen, en kolonexpansion, och (4b) och (4c) är omskrivna för att illustrera bakgrundning respektive eftertanke.

- (4) a. Det kan äga rum var som helst: på en efterfest eller framför en dator.
 b. Det kan äga rum var som helst, dramat.
 c. Det kan äga rum var som helst. Alltså dramat.

¹¹ Även detta talar emot Moores tes, eftersom det innebär att ett icke-fokuserat led placeras framför ett (avslutande) skiljetecken. Dislokationer är dock generellt ett talspråkligt fenomen (SAG del 4 s. 440), som kan tänkas lyda under andra informationsstrukturella regler. Det väcker dock frågan om hur vi läser och uppfattar dislokationer när de väl förekommer i text, och vad det innebär för Moores tes.

¹² Se även Petersson (2014 s. 57–62), som jämför kolon med det han betraktar som demonstrativt *att*, vilket i sin tur uppvisar en tydlig intonationsgräns:

Han sa att jag äter inte gröt.

Han sa: Jag äter inte gröt.

(Han sa det här: Jag äter inte gröt.)

¹³ Definitionen av eftertanken skiljer sig något mellan Kalbertodt m.fl. (2015) och Ott & de Vries (2016); de senare menar även att eftertankens korrelat liksom eftertanken själv måste besitta fokus (Ott & de Vries 2016 s. 643). Med denna definition gills inte (4c) i de flesta läsningar som exempel på eftertanke, men det gör däremot kolonexpansionen (4a). För mitt resonemang är detta därför inget problem, och jag utgår inledningsvis från definitionen i Kalbertodt m.fl. 2015.

Exemplen tyder på att kolonexpansionen ställer andra och snävare krav på strukturen än vad eftertanken och bakgrundningen gör. Nunberg ger inga klara kriterier för expansionen och korrelatet, men intuitionen säger mig att kolonexpansionen inte kan ta *Det* som korrelat, utan hellre *var som helst*.¹⁴ Observera att det inte går att skapa interpunktionellt minimala par genom att byta ut kommatecknet i (4b) eller den motsvarande punkten i (4c) mot ett kolon. Det betyder också att om vi stryker korrelatet *var som helst* blir det svårare att bilda en kolonstruktur.

- (5) a. Det kan äga rum, dramat.
- b. Det kan äga rum. Alltså dramat.
- c. *Det kan äga rum: på en efterfest eller framför en dator.
- d. *Det kan äga rum: dramat.
- e. *Det kan äga rum: alltså dramat.

Måste kolonexpansionens korrelat vara finalt placerad i förledet? Nej, Karhi-aho (2003 s. 139–140) noterar att korrelatet och expansionen kan röra sig relativt fritt i förhållande till varandra, vilket vi också redan sett i (1) ovan. Att *var som helst* är korrelat i (4a) torde alltså inte ha med dess position att göra. Samtidigt kan kolonexpansionen inte vidareutveckla *Det* i (5d–e), och detta ger oss faktiskt en vink om hur vi med hjälp av informationsstrukturen kan skärpa Nunbergs lösa definition av korrelatet. Vi noterar nämligen att *var som helst* i (4a) också utgör förledets fokus. Om fokus stryks tycks kolonexpansionen här bli omöjlig, vilket skulle betyda att kolonexpansionen tar förledets fokus som korrelat. Att korrelatet är fokuserat går förstås hand i hand med att expansionen är det, eftersom leden är delvis koreferentiella. Förhållandet illustreras tydligare i (6).

- (6) a. Den kommer att finnas i fem färger: grön, vit, blå, rosa och gul.
- b. Den kommer att finnas i fem färger vid lansering: grön, vit, blå, rosa och gul.
- c. *Den kommer att finnas i fem färger: telefonen.
- d. *Det kommer att finnas fem färger för den: telefonen.
- e. Det kommer att finnas fem färger för den: grön, vit, blå, rosa och gul.

¹⁴ Behöver vi explicitera topiken i (4a) kan vi i stället utöka med en bakgrundning i den inre satsens slut:

Det kan äga rum var som helst, dramat: på en efterfest eller framför en dator.

*Det kan äga rum var som helst: på en efterfest eller framför en dator, dramat.

Det faktum att bakgrundningen svårligen kan följa på kolonexpansionen understryker att kolonexpansionen utgör en egen informationsenhet medan bakgrundningen är avhängig den inre satsen (jfr Ott & de Vries 2016 s. 676–677).

- f. Den kommer att finnas i: grön, vit, blå, rosa och gul.
- g. *Den kommer att finnas i vid lansering: grön, vit, blå, rosa och gul.
- h. *Den kommer att finnas vid lansering: i grön, vit, blå, rosa och gul.

(6a) är ursprungsmeningen, ur en tekniknyhet om en ny telefon. Här är *Den* topik i den inre satsen, och syftar på telefonen som artikeln handlar om. Den inre satsens fokus är *fem färger*, ett fokus som identifieras i och med kolonexpansionen. I enlighet med Karhiaho behöver fokuset inte vara finalt, utan vi kan sätta in ett adverbial efter det och fortfarande ha en välformad mening, som i (6b). Vad vi däremot inte kan göra är att låta kolonexpansionen identifiera topiken, som i (6c) – inte ens om topiken är final, som i (6d). Alltså är det inte per automatik det finala ledet som kolonexpansionen härrör till, utan fokusledet som blott tenderar att vara finalt. Även när topiken är final korrelerar kolonexpansionen med den inre satsens fokus, som i (6e), och i (6f) ser vi än en gång att det fokuset kan utelämnas. Varför är detta inte möjligt i (5c)? Sannolikt har det att göra med att adverbialen *var som helst* i (4c) uttrycker något mer än vad expansionen gör: kolonexpansionen anger bara några av många möjligheter, och därför kan förledets fokus inte strykas här. Men i (6) tillför förledets fokus ingen information som inte redan finns i efterledet (grön, vit, blå, rosa och gul är alltid fem färger, men två platser är inte var som helst), varför det kan utelämnas – en utelämning som vi kan tänka oss redan skett i (3).¹⁵ Sådan utelämning blir dock omöjlig när luckan inte är final, som illustreras i (6g) och (6h), vilket tyder på att position har viss betydelse, åtminstone för bundna prepositionsfraser; som vi ska se längre fram är mediala utelämnningar möjliga i andra strukturer.

Kolonexpansionen har hittills definierats grafiskt, men syntaktiskt påminner den om högerdislokationen, särskilt eftertanken, och mycket riktigt finns exempelmeningar hos Ott & de Vries 2016 som illustrerar att eftertankar ibland kan avgränsas med kolon, vilket tyder på att kolonexpansionen skulle vara en form av eftertanke, närmare bestämt en variant av den specificerande eftertanken, som just specificerar sitt korrelat och alltså torde utgöra identifikationsfokus (Ott & de Vries 2016 s. 643, 682–686). Ott & de Vries analys

¹⁵ En annan skillnad är att det elliptiska förledet i (5) fortfarande är format som en komplett huvudsats. Förutsatt att *Det* fortfarande är topik skulle fokus här alltså ligga på verbfrasen *kan äga rum*, vilket inte korrelerar med *var som helst*. Det är ovanligt men möjligt att kolonexpandera och specificera en fokuserad verbfras (jfr Nunberg 1990 s. 29); i mitt material finns följande exempel: »På tisdagsmorgonen ringde Henrik Lindvall till agenten och lade ett bud högt nog för att göra honom nöjd: preemta som man säger i branschen.»

av den specificerande eftertanken som en underliggande parallell huvudsats passar därmed även in på kolonexpansionen.¹⁶ Kopplingen styrks av att kolonexpansion ofta agerar apposition, en konstruktion som Döring (2015 s. 125–135) i sin tur också analyserar som en underliggande huvudsats. Enligt denna analys spetsställs den fokuserade projektionen i den senare av de parallella satserna, och undgår därmed ellips. Det skulle innebära att meningarna (1), (3) och (6) är ellipser av (7–9):

- (7) En match återstår: finalen mot Spanien återstår.
- (8) Det fulaste pojknamnet är detta: Prussiluskan är ~~det fulaste pojknamnet~~.
- (9) Den kommer att finnas i fem färger: grön, vit, blå, rosa och gul ~~kommer den att finnas i~~.¹⁷

Ott & de Vries och Döring analyserar enbart högerställda led, och det är också endast sådana som språkvården tycks beskriva för kolonstrukturer. Men i mitt material förekommer även det motsatta, det vill säga att kolon står före den overta huvudsatsen (se även Karhiahö 2003 s. 75, 220, Bredel 2020 s. 86). Ur ett traditionellt eller funktionalistiskt perspektiv kan kolon alltså sägas markera gränsen mellan annex och inre sats, och annexet kan lika gärna stå till vänster om kolonet som till höger; det avgränsar alltså förfält eller efterfält (Bredel 2008 s. 198–201).¹⁸

- (10) Kontenta: Kärlek är icke villkorslös.
- (11) Kort sagt: Systemet – hela skiten – är åt helvete.

Exempel (10) ovan uttrycker en predikativ relation mellan förled och det satsformade efterledet (det vill säga att kontentan identifieras vara yttrandet »Kärlek är icke villkorslös») och i (11) utgörs förledet av ett adverbial som kom-

¹⁶ de Vries (2009) föreslår, utifrån Koster (2000), att extraponerade led ska betraktas som samordnade snarare än adjungerade, och därtill att de anger semantisk specificering snarare än någon av de relationer som traditionellt betraktas som samordnande (additiv, explanativ osv.). Denna specificerande samordnade projektion kallas *kolonfras*, betecknad :P, därför att den antas ha ett synligt eller osynligt kolon i det funktionella huvudet, vilket anger specifikationen (de Vries 2009 s. 57–61).

¹⁷ Heringa (2011) analyserar appositionella led som underliggande kopulasatser:

En match återstår: matchen är finalen mot Spanien.

Den kommer att finnas i fem färger: de fem färgerna är grön, vit, blå, rosa och gul.

Döring (2015 s. 126) invänder mot denna analys eftersom den inte omfattar icke-nominativa led eller så kallade flerargumentsappositioner.

¹⁸ Strandberg (2019 s. 64, 73) föreslår utifrån sin studie av förfältsannex att inte heller dessa genereras i den inre satsen, men undersöker inte frågan närmare.

menterar själva talakten i den inre satsen. I båda exemplen kan förledet sägas etikettera efterledet, och utgöra vad Dahl (2015 s. 169) kallar för rubricerande annex. Givet att kolonstrukturens fokus följer på kolonet borde de satsformade efterleden i (10) och (11) i sin helhet ha fokus, vilket också tycks vara en rimlig tolkning i kontexten. Erteschik-Shir (1997, 2019) menar att helt fokuserade satser hämtar sin topik ur den överordnade kontexten. Detta kallar hon scen-topik (*stage topic*), och eftersom scentopiken inte kan ingå i den fokuserade satsen menar hon att den exempelvis kan infereras ur en fråga som fokussatsen besvarar (Erteschik-Shir 1997 s. 26–27; 2019 s. 223–225). I (10)–(11) kan scen-topiken i stället infereras ur strukturernas förled.¹⁹ Det skulle innebära att de overta förleden inte i sig själva utgör topiker, en analys som kan vara aktuell för (11) där det är svårare att beskriva förledet som ett korrelat som preciseras i efterledet. Detta belyser också att det finns olika topiker, liksom det finns olika fokus. Molnár & Vinckel-Roisin (2019 s. 299–302) skiljer mellan satstopik och diskurstopik (*sentence topic* och *discourse topic*), vilka sträcker sig över olika textnivåer. Detta syns även i (10)–(11); i det fokuserade efterledet i (10) torde ju *Kärlek* vara topik på satsnivå. Samtidigt är förledet *Kontenta* uppenbarligen topik för kolonstrukturen, och tycks alltså befinna sig någonstans mellan den lokala satstopiken (*kärlek*) och den globala diskurstopiken (problematiska kärleksrelationer) som omfattar denna och föregående meningar. Om vi föreställer oss en glidande skala däremellan torde kolonstrukturens topik kunna variera beroende på hur omfattande strukturen faktiskt är.

För det är ju oproblematiskt att tillskriva fokus till dessa relativt korta efterled, men det går också att hitta efterled som är längre än en sats, ibland längre än ett helt stycke, och det är svårt att hävda att även de bara utgör en enda informationsenhet med ett enda fokus. Ett sådant exempel är (12), där förledet, en vokativfras, också kan betraktas som ett rubricerande annex, men efterledet omfattar ett längre textparti som ska förstås som riktat till den tilltalade.

- (12) @signe: Men vi som kan stimulera och aktivera barn själva, för oss var förskolan förvaring. Visserligen en trevlig förvaring med goa fröknar och mysiga och roliga rutiner och lekkamrater men orsaken att vi hade barnen där var inte pedagogiken utan en trevlig stabil barnpassning. [...]

¹⁹ Erteschik-Shir (2019 s. 224) exemplifierar scentopik med följande utbyte:

A: What happened?

B: John broke the vase.

I detta fall är scentopiken talsituationens här-och-nu, vilken endast antyds i frågan. Med kolon kan det hela omformuleras som *What happened: John broke the vase*.

Även här kan förledet med lite god vilja sägas vara scentopik, på så sätt att det antyder den kontext i vilken efterledet gäller. I sin analys av initiala annex talar Strandberg (2019 s. 58, 93) i stället om *vokativtopik* som en egen kategori, eftersom den på flera sätt skiljer sig från scentopiken. I vilketdera fallet föregås kolonet av en topik som gäller på en högre textnivå än topikens i den följande satsen, och kan omfatta en hel huvudsats, flera delmeningar och rentav stycken. Sådana tunga efterled beaktas i det följande.

Långa och komplexa efterled

SAG anger att »tunga led» ofta postponeras: utöver led som uppvisar typiska fokusdrag (betoning och rema) innefattar detta led som är särskilt långa eller komplexa (SAG del 3 s. 554, 559). Kognitivt beror sådan postponering på att satsen blir lättare att tolka ju tidigare man får grepp om deras struktur (Wasow 1997 s. 347, 354, Patt 2013 s. 41). Läsbarheten kräver helt enkelt att långa och komplexa led ställs utanför matrissatsen.²⁰ SAG har många exempel på postponerade tunga led, men dessa exempel saknar kolon, vilket innebär att det även här finns ytterligare begränsningar på tecknets bruk.

Dahl (2015 s. 120) menar att ett av kolonets »prototypiska användningsområden» är att föregå anföringar, och i Karhiahos material används cirka 1 300 av 3 000 kolon sålunda (2003 s. 38), liksom 122 av 400 i mitt eget material. Anförda led kan ha olika form, från ett ord till flera huvudsatser, men trots det fungerar de i allmänhet nominalt, och kan utgöra subjekt, objekt, predikativ eller rektion i en överordnad, anförande sats (SAG del 4 s. 845, 853). Därmed är de alltså satsled, ofta tunga sådana. Det går i linje med Bredels beskrivning att kolonexpansionen fyller oväntade syntaktiska positioner: det är oväntat att en huvudsats fyller en nominal position, och detta markeras av kolon (Bredel 2020 s. 85).²¹ Det anförda leDET i en kolonstruktur kan vara objekt och till

²⁰ SAG (del 3 s. 559) anger dock att »[h]ur många av dessa egenskaper [längd, komplexitet, betoning och rema] som krävs för att talaren ska uppleva leDET som tungt är ofullständigt utrett».

²¹ Även citattecknen får tänkas ha en viktig roll här, inte minst för att de markerar konstituentens slut, vilket blir särskilt värdefullt i citat som sträcker sig över flera meningar. Det är tänkbart att citattecken närmast fungerar som nomenbetecknande skiljetecken, snarare än faktiska citatmarkörer. Liknande tankar framförs av Say (1998 s. 39) och Bredel (2008 s. 134), som menar att citattecknets främsta funktion är att markera att texten byter origo, och Doran (1998 s. 73–76), som menar att anföringsverb och kolon i högre utsträckning signalerar citat än vad citattecken gör.

synes stå på sin ordinarie plats som i (13) eller vara postponerat som i (14). Det anförda kan också dubblera en konstituent i förledet, som rektionen i (15), eller stå helt utanför, utan synbar syntaktisk relation till förledet, som i (16).

- (13) Gustav Möller sade: »Endast det bästa är gott nog åt folket».
- (14) Tillägger när han ser min förvånade min:
– Jag har hittat ett sätt att hantera offentliga situationer.
- (15) Och så funderar jag på relevansen i detta: »han tycker att eftersom jag har barn på heltid så har han rätt att behålla sitt hus».
- (16) Mycket slösades bort, stals eller försvann: »Det var ett land av fifflare och lobbyister.»

Exempel (13) ser ut som en enkel SVO-sats med kolon före objektet, men i (14) är objektets ordinarie position mellan *Tillägger* och *när*, en plats som lämnats tom. SAG poängterar att den plats som lämnas tom vid postponering kan fyllas med ett expletivt *det* när det postponerade ledet är integrerat i den inre satsen (SAG del 3 s. 554–555), men kolonexpansioner är som bekant inte integrerade, och expletivt *det* är olämpligt här. Därmed finns det återigen till synes inget korrelat i (13)–(14). I (15) innehåller den fokuserade positionen dock av ett kataforiskt *detta*, och i enlighet med Nunberg m.fl. (2002) kan vi göra samma tilllägg till (13)–(14), vilket ger (17)–(18):

- (17) Gustav Möller sade detta: »Endast det bästa är gott nog åt folket».
- (18) Tillägger detta när han ser min förvånade min:
– Jag har hittat ett sätt att hantera offentliga situationer.

Att (13) skulle ha mer gemensamt med (17) än med en enkel SVO-sats är inte självklart, men i (14) är det uppenbart att det finns en tom plats efter verbet och att denna kan motsvaras av kolonexpansionen. Om en kolonexpansion saknar korrelat kan ett sådant alltså läggas till i form av ett kataforiskt pronomen, eller tvärtom: om kolonexpansionens korrelat är ett kataforiskt pronomen så kan det utelämnas, kanske för att det inte tillför någon ny information, vilket också tyder på att det framåtpekande kolonet självt fungerar kataforiskt (Halliday 1985 s. 33, Bredel 2008 s. 196, Dahl 2015 s. 182). Detta är som vi sett möjligt även i en kopulastruktur som (3) (*Det fulaste pojknamnet är detta: Prussiluskan*), liksom med icke-pronominella led som i (6) – men här är satsmedial utelämnning möjlig. Slutsatsen är att kolonexpansionen alltid identifierar en fokuserad konstituent, men om denna inte anger annan information än expansionen själv så behöver den inte realiseras språkligt i förledet; den ges ju redan

mer utförligt i efterledet, där den står eftersom det är tung, om inte i längd så i information. Att fokuserade led över huvud taget kan strykas har att göra med att de två leden slås ihop till en mening, vilken som sådan inte behöver ha mer än ett fokus. I strukturer som (13) skulle alltså det förment kanoniska objektet ha placerats i efterfältet som expansion, men eftersom det till skillnad från i (14) saknas andra konstituenten däremellan är kolon det enda i skriften som skvallrar om detta. SAG uppger också att det kan vara svårt eller omöjligt att avgöra om ett finalt objekt eller predikativ är postponerat eller inte, alltså står i efterfältet eller den inre satsens slutfält (SAG del 3 s. 557, 559). Det kan jämföras med Vallduví (1993) som (för romanska språk) noterar svårigheten att skilja högerdislokationer från vanliga postverbala argument (s. 101–102). Om det stämmer att kolon alltid står i den inre satsens utkant innebär det alltså att en struktur som *Han sa: »Det är gott nog»* är likvärdig med *Han sa så här: »Det är gott nog»* men inte nödvändigtvis med *Han sa »det är gott nog»*.

Men det är naturligtvis inte självklart att anföringar ska analyseras på samma sätt som andra kolonstrukturer. En annan möjlighet är att expansionen, alltså det huvudsatsformade citatet, utgör den inre satsen, och att förledet är annex, så kolonet här avgränsar förfältet snarare än efterfältet (eller slutfältet). SAG föreslår i en anmärkning att detta kan vara den bättre analysen när det anförande är semantiskt lättviktigt (till exempel *Hon sa*), men Doran (1998) går steget längre och menar att det anförande alltid ska ses som annex till det direkt anförda, kompletta yttrandet (SAG del 4 s. 857–860, Doran 1998 s. 85).²² Rimligen kan denna analys sträcka sig till att gälla även anförande strukturer utan kolon; det anförande är satsperifert oavsett grafisk avgränsning. Dahl (2015 s. 182) kallar både kolon och (de grafiska markeringarna av) rubriker för framåtpåkande, och likheterna blir särskilt tydliga när man betänker att rubriker, särskilt radrubriker, ibland följs av just kolon (jfr Språkrådet 2017 s. 21). Diskursmässigt bör all text som följer på rubriken, fram till nästa rubrik av samma eller högre grad, också vara underordnad denna, motsvarande en extremt lång kolonexpansion. En typisk rubrik anger frågan under diskussion, eller ämnet, för den brödtext som följer, det vill säga textens diskurstopik. Samma sak torde kunna sägas om många kolonstrukturer, som (10)–(11) ovan. Givet att fokus inte behöver omfatta hela efterledet verkar det alltså mer rättvisande att vända på Says (1998) iakttagelse att kolon följs av fokus till att det

²² Dorans analys inkluderar dock inga exempel på semantiskt tyngre anförande led, vilket förtar något av slutsatsen.

föregås av topik, en topik som i enlighet med Doran (1998) står utanför den inre satsen – eller hela brödtexten.

Detta blir dock svårare att acceptera när både för- och efterled är kompletta satser, med separata topiker och fokus utan någon gemensam referens (SAG del 4 s. 869). Inte minst är det i dessa fall, liksom i andra anföringssatser, svårt att argumentera för en parallellstruktur i enlighet med Döring (2015) och Ott & de Vries (2016). En tredje tolkning är därför att leden ska ses som just separata; kolonet är därmed meningsfinalt, som en variant på punkt (SAG del 4 s. 845, 854, Nunberg m.fl. 2002 s. 1736; jfr Nunberg 1990 s. 31). I (16) är detta föga kontroversiellt, eftersom det inte tycks finnas någon syntaktisk relation mellan för- och efterledet; SAG (del 4 s. 864) menar att citat ibland bara föregås av en beskrivning av talsituationen utan annan anföringsmarkör än just kolon, i vilket fall citatet ska förstås som sidoordnat snarare än underordnat. Informationsstrukturellt menar jag dock att även (16) kan analyseras som övriga kolonstrukturer, så låt oss titta närmare på exemplet, nedan upprepat som (19).

- (19) Mycket slösades bort, stals eller försvann: »Det var ett land av fifflare och lobbyister.»

Båda leden i (19) är fullständiga satser och kan därmed stå separat, åtskilda av punkt. Kontexten gör också klart att båda leden har fokus, och i enlighet med SAG måste förledet sägas utgöra kontexten för efterledet, alltså scentopik. Detta är förvisso inte märkligare än att två angränsande meningar vilka som helst i en text är sinsemellan koherenta; det är ju helt normalt att en meningsfokus blir topik i nästa mening, så kallad linjär temaprogession (Daneš 1974 s. 114–118, Nyström 2001 s. 89). Detta kan på goda grunder sägas gälla även i (19), men det anmärkningsvärda ligger i att denna topik inte expliciteras i efterledet. Där menar jag att vi också har kolons stora informationsstrukturella, och kanske allmänna, förtjänst: det skapar en temaprogession som inte behöver uttryckas verbalspråkligt.²³ I en kolonstruktur behöver topiken alltså inte nämnas i efterledet, utan kolonet markerar att denna ska hämtas från förledet – oavsett om leden utgör egna satser eller inte. Om kolonet i (19) hade ersatts av punkt så skulle koherensen mellan för- och efterled försvagas. Och eftersom förledets fokus – korrelatet till kolonexpansionen – omfattar hela huvudsatsen blir det knöligt att upprepa det i efterledet, särskilt som kolonexpansionen också omfattar en huvudsats. Detta tyder också på att kolonet

²³ Jämför Karhiahio (2003 s. 195–196), som menar att kolon organiserar teman och möjliggör utelämnning av rema.

i (19) precis som i andra kolonstrukturer förbinder två led till en struktur. Här är de två leden icke-elliptiska huvudsatser, och om Dörings (2015) och Ott & de Vries (2016) analyser av högerdislokationer kan överföras på kolonstrukturer kan dessa i allmänhet sägas bildas av två huvudsatser. En djupare syntaktisk analys lämnar jag åt framtida studier, men tanken stärks av iakttagelsen att kolonexpansionen liksom dess korrelat alltid är fokuserad. Utan ett fokuserat element kan linjär temaprogession ju inte uppstå, eftersom det som är fokus i förledet är topik i efterledet. Det kolon gör är alltså att förta det pragmatiska behovet av den upprepning som detta innebär: det förenar två delmeningar i en komplex mening och tillåter utelämnning av den första delmeningens fokus eller den andras topik, förutsatt att dessa är koreferentiella (alltså att det råder linjär temaprogession mellan delmeningarna) och att det utelämnade ledet inte anger information som inte kan återhämtas från strukturens övriga led (jfr Döring 2015 s. 116). Men det förblir oklart hur anförande strukturer ska analyseras, och det finns all anledning att fördjupa analysen av dessa i framtiden, ur såväl syntaktiskt som informationsstrukturellt perspektiv. Vi kan i stället beakta kolonstrukturer med tunga icke-anförda efterled: i (20) en uppräknings av nominalfraser, och i (21) av ytterligare huvudsatser.

- (20) Det sägs finnas fem sätt att bekräfta sin kärlek på:
Fysisk uppmärksamhet
(allt från en snabb smekning på handen i förbigående till sex)
Gåvor
(små som stora presenter, dyra som gratisgåvor – shopping, choklad, en påse favoritgodis, köpa den där handväskan du vill ha, eller spontant köpa favoritparfymen i taxifreen när han är ute och reser utan dig osv.) [...]
- (21) Med kombo tabletter/alkohol så kommer du troligtvis få två effekter:
• Sjukvården kommer ta hand om det mest akuta men sen blir du hemskickad för att de inte har »tid» med alkoholrelaterade fall. Du kommer känna dig ännu mer utanför och ensam med ditt mående. [...]

Även i (20) försvagas koherensen mellan leden om kolon ersätts av punkt, och eftersom efterledet utgörs av en lista nominalfraser står det ogärna i en egen grafisk mening. Det vore dock lätt att i så fall upprepa topiken i efterledet; den andra raden kan utökas till exempelvis *Det första sättet är fysisk uppmärksamhet*. Detta skulle dock kräva att alla därpå följande listpunkter också utökades till satser, så kolonstrukturen sparar in väldigt mycket utrymme, inte bara i direkt anslutning till kolonet. I (21) är efterledet satsformat, men saknar alltså något verbalspråkligt uttryckt koppling till korrelatet *två effekter*. Om

kolonet byts ut mot punkt krävs därför en relativt komplex omorganisering för att infoga topiken initialt, framför allt att den huvudsatsformade expansionen måste göras om till en bisats. Även bortsett från de informationsstrukturella implikationerna får detta någon av två oönskade följder, vilka illustreras i (22)–(23).

- (22) Med kombo tabletter/alkohol så kommer du troligtvis få två effekter. Den första är att sjukvården kommer ta hand om det mest akuta men att du sen blir hemskickad för att de inte har »tid» med alkoholrelaterade fall så du kommer känna dig ännu mer utanför och ensam med ditt mående. [...]
- (23) Med kombo tabletter/alkohol så kommer du troligtvis få två effekter. Den första är att sjukvården kommer ta hand om det mest akuta men att du sen blir hemskickad för att de inte har »tid» med alkoholrelaterade fall. Du kommer känna dig ännu mer utanför och ensam med ditt mående. [...]

I (22) är meningarna väldigt långa, eftersom det som var flera huvudsatser och grafiska meningar i (21) har slagits samman i en lång bisats. I (23) rubbas i stället den språkliga hierarkin, i och med att den tredje grafiska meningen (*Du kommer känna dig ...*) lämnats orörd och alltså befinner sig på en högre syntaktisk nivå än den bisats som den semantiskt är en följd av (*att sjukvården kommer ...*). Med kolon undviker man båda problemen.

Kolon: ett temabindande tecken

Says (1998 s. 36) iakttagelse att kolon skulle föregå fokus bygger på att tecknet riktar uppmärksamheten framåt och är frekvent framför nominalfraser. Detta illustreras lätt i enklare strukturer där för- och efterled inte är syntaktiskt självständiga: förledet motsvarar topik och efterledet fokus. Strukturen illustreras i (24).

- (24) Lunch: havregrynsgröt [...].

Förledet *Lunch* är topik, och fokus är att lunchen identifieras som *havregrynsgröt*. Att strukturen har topik och fokus och att det råder ett predikativt förhållande mellan dessa tyder för övrigt på att vi även här har att göra med en sats. Kolon tillåter därmed utelämnning av kopulaverb mellan topik och fokus, ett förhållande som också kan anas i (10) ovan (se även Karhiahho 2003 s. 187–

188).²⁴ Hypotesen att kolon helt enkelt markerar en struktur *topik: fokus* kan sägas stämma i fall som dessa, men vi ser att det är mer komplicerat än så när leden blir längre än varsin nominalfras.

Jag menar i stället att kolon används för att avgränsa ett led som står utanför den inre satsen, och att kolon ibland är det enda som anger just detta.²⁵ Tecknet kan verka på både sats- och textnivå, alltså antingen mellan annex och inre sats eller mellan rubrik och brödtext. Gemensamt är det informationsstrukturella: kolon står mellan topikled och fokusled, i den ordningen. Närmare bestämt anger kolon att efterledet innehåller identifikationsfokus till en topik som motsvarar förledets fokus, vilket i sin tur kan utelämnas om det inte anger någon annan information än den som identifikationsfokuset anger.²⁶ Kolon markerar alltså en linjär temaprogession, som inte på annat vis behöver realiseras språkligt, och förenar samtidigt de två leden i ett större yttrande eller textparti. Av den anledningen är det tänkbart att också en struktur som (24) genomgått ellips av mer än bara verbet, och basgenereras som den redundanta komplexa meningen (25a) och reduceras sedan i olika hög grad som (25b–d) (jfr Döring 2015 s. 126–131).

- (25) a. Lunch är följande: lunch är havregrynsgröt.
- b. Lunch är följande: havregrynsgröt.
- c. Lunch är: havregrynsgröt.
- d. Lunch: havregrynsgröt.

Eftersom kolon tycks kunna ersätta anafor och upprepning som strategi att realisera temaprogession, och eftersom betydelsefattiga korrelerat inte alltid är obligatoriska, kan tecknet också betraktas som ett utelämningsstecken: det markerar (eller möjliggör) utelämnning av topiken ur efterledet eller fokuset ur förledet, ibland även verb, när dessa är informationsmässigt redundanta. Det är fullt möjligt för kolonstruktursens för- och efterled att utgöra egna informationsenheter, delmeningar med topik och fokus, men dessa är i så fall underordnade den informationsenhet som omfattar kolonstruktursen, den komplexa meningen, som helhet. Kolonstruktursens topik kan alltså ha olika omfång,

²⁴ Kolon kan dock inte sägas ersätta kopulaverbet, som Karhiahö (2003 s. 226) föreslår; jämför exempel (3) som har både kopula och kolon.

²⁵ På samma sätt som led inskjutna på sin förväntade position fortfarande uppfattas som just inskott på grund av interpunktion eller intonation. SAG (del 4 s. 457) använder detta exempel: »Stina har, uppriktigt sagt, inte skött den här saken helt korrekt.»

²⁶ Samt lyder vissa syntaktiska begränsningar som inte har utforskats i denna studie; exempelvis tycks rektioner i bundna adverbial inte kunna utelämnas i annat än final position, se (6).

och tänkas vara allt från satstopik och alltså bara gälla kolonstrukturen, till diskurstopik och omfatta hela diskursen som följer. Bilden av kolonstrukturen som *topik: fokus* stämmer därmed på diskursnivå, om än inte på satsnivå. Eftersom kolonstrukturens efterled utgör fokus har det också alltid egen språk-handlingskraft och kan betraktas som självständigt, men liksom för eftertan-ken krävs den tematiska relationen till förledet för att efterledet ska bli begrip-ligt i kontexten. Denna relation anges av kolon.

Avslutande kommentar

I min studie har jag valt att angripa informationsstrukturen kring kolon ur en annan vinkel än Karhiho (2003), och menar alltså att kolon alltid står mellan satstopik och fokus i den komplexa mening som kolonstrukturen utgör. Med stöd i litteraturen har jag också anammat en annan syn på syntaxen, och menar att kolon allmänt står i den inre satsens utkant, kanske rentav mellan två satser, även om det ibland kan verka satsmedialt. Detta uppdragar allmänna mönster i strukturen, och förklarar själva bruket av kolon i fall där det till synes varit syntaktiskt möjligt med punkt eller inget skiljetecken alls. Som Bredel (2020 s. 84–85) säger så markerar kolon en avvikande syntax, och ibland är tecknet också det enda som tyder på att en sådan föreligger. Syftet med att kasta om eller stryka konstituenten och markera den resulterande strukturen med kolon är att realisera och förmedla en viss informationsstruktur och linjär tema- progression, vilket jag visat i denna artikel. Det syntaktiska bidraget är dock ännu till stora delar teoretiskt, och det kan vara värdefullt att i framtiden ur ett generativt perspektiv närmare undersöka kolonstrukturer, tillika ellipser och satsperifera led som annex, och samspelet dem emellan. Uppstår de avgrän- sade leden i egna satser, eller i den inre sats de tycks ansluta till? Vilka är de syntaktiska begränsningarna på kolonexpansioner, och på utelämnning av led? Hur förhåller sig anförande strukturer till detta? Även andra skiljetecken kan studeras ur dessa perspektiv, och ur många andra. Interpunktionen är ännu ett fält med många vita fläckar.

Litteratur

- Bredel, Ursula, 2008: Die Interpunktion des Deutschen: Ein kompositionelles System zur Online-Steuerung des Lesens. (Linguistische Arbeiten 522.) Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Bredel, Ursula, 2020: Interpunktion. 2 uppl. (Kurze Einführungen in die Germanistische Linguistik 11.) Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
- Chafe, Wallace, 1987: Cognitive constraints on information flow. I: Russel Tomlin (red.): Coherence and grounding in discourse: Outcome of a symposium. (Typological Studies in Language 11.) Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. S. 21–51.
- Chafe, Wallace, 1988: Punctuation and the prosody of written language. I: Written Communication 5(4). S. 395–426.
- Dahl, Alva, 2015: I skriftens gränstrakter: Interpunktionens funktioner i tre samtida svenska romaner. (Skrifter utgivna vid Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 91.) Uppsala: Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Daneš, František, 1974: Functional sentence perspective and the organization of the text. I: František Daneš (red.): Papers on functional sentence perspective. (Janua Linguarum, Series Minor 147.) Paris: Mouton De Gruyter. S. 106–128.
- Doran, Christine, 1998: Incorporating punctuation into the sentence grammar: A lexicalized tree adjoining grammar perspective. (IRCS Technical Reports Series 68.) Pennsylvania: Institute for Research in Cognitive Science, University of Pennsylvania.
- Döring, Sandra, 2015: Parentheticals are – presumably – CPs. I: Marlies Kluck m.fl. (red.): Parenthesis and ellipsis: Cross-linguistic and theoretical perspectives. (Studies in Generative Grammar 121.) Berlin: Mouton De Gruyter. S. 109–146.
- É. Kiss, Katalin, 1998: Identificational focus versus information focus. I: Language 74(2). S. 245–273.
- Erteschik-Shir, Nomi, 1997: The dynamics of focus structure. (Cambridge Studies in Linguistics 84.) Cambridge: Cambridge University Press.
- Erteschik-Shir, Nomi, 2006: On the architecture of topic and focus. I: Valéria Molnár & Susanne Winkler (red.): Architecture of focus. (Studies in Generative Grammar 82.) Boston: Mouton De Gruyter. S. 33–57.
- Erteschik-Shir, Nomi, 2019: Stage topics and their architecture. I: Valéria Molnár m.fl. (red.): Architecture of topic. (Studies in Generative Grammar 136.) Boston: Mouton De Gruyter. S. 223–247.
- Fries, Peter, 1992: The structuring of information in written English text. I: Language Sciences 14(4). S. 461–488.
- Halliday, M. A. K., 1985: Spoken and written language. Victoria: Deakin University Press.
- Hannay, Mike & Martínez Caro, Elena, 2008: Last things first: A FDG approach to clause-final focus constituents in Spanish and English. I: María de los Ángeles Gómez González m.fl. (red.): Languages and cultures in contrast and comparison. (Pragmatics & Beyond, New Series 175.) Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. S. 33–68.
- Heringa, Hermanus, 2011: Appositional constructions. Rijksuniversitet Groningen.

- Hill, Robin & Murray, Wayne, 2000: Commas and spaces: Effects of punctuation on eye movements and sentence parsing. I: Alan Kennedy m.fl. (red.): *Reading as a perceptual process*. Oxford: Elsevier. S. 565–589.
- Kalbertodt, Janina, Primus, Beatrice & Schumacher, Petra, 2015: Punctuation, prosody, and discourse: Afterthought vs. right dislocation. I: *Frontiers in Psychology* 6:1803. S. 1–12.
- Karhiahö, Izabela, 2003: *Der Doppelpunkt im Deutschen: Kontextbedingungen und Funktionen*. (Göteborgs Germanistiska Forskningen 42.) Göteborg: Tyska institutionen, Göteborgs universitet.
- Koster, Jan, 2000: *Extraposition as parallel construal*. Opublicerat manuskript. University of Groningen.
- Mathesius, Vilém, 1975: *A functional analysis of present day English on a general linguistic basis*. Paris: Mouton De Gruyter.
- Molnár, Valéria, 1998: Topic in focus: On the syntax, phonology, semantics and pragmatics of the so-called “contrastive topic” in Hungarian and German. I: *Acta Linguistica Hungarica* 45. S. 89–166.
- Molnár, Valéria, 2003: “C”. I: Lars-Olof Delsing m.fl. (red.): *Grammar in focus: Festschrift for Christer Platzack*, 18 November 2003, vol. 2. Lund: Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet. S. 235–248.
- Molnár, Valéria & Vinckel-Roisin, Hélène, 2019: Discourse topic vs. sentence topic: Exploiting the right periphery of German verb-second sentences. I: Valéria Molnár m.fl. (red.): *Architecture of topic*. (Studies in Generative Grammar 136.) Boston: Mouton De Gruyter. S. 293–333.
- Moore, Nick, 2016: What’s the point? The role of punctuation in realising information structure in written English. I: *Functional Linguistics* 3(6). S. 1–23.
- Nunberg, Geoffrey, 1990: *The linguistics of punctuation*. (CSLI Lecture Notes 18.) Stanford: Center for the Study of Language and Information, Leland Stanford Junior University.
- Nunberg, Geoffrey, Briscoe, Ted & Huddleston, Rodney, 2002: Punctuation. I: Rodney Huddleston & Geoffrey Pullum (red.): *The Cambridge grammar of the English language*. Cambridge: Cambridge University Press. S. 1723–1764.
- Nyström, Catharina, 2001: *Hur hänger det ihop? En bok om textbindning*. (Ord och stil: Språkvårdssamfundets skrifter 32.) Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- O’Connell, Daniel & Kowal, Sabine, 1986: Use of punctuation for pausing: Oral readings by German radio homilists. I: *Psychological Research* 48. S. 93–98.
- Ott, Dennis & de Vries, Mark, 2016: Right-dislocation as deletion. I: *Natural Language & Linguistic Theory* 34(2). S. 641–690.
- Parkes, M.B., 1992: *Pause and effect: An introduction to the history of punctuation in the West*. Aldershot: Ashgate.
- Patt, Sebastian, 2013: *Punctuation as a means of medium-dependent presentation structure in English: Exploring the guide functions of punctuation*. (Language in Performance 47.) Tübingen: Narr.

- Petersson, David, 2014: The highest force hypothesis: Subordination in Swedish. (Lundastudier i svensk språkvetenskap, serie A 72.) Lund: Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet.
- Pynte, Joël & Kennedy, Alan, 2007: The influence of punctuation and word class on distributed processing in normal reading. I: *Vision Research* 47(9). S. 1215–1227.
- Rayner, Keith, Kambe, Gretchen & Duffy, Susan, 2000: The effect of clause wrap-up on eye movement during reading. I: *Quarterly Journal of Experimental Psychology* 53A(4). S. 1061–1080.
- SAG = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik, 1999: Svenska Akademiens grammatik. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Sampson, Geoffrey, 1992: Review of *The linguistics of punctuation* by Geoffrey Nunberg. I: *Linguistics* 30(2). S. 467–475.
- Say, Bilge, 1998: An information-based approach to punctuation. Ankara: Department of Computer Engineering and Information Science, Bilkent University.
- Språkrådet, 2017: Svenska skrivregler. 4 uppl., red. av Ola Karlsson. (Språkrådets skrifter 22.) Stockholm: Liber.
- Strandberg, Viktoria, 2019: Initiala annex i en teckenbaserad konstruktionsgrammatik. (Forskningsrapporter från Institutionen för svenska språket GU-ISS-2019-02.) Göteborg: Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Strömquist, Siv, 1992: Våra skiljetecken i ett historiskt perspektiv. I: *Språk och stil* NF 2. S. 77–112.
- Strömquist, Siv, 2019: Skiljeteckensboken: Skiljetecken, skrivtecken och typografiska grepp. 2 uppl. Stockholm: Morfem.
- Svenska språknämnden, 2005: Språkriktighetsboken. 2 uppl. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 93.) Stockholm: NE Nationalencyklopedin AB.
- Vallduví, Enric, 1993: The informational component. (IRCS Report 93-38.) Philadelphia: Institute for Research in Cognitive Science, University of Pennsylvania.
- de Vries, Mark, 2009: Specifying coordination: An investigation into the syntax of dislocation, extraposition and parenthesis. I: Cynthia R. Dreyer (red.): *Language and linguistics: Emerging trends*. New York: Nova Science Publishers. S. 37–98.
- Wasow, Thomas, 1997: End-weight from the speaker's perspective. I: *Journal of Psycholinguistic Research* 26(3). S. 347–361.

Att söka vård med text

Egenremissen som genre

Av IDA MELANDER

Abstract

Melander, Ida, ida.melander@oru.se, Ph.D. student, School of Humanities, Education and Social Sciences, Örebro University: "Seeking care through text. The self-referral as genre". *Språk och stil* NF 31, 2021, pp. 160–191.

This article explores an emerging genre in Sweden: *self-referral letters*. Although written by the patients themselves, self-referrals have the same objective as a doctor's referral: to refer someone to specialist care. In relation to previous research, these texts shed light on a new type of writing that some patients engage in, but that requires literacy and rhetorical skills that are presumably not available to everyone. The data consist of self-referrals written by women seeking care for endometriosis, and interviews with some of these women. Using *genre* as a guiding concept, the analysis explores both the linguistic and semiotic resources that are drawn on in the texts, and the textual potentials and limitations that patients identify when writing. Results show that the self-referrals attend to expectations about medical expertise. For instance, writers use formal and familiar voices to legitimize the need for care, and incorporate elements of medical discourse when presenting symptoms. Parallels can also be drawn between the doctor-patient relationship represented in the texts and a traditional doctor's visit: doctors are often positioned as knowledgeable interpreters of the information, whereas patients describe themselves as moral and rational. The article concludes that even though the self-referrals enable patients to seek care in an alternative way, they are constrained by several genre expectations and a traditional division of labor between doctors and patients.

Keywords: health literacy, genre, endometriosis, patient agency, referral letter.

1 Inledning

Sjukvården kan förstås som en textuellt medierad praktik (Papen 2010 s. 145), till stor del uppbyggd kring skriftanvändning. I den här artikeln intresserar jag mig för hur sjukdom och praktiken att söka vård textualiseras i en ny och utforskad typ av text: *egenremiss*. I likhet med en läkarskriven remiss har egenremissen som syfte att remittera patienter till specialistvård. Den stora skillnaden är dock att det är patienterna själva som skriver och berättar om hur de mår och varför de söker vård. Egenremisser tar på så vis sin utgångspunkt i patienters personliga upplevelser av sjukdom, samtidigt som de riktas mot en

professionell, medicinsk kontext. Som texter är de likställda med och ska bedömas på samma sätt som läkarskrivna remisser, men de skrivs av privatpersoner som oftast saknar kunskap om medicinska genrekonventioner och termer.

Egenremissen som genre ställer med andra ord krav på skribenternas förmåga att kommunicera om sin hälsa i skrift. Jämfört med ett vanligt vårdbesök sker informationsutbytet inte i en direktdialog, och i den skrivna egenremissen saknas möjlighet att använda deiktiska uttryck och kroppsspråk för att konkretisera symptom (jfr Heath 2002). Den levda erfarenheten och de kroppsliga upplevelserna av symptom behöver på så vis packas om och textualiseras. Möjligheten att skriva en egenremiss knyts i flera fall även till idéer om en patientcentrerad vård, ökad delaktighet och demokratisering. I informationen från Region Västernorrland går det t.ex. att läsa att egenremissen har som syfte att »stärka din ställning som patient och öka tillgängligheten till vården» (1177 Vårdguiden 2018). Den andra sidan av det myntet kan vara en möjlig förändring i ansvarsfördelningen mellan läkare och patient: den som tidigare sökte specialistvård genom samtal med en remitterande läkare avkrävs nu en text i en för många ny genre. Textkompetens kan alltså påverka vem som får specialistvård.

Även om det historiskt finns exempel på patientbrev med detaljerade beskrivningar av symptom och sjukdomstillstånd (t.ex. Reiser 1981, Stolberg 2011) är egenremisser nya i det avseendet att de är framskrivna som ett alternativt sätt att söka vård. Artikeln anknyter här till ett uppvaknande intresse för skrift i vård och för hälsolitteracitet. Flera studier har exempelvis undersökt texter som vården förmedlar, i form av broschyrer och informationssidor (t.ex. Dray & Papen 2004, Karlsson 2015). Med undantag för studier av hälsokommunikation på sociala medier, bloggar och diskussionsforum (t.ex. Stage 2017, Stommel & Lamerichs 2017, Bellander & Landqvist 2018) är det däremot få studier som har intresserat sig specifikt för patienters skrivande. Egenremisser innebär en möjlighet att empiriskt studera detta, i texter som dels riktar sig direkt mot en professionell medicinsk kontext, dels har ett annat syfte än de stöttande och terapeutiska funktioner som t.ex. diskussionsforum har. I relation till tidigare forskning om hälsokommunikation bidrar studien också specifikt till att utforska en del av det förändrade medicinska kommunikationslandskapet.

Syftet med artikeln är att utforska egenremisser som en ny genre och granska de beskrivningar av sjukdom som görs i dessa texter. Hur kan vi förstå egenremisserna utifrån syftet de skrivs för: att remittera sig själv till specialistvård? Mer konkret undersöks följande frågor:

- Vilka språkliga och semiotiska resurser används för att söka och motivera behovet av specialistvård?
- Hur ser vårdsökarna på relationen mellan den egna sjukdomen och de genremässiga möjligheter och begränsningar som egenremisser skapar?

I artikeln analyseras egenremisser skrivna för att söka vård för endometrios, en kronisk sjukdom som drabbar ungefär var tionde kvinna i fertil ålder (Socialstyrelsen 2018). Sjukdomen har länge varit relativt okänd, med symptom som är nära sammankopplade med vad som ses som normalt för kvinnor och den kvinnliga kroppen: smärta i samband med menstruation, rikliga mensblödningar, men också avföringsproblem, samlagssmärter och infertilitet. Detta gör att det ofta tar lång tid att få en diagnos, och många kvinnor beskriver hur deras symptom har normaliserats eller felaktigt diagnosticerats som något annat (Ballard m.fl. 2006, Hudelist m.fl. 2012). Processen att söka vård för endometrios är på så vis ett bra exempel på hur egenremissen kan vara ett alternativ för att komma runt svårigheter att få vård.

2 Att kommunicera om sjukdom och hälsa

Denna artikel återknyter till det bredare fältet om språklig kommunikation i vårdsammanhang, vilket är ett tämligen välbeforskat område. Till att börja med har medicinsk dokumentation undersökts utifrån hur den fungerar som text. Berg (1996 s. 518) pekar exempelvis på hur journaler skapar en dekontextualiserad version av händelser, som suddar ut det heterogena och ambivalenta. Dokumentationen kan på så vis också sägas bidra till att fixera en viss bild av sjukdomen, och skapa patienter och kroppar som kan behandlas (Berg & Bowker 1997, Cook-Gumperz & Messerman 1999, Papen 2008).

Mer språkligt orienterade studier ringar vidare in medicinsk dokumentation som flerröstad (Poirier & Brauner 1990, Ravotas & Berkenkotter 1998, Swinglehurst m.fl. 2011). Ravotas och Berkenkotter (1998 s. 227) visar t.ex. hur information från en terapiesession rekontextualiseras till en professionell framställning, där klientens röst blandas upp med psykiatrins perspektiv. Dessa röster kopplas i flera fall till Mishlers (1984) *voice of medicine* och *voice of lifeworld*; Sarangi och Brookes-Howell (2006) använder t.ex. uppdelningen för att belysa hur dokumentation av genetisk rådgivning växlar mellan olika röster och perspektiv för att förklara en sjukdom.

Studier av både muntlig och skriftlig medicinsk kommunikation pekar därtill på att vård är kopplat till tankar om kompetens och kunnighet. Traditionellt sett har denna kunnighet ofta beskrivits i termer av en kunskapsasymmetri (t.ex. Mishler 1984, Heath 1992, Gill 1998), där läkare och patient har olika roller och befogenheter. Patienten är visserligen den som vet hur något känns eller upplevs i kroppen, men det är läkaren som har den medicinska expertisen och möjligheten att ställa diagnos och starta behandling. Närstudier av språkdrag i medicinsk dokumentation pekar på ett liknande sätt mot en idé om objektiva läkarbedömningar och subjektiva patienterfarenheter. Anspach (1988) visar hur *case presentations* (på svenska ung. *fallbeskrivningar*) ofta skrivs i passiv form utan agent, medan Hunter (1991 s. 90) beskriver tonen i denna typ av texter som »cool and objective». I dokumentation av patientens redogörelser används däremot ofta markörer och anföringsverb som signalerar en lägre grad av reliabilitet (Hobbs 2003 s. 464).

Ur ett patientperspektiv handlar processen att söka vård även om att visa upp sig själv som en rimlig och möjlig patient. I mötet med läkaren använder patienter t.ex. ofta andra röster för att legitimera anledningen till att de söker vård. De tenderar också att framställa sina problem som *doctorable*, dvs. av det slag som berättigar medicinsk uppmärksamhet (Heritage & Robinson 2006 s. 58). I samma anda pekar Halkowski (2006 s. 90) på hur patienter balanserar mellan att visa att de har uppsikt över den egna kroppen, utan att för den delen övervaka och kontrollera den för mycket. Att söka vård kopplas på så vis även till idéer om moral och rationalitet.

3 Teori: genre som motiverat meningsskapande

I artikeln fungerar begreppet *genre* som en utgångspunkt för att utforska egenremisser. Jag utgår från en syn på genre som en semiotiskt medierad social handling i en återkommande retorisk situation (Miller 1984 s. 159, Berge & Ledin 2001 s. 5), i det här fallet att söka specialistvård. Artikelns genrebegrepp är därmed ett sätt att lägga fokus på de praktiker och vardagliga situationer som vi är en del av (Miller 1984 s. 155). I enlighet med Millers sociala och praktikorienterade genredimension är genrer tydligt dynamiska, eller »stabiliserad-for-now» (Schryer 1994 s. 108), snarare än fixerade; förändrade praktiker leder till nya genrer och texter. I professionella och institutionella sammanhang

kan t.ex. krav på dokumentation ge upphov till nya genrer (t.ex. Karlsson & Nikolaidou 2011).

I egenremissers fall handlar det om ett nytt sätt att göra något genom text. Patienter har visserligen kunnat söka specialistvård tidigare, men detta har skett muntligt och i en högst institutionaliserad form, med fördefinierade ramar och roller (se Menz 2011 för en översikt). Egenremisser motsvarar också flera av Karlssons (2006 s. 127–128) kriterier för genrestatus: de är namngivna och socialt kodifierade i officiell information (även om flera namn förekommer).¹ Till egenremisser knyts också specifika aktörer, i detta fall patienter som skriver och läkare som bedömer. Som texter är de även synliga och har en igenkännbar funktion för de som deltar. Samtidigt innehåller den officiella informationen om egenremisser relativt få anvisningar om hur de ska skrivas. Några informationstexter på 1177 Vårdguiden tar upp att de ska vara skriftliga och noggranna, men i övrigt är instruktionerna få och generiska. Med genre som utgångspunkt kan vi då säga att vi vet ungefär vad den sociala handlingen är, men ingenting om hur texterna ser ut, eller hur möjligheten att skriva en egenremiss uppfattas av de som söker vård. Denna studie bidrar på så vis till att avmystifiera (jfr Bhatia 2015 s. 18) egenremisser som ett alternativt sätt att söka vård.

Framväxande genrer kan relateras till det Kress (1993 s. 173, 2010 s. 10) kallar »motivated sign», eller *motiverat tecken*. Begreppet tar fasta på individers intressen och den sociala situation som kommunikationen är en del av (Kress 1993 s. 174), dvs. vad skribenter uppfattar som motiverat, relevant och möjligt att skriva i relation till det kommunikativa syftet – i det här fallet att söka vård. I relation till genreforskning får denna teoretiska ram två följder. För det första blir studien till sin karaktär utforskande och resursorienterad, där jag ser texterna som en spegel av de språkliga och semiotiska resurser som används (jfr Björkvall 2012 s. 144), samtidigt som jag fördjupar denna förståelse genom etnografiska metoder. Studien fokuserar resursernas *aktualiserade betydelsepotentialer*, dvs. de potentialer som användare ser som relevanta eller motiverade i sitt situerade meningsskapande. Dessa aktualiserade betydelsepotentialer kan skiljas från de *teoretiska*, som snarare knyts till historiska och potentiella användningar (van Leeuwen 2005 s. 4, Björkvall 2012). För det andra innebär motiverat teckenskapande att jag studerar genren både som en

¹ Andra namn som förekommer i den officiella informationen är *egen vårdbegäran* eller *egenanmälan*. Jag använder *egenremiss* genomgående i artikeln.

färdig text och ur ett praktikperspektiv där skribenternas val i texterna knyts till deras uppfattning av den sociala kontext där tecknen skapades.

4 Metod och material

I studien kombineras textanalytiska och etnografiska metoder. Studiens material består av tolv egenremisser som använts för att söka vård för endometriosis samt intervjuer med tre av de kvinnor vars egenremisser ingår i studien. Textmaterialet möjliggör språkligt detaljerade textanalyser, samtidigt som intervjumaterialet ger både en inblick i hur egenremisserna som genre framstår för de personer som har skrivit dem, och en fördjupad förståelse för de semiotiska val som de gjort. Metodologiskt ligger dessa två ingångar också i linje med en syn på genre som social handling, en ansats som kräver mer etnografiska eller praktikorienterade angreppssätt än de genreskolor som analyserar genre utifrån textinterna drag (jfr Björkvall 2018 s. 63). Bazerman (2003 s. 323) menar t.ex. att fokus på enbart återkommande textdrag riskerar att både begränsa vår förståelse för nya och okända genrer, och förbise det faktum att människor tolkar text på olika sätt. På ett liknande sätt förespråkas en kombination av textorienterad analys och etnografiska metoder inom Critical Genre Analysis (t.ex. Bhatia 2015 s. 17) för att komma åt genrer i professionella och institutionella miljöer. Studiens detaljerade textanalyser speglar alltså delar av de val som skribenterna har gjort, samtidigt som de etnografiska inslagen spelar en metodologiskt viktig roll för att förstå egenremisserna.

I artikeln tar jag fasta på egenremissernas dialogiska och handlingsorienterade karaktär. Egenremisser är ofta ett steg i en längre kedja av vårdbesök, samtidigt som de pekar framåt och skrivs för att leda till ett besök hos en specialistläkare. Detta knyter an till hur genrer, precis som Fairclough betonar, både är social handling och interaktion – de är »ways of (inter)acting discoursally» (Fairclough 2003 s. 26). Även Bakhtin, som teoretiskt har influerat en stor del av den språkvetenskapliga genreforskningen, betonar att genrer är dialogiska och adressiva: de bär spår av tidigare texter, samtidigt som de föregriper och svarar mot framtida (Bakhtin 1986).

Textanalysen utgår från tre övergripande begrepp som ringar in de resurser som finns tillgängliga för skribenterna och belyser synen på kommunikationssituationen och textens deltagare: *adressivitet*, *intertextualitet* och *interdiskursivitet*. Dessa begrepp anknyter till den tidigare nämnda bakhtinska synen på

genrer som *adressiva* och *dialogiska*, dvs. att genrer riktar sig mot en mottagare och sätter upp intertextuella och interdiskursiva relationer med andra texter och genrer. Flera av begreppen och analysingångarna är också vanliga i genreanalyser, även om de inte utgör en sammanhållen modell likt t.ex. Swales (1990) drag–steg-modell. Denna variation i begrepp och analysingångar blir samtidigt motiverad eftersom genren är ny och i rörelse, och med tanke på egenremissens karaktär som en icke-offentlig text. I stället för att utgå från en intern struktur tar analysen alltså sin utgångspunkt i genrens hybrida karaktär, och de relationer som upprättas till mottagaren och andra texter och genrer. Analysmodellen sammanfattas i tabell 1, följt av en mer ingående redogörelse för de olika analysingångarna.

Tabell 1. Textanalysmodell.

Övergripande begrepp	Analysingångar
Adressivitet	Språkhandlingar för syftesformuleringar Metadiskurs Tilltal, omtal, självomtal
Intertextualitet	Röster – Citat – Anföringar – Referenser
Interdiskursivitet	Vilka andra diskurser och genrer som egenremisserna drar in

Med utgångspunkt i *adressivitet* undersöker jag texternas interpersonella struktur och hur de utformas gentemot en tänkt mottagare. Adressivitet undersöks på så vis på ett tämligen konkret sätt. På ett textnära plan analyserar jag de *språkhandlingar* som används för att skriva fram syftet med egenremissen. Språkhandlingar tar fasta på hur våra yttranden, vid sidan av att representera något i världen, även fungerar som dialogiska utbyten och drag i en interaktion, vad Austin (1962) kallar *lokuta* och *illokuta* handlingar. I relation till adressivitet ringar språkhandlingar in det av skribenten uppfattade handlingsutrymmet i remissen och relationen mellan egenremissens deltagare, t.ex. huruvida det är möjligt att kräva vård eller om det snarare handlar om att artigt fråga. Halliday (2014), som har föreslagit en mer systemisk syn på språkhandlingar, delar in dem i fyra grundläggande typer, med olika talarroller och utbyten (se figur 1).

		UTBYTE	
		Information	Varor och tjänster
TALARROLL	Givande	Påstående	Erbjudande
	Krävande	Fråga	Uppmaning

Figur 1. Grundläggande typologi för språkhandlingar (efter Halliday 2014 s. 136).

Figuren illustrerar relationen mellan talarroll och det som utbyts. Exempelvis uttrycker språkhandlingen erbjudande en typ av givande av varor och tjänster, medan frågan som språkhandling uttrycker ett krav på information. Vidare kan språkhandlingar knytas till specifika grammatiska realiseringar, vad Halliday kallar *kongruenta former* – en uppmaning realiseras kongruent genom imperativform och inkongruent genom t.ex. en påståendesats. Språkhandlingar har också förväntade eller prefererade responsdrag knutna till sig; en uppmaning har det förväntade responsdraget åtagande, medan ett påstående förväntas bli bekräftat. I analysen utgår jag från både realiseringsform och förväntat responsdrag för att kategorisera vilken av de grundläggande språkhandlingstyperna det rör sig om. Jag nyanserar analysen och delar in i mer specifika språkhandlingar i de fall där deltagarna själva metadiskursivt identifierar egenremissens syfte som en specifik språkhandling (jfr van Leeuwen 2005 s. 119).

En annan del av den interpersonella analysen fokuserar på hur egenremissens läkare och patient konstrueras. Jag analyserar metakommentarer eller *metadiskurs* (Hyland 2018), som är funktionell kategori av uttryck som adresserar läsaren eller delar av texten, och säger något om hur läsaren ska förstå texten, t.ex. i form av »här har jag skrivit X». Genom metakommentarer kan skribenten också gå i dialog med den tänkta mottagaren för att föregripa en reaktion kring något i texten (Hyland 2018 s. 105).²

² Beskrivningarna av metadiskurs överlappar till viss del med intertextualitet. Fairclough (1992:119) behandlar t.ex. metadiskurs som en slags intertextualitet, där skribenten interagerar med sin egen text genom att distansera sig från den.

Analysen fokuserar även på hur egenremisserna *tilltalar* och *omtalar* textens mottagare och avsändare (jfr Hellspong & Ledin 1997 s. 173). Analyser av tilltal och omtal brukar vanligtvis fokusera på explicita benämningar i texten, bl.a. i form av pronomen. Jag tar i stället ett bredare grepp om egenremissernas »textjag» och »textdu» (Hellspong & Ledin 1997 s. 179), genom att även inkludera hur de positioneras och skrivs in i texten implicit med olika strategier (jfr White 2020). I den utvidgade användningen av begreppen inkluderar jag också hur skribenterna presenterar sig själva, något jag benämner som *självomtal*. Självomtalet rör alltså skribenternas *etos*: deras presenterade trovärdighet och moraliska karaktär som vårdsökande (jfr Goffman 1969, Ivanič 1998 s. 102).

Med utgångspunkt i begreppen *intertextualitet* och *interdiskursivitet* (t.ex. Fairclough 1992) analyserar jag de röster, diskurser och genrer som dras in för att skriva fram sjukdomen och vårdbehovet i egenremisserna. I båda fallen fokuserar analysen på vilka funktioner de intertextuella och interdiskursiva dragen knyts till i remisserna – hur skribenterna t.ex. lämnar ifrån sig ordet eller drar in andra röster och diskurser. Som tabell 1 visar använder jag *intertextualitet* för att benämna explicita användningar av andra texter i en text, i form av citat, anföringar och referenser. *Interdiskursivitet* handlar i stället om en mer implicit och abstrakt intertextuell relation, nämligen normsamspelet (Ledin 1997) och närvaron av andra diskurser och genrer. Till skillnad från intertextualitetsanalysen och de andra textanalytiska ingångarna utgår denna analys inte på samma sätt från på förhand givna begrepp – det är i stället en empirisk fråga vad som blir relevant. Interdiskursivitetsanalysen utgår dels från textmaterialet för att identifiera igenkännbara diskurser och genrer som dras in i remisserna, dels från hur deltagarna i intervjuerna själva förhåller sig till det som de har skrivit.

Studiens material består dels av tolv egenremisser skrivna av sju kvinnor, dels av intervjuer med tre av dessa kvinnor. Egenremisserna samlades in genom en förfrågan hos en patientförening, där information om studien gick ut via e-post och delades på föreningens Facebook- och Instagramkonton. I informationen tillfrågades personer som hade sökt vård för endometriosis³ med egenremiss om att dela med sig av sin remiss. De personer som tackade ja till att delta e-postade eller postade sedan remissen tillsammans med ett påskrivet samtyckesformulär. Tabell 2 är en sammanställning av studiens deltagare och egenremisser.

³ Eller endometriosisliknande symptom, som i deltagare 6:s fall.

Tabell 2. Deltagare och egenremisser.

Deltagare	Årtal	Diagnos	Form
Deltagare 1 (Anna)	2009 2010 2010 2018	Bekräftad, söker vård i annan region	Datorskrivna e-brev/brev
Deltagare 2	2015	Bekräftad, söker vård i annan region	Datorskriven, utgår från formulär
Deltagare 3	2014 2015	Ej bekräftad, söker vård i annan region	Datorskrivna brev
Deltagare 4 (Maria)	2013	Ej bekräftad, söker vård i samma region	Handskriften, utgår från formulär
Deltagare 5	2017	Ej bekräftad, söker vård i samma region	Datorskriven, formulär
Deltagare 6 (Sara)	2015 2017	Ej bekräftad, söker vård i samma region	Datorskrivna, formulär
Deltagare 7	2018	Ej bekräftad, söker vård i samma region	Datorskriven, formulär

Som går att se i tabell 2 finns det viss variation i materialet. Tre av studiens deltagare har skrivit flera remisser: deltagare 1⁴ har skrivit fyra stycken, medan deltagare 3 och 6 har skrivit två vardera. I dessa fall går det att följa deltagarna över tid, medan de andra remisserna utgör nedslag i en längre vårdkedja. Studiens egenremisser varierar även vad gäller tidpunkten då de har skrivits, mellan 2009 och 2018, och huruvida de söker vård inom eller utanför regionen. Deltagarna befinner sig också i olika skeden i vårdprocessen: vissa remisser syftar främst till diagnos, medan andra deltagare söker specialistvård för att t.ex. få hjälp med smärtlindring.

Vidare består materialet av såväl handskrivna som datorskrivna texter. Fyra av tolv egenremisser är skrivna i de formulär som en del regioner och vårdenheter använder. Två deltagare (1 och 3) skriver helt fristående brev. Två deltagare (2 och 4) gör något mittemellan dessa strategier: de följer respektive regions och vårdenhets formulär, men skriver längre och friare texter när utrymmet tar slut. På så vis består materialet både av ifyllda formulär och friare berättelser i brevform, vilket illustreras av figur 2.⁵

⁴ Numreringen av deltagarna följer ordningen som materialet samlades in i. De tre deltagare som har fingerade namn inom parentes är de deltagare som även deltar i intervju.

⁵ Bilderna är medvetet suddiga för att känsliga uppgifter och identifierbar information inte ska kunna utläsas.

är det inte heller givet att intervjudeltagarna alltid kan berätta om vad de har gjort och varför (jfr Dingwall 1997 s. 59). Den utforskande ansatsen och de två materialingångarna – texter och intervjuer – gör det ändå möjligt att teckna en bild av egenremitter som en möjlig genre och ett nytt slags vårdskrivande.

4.1 Etiska överväganden

Studiens fokus på patienters skrivande i en institutionell vårdkontext ställer, liksom andra studier av hälsokommunikation, stora etiska krav på forskningen. Dels har inte egenremitterna skrivits i syfte att vara offentliga; dels beskrivs symptom och sjukdomshistoria detaljerat i denna typ av texter. Studien blir i detta avseende etiskt utmanande, samtidigt som den bidrar till att belysa ett tidigare utforskat skrivande.

I studien hanteras dessa etiska aspekter på flera sätt. Studien har etikprövats och godkänts av den regionala etikprövningsnämnden i Uppsala.⁷ Alla deltagare har informerats om studiens syfte och samtyckt till vad deltagande innebär, samt hur deras uppgifter hanteras. I samtyckesformuläret⁸ betonas också att studien fokuserar på egenremitternas beskrivningar och deras uppbyggnad som text, och inte på beskrivningarnas koppling till de individer som söker vård. Detta fokus återspeglas även i analysen, där jag knyter vissa textutdrag till respektive deltagare genom numreringen och namnen i tabell 2, medan jag i andra fall redogör mer generellt för materialet. Alla personuppgifter och annan möjligt identifierbar information – namn, geografiska platser, sjukhus eller dylikt – har därtill tagits bort, antingen av deltagaren själv genom överstrykning, eller av författaren i rapporteringen av analysresultaten.

5 Analys

De två första analysavsnitten behandlar olika aspekter av egenremitternas adressivitet: först de språkhandlingar som används för att beskriva syftet med remissen (5.1), därefter hur egenremitterns läkare och patient framstår (5.2). Därefter följer två avsnitt (5.3, 5.4) som behandlar intertextuella och interdiskursiva drag i remisserna. Resultaten från textanalyserna kompletteras löpande

⁷ DNR 2018/085.

⁸ De deltagare som intervjuas har skrivit på två separata samtyckesformulär.

med resultat och utdrag från intervjuerna för att belysa skribenternas uppfattning om skrivandet och egenremissen.

5.1 Egenremissens syfte och funktion

Den interpersonella analysen av de språkhandlingar (jfr tabell 1) som används för att beskriva syftet med egenremissen visar på en viss variation vad gäller hur remissen och dess funktion framställs. Delvis kan denna variation knytas till egenremissernas utformning, där de remisser som skrivs i de förmallade formaten i stort inte har några utskrivna syften. En deltagare knyter visserligen sin remiss till ett *behov* genom en inkongruent realiserad uppmaning – »känner mig förbisedd och behöver hjälp från någon som har kunskap om dessa symptom» – men i övrigt innehåller remisser i denna form inga explicita syften. Här verkar snarare formatet och de förtryckta frågorna, där skribenterna ombeds beskriva de besvär de söker vård för, inbegripa att remissen ska göra något.

I de friare egenremisserna varierar syftesformuleringarna, både sett till generella språkhandlingar och språkhandlingsverb:

- (1) Jag behöver hjälp! Hur och vad kan jag göra för att hantera min endometrios?⁹
- (2) Detta är en vädjan om hjälp och en tid hos er. Jag skriver till er med anledning av mina fasansfulla smärtor och hemska besvär som jag inte klarar av att hantera.
- (3) Jag behöver med andra ord en specialistvårdsremiss så [namn på läkare] som är specialist på denna hemska sjukdom får operera mig och jag kan bli frisk och fortsätta med mitt liv som stått still sedan 2002 [...]. Så snälla ge mig en specialistvårdsremiss så jag kan bli frisk. Och varför om ni inte vill ge mig en specialistvårdsremiss ge mig då ett svar vad jag då ska hitta på, för så här kan jag inte ha det längre. Ska jag bara lägga mig ner och dö eller?????

I (1) är syftet dels uttryckt genom en inkongruent realiserad uppmaning, där påståendeformen och utropstecknet ger ytterligare expressiv kraft som ett utrop. Dels ställer skribenten en efterföljande fråga som ringar in det hon behöver hjälp med. Frågan som språkhandling gör i detta avseende att egenremissen även formuleras som en slags kommunikationsväg med läkarna, där skribenten kan efterfråga specifik information om sin egen sjukdomssituation. Den pekar också framåt och lägger upp för vidare kontakt. I (2) rör det sig i stället om en mer specifik språkhandling, där skribenten metadiskursivt pekar

⁹ Alla utdrag från egenremisserna återges ordagrant.

ut egenremissen som en *vädjan*. Detta utpekande följs sedan av anledningen till att hon skriver, nämligen hennes svåra smärtor.

Utdraget i (3), skrivet av Anna, visar också hur syftet med egenremissen kan vara uttryckt i flera steg. Inledningsvis rör det sig om en inkongruent realiserad uppmaning, där mottagaren av remissen, i likhet med (1), ska tillgodose det *behov* som Anna har: »Jag behöver med andra ord en specialistvårdsremiss». Det efterföljande »ge mig» är likaså en uppmaning, men där artigheten i det inledande »Så snälla» mildrar krävandet i den kongruenta imperativformen. Avslutningsvis efterfrågar Anna också »svar» på vad hon ska göra om hon inte blir beviljad specialistvård. Både sett till realiseringsform och responsdag blir vårdbehovet formulerat som ett problem som vården ska lösa: »om ni inte vill ge mig en specialistvårdsremiss ge mig då ett svar vad jag då ska hitta på». Formuleringen öppnar alltså upp för att remissen inte skulle bli beviljad, samtidigt som denna respons framstår som disprefererad, särskilt i relation till det avslutande »Ska jag bara lägga mig ner och dö eller?????».

Uppmaningarna i (3) ligger även i linje med hur Anna själv beskriver sitt agerande:

Intervjuextrakt 1, Anna

jag tänker ändå att jag var ganska jag var ganska bestämd ((dunsljud från att näven slås i bordet)) när jag skrev mitt brev ehm och jag var säkert eh inte först men jag var nog en av dom första som ändå bara nu nu är det bra ((dunsljud från att näven slås i bordet)) nu ska jag ha liksom [mm] nu ska jag ha hjälp liksom

För Anna, som skriver flera egenremisser för att få remiss till specialistvård utanför regionen, varierar också formuleringarna i de olika remisserna. Utdrag (4) och (5) är hämtade från två remisser skrivna med ett års mellanrum:

- (4) Förstår att ni inte har tid att läsa en massa snyftmail från allt och alla. Men det känns som att detta är min sista utväg för att få hjälp. Är ett vrak både kroppsligt och psykiskt av all smärta och oro. Snälla kan ni hjälpa mig???
- (5) Jag hoppas att ni kommer vara lika tillmötesgående denna gången som ni var förra gången och ge mig ett års remiss till [namn på mottagning].

I det tidigare exemplet är egenremissens funktion metadiskursivt identifierad som »en sista utväg», följt av en fråga om hjälp: »Snälla kan ni hjälpa mig????». I intervjun är det även i dessa termer som hon diskuterar vilken roll denna första remiss har spelat i hennes vårdprocess, nämligen som en »sista utväg» eller »livlina». I (5) kan »Jag hoppas att» snarast tolkas som en inkongruent

realiserad uppmaning, som interaktionellt ska leda till ett åtagande. Formuleringen är däremot lugnare och sakligare, vilket hon själv knyter till tidpunkten då hon skrev. I takt med att hon får hjälp går hon från att vara desperat till att bli mer lättad:

Intervjuextrakt 2, Anna

jag känner nånstans mellan raderna att jag är ganska desperat att jag liksom ge mig hjälp ni måste [mm] hjälpa mig hjälp mig jag är hjälpsökande [mm] men när jag läser det här så är det lite mer vad ska jag säga ((suckande ljud)) ja åh nu har jag fått hjälp [mm] att yes det gick vägen

Även i andra deltagares fall finns det skillnader mellan remisserna. Deltagare 3, som även hon söker vård utanför den egna regionen, går från en *vädjan* till att *önska* vård. Den första egenremissens syfte finns återgivet i (2), medan (6) återger formuleringen ett år senare:

- (6) Jag önskar en läkartid hos er med anledning av de smärtor och jobbiga besvär jag har och har haft under många år och som jag har svårt att hantera.

Denna *önskan* om en läkartid, som också den kan uppfattas som en inkongruent realiserad uppmaning, upprepas även i slutet av remissen, där mottagarnas kompetens omnämns och beskrivs: »Ni är specialiserade på just endometriosis och det är min önskan att få en tid för utredning och behandling hos er». I likhet med (3) ovan följs hennes *önskan* av andra syften:

- (7) Om det är så att jag tolkat patientlagen och regionavtalet fel undrar jag om ni kan kontakta eller vidarebefordra denna remiss till någon specialist på KK i t ex [stad] eller [stad] (eller [stad]) så att jag kan få vård där istället. Alltså om ni på något sätt kan "hjälpa mig in i vården". Det är svårt att komma över första tröskeln och få igång en utredning.

Vid sidan av att *önska* vård frågar alltså skribenten (inkongruent) om mottagaren kan agera mellanhand och »vidarebefordra» remissen. Egenremissen blir på så vis även en möjlighet att artigt be om eller söka annan, om än relaterad, vård. I likhet med (3) pekar dessa sekundära syften också mot att skribenten är medveten om risken för att remissen inte ska beviljas.

I intervjuerna framträder egenremissen framför allt som ett svar på svårigheter att få vård och ett eller flera dåliga vårdbesök. Egenremissen fungerar då som ett smidigt sätt att kontakta en viss mottagning direkt, och därigenom

undvika långsamma och okunniga vårdcentraler. Beslutet att skriva själv kan också grundas i en brist på tillit till vården. I Marias fall handlade det om att hon inte litade på att vårdcentralen skulle skriva den remiss hon hade blivit lovad. För Maria var egenremissen också en möjlighet att faktiskt bli trodd: »det var den första kontakten där nån verkligen trodde mig ehm så jag tror att det till stor del var liksom att jag hade fått skriva ner det och han hade fått läsa mina ord». Remissen blir i detta avseende alltså ett sätt att komma bort från att problem misstolkas eller förmedlas felaktigt i journaler. Samtidigt resonerar hon även kring de begränsningar som finns med att skriva själv:

Intervjuextrakt 3, Maria

man känner ju inte att nu kommer jag och begär vård [nej] eller kräver det liksom utan det är i så fall mer att man känner att man ansöker om att snälla kan ni hjälpa mig typ [mm] ehm för man har ju själv liksom ingen egentlig makt känns det som vad hade jag gjort om dom hade sagt nej liksom

Snarare än att direkt begära vård blir möjligheten att skriva en egenremiss alltså mer knuten till att *ansöka* och be om hjälp. Marias syn på egenremissens begränsningar speglas också i hur syftet med hennes remiss sammanfattas: »Så: jag söker vård för menstruationssmärter som jag tror beror på en ärftlig sjukdom som finns i släkten.»

Här går det även att dra paralleller till språkhandlingarna i materialet i stort. Även om flertalet av de uppmanande språkhandlingarna pekar mot ett tydligt görande är de i de flesta fall garderade med olika uttryck för artighet, inkongruent realiserade eller följda av andra alternativa syften ifall remissen inte skulle godkännas. De specifika språkhandlingarna är likaså mer bedjande än direkt krävande till sin karaktär. Egenremissen utnyttjas alltså främst som en möjlighet att fråga om, önska eller uttrycka ett behov av vård. Det upplevda handlingsutrymmet verkar i detta avseende vara bundet till patientens position i förhållande till textens mottagare.

5.2 Egenremissens läkare och patient

Den eller de personer som i föregående avsnitt skulle ge vård, hjälpa eller besvara frågor adresseras på flera sätt i egenremisserna. I termer av tilltal och omtal (jfr tabell 1) är mottagaren bl.a. synlig i de personliga pronomen som förekommer. I (3) finns det t.ex. ett »ni» och i (2) ett »er». Flera egenremisser

inleds och avslutas också med en hälsningsfras: »Hej» och »Med vänliga hälsningar», vilket pekar på en syn på egenremisser som en slags brevkommunikation. I Annas fall rör det sig också om en kommunikation som gradvis får ett mer riktat tilltal. Hon går från ett mer generellt »Hej» i sin första remiss, till att i en senare remiss tilltala en specifik person med förnamn: »Hej [namn]!».

I remisserna görs också implicita antaganden om remissernas mottagare. I de remisser där skribenterna söker vård utanför regionen antas mottagaren vara någon som behöver övertygas om att det som efterfrågas är möjligt eller rimligt (jfr White 2020 s. 16). Detta antagande syns i de argument som förekommer i direkt anslutning till de tidigare beskrivna syftesformuleringarna. I (7) kommenterar skribenten exempelvis sin tolkning av den juridiska möjligheten att söka vård på det valda sättet. I (8) och (9) visas två andra exempel:

- (8) Kostnaden för ytterligare ett års remiss skulle bli mycket ringa för er då det rör sig om något besök under året 2011. Någon ytterligare operation kommer inte bli aktuell då jag är helt Endometriosis fri just nu.
- (9) Det är inga problem för mig att flytta mig längre sträckor och resa för att få vård. Det finns bil, tåg och flyg att tillgå.

I dessa exempel kopplas egenremissen ihop med aspekter som ligger utanför själva sjukdomsbilden. Genom de negerade påståendena om kostnader och resmöjligheter blir mottagaren alltså positionerad som någon som behöver övertygas.

Mottagaren blir också i flera fall omtalad som kunnig och kompetent. Deltagare 2 som söker vård utanför den egna regionen hänvisar t.ex. specifikt till den kompetens som finns utanför regionen och hur man till skillnad från hennes hemort »har ett helt team runt patienten och man ser helheten i behandlingen». På ett liknande sätt jämför flera skribenter mottagarens kompetens med den hos vårdcentraler och barnmorskor. Detta omtal kan också knytas till den arbetsfördelning som implicit skrivs fram i några av remisserna, där läkarna som ska ta emot remissen blir positionerade som utläsare av det skribenterna beskriver, men inte själva kan bedöma. I (10) visas ett utdrag från en av Saras remisser:

- (10) Jag vet inte om det har något med saken att göra, men det känns som att det är något som pågår i kroppen som påverkar immunförsvaret. Jag brukar "aldrig vara sjuk", men sedan jag satte in spiralen känns det som att mitt allmäntillstånd försämrats avsevärt.

I (10) erbjuder Sara en tolkning av det egna allmäntillståndet, som dels garderas genom »jag vet inte», dels uttrycks upplevelserna framför allt med verbet *känna*: »det känns som det är något som pågår i kroppen». Genom denna typ av tentativa formuleringar lämnar skribenten över expertisen till mottagaren (jfr Sarangi & Clarke 2002 s. 151), som blir den som sedan ska bedöma tolkningen av kroppen. I Marias fall framträder samma rollfördelning i metakommentaren »Jag kan skriva ner mer medicinska grejer» som föregår en datumordnad lista över de senaste årens medicinska kontakter och läkemedel. I likhet med ett vanligt vårdbesök blir skribenten alltså den som ger information, medan mottagaren antas vara den som kan avgöra dess relevans.

Slutligen finns det flera exempel på ett artigt och tacksamt omtal av mottagaren, framför allt i de remisser som skrivs i friare form. I en remiss omtalas mottagaren t.ex. smickrande i en formulering som för tankarna till ett personligt brev: »Jag har hört så mycket om er höga kompetens och ert trevliga patientbemötande och vänder mig därför till er.» Samma deltagare avslutar även sin remiss med artighetsfrasen »Tack på förhand». I sin återkommande kontakt med sitt hemsjukhus uttrycker Anna också sin tacksamhet flera gånger, i den tredje remissen rentav framskrivet som halva anledningen till att hon skriver: »dels så vill jag framföra en stor tacksamhet att jag fick bli opererad i [stad] av Endometriosis specialister sen vill jag dessutom ha ytterligare ett års remiss till [stad].»

Genom självomtal och metakommentarer (jfr tabell 1) framträder också skribenterna i remisserna. Om egenremissens mottagare i stort omtalas som kunnig, tilltalas med artighet och i vissa fall behöver övertygas framträder skribenten i flera remisser som rationell och rimlig. I likhet med vad som visats i tidigare forskning motiverar flera deltagare att de söker vård just här och nu, genom den specifika egenremissen. En deltagare hänvisar till att hon har blivit rekommenderad att söka igen om problemen skulle kvarstå eller förvärras. En annan beskriver tilltagande smärtor och hur hon nu »är livrädd för att bli lika dålig som jag var innan operationen 2010». Att hon söker vård motiveras på så vis genom tidigare erfarenheter av samma symptom (jfr Heritage & Robinson 2006 s. 53). Även Sara visar att hon förstår att vissa symptom är normala, men att det som beskrivs i sin helhet kräver specialistvård: »Jag har haft några mindre blödningar, men det har jag förstått inte är något ovanligt.» Att beskriva och förklara sitt eget agerande blir på så vis ett sätt att framstå som rationell.

Flera remisser har också garderande metakommentarer som förklarar remissens framställningar och symptombeskrivningar. Skribenterna verkar här finna det motiverat att bemöta att det de har skrivit kan låta på ett visst

sätt – och därigenom avfärda detta. I Marias fall används släktens erfarenheter som en jämförelsepunkt:

- (11) Jag vet att det kan låta som att jag bara oroar mig men eftersom Endometrios är ärftligt & alla kvinnor i släkten har det & mina besvär kom tillbaka när mensen gjorde det så vill man få hjälp. Innan operation är det enda alternativet.

Genom jämförelsen kan Maria alltså avfärda att det skulle röra sig om orimlig oro som inte förtjänar medicinsk uppmärksamhet. Pronomenet *man* bidrar även till denna beskrivning genom sin generiska karaktär – precis som de flesta vill hon ha hjälp innan det går för långt. På ett liknande sätt blir den legitima och kulturellt erkända smärtan vid barnafödelse ett sätt för deltagare 3 att göra sin smärta »doctorable» (jfr Heritage & Robinson 2006 s. 58):

- (12) Jag vill också tillägga att jag är smärttålig. Jag gnäller inte i första taget. Jag har inte haft någon bedövning alls vid de två förlossningarna. Jag hade inte ens lustgas! Jag tog smärtan, kanske för jag var van vid att ha så ont. Dock måste jag såklart säga att det gjorde djävulskt ont, men likväl jag tog smärtan. Det jag lider av nu gör också djävulskt ont.

På samma sätt som i (11) bemöter denna skribent ett möjligt motargument om att hon skulle vara en känslig och hysterisk kvinna. Att skribenten inte ens tog smärtstillande när hon födde barn kan då överföras till hennes förmåga att tåla smärta mer generellt. Dessa typer av motargument liknar de retoriska känslubeskrivningar som Edwards (1999 s. 282) diskuterar, genom vilka känslorna framställs som påbjudna av situationen. Genom att metakommentera och bemöta tankar om att vara känslig och orolig kan skribenterna på så vis förneka att det skulle röra sig om inneboende karaktärsdrag. Annas tidigare omnämnda »snyftmail» i (4) fyller liknande funktioner: metakommentaren erkänner att beskrivningarna kan låta hysteriska och att hennes behov av vård tar upp vårdgivarnas tid, samtidigt som den blir ett sätt för henne att framstå som rimlig i sina känslor.

Genom självomtal orienterar sig vissa skribenter även mot idéer om att vara goda människor och medborgare:

- (13) Mitt i allt detta kaos av känslor och maktlöshet ska jag fungera som en människa med jobb och vänner. Har hållt upp en fasad med ett leende ansikte och trevligt sätt som jämnt är på topp.

- (14) Jag jobbar som [yrke] men det försvårar att jobba och ha så här ont och ha dessa besvär. Men jag vill jobba och jag vill må bra så jag kan sköta mitt jobb på bästa sätt! Jag har ett intressant, utvecklande och stimulerande arbete.

Trots de svåra besvären ger skribenten i (13) uttryck för att kämpa hårt så att andra inte ska drabbas av hennes sjukdom. På ett liknande sätt blir beskrivningen av skribentens vilja att arbeta i (14) kopplat till hennes vårdbehov: »jag vill må bra så jag kan sköta mitt jobb på bästa sätt!». Genom självomtalet positionerar hon sig som en god samhällsmedborgare, som behöver bli frisk för att kunna arbeta. En del skribenter verkar alltså uppfatta att egenremisserna efterfrågar karaktärsbeskrivningar och, i förlängningen, att möjligheten att få vård delvis är villkorad av den vårdsökandes egenskaper och plats i samhället.

5.3 Formella och familjära röster

Analysen av egenremissernas intertextualitet (jfr tabell 1) visar att skribenterna i flera fall drar in såväl formella som mer familjära röster för att legitimeras sina sjukdomsbeskrivningar och behovet av vård. Deltagare 2 återger t.ex. delar av sin skriftliga journal under rubriken »Sammanfattning av journalanteckningar», från »Problem med smärtor redan vid första mens 1985» till en fastställd diagnos. I avsnittet blandas läkarnas ord med skribentens tillägg om vem som har sagt vad, något som syns i hur läkarnas namn och titlar återges: »Jan 2009 skriver överläkare [förnamn och efternamn] remiss till [namn på vårdenhet].» Även om sammanfattningen inte innehåller några markerade citat pekar flera ordval på att formuleringarna är direkt hämtade från journalen, som i »Åtgärd: destruktion av vä-sidigt endometrium».

Eftersom deltagaren specifikt efterfrågar hjälp med smärtlindring är det också denna aspekt av journalanteckningarna som ges mest utrymme i sammanfattningen. De rekontextualiserade journalanteckningarna blir i detta avseende en resurs i meningsskapandet i remissen (jfr Linell 1998 s. 145). Läkarrösterna »ordinerar» och »skriver ut» olika preparat, samt konstaterar att det som ordinerats sist, Visanne, »inte längre [fungerar] tillfredställande». Skribenten utvärderar därefter dessa röster: »Jag står alltså nu på Visanne», följt av en beskrivning av den tilltagande smärtan. Rekontextualiseringen av journalen förändrar på så vis också betydelsen av den; i stället för att dokumentera besök och behandlingar blir läkarnas bedömningar till argument för

att medicineringen inte fungerar tillfredsställande, vilket i sin tur blir ett sätt för skribenten att motivera specialistvård.

På ett liknande sätt återger deltagare 3 hur hon har tagit kontakt med både 1177 Vårdguiden och en patientförening för att få veta vad hon lider av:

- (15) Därför tog jag kontakt med ”1177” som sa att symptomen stämmer helt in på endometrios. För att få ytterligare information kontaktade jag Endometriosföreningen såväl lokalt som nationellt och fick samma entydiga svar: ”Allt tyder på att du har endometrios även om det såklart kan vara något annat. Du måste bli utredd av specialister! Antingen för att bekräfta diagnos eller för att utesluta”.

I (15) återges 1177 Vårdguidens röst med indirekt anföring och referatmarkör, medan svaret från Endometriosföreningen i stället står i citerad form. Behovet av specialistvård, som deltagaren har påtalat tidigare i remissen, blir också förmedlat genom patientföreningens uppmanande röst: »Du måste bli utredd av specialister!». Förutom att etablera legitimitet fungerar dessa röster också som ett sätt att visa hur skribenten, likt den rationella patient som beskrevs i 5.2, tar ansvar för sin sjukdom genom att söka råd och vägledning innan egenremissen. Samma deltagare hänvisar också till mer familjära röster. Genom indirekt anföring låter hon dels sin mamma få komma till tals: »Min mamma var barnmorska och hon sa redan när jag var i tonåren att hon misstänkte endometrios. Hon är död sen många år och kan inte hjälpa mig.» Dels citerar hon sin son:

- (16) Han sa till mig i söndags när jag framförde att jag hade så ont, ” du har ju haft ont i 20 år nu”. Ja mer än så är det till och med.

Till skillnad från mammans bedömning, som i egenskap av barnmorska gränssar mot en slags expertröst, fungerar sonens vittnesmål som ett sätt att uppgradera och externalisera smärtbeskrivningen; den går från enbart upplevd till att vara bekräftad av andra (jfr Potter 1996 s. 165). Att lämna ordet till någon annan kan på så vis fungera som ett sätt att skapa mer objektivitet i symptombeskrivningarna. Användningen av en konkret tidsangivelse, »i söndags», och det modala uttrycket »ju» förstärker även denna bild – smärtan är både vanligt förekommande och välkänd i familjen.

Även Maria använder sig av en för henne känd röst för att motivera och etablera ett behov av vård. I remissen fungerar hennes syster, som har en bekräftad endometriosdiagnos, som en utgångspunkt för att jämföra och likställa erfarenheter. I remissen pendlar hon mellan ett »vi», ett »jag», och att referera

och beskriva systemns erfarenheter separat. På så vis etablerar hon endometriosis som en möjlig, och trolig, anledning. I remissen knyts systemns problem även till att sjukdomen är ärftlig och att det finns fler som har problem i släkten. Dels beskrivs mammans smärtsamma menstruationer, dels något som kallas »den Stenströmska magen»,¹⁰ som enligt skribenten ska förstås som ett slags internskämt om magproblemen som figurerar i släkten. Även här dras systemns erfarenheter in som en jämförelse, i detta fall tillsammans med en formell läkarröst: »en läkare som opererat min syster sa att detta har ni säkert (100 % säkert) i släkten, men eftersom det har med mensen att göra så talas det inte om det».

Till skillnad från de tidigare exemplen, som förstärkt och styrkt de sjukdomsbeskrivningar som görs, drar skribenterna även in röster för att säga emot och föra fram en annan bild. En deltagare återger hur hon har blivit uppmanad av en gynekolog att skaffa barn för att bota sjukdomen. Denna bedömning utvärderas sedan:

- (17) Vilket enormt dåligt förslag. Hur ska jag kunna genomgå befruktning när jag har magen full av stora cystor. Jag är så frustrerad och arg på alla gissningar och antaganden som jag mötts av i vården.

På ett liknande sätt som i (17) använder en annan deltagare citerade fraser för att ifrågasätta och ironisera över hur hennes problem har bemötts under årens lopp, exempelvis i form av »”det gör ont att ha mens”» och »”kvinnor har ofta känslig mage”». I jämförelse med den tidigare beskrivna artigheten och tacksamheten i 5.2 verkar dessa röster alltså fungera som en möjlighet att uttrycka kritik i remissen.

Citattecknen kan också fungera som ett sätt att signalera distans och markera att symptombeskrivningen eller ett visst uttryck inte är tillräckligt korrekt eller exakt (jfr Ledin 1997 s. 75, Fairclough 1992 s. 119):

- (18) Känns konstigt mellan slidan och ”bakåt”.
(19) Smärtor vid gasavgång och när ”gasen rör sig i tarmarna”.
(20) ”extra starka p-piller”
(21) Jag får även som ”stickningar” på vänster sida då och då och riktigt jobbiga kramper.

¹⁰ Stenströmska är ett fingerat namn för att visa på konstruktionen som används för att beskriva släktens magproblem.

I (18) tyder citattecknen på att skribenten inte uppfattar uttrycket som tillräckligt precist; även om »mellan slidan och ”bakåt» förstås som ett område rör det sig inte om medicinsk terminologi. På samma sätt markeras »”extra starka p-piller» som en benämning som visserligen ringar in den hormonella effekten, men utan att använda en medicinsk term. Citattecknen verkar alltså vara en resurs för att beskriva hur något känns eller fungerar, utan att för den delen veta exakt vad det heter. I (21) kan citattecknen också peka på en skillnad mellan olika sätt att beskriva smärta, där »kramper» verkar betraktas som mer etablerat och precist än »”stickningar»».

5.4 Privata och medicinska diskurser

I termer av interdiskursivitet (jfr tabell 1) pekar såväl de skriftliga egenremisserna som intervjumaterialet på att skribenterna växlar mellan privata och medicinska diskurser och sätt att framställa sin information. På ett övergripande plan framträder språket som en viktig faktor. Både Maria och Sara knyter egenremissen till ett behov av en slags skrivkompetens eller skriftligt kunnande. Sara konstaterar t.ex. att hon har »väldig tur» som faktiskt kan formulera sig och hämtar sättet att skriva egenremissen från sitt arbete med kommunikation: »jag tänkte nog som kommunikatör tror jag [mm] det här med viktigaste överst och hela den här grejen». Båda knyter också de egna språkliga valen till den tänkta mottagaren av remissen. För Maria handlade det om att försöka skriva på ett sätt som en läkare skulle ha nytta av. Även Sara resonerar kring ett tänkt »läkarspråk», som visserligen ligger utanför hennes vokabulär, men där idén om det har legat till grund för att göra texten mer formell:

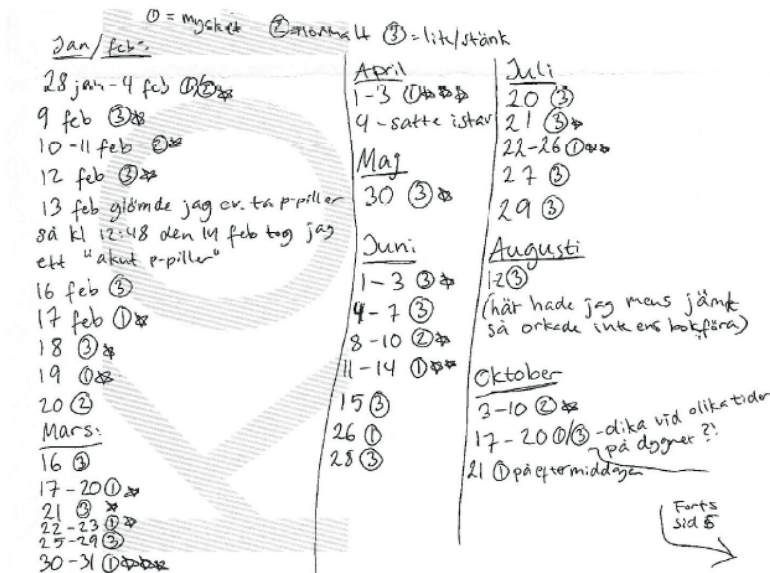
Intervjuextrakt 4, Sara

[...] jag använder slidan jag använder bäckenet jag liksom eh det är samlag det är liksom ja den typen av / det är inget talspråk liksom [mm] / urinblåsa jag är inte kissnödig utan det är urinblåsan som är full ((skrattar lite))

Saras språkliga val kan också knytas till tidpunkten då remissen skrevs; det var rädslan för att bli avvisad som motiverade henne att »vässa» språket lite extra. Samma sak kan sägas gälla för Anna, men här är det inte främst språket som styr. Hon beskriver i stället skrivandet som något mer automatiskt, drivet av ett skriande behov av vård: »det var bara som att öppna en ventil och bara

skriva». I båda fallen är alltså tidpunkten och oron styrande för hur remisserna skrivs, men med olika utfall.

Ett exempel på hur egenremisserna drar in och förhåller sig till en medicinsk diskurs och egenremissens tänkta mottagare är det kalendersystem som Maria använder för att summera sina menstruationsproblem. Mensdagboken, eller »bokföringen» som hon också kallar den i intervjun, återges i figur 3. Siffrorna graderar mensblödningen (»mycket», »normalt» eller »lite/stänk»), medan antalet stjärnor anger hur mycket värk hon har haft.

Figur 3. Mensdagbok.

I relation till motiverat teckenskapande är mensdagboken ett exempel på det Kress (2010 s. 43) kallar *transduction*, som innebär att betydelse omvandlas från en semiotisk modalitet till en annan. I dagbokens fall byts uttryck som anger intensitet eller frekvens ut mot inringade siffror och stjärnor. Förändringen i modalitet gör på så vis menstruationsproblemen mer avläsningsbara och möjliga att överblicka. Omvandlingen från beskrivande ord till siffror och symboler gör också att Marias mens närmar sig en medicinsk diskurs, där mens inte bara upplevs och känns utan också kartläggs och mäts. I intervjun

beskriver Maria hur valet att upprätta dagboken och visualisera mensproblemen bottnade i en uppfattning av vad mottagaren vill ha:

Intervjuextrakt 5, Maria

alltså jag förstår ju att läkare vill ha konkreta exempel asså dom vill inte bara ha bara hej jag har typ lite ont [mm] då då kommer dom inte ta en på allvar så man måste ju visa kanske nån statistik på när och hur och då tänkte jag att den här dagboken kunde vara bra

Dagboken verkar alltså vara ett sätt att övertyga läkare om smärtan och problemen för att, med hennes egna ord, »skapa goda förutsättningar för att komma dit man vill». Transduktionen blir på så sätt ett motiverat och relevant teckenskapande i förhållande till Marias syn på den kommunikativa situationen (Kress 1993, 2010).

Även andra deltagare använder sig av olika slags listformat. En deltagare beskriver och sorterar sina sjukdomserfarenheter under de två rubrikerna »Symptom» och »Historia», som tydligt påminner om en medicinsk indelning. I likhet med Ledins (2015) beskrivning av tabeller och listor som semiotiska verktyg för att bl.a. överblicka information verkar även dessa listor lägga upp för ett meningsskapande som syftar till att ordna och, i viss mån, likställa informationen. Innehållet i listorna är mestadels också i nominalform, där vissa ord upprepas följt av en ny bestämning: »Smärtor från livmoder och äggstockar» och »Smärtor från urinröret, smärtor och besvär när jag kissar». Till flera av punkterna fogas också beskrivningar:

- (22) Hemska menstruationssmärter, börjar 2-3 dagar innan mens. (Dessa påminner om förlossningsvärkar, sådana man har under öppningskedet.)

I exemplet används parentes för att lägga till en beskrivning av hur dessa smärtor känns. De »hemska» menstruationssmärtorna blir i detta fall jämförda med den erkända smärtan i samband med förlossning.

Den medicinska diskurs som dras in genom listorna och tabellen är samtidigt inte fristående från skribenterna och den personliga karaktär som egenremissen har. På samma sätt som i exempel (11) och (12) verkar skribenterna även här finna det motiverat att genom metakommentarer komplettera, förklara och positionera sig själva som patienter. I rubriken till listan över symptom skriver skribenten exempelvis »Symptom: (vissa symptom kan ha glömts i denna sammanställning)», en metakommentar som pekar mot att listan inte är uttömmande. Marias mensdagbok har liknande garderingar: »Jag har inte

alltid fyllt i (jag har i princip alltid ont) men men ...». Under augusti månad förklaras likaså bristen på ifyllda dagar som en konsekvens av att problemen är omfattande: »(här hade jag mens jämt så orkade inte ens bokföra)». Problemen som dokumenteras i dagboken framställs i detta avseende som så svåra att de inte går att bokföra, eller i listans fall, som för många för att sammanställa. Samma metakommentarer fungerar också som ett sätt för skribenterna att balansera mellan att vara sanningsenliga och samtidigt övertygande gentemot egenremissens mottagare. Maria beskriver själv denna avvägning i intervjun, där hon menar att korrekt och sanningsenlig information är nödvändig för att bli trodd: »Jag får inte missa nånting för då kanske jag går miste om världen (dom) tror att jag ljuger och så där».

Ett annat framskjutet sätt att representera subjektiva symptom är att dra in en normalitetsdiskurs och jämföra med vad som är vanligt och normalt. I intervjun beskriver Maria dessa jämförelser som ett sätt att komma ifrån att smärta är en väldigt subjektiv upplevelse, medan Sara knyter det till att egenremissen efterfrågar ett visst sätt att uttrycka sig: »man måste vara ja hyfsat saklig o- och så där förklara vad det handlar om och hur man påverkas av det». Textuellt görs detta genom att skribenterna uttrycker hur sjukdomen hindrar dem från att delta i det vanliga livet:

- (23) Vi missade skolan pga att vi ibland inte kunde gå under mens pga smärtor
- (24) De senaste veckorna har jag haft ont hela tiden och nedre delen av magen är svullen (gör ont att ha tigha byxor).
- (25) Blöder såna enorma mängder att jag jämnt får hålla mig hemma så jag inte blodar ner stolar och soffor eller bilklädslar.
- (26) Ägglossningarna är hemska, kan knappt gå.

Som ett sätt att etablera sjukdomsproblematiken och göra symptomen mer objektiva används alltså jämförelser med vad friska personer kan göra: gå i skolan, ha tigha byxor, röra sig eller ens lämna hemmet. Det vanliga livet fungerar i detta avseende som en kontrast till de mer subjektiva erfarenheterna för att övertyga mottagaren om symptomens allvarlighet (jfr Whelan 2003 s. 471). I likhet med de andra språkliga och semiotiska anpassningarna som har diskuterats visar detta på hur det privata och det medicinska på flera sätt skär in i varandra: erfarenheter och information omvandlas, jämförs och anpassas till en interdiskursiv uppfattning om egenremitter.

6 Diskussion

Analysen av de språkliga och semiotiska resurser som används för att söka och motivera behovet av specialistvård ringar in egenremissen som en genre som skär igenom det privata och det medicinska, det subjektiva och det objektiva. Egenremissen framstår som tydligt patientorienterad, samtidigt som den är uppbyggd kring förväntningar om medicinsk expertis, där vissa ord, uttryck och sätt att handla framstår som mer motiverade än andra. I relation till egenremissens syfte och funktion utnyttjas den främst som en möjlighet att fråga om, önska eller uttrycka ett behov av vård, i vissa fall i en kombination av dessa syften och funktioner. I texterna framträder också egenremissens läkare och patient; den mottagande läkaren blir i flera fall artigt tilltalad och skrivs fram som kunnig och kompetent, medan flera skribenter verkar finna det motiverat att omtala sig själva som rationella människor, eller metakommentera sin information för att stävja eventuella feltolkningar. I likhet med tidigare forskning visar analysen av egenremisserna alltså att skribenternas karaktärsdrag blir en del av processen att söka vård.

I sjukdomsbeskrivningarna drar skribenterna in såväl formella som familjära röster som används för att legitimera vårdbehovet, eller för att säga emot och föra fram en annan bild av sjukdomen. Citattecken fungerar därtill som ett sätt att kunna beskriva sina symptom utan att ha tillgång till de korrekta medicinska termerna. I termer av interdiskursivitet finns det också exempel på hur deltagarna förhåller sig till och omvandlar sina sjukdomsproblem till mer medicinska system och sätt att representera sjukdom – i mensdagbokens fall att beskrivande ord byts mot siffror och symboler.

Analysen pekar också mot att skribenterna både uppfattar möjligheter och begränsningar med egenremissen. Å ena sidan är den ett sätt för dem att agera utanför de institutionella ramarna, göra sina röster hörda och få vård. För Maria var egenremissen t.ex. en möjlighet att faktiskt bli trodd, och i Annas fall den »livlina» som förändrade hennes tillvaro. Å andra sidan verkar handlingsutrymmet i egenremisserna till viss del upplevas som begränsat. Maria konstaterar t.ex. att hon inte har några reella möjligheter att påverka beslutet som tas. De olika aspekter av adressivitet som undersöks pekar också ut ett delvis begränsat handlingsutrymme, något som bl.a. blir synligt i det artiga tilltalet och argumenten om möjligheten att söka vård utanför den egna regionen. De karaktärsbeskrivningar som görs av skribenterna kan likaså ses som uttryck för att specialistvården till viss del uppfattas som villkorad.

Studiens genrebegrepp belyser vad det innebär att söka vård på det här sättet. Genre blir då ett sätt att rikta blicken mot det som görs, där de språkliga och semiotiska resurser som studien identifierar sätts i relation till hur de bidrar till den specifika sociala handlingen, och inte bara som sätt att representera sjukdom. Att sätta genre i fokus innebär inte att andra, mer diskursorienterade, aspekter är ointressanta. Artikeln öppnar här även för en diskussion kring hur endometriosis som sjukdom påverkar materialets karaktär. Skulle samma resurser för att skapa objektivitet och tillförlitlighet användas i egenremisser för en mer välkänd och etablerad sjukdom? Här finns det relevanta jämförelser kvar att göra, både i relation till andra sjukdomar och till läkarskrivna remisser.

Genrebegreppet öppnar även för en diskussion kring hur pass beslätad egenremissen är med traditionella sätt att söka vård. De begränsningar som studien synliggör kan t.ex. liknas vid den rollfördelning och kunskapsasymmetri som beskrivits i tidigare studier av läkare-patientsamtal (jfr Mishler 1984, Heath 1992, Gill 1998). I flera avseenden framstår mottagaren som en slags grindvakt, vars roll lyfts in och föregrips i remissen. Den eventuella farhågan om att egenremissen skulle göra att patienter kräver vård oavbrutet bekräftas alltså inte i studien. I stället verkar egenremissen vara nära sammanbunden med ett traditionellt vårdbesök.

Bilden som tecknas i artikeln är samtidigt inte entydig. Dels varierar formen som egenremisserna tar: ifyllda formulär eller handskrivna och datorskrivna brev som bjuder in till olika utformningar och formuleringar. Dels visar intervjuerna på en viss variation mellan hur deltagarna uppfattar att söka vård med text. Här ligger också det metodologiska värdet i att kombinera textanalys med etnografiska angreppssätt. Att enbart fokusera på textinterna aspekter riskerar att i stort ignorera individernas roll i meningsskapandet. Därtill finns en risk för övertolkning (jfr Bazerman 2003 s. 323); i egenremissens fall är det t.ex. lätt att förutsätta att det handlar om sakliga texter som skrivs av medvetna skribenter, medan studiens intervjumaterial pekar på delvis olika uppfattningar om språkets roll i remissen. Intervjuerna belyser också under vilka villkor som egenremisser skrivs – efter ett eller flera dåliga vårdbesök – och hur detta kan få konkreta effekter på texternas utformning. Denna förståelse kan i sin tur bidra till en mer nyanserad bild av egenremissen som genre.

Studien aktualiserar även frågor om egenremissens roll i en möjlig demokratiseringsprocess. Analysen ringar in möjliga sätt att kommunicera om sin hälsa i detta sammanhang, och pekar i stort mot en komplex balansgång mellan att välja ut och anpassa information, och därigenom skapa objektivitet och tillförlitlighet. Samtidigt behöver patienter också känna sig inbjudna till att

söka vård på detta sätt. Som en viktig och potentiellt livsförändrande text – en »livlina» – går det att fundera över om egenremissen riskerar att bjuda in vissa men inte andra. Här behöver den efterfrågade tillgängligheten och den faktiska rätten att själv skriva en remiss även vägas mot tillgängliga resurser och en upplevd möjlighet att delta. Alla får visserligen skriva en egenremiss, men frågan är vilka som känner att de kan och vill. Genreanalyser likt denna utgör på så vis ett viktigt kritiskt bidrag till att avmystifiera och öka vår förståelse för begränsningar och möjligheter i nya och alternativa sätt att söka vård.

Litteratur

- 1177 Vårdguiden, 2018: Egen vårdbegäran. Tillgänglig på <https://www.1177.se/Vaster-norrland/Regler-och-rattigheter/Egen-vardbegaran3/> [hämtad 23.1.2019].
- Anspach, Renee R., 1988: Notes on the sociology of medical discourse: The language of case presentation. I: *Journal of Health and Social Behavior* 29(4). S. 357–375.
- Austin, John, 1962: *How to do things with words*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bakhtin, Mikhail, 1986: *Speech genres and other late essays*. Austin: University of Texas Press.
- Ballard, Karen, Lowton, Karen & Wright, Jeremy, 2006: What's the delay? A qualitative study of women's experiences of reaching a diagnosis of endometriosis. I: *Fertility and Sterility* 86(5). S. 1296–1301.
- Bazerman, Charles, 2003: Speech acts, genres, and activity systems. How texts organize activity and people. I: Charles Bazerman & Paul Prior (red.): *What writing does and how it does it. An introduction to analyzing texts and textual practices*. New York: Routledge. S. 309–339.
- Bellander, Theres & Landqvist, Mats, 2018: Becoming the expert constructing health knowledge in epistemic communities online. I: *Information, Communication & Society* 23(4). S. 1–16.
- Berg, Marc, 1996: Practices of reading and writing. The constitutive role of the patient record in medical work. I: *Sociology of Health & Illness* 18(4). S. 499–524.
- Berg, Marc & Bowker, Geoffrey, 1997: The multiple bodies of the medical record. Toward a sociology of an artifact. I: *Sociological Quarterly* 38(3). S. 513–537.
- Berge, Kjell Lars & Ledin, Per, 2001: Perspektiv på genre. I: *Rhetorica Scandinavica* 18. S. 4–16.
- Bhatia, Vijay K., 2015: Critical genre analysis: Theoretical preliminaries. I: *Hermes – Journal of Language and Communication in Business* 54. S. 9–20.
- Björkqvall, Anders, 2012: Text- och resursorientering inom multimodalitetsforskningen. En teoretisk diskussion om förklaringsvärden. I: *Språk och stil NF* 22. S. 135–161.

- Björkvall, Anders, 2018: Critical genre analysis of management texts in the public sector. Towards a theoretical and methodological framework. I: Daniel Wojahn, Charlotta Seiler Brylla & Gustav Westberg (red.): *Kritiska text- och diskursstudier*. Huddinge: Södertörns högskola. S. 57–79.
- Cook-Gumperz, Jenny & Messerman, Lawrence, 1999: Local identities and institutional practices. Constructing the record of professional collaboration. I: Srikant Sarangi & Celia Roberts (red.): *Talk, work and institutional order. Discourse in medical, medication and management settings*. Berlin: Mouton de Gruyter. S. 145–182.
- Dingwall, Robert, 1997: Accounts, interviews and observations. I: Gale Miller & Robert Dingwall (red.): *Context and method in qualitative research*. London: Sage. S. 51–65.
- Dray, Susan & Papen, Uta, 2004: Literacy and health. Towards a methodology for investigating patients' participation in healthcare. I: *Journal of Applied Linguistics and Professional Practice* 1(3). S. 311–332.
- Edwards, Derek, 1999: Emotion discourse. I: *Culture & Psychology* 5(3). S. 271–291.
- Fairclough, Norman, 1992: *Discourse and social change*. Cambridge: Polity.
- Fairclough, Norman, 2003: *Analysing discourse. Textual analysis for social research*. London/New York: Routledge.
- Gill, Virginia, 1998: Doing attributions in medical interaction. Patients' explanations for illness and doctors' responses. I: *Social Psychology Quarterly* 61(4). S. 342–360.
- Goffman, Erving, 1969: *The presentation of self in everyday life*. London: Penguin Press.
- Halkowski, Timothy, 2006: Realizing the illness. Patients' narratives of symptom discovery. I: Douglas W. Maynard & John Heritage (red.): *Communication in medical care: Interaction between primary care physicians and patients*. Cambridge: Cambridge University Press. S. 86–114.
- Halliday, M. A. K., 2014: *Halliday's introduction to functional grammar*. 2 uppl. Reviderad av Christian M. I. M. Matthiessen. London: Routledge.
- Heath, Christian, 1992: The delivery and reception of diagnosis in the general-practice consultation. I: Paul Drew & John Heritage (red.): *Talk at work: Interaction in institutional settings*. Cambridge: Cambridge University Press. S. 235–267.
- Heath, Christian, 2002: Demonstrative suffering: The gestural (re)embodiment of symptoms. I: *Journal of Communication* 52(3). S. 597–616.
- Hellspong, Lennart & Ledin, Per, 1997: *Vägar genom texten: Handbok i brukstextanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Heritage, John & Robinson, Jeffrey D., 2006: Accounting for the visit. Giving reasons for seeking medical care. I: Douglas W. Maynard & John Heritage (red.): *Communication in medical care: Interaction between primary care physicians and patients*. Cambridge: Cambridge University Press. S. 48–85.
- Hobbs, Pamela, 2003: The use of evidentiality in physicians' progress notes. I: *Discourse Studies* 5(4). S. 451–478.

- Hudelist, Gernot, Fritzer, Nadja, Thomas, Almut, Niehues, Christiane, Oppelt, Peter, Haas, Dietmar, Tammaa, Ayman & Salzer, Heinrich, 2012: Diagnostic delay for endometriosis in Austria and Germany: causes and possible consequences. I: *Human Reproduction* 27(12). S. 3412–3416.
- Hunter, Kathryn M., 1991: *Doctors' stories*. The narrative structure of medical knowledge. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Hyland, Ken, 2018: *Metadiscourse*. Exploring interaction in writing. London: Bloomsbury Publishing.
- Ivanič, Roz, 1998: *Writing and identity*. The discursual construction of identity in academic writing. Philadelphia, PA: John Benjamins Publishing Company.
- Karlsson, Anna-Malin, 2006: *En arbetsdag i skriftsamhället: Ett etnografiskt perspektiv på skriftanvändning i vanliga yrken*. Stockholm: Språkrådet.
- Karlsson, Anna-Malin, 2015: När ska man söka vård? Positioner och perspektiv i webbinformation om hjärtfel hos barn. I: Linda Kahlin, Mats Landqvist & Ingela Tykesson (red.): *Språk och identitet: Rapport från ASLA:s symposium, Södertörns högskola 8–9 maj 2014*. Huddinge: Södertörns högskola. S. 77–89.
- Karlsson, Anna-Malin & Nikolaidou, Zoe, 2011: Writing about caring. Discourses, genres and remediation in elder care. I: *Journal of Applied Linguistics and Professional Practice* 8(2). S. 123–143.
- Kress, Gunther, 1993: Against arbitrariness. The social production of the sign as a foundational issue in critical discourse analysis. I: *Discourse & Society* 4(2). S. 169–191.
- Kress, Gunther, 2010: *Multimodality*. A social semiotic approach to contemporary communication. London: Routledge.
- Ledin, Per, 1997: Intertextualitet, smärta och ett mångstämmigt Apotek. I: Roger Anderson & Patrik Åström (red.): *Till Barbro*. Texter och tolkningar tillägnade Barbro Söderberg den 23 september 1997. Stockholm: Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet. S. 63–86.
- Ledin, Per, 2015: Listans och tabellens semiotik. I: *Sakprosa* 7. S. 1–25.
- Linell, Per, 1998: Discourse across boundaries. On recontextualizations and the blending of voices in professional discourse. I: *Text* 18(2). S. 143–158.
- Menz, Florian, 2011: Doctor–patient communication. I: Ruth Wodak, Barbara Johnstone & Paul Kerswill (red.): *The SAGE handbook of sociolinguistics*. Los Angeles: SAGE. S. 330–344.
- Miller, Carolyn R., 1984: Genre as social action. I: *Quarterly Journal of Speech* 70. S. 151–167.
- Mishler, Elliot G., 1984: *The discourse of medicine: Dialectics of medical interviews*. Norwood, NJ: Ablex.
- Papen, Uta, 2008: Pregnancy starts with a literacy event. Pregnancy and antenatal care as textually mediated experiences. I: *Ethnography* 9(3). S. 377–402.
- Papen, Uta, 2010: Writing in healthcare contexts. Patients, power and medical knowledge. I: David Barton & Uta Papen (red.): *The anthropology of writing*. Understanding textually-mediated worlds. London: Continuum. S. 145–165.

- Poirier, Suzanne & Brauner, Daniel, 1990: The voices of the medical record. I: *Theoretical Medicine* 11(1). S. 29–39.
- Potter, Jonathan, 1996: *Representing reality. Discourse, rhetoric and social construction*. London: Sage.
- Ravotas, Doris & Berkenkotter, Carol, 1998: Voices in the text. The uses of reported speech in a psychotherapist's notes and initial assessments. I: *Text* 18(2). S. 211–239.
- Reiser, Stanley Joel, 1981: *Medicine and the reign of technology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sarangi, Srikant & Brookes-Howell, Lucy, 2006: Recontextualising the familial life-world in genetic counseling case notes. I: Maurizio Gotti & Françoise Salager-Meyer (red.): *Advances in medical discourse analysis: Oral and written contexts*. Bern: Peter Lang. S. 197–228.
- Sarangi, Srikant & Clarke, Angus, 2002: Zones of expertise and the management of uncertainty in genetics risk communication. I: *Research on Language and Social Interaction* 35(2). S. 139–171.
- Schryer, Catherine F., 1994: The lab vs. the clinic: Sites of competing genres. I: Aviva Freedman & Peter Medway (red.): *Genre and the new rhetoric*. London: Taylor & Francis. S. 105–124.
- Socialstyrelsen, 2018: *Nationella riktlinjer för vård vid endometrios. Stöd för styrning och ledning*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Stage, Carsten, 2017: *Networked cancer: Affect, narrative and measurement*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Stolberg, Michael, 2011: *Experiencing illness and the sick body in early modern Europe*. Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Stommel, Wyke & Lamerichs, Joyce, 2017: Interaction in online support groups. Advice and beyond. I: Heidi Ehernberger Hamilton & Wen-ying Sylvia Chou (red.): *The Routledge handbook of language and health communication*. Abingdon, Oxon: Routledge. S. 198–211.
- Swales, John, 1990: *Genre analysis. English in academic and research settings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Swinglehurst, Deborah, Roberts, Celia & Greenhalgh, Trisha, 2011: Opening up the 'black box' of the electronic patient record. A linguistic ethnographic study in general practice. I: *Communication & Medicine* 8(1). S. 3–15.
- van Leeuwen, Theo, 2005: *Introducing social semiotics*. London: Routledge.
- Whelan, Emma, 2003: Putting pain to paper. Endometriosis and the documentation of suffering. I: *Health*: 7(4). S. 463–482.
- White, Peter R. R., 2020: The putative reader in mass media persuasion – stance, argumentation and ideology. I: *Discourse & Communication* 14(4). S. 1–20.

Smärre bidrag

Stilvägledning i ett snårigt textlandskap

Följande bidrag redovisar resultatet av projektet Modernisering av stilbeteckningar, som jag genomförde för Språkrådets räkning under 2020–2021 i syfte att utarbeta en ny modell för rådgivning i stilistiska frågor.

Språkrådet kontaktas regelbundet av frågeställare som behöver hjälp att anpassa sina formuleringar efter genre och situation, för att undvika stilbrott och oavsiktliga normavvikelser. Framför allt rör det frågor om enskilda formuleringar som språkvarlden vill avråda från i vissa sammanhang, men inte generellt. Det kan till exempel röra sig om ord och fraser som *även fast*, *våran* och *springandes*. Några återkommande stilbeteckningar som används för att reda ut sådana fall i Frågelådan, Språkrådets offentliga databas med besvarade språkfrågor, är:

- *formell, informell*
- *talspråklig/talspråksnära*
- *vardaglig*
- *äldre* [språkbruk/texter/regler/grammatisk form] kontra *numera, modernt språkbruk*
- *lite ledigare stil*
- *i tryckt text*
- *omsorgsfullt talat språk* eller *mer vårdat talspråk* kontra *spontant talspråk*
- *i kreativa, konstnärliga sammanhang*.

I Frågelådan finns alltså en rad ganska etablerade beteckningar för stilvalör eller stilnivå. Dessa beteckningar är välkända för en språkvetare, men frågan är hur begripliga de är för allmänheten. Om jag är ny på jobbet, söker på *även fast* i Frågelådan och får veta att detta är en »mer ledig form» än *trots att*, hjälper det mig då att välja formulering i den text jag just nu skriver – kanske ett mejl till chefen, ett inlägg på twitter, en produktbeskrivning eller ett protokoll? Eller finns det beteckningar som stämmer bättre in på dagens textlandskap?

En provkarta över textlandskapet

För det första skulle svaret kräva en bra bild av detta landskap. Tyvärr saknas en systematisk kartläggning av vilka genrer som skrivs och läses i Sverige i dag; en sådan skulle rimligen vara användbar för många typer av textforskning. Inom ramen för detta projekt fanns inte utrymme för att genomföra någon sådan kartläggning, varför jag i stället gjorde en informell enkät där mina facebookföljare fick berätta vilka texter

de hade läst under dagen. Ett tjugotal personer svarade, varpå svaren sammanställdes grovt till omkring 80 genrer i 15 kategorier (se tabell 1). Urvalet informanter var naturligtvis både litet och snedvridet och sammanställningens vetenskapliga värde är därför ringa, men den gav mig ändå en bred provkarta att arbeta vidare utifrån – och kan ses som ett underlag för diskussion och en inbjudan till framtida forskning.

Tabell 1. Några huvudgenrer i dagens textlandskap.

	Huvudgenre	Exempel på undergenrer
1	Litterära publikationer	Låttext, dikt, roman, facklitteratur, barnbok, lexikon
2	Paratexter	Titel, innehållsförteckning, bokrygg, baksidestext
3	Tidskrifter	Kulturtidskrift, serietidning för barn
4	Tidningar/nyhetstexter	Dagstidning (fysisk/digital), nyhetssajt
5	Arbetsplatsinterna sociala medier	
6	Allmänna sociala medier	
7	Övriga webbplatser	
8	E-post, sms med mera	Nyhetsbrev, meddelande i chattapp, e-post i tjänst/privat
9	Vetenskapliga texter	Vetenskaplig artikel/upsats/bok, rapport
10	Listor och instruktioner	Innehållsförteckning, recept, manual
11	Post från offentlig verksamhet/företag	Räkning, kallelse, gåvobrev
12	Skyltar o.d. i det offentliga rummet	Registreringsskylt, minnestavla, meny
13	Övriga texter lästa i arbetet	Protokoll, regler, studentuppgifter, enkät-svar
14	Texter för eget bruk	Egna anteckningar, att göra-listor
15	Övrigt	Undertext till teveserie

Stilarter och stilbeteckningar i tidigare forskning

Under 1900-talet beskrevs textlandskapet ofta som bestående av *stilarter*. De tre *huvudstilarter* som Erik Wellander beskrev i *Riktig svenska* (1939) – *vitter prosa*, *normalprosa* och *ledig prosa* – har levt kvar som begrepp inom den svenska stilistiken, liksom vissa av hans underkategorier, som *kanslistil*. Peter Cassirer använde i sina inflytelserika läroböcker om stilistik (t.ex. Cassirer 2003) beteckningar som *kanslistil*, *religiös stil*, *affärsstil* och *veckotidningsstil* för de stilarter han urskilde i det svenska språket. Även Lars Melin & Sven Lange (1995) använde begreppet stilart och återanvände några beteckningar men skapade också fler när de skrev om exempelvis *predikostil*, *sagostil*, *protokollstil*, *kobbokstil* och *debattstil*. Det är uppenbart att de stilbeteckningar som än

i dag används i språkrådgivning är hämtade från denna tradition. I grundutbildningen i svenska på universiteten kan fortfarande en liknande terminologi användas.

Resonemanget om stilarter förutsätter dock en enhetlighet och en tydlig uppdelning mellan genrer och publikationstyper som inte är helt enkel att tillämpa på dagens pluralistiska textlandskap. Det handlar inte bara om att nya genrer uppstått, så att de nämnda stilarterna inte självklart låter sig kombineras med genreförteckningen i tabell 1 ovan. Såväl matlagningstexter som poesi, vetenskapliga artiklar och instagraminlägg rymmer i praktiken en stor stilistisk bredd. Normerna skiftar mellan subkulturer och medietyper och begreppet stilart kan vara svårt att förena med det mer sociala perspektiv på skrivande som är rådande i dag, där texter ofta betraktas som *kommunikativa handlingar*, tillkomna i *diskursgemenskaper* och *skriftkulturer*. Dessa fenomen är rörliga, föränderliga och mångskiftande; då blir även texterna det.

Ett mer flexibelt sätt att beskriva stilistiska skillnader är att tala om *stilaxlar*, där en enskild text kan placeras längs en glidande skala. Melin & Lange (1995) använder stilaxlarna *allmän/detaljerad*, *emotiv/saklig*, *informell/formell* och *info-tunn/info-packad*. Dessa begrepp är mer allmänt hållna och därför inte lika daterade, men de är å andra sidan mindre precisa än stilarterna, och mindre genomskinliga för en vanlig skribent. I mer aktuell textforskning är stilbegreppet och stilistisk klassificering sällan centrala frågor, och det har inte gjorts något mer samtida försök till stilkartläggning av Wellandertypen.

Tidigare forskning ger alltså i praktiken bara begränsad vägledning till de många skribenter, redaktörer, lärare, översättare och andra som i sitt arbete behöver kunna tala om de stilistiska skillnaderna mellan texter och språkliga former, och som ibland vänder sig till Språkrådet. Bristen på aktuell forskning står också i skarp kontrast mot det offentliga samtalet om texter och litteratur; på dagstidningarnas kultursidor har till exempel behovet av stilistisk skärpa i litteraturkritiken uppmärksamats av flera skribenter under den senaste tiden (se Beckman 2020, Persson 2020, Brandt 2021).

Stilbeteckningar

Den modell jag utarbetade består av två delar. Den första delen är en stilordlista med förslag på definitioner, där tanken är att definitionen ska finnas tillgänglig varje gång stilordet används. Listan är ganska lång och mångskiftande, för att kunna bistå med beskrivningen av många olika slags texter; här finns vanliga och allmänna ord som *formell* och *personlig*, men också specifika ord som *barnspråkshärmande*, *reflektörande*, *rättfram* och *pedagogisk*.

I valet av stilbeteckningar till ordlistan ville jag använda positiva formuleringar, som beskriver en stilistisk potential eller strävan (till exempel *engagerad*, *talspråkshärmande*), snarare än negativa formuleringar som ofta är mindre innehållsrika (*inkorrekt*, *låg stilnivå*). För att pröva stilbeteckningarna och definitionerna på målgruppen ordnade jag ett digitalt seminarium med en mindre grupp avancerade språkbrukare (en sekreterare, två översättare, en jurist, en bibliotekarie m.m.). Jag diskuterade även beteckningarna med Språkrådets svenskgrupp. I dessa diskussioner visade det sig att stilorden kunde uppfattas på ganska olika sätt. *Ledig* var i språkbrukargruppen ett

mycket positivt ord; »att skriva ledigt är ju en konst», sa någon. Inom språkvetenskap och språkvård brukar detta ord i stället beteckna ett mindre omsorgsfullt språk. Även *slängig* väckte vitt skilda associationer, vilket kom att avspeglas i mitt förslag till definition (se not 4). Ordet *korrekt* användes gärna i språkbrukargruppen – som också spontant ansåg att *inte korrekt* var en fullgod beskrivning av *även fast* – men är nog mindre populärt bland språkvetare. Detta spänningsfält mellan forskares attityder och folklingvistiska uppfattningar är förstås något språkvårdare är vana att navigera i, men det gör valet och definitionerna av stilbeteckningar till en komplex uppgift. Ord som är vanliga i allmänspråket är lättare att känna igen, men kan å andra sidan väcka andra associationer än de önskade. Detta gäller även till exempel ordparet *formell/informell*, där det förra ordet i vissa sammanhang har en negativ laddning medan det senare uppfattas som mer positivt. Därav behovet av en lättillgänglig ordlista med definitioner.

Stilistiska parametrar

Modellens andra del är en text om att göra stilistiska val och innefattar bland annat fyra frågor som skribenten kan förhålla sig till när hen reflekterar över vilken sorts text hen skriver och hur den bör formuleras, där varje fråga är kopplad till en parameter (här inom parentes):

1. *I vilken roll skriver jag? (privat kontra professionell¹)*
2. *Med vilken teknik/I vilket format ska texten presenteras? (beständig/planerad kontra flyktig/spontan)*
3. *I vilken situation ska texten läsas? (högtidlig kontra vardaglig)*
4. *Vilka ska läsa texten? (fackspråk kontra allmänspråk och jargong)*

Parametrarna beskrivs och exemplifieras i texten, som också framhåller att de flesta texter befinner sig någonstans mitt emellan parametrarna. Ett festtal är till exempel ofta privat, men också planerat och högtidligt, medan ett sms till en familjemedlem är privat, flyktigt och vardagligt. En specialiserad tidskriftsartikel som denna är professionell och beständig med en kombination av allmänspråk och fackspråk. Ett inlägg på ett digitalt specialforum kan vara flyktigt och vardagligt men samtidigt professionellt och rymma fackspråk eller jargong.

Hjälper denna modell den som undrar om det går för sig att skriva *även fast* eller *springandes*, och den som ska besvara frågan? Förhoppningsvis kan den rama in frågan och bistå rådgivaren i att ge ett svar som kanske inte är alldeles enkelt, men som introducerar frågans komplexitet och bjuder in till fördjupad reflektion. Det skulle då kunna lyda ungefär så här, med hyperlänkar till definitioner (här citerade i fotnoter) och till texten med parametrarna:

Även fast som inledning av bisatser (»Även fast det snöar går jag ut») är en form som har blivit allt vanligare på senare år. Frasen är begriplig² och riskerar inte att skapa missförstånd. Eftersom den är ganska ny kan den dock uppfattas som inkor-

¹ Alternativ beteckning: *offentlig*.

² I språklagen anges att språket i offentlig verksamhet ska vara vårdat, enkelt och *begripligt*. Att

rekt³ eller slängig⁴ av en del läsare, så när vi skriver i mer formella⁵ sammanhang där vi vill uppfattas som korrekta och noggranna är det bättre att använda de mer etablerade varianterna *även om* eller *trots att*. I en mer lätt⁶ och personlig⁷ text, till exempel ett kåseri eller en lått⁶, kan *även fast* passa utmärkt. Det går förstås också bra att använda det i privata eller vardagliga sammanhang. Läs gärna mer i texten [Att göra kloka stilistiska val](#).

Det finns förstås gränser för vad en rådgivande part kan åstadkomma, när det gäller textens kvalitet. En stilistiskt stark text förutsätter att skribenten (gärna med hjälp av en redaktör) har engagerat sig genom aktiva språkliga avvägningar och mer eller mindre medveten reflektion över kommunikationssituation, genre, mottagare och så vidare. Vidare kommer vi alltid att vara lite osäkra när vi förväntas producera text i en genre vi är ovana vid. Därför kom projektet att resultera bland annat i dessa parametrar som kan stötta skribenten i det egna engagemanget och reflekterandet. Om det är svårt att ge korta och entydiga svar i stilfrågor kan det bero på att sådana frågor kräver mer: att vi funderar över och samtalar om de texter vi läser och skriver. Bara så kan vi

språket ska vara begripligt betyder att det ska anpassas efter mottagaren så att alla som berörs av en text kan förstå den.

³ Under ordet *korrekt* hänvisas i ordlistan till *vårdad*: I språklagen anges att språket i offentlig verksamhet ska vara vårdat, enkelt och begripligt. Att språket är vårdat innebär att det följer gängse språknormer och språkvårdens rekommendationer (till exempel i *Svenska skrivregler* och *Svenska Akademiens ordlista*).

⁴ En *slängig* stil växlar mellan uttryckssätt och kan få skribenten att framstå som nonchalant och slarvig i formella, professionella sammanhang. I mer lättsamma sammanhang kan en slängig stil i stället ge ett levande, spontant och personligt intryck. Exempel på formuleringar som kan ge ett slängigt intryck är talspråkshärmande drag, inslag av engelska lånord, kraftuttryck och väldigt generella, ospecifika ord.

⁵ *Formell* stil kännetecknas av språklig korrekthet och noggrannhet samt undvikande av nya eller mindre etablerade konstruktioner och ordval. Beständiga och professionella texter förväntas oftast vara formella, i denna betydelse. Meningsbyggnaden i formell stil kan ofta vara relativt komplex. Formell stil är ofta också opersonlig.

⁶ Språkliga drag som uppfattas som mer *lättsamma* och humoristiska kan användas i genrer och situationer där detta är önskvärt, till exempel i kåserande, personliga texter, i vissa litterära texter eller i privata sammanhang. Det gäller många slanguttryck men också till exempel emoji^{er}, vissa direktöversatta ord, lånord och talspråkshärmande drag.

⁷ Att en text har en *personlig* stil kan innebära att skribenten träder fram som personlig avsändare. Det personliga draget kan då ligga dels i att skribentens person lyfts fram explicit, dels i att skribenten använder formuleringar som uppfattas som mer personliga eller grupp-specifika och mindre allmänna, som slangord, jargong och dialektala eller sociolektala inslag. Ett personligt stildrag kan dock också finnas i texter med en anonym eller kollektiv avsändare (som en organisation, ett företag eller en myndighet), när läsaren tilltalar på ett personligt eller intimt sätt och med sådana språkliga drag som förknippas med mer personliga texter. Även till exempel företags och myndigheters vardagskorrespondens med enskilda kunder/medborgare kan innehålla personliga drag, som egennamn och vardagliga hälsningsfraser. Personliga stildrag främjar en närmare och mer engagerad relation till läsaren.

bemästra stilistiken i praktiken. Det gäller språkbrukare såväl som språkvårdare och språkvetare.

Litteratur

- Beckman, Åsa, 2020: Kvalitet kan visst diskuteras. I: Dagens Nyheter 2020-09-07.
- Brandt, Jens Christian, 2021: »Trions» kritiker vill romanen väl. I: Dagens Nyheter 2021-08-21.
- Cassirer, Peter, 2003: Stil, stilistik & stilanalys. 3 uppl. Stockholm: Natur & Kultur. Frågelådan. <http://www.isof.se/frageladan>. Hämtad 2021-09-22.
- Melin, Lars & Lange, Sven, 1995: Att analysera text. 2 uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Persson, Malte, 2020: Dagens svenska prosa är för fattig på grävsopor. <https://www.expressen.se/kultur/dagens-svenska-prosa-ar-for-fattig-pa-gravskopor/>. Publ. 2020-07-02. Hämtad 2020-09-04.
- Svenska Akademiens ordlista. 14 uppl. Stockholm: Norstedts 2015.
- Svenska skrivregler, red. av Ola Karlsson. (Språkrådets skrifter 22.) Stockholm: Liber 2017.
- Wellander, Erik, 1939: Riktig svenska. Stockholm: Norstedts.

Alva Dahl

Recensioner

Ahlholm, Aku, 2021: *Vargens röst: rovdjursdiskursen i finsk, finlandssvensk och svensk press från 1990-talet till 2010-talet*. (JYU dissertations 349.) 240 s. Jyväskylä: Jyväskylä universitet. ISSN 2489-9003, ISBN 978-951-39-8513-4.

Den 5 februari 2021 försvarade Aku Ahlholm sin doktorsavhandling i svenska språket vid Institutionen för språk och kommunikationsstudier, Jyväskylä universitet. Avhandlingen har titeln *Vargens röst: rovdjursdiskursen i finsk, finlandssvensk och svensk press från 1990-talet till 2010-talet* och är en jämförande studie av nyhetstexter i finsk, finlandssvensk och svensk dagspress 1994–2009. Det som undersöks är rovdjursdiskurs, närmare bestämt hur vargen skildras. Denna recension utgår från de synpunkter jag framförde i min roll som fakultetsopponent på avhandlingen.

Avhandlingen består av sex kapitel. I det inledande kapitlet presenteras syfte, material och metod. Syftet med avhandlingen är att »analysera rovdjursdiskursen i finsk, finlandssvensk och svensk press från 1990-talet till 2010-talet». Forskningsfrågorna är:

- Vem är den som talar i vargnyheterna?
- Hur talar rösterna om vargen i vargnyheterna?
- På vilket sätt placerar journalisterna olika röster i nyhetstexterna?

Ahlholm gör nedslag vart femte år under den aktuella perioden: 1994, 1999, 2004 och 2009. Startåret 1994 väljs som första nedslag eftersom det är året innan Sverige och Finland blev medlemmar i EU, och EU-medlemskapet kan tänkas påverka rovdjurspolitiken. Tre tidningar med riksspridning undersöks – *Helsingin Sanomat*, *Hufvudstadsbladet* och *Dagens Nyheter*. Dessutom undersöks ytterligare tre tidningar från respektive språkområde, närmare bestämt den största regionala tidningen från den trakt där merparten av vargnyheterna är lokaliserade. Dessa tidningar är *Kainuun Sanomat*, *Vasabladet* och *Nya Wermlands-Tidningen*. Materialet utgörs av 413 nyhetstexter. Ahlholm stipulerar att nyhetstexten ska vara skriven av en journalist, att journalisten inte ska ta ställning i ämnet och att texten ska vara publicerad i tidningarnas pappersversioner.

Kapitel 2 tar upp samhällsvetenskaplig och kommunikationsvetenskaplig forskning om rovdjur från aspekterna rovdjurskonflikter, rovdjursdiskurs och rovdjursnyheter. I kapitel 3 presenteras diskursanalys som teoretisk och metodisk utgångspunkt, med resonemang om diskurs, röster, kritisk diskursanalys, semantisk diskursanalys och legitimeringsanalys. I de två empirikapitlen behandlas röster respektive diskurser i vargnyheter. Kapitel 4 utgörs av en noggrann indelning i röster och avser de 229 texter som urskilts i de tre rikstidningarna. Rösterna är representerade i citat, referat eller indirekta anföringar. De fyra vanligaste primära rösterna i hela materialet är myndighetsröster (30 %), forskare (20 %), miljöorganisationer (11 %) och jägare (8 %). Mindre

vanliga röster som jordbrukare, renägare och jägare har dock en framskjuten position i rubrikerna. I detta kapitel analyseras alltså vilka röster som får komma till tals i texterna. Kapitel 5 innehåller analyser av diskurser där semantisk analys kombineras med legitimeringsanalys (van Leeuwen 2008) för samtliga 413 nyhetstexter från de sex tidningarna. I detta kapitel analyseras hur röster kommer till tals i texterna, vilka legitimeringar rösterna har och vilka diskurser de representerar. Dessutom ingår två fallstudier (olaglig vargjakt i Perho 2013 och utplantering av vargar i Sverige på 2010-talet). Ahlholm analyserar hur legitimeringar görs i de fem diskurser han urskiljer: motståndardiskursen, försvarardiskursen, domardiskursen, den formella diskursen och journalistdiskursen. Det sjätte kapitlet är en avslutande diskussion.

Ahlholm beskriver väl forskning om rovdjur i Finland och Sverige från aspekterna nyheter, konflikter, lagstiftning och diskurser. Rovdjursdiskursen i finsk, finlandssvensk och svensk press har knappast alls undersökts inom svensk språkvetenskap och är alltså ett angeläget område att studera. Han diskuterar forskning om nyhetsbegrepp, nyhetskriterier och journalistiska genrer. Ahlholm är förtrogen med språkvetenskapliga och kommunikationsvetenskapliga teorier och metoder och kan tillämpa dem i sin undersökning.

Detta flervetenskapliga perspektiv fungerar väl. Avhandlingen är grundad i samhällsvetenskaplig forskning om rovdjur och rovdjurskonflikter. Men Ahlholm kunde i högre utsträckning ha utgått från språkvetenskapliga och journalistikvetenskapliga undersökningar av hur konflikter behandlas i medierna. Han utnyttjar forskning inom svensk språkvetenskap av relevans för avhandlingsämnet, bl.a. Anna Gustafssons och Gustav Westbergs avhandlingar från 2009 respektive 2016. Båda dessa tillämpar van Leeuwens (2008) legitimeringsanalys, vilken som nämnts är en av utgångspunkterna för Ahlholms analys. Detta språkvetenskapliga spår kunde ha förts något vidare.

Materialet med texter från finsk, finlandssvensk och svensk dagspress är väl valt, väl motiverat, noggrant insamlat och avgränsat. Att urskilja, avgränsa och kategorisera röster i nyhetstexterna innebär med nödvändighet noggranna och systematiska beskrivningar av röster och diskurser i presstexter. Och Ahlholm är både noggrann och systematisk.

Resonemangen om kulturella skillnader baserade på språk framstår dock som svagt underbyggda. Utgångspunkterna i statistik över uppgivet modersmål i Finland och utländsk bakgrund i Sverige fungerar inte, varken i sig eller som jämförelse. Ahlholm skriver (s. 26): »Vid årsskiftet 2009–2010 fanns det 5 195 722 finländare av vilka 4 852 209 hade finska och 290 392 svenska som modersmål (Befolkningsregistercentralen 2010, Statistikcentralen 2010). Invånarantalet i Sverige år 2011 var 9 482 855 personer av vilka 7 625 306 personer beräknades ha svensk bakgrund (Statistiska Centralbyrån 2011, 2012).» Det blir märkligt att jämföra statistik om modersmål för Finland med statistik om svensk och utländsk bakgrund för Sverige. Med detta sagt ska understrykas att Ahlholm har en problematisk situation att hantera. Statistiken från Finland har en snäv syn på språk genom att endast ta med det språk som invånarna klassar som sitt modersmål och alltså på inget sätt försöker ge en rättvisande bild av olika grader av tvåspråkighet. Den svenska statistiken är ännu mer problematisk efter-

som den överhuvudtaget inte tar upp språkanvändning (även om SCB har statistik över elever med annat modersmål än svenska).

Ahlholm definierar anföringar språkvetenskapligt för att kunna tillämpa sin röstanalys på de olika anföringarna. Han visar förtrogenhet med forskning om anföringar och röster i språkvetenskap. Han beskriver också tydligt röst som begrepp i språkvetenskap och litteraturvetenskap och visar hur han tillämpar röstbegreppet i sin metodik.

Jag har emellertid några invändningar rörande kapitel 3. Det socialkonstruktivistiska perspektivet i kapitlet blir ensidigt – att endast journalisterna och den journalistiska praktiken skapar den sociala verkligheten. Även språket bidrar till att (åter)skapa den sociala verkligheten liksom förstås andra sociala aktörer och deras handlingar. Förändringarna i den journalistiska praktiken är väl så stora som förändringarna i den sociala verkligheten för läsarna av dagstidningarna. Och de senaste 20 åren har journalistiken påverkats oerhört mycket av gratisläsande på tidningarnas nätsajter, gratistidningar som Metro, sociala medier etc. Gratisläsandet och gratistidningarna påverkade definitivt den sociala verkligheten 2004.

En annan invändning gäller resonemangen om diskurs och diskursanalys i samma kapitel. Fältet diskursanalys presenteras också i kapitel 3, närmare bestämt legitimeringsanalys och semantisk diskursanalys, även om kopplingen mellan dem kunde varit tydligare framskriven. Diskurs är ett begrepp med olika definitioner beroende på både disciplin och diskursanalytisk inriktning, och det saknas en problematisering av detta även om det förvisso behandlas i 3.1. De olika betydelseerna för diskurs beskrivs på s. 73, men de skilda definitionerna kunde ha använts tydligare i analyserna.

Slutligen har jag viss kritik mot kapitel 5. Här gör Ahlholm en semantisk diskursanalys av emotivt språk och konnotationer. Dessa analyser övertygar inte alltid när slutsatserna blir att det emotiva är binärt: att vargen tolkas som antingen positiv eller negativ. Snarare är skillnaden mellan de emotiva uttrycken oftast graduell. Analysen av diskurser i samma kapitel ska bland annat belysa hur journalister lyfter fram »olika röster och diskurser, hur journalister förstärker det emotiva innehållet där det är svagt» (s. 136). Frågor som inställer sig är: Hur bedöms att det emotiva innehållet är svagt? Hur är det möjligt att se att det förstärks av journalisterna?

Avhandlingens resultat presenteras tydligt i det avslutande kapitlet. Huvudresultaten är fem:

1. Vargen humaniseras och skildras mer positivt över tid.
2. Rösternas andel ökar (myndighet, miljöorganisation) eller minskar (jägare, lekman). Politiker tillkommer som röst.
3. Politisering av vargnyheterna, både som skildring av politiska debatter och om människors och aktörers olika syn på vargen.
4. Medievargen är inte samma djur som vargen i naturen – fler vargar men färre och kortare vargnyhetstexter över tid.
5. Vargnyheter följer en viss struktur med berättarröst (journaliströst), primära röster och sekundära röster.

De kritiska synpunkter jag framfört ovan ska inte skymma avhandlingens förtjänster. Den akademiska kritiken är i mångt och mycket just diskussioner om definitioner, vägval och prioriteringar.

Slutligen några frågor som inte är kritik utan förslag till fortsatt forskning om nyhetstexter: Är strukturen för vargnyheter överförbar till vissa andra nyheter? I så fall vilka? Och omvänt – hur ser denna nyhetsstruktur ut för andra typer av nyheter? Vilka grundläggande nyhetsstrukturer kan den jämföras med? Jag hoppas att Aku Ahlholm i framtiden kan ta sig an dessa viktiga frågor om strukturer och de röster som möts i nyhetstexterna.

Litteratur

- Gustafsson, Anna, 2009: Pamfletter! En diskursiv praktik och dess strategier i tidig svensk politisk offentlighet. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 66.) Lund: Lunds universitet.
- Westberg, Gustav, 2016: Legitimerade föräldraskap 1870–2010. En diskurshistorisk undersökning. (Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Series 61.) Stockholm: Stockholms universitet.
- van Leeuwen, Theo, 2008: *Discourse and Practice. New Tools for Critical Discourse Analysis*. Oxford: Oxford University Press.

Henrik Rahm

Brandtler, Johan & Kalm, Mikael (red.), 2021: *Nyanser av grammatik. Gränser, mångfald, fördjupning*. 338 s. Lund: Studentlitteratur. ISBN 978-91-44-13623-3.

Nyanser av grammatik, uppföljaren till *Grammatik på villovägar* (Teleman (red.) 1992 [1987]), är mycket mer omfattande än förlagan, vilket syns inte bara i sidantalet (338 sidor gentemot 123) och de längre kapitlen. Författarantalet har också i det närmaste dubblerats (17 resp. 9), och författarna är väl valda till de olika teman de behandlar. Det märks att målgruppen inte längre är främst lärare, utan en bredare skara språkstudenter inklusive blivande ämneslärare.

Nyanser av grammatik visar upp grammatikens bredd och pekar ut många fascinerande ämnen som behöver utforskas mer. Läsaren får en lite djupare introduktion i grundläggande ämnen. Det sätts fokus på att ge mer problematiserande beskrivningar av vissa ämnen som alla språkstudenter behöver förstå (del 1: Enhetlighet och mångfald), vilket sedan följs av fallstudier som kastar ljus på andra mer specifika ämnen (del 2: Nedslag och fördjupningar). Därefter följer kapitel som utforskar grammatikens avgränsning och dess roll i skolan (del 3: Grammatikens gränser).

Boken har inget inledningskapitel, men varje del inleds med ett inledningsark i grått där det ges korta beskrivningar av kapitlen, olika omfattande beroende på hur många kapitel delen innehåller. Dessa inledningar ger bra översikter och förtydligar den röda tråden i de skilda delarna, men de kan lätt missas eftersom sidan inte bär någon rubrik. Jag skulle gärna i stället sett dessa i ett inledningskapitel där redaktörerna också kort kunde ha presenterat grundtanken med boken och hur ämnena valts ut.

Kapitlen i de olika delarna är olika omfattande. Första och tredje delen består mestadels av kapitel på 18–20 sidor medan andra delens kapitel till största del är 10–14 sidor, vilket kan göra att de ibland känns en aning begränsade. Alla kapitel innehåller mycket bra referenslistor som vägleder den som vill lära sig mer om ämnet, och dessa föregås alltid av ett avsnitt med lästips där både nordisk och internationell litteratur om språk och grammatik presenteras. Ibland är referenserna till Svenska Akademiens grammatik (SAG 1999) lite för vaga för en student som just börjat en mer fördjupad kurs i grammatik. Men ofta ges också anvisningar om sidor eller avsnitt där man kan läsa mer om ämnet, vilket är något många läsare säkert har behov av för att lära sig hitta bättre i SAG.

Läsaren antas förstå de mest grundläggande termerna inom grammatik såsom ordklasser och satsdelar, men fina fördjupade presentationer ges även av ordklasser, och vissa satsdelar problematiseras. Andra termer som finithet, aspekt, valens m.m. presenteras mer utifrån att läsaren inte är insatt i dem. Dock förekommer det ibland att termer smyger sig in utan någon riktig förklaring: t.ex. *modus*, *syntagm*, *kausal*.

Första delen tar upp otydliga gränser för diskussion. Kapitel 1 diskuterar ordklassindelningen och de kriterier den bygger på. Kalm nämner att olika böcker kan ge olika tyngd till ett kriterium, såsom att SAG prioriterar form, morfologi, vilket får vissa effekter. Likaså problematiseras det vilka ordklasser som behövs. Hallonsten Halling (kapitel 2) fokuserar sedan på gränsen mellan två ordklasser: adjektiv och adverb. I diskussionen av *lagom* i adjektiviskt bruk konstateras att vissa talare kan tänka sig att kongruensböja *lagom*, men här sägs också att det är problematiskt att se detta som ett adverb som används adjektiviskt eftersom definitionen av adverb säger att de inte kan bestämma substantiv, vilket adverbet då gör. Det är intressant att det här inte leder till en diskussion kring varför det här skulle vara mer problematiskt än att adjektiv i t-form (*De sjunger fint.*) ses som något som kan användas adverbliellt, hellre än som ett adverb avlett från ett adjektiv. I förbigående nämns det att många av de oböjliga adjektiven i svenska historiskt sett varit adverb, vilket skulle kunna utnyttjas till att jobba historiskt med att testa ordklassstatusen av olika ord. Kapitlet leder tyvärr till viss risk att läsaren kan förlora ur sikte vad de olika undergrupperna av adverb har gemensamt, eftersom det mest fokuserar på sättsadverb som är de som liknar adjektiv mest.

Även kapitel 4 berör ordklasser i Bylins problematisering av hjälpverbskategorin, men ämnet leder henne också in på satsdelarna *objekt* och *komplement*. Det dröjer ett tag innan det kommer en förklaring av vad ett komplement är, men en kort sådan kommer. Det här är en term som många språkstudenter troligen inte är så bekanta med vilket också lyfts fram, och det är bra att termen tas upp. Mot slutet berör Bylin ganska kort att analysen av hjälpverb och dess komplement delvis styrs av vilken teori man jobbar inom. Det här är viktigt för att öka förståelsen kring att grammatisk analys inte

handlar om svartvita lösningar och för förståelsen kring vilken roll teorier spelar i studiet av grammatik.

I kapitel 3 övergår resonemanget till gränserna mellan olika satsdelar genom en diskussion kring skillnaden mellan objekt och adverbial. Ett litet minus är att fokus är på direkta objekt i jämförelse med adverbial, och sällan tar upp indirekta objekt. Indirekta objekt nämns, men först efter ett tag och när vi kommer fram till testerna (s. 70 ff.) nämns de inte. Ur ett jämförande perspektiv är det intressant att Prytz påpekar att relationen till objekt i tidigare lärda språk kan göra det svårt att se prepositionsfraser som hänvisar t.ex. till mottagare som adverbial (s. 75). I koppling till det här skulle det ha varit intressant med ett kapitel om satsdelar ur ett typologiskt perspektiv, och lite varning för att analysera språk genom översättningar till tidigare lärda språk.

I kapitel 5 ger Håkansson en tydlig introduktion inte bara till verbfraser utan också till språkets hierarki, rekursivitet och frasbegreppet i allmänhet. Pedagogiska exempel ges och Håkansson förklarar även skillnaden mellan form och funktion. Den språkliga hierarkin står också i fokus i kapitlet om huvudsatser (HS) och bisatser (BS). Åtskillnaden mellan dessa är ett återkommande problem i språkundervisningen och det är bra att detta är temat för ett kapitel här liksom det också är i *Grammatik på villovägar*. Som Platzack (1992 [1987]) uppmärksammade har skolundervisningen ofta introducerat skillnaden som att HS kan stå själv till skillnad från BS. Brandtler (kapitel 6) visar hur HS och BS skiljer sig på flera sätt, och att det viktigaste är att förstå att HS och BS har att göra med satsens plats i satshierarkin. Sedan kommer han dock in på att huvudsatser och bisatser har med självständighet att göra och då finns det tyvärr viss risk för en del att tänka fel igen och glömma att en huvudsats kan inkludera bisatser som obligatoriska satsdelar, och då bara är fullständiga och självständiga om bisatsen finns med.

Brandtler visar också föredömligt hur semantik och syntax ibland kan gå isär och hans exempel demonstrerar hur HS eller BS då kan få mer drag av varandra (se t.ex. exempel 17, s. 129). Här ligger kopplingarna till språkhistorien nära och Brandtler berör kort äldre skeenden i svenskan (s. 131). Skillnaden mellan form (jfr satstyp) och funktion (jfr semantisk eller pragmatisk betydelse) återkommer i Brandtlers kapitel 7, där han skriver om satstyper och språkhandlingar. Det är synd att pragmatiska teorier inte tas upp mer i kapitlet, eftersom det då hade varit möjligt att beröra hur en satstyp som oftare används för frågor pragmatiskt kan passa för en uppmaning som man vill tona ner. Men kapitlet visar väl skillnaden och samspelet mellan form och funktion. Det är bra att också SAG:s dåliga genomslag i läromedel berörs. Brandtler påpekar även att termer i läromedel framförallt behöver tydliga definitioner så att de inte feltolkas, vilket annars lätt kan ske, speciellt om man blandar form och funktion. Intressant är att de analyserade läromedlen främst är för universitetsnivå, till skillnad från *Grammatik på villovägar*, som i liknande kapitel snarare fokuserar på läromedel för skolan.

Sist i del 1 problematiserar Andréasson sattschemat i relation till den ordföljdsvariation som finns i svenskan, och använder norska och danska exempel för att visa på hur det kan bli om vi skulle inkorporera all möjlig variation i schemat. Med hjälp av tydliga exempel visar Andréasson meningstyper som i nuläget är, eller kan tyckas

vara, problematiska för satsschemat. Samtidigt visar hon att placeringen av *kanske* egentligen snarare är en historisk rest i svenskan än ett problem, en rest som tydligast framkommer genom tillämpning av schemat tack vare dess restriktiva form! I övriga fall av variation relaterar hon delvis till informationsstrukturen, och termer som *tema* och *rema* ges viss introduktion (s. 162), men det hade varit bra med ett helt kapitel om informationsstruktur i relation till grammatik med mer genomgång av huvuddragen och de viktigaste begreppen, eftersom dessa också återkommer i kapitel 9.

Del 2 innehåller studier om fundament, finitlösa satser, inkongruent tempus, konjunktioner som kanske är något mer, satsflätor och extraposition, dubbla finita former och svensk aspekt. Aspektkapitlet är inte riktigt en fallstudie såsom de andra och skulle ha kunnat placeras i del 1. Övriga kapitel utgår dock tydligt från vissa egenheter i svenskan.

I kapitel 9 visar Lindgren hur komplext fundamentet är, vad som spelar in i vårt val av fundament trots att grundregeln är att vad som helst kan stå där, och pekar på att mer forskning behövs för att vi bättre ska förstå fundamentet. Lindgren lyfter även fram att det finns skillnad mellan vad som brukar placeras i fundamentet i svenska och i andra germanska språk.

Kapitel 10 undersöker vad finithet egentligen är och visar att vanliga förenklingar inte riktigt stämmer. Samtidigt tar Larsson upp de fascinerande finitlösa svenska satserna (t.ex. bisatser utan *har/hade*) och understryker att de inte ens finns i norska och danska. Kapitel 11 innehåller sedan en ordentlig diskussion av tempus och Klang visar att tempus inte har en självklar koppling till tid, genom att tempus också kan uttrycka t.ex. överklighet och osannolikhet. I det här kapitlet ges också en kort introduktion till Språkbanken Text, men jag blev lite förvånad över att författaren väljer att tala om *textsamlingar* och inte *korpusar*, vilket inbjuder till viss tvetydighet.

Karlsson skriver i kapitel 12 om skillnaden mellan tal och skrift som så sällan berörs på grammatiklektioner. Hon visar mer specifikt att bruket av t.ex. konjunktioner kan vara helt annorlunda i tal, och att de därför kan utveckla nya funktioner som diskursmarkörer som känns främmande från ett skriftspråksperspektiv. Det här kunde ha varit något att hänvisa till i ordklasskapitlet för att på ännu ett sätt uppmärksamma läsaren på varför vi inte kan slå upp vilken ordklass ett ord är utan behöver fundera utifrån den kontext som ordet används i.

Lindahl (kapitel 13) diskuterar satsflätor och extraposition och likheter och skillnader mellan dessa. Eftersom hon behandlar hur saker kan flytta runt i satser ger hon mer information om vad en fras är och om flytt-test. Wiklund (kapitel 14) visar sedan två typer av konstruktioner med dubbla verbformer som inte verkar påverka betydelsen och som språkvården brukar avråda från. Wiklund ger en kort beskrivning men inte direkt någon förklaring av förekomsten av dubbelformer. Det känns som en lockelse till läsaren att försöka ta reda på mer om dessa konstruktioner. Det är bra att också exempel där *och* eller *att* kan användas i dubbelimperativ ges, men det är intressant att det inte påpekas att *och* och *att* ofta uttalas lika.

Blensenius (kapitel 15) ger en bra och kort introduktion till aspekt i svenska i jämförelse med framförallt engelskans progressiv. Kapitlet visar väl att aspekt ofta innebär en kombination av olika faktorer även om tidiga beskrivningar tenderat att

fokusera på morfologisk aspekt som svenska saknar. Genom en kort diskussion av preteritums förhållande till perfektiv aspekt tydliggörs också att tempus är just tempus och inte aspekt (s. 266, 269). Det som är lite annorlunda i det här kapitlet är att det lutar sig mot en speciell teoretisk modell om aspekt, något som inte syns på samma sätt i de andra kapitlen.

Sista delen består av tre kapitel som utmanar grammatikens gränser och diskuterar dess roll. Collberg (kapitel 16) skriver om behovet av grammatik i skolan i koppling till skrivundervisningen, men det är synd att inte andra behov får komma fram. Med tanke på att det i dag är vanligt att läroplaner uppmärksammar behovet av jämförelser mellan språk skulle även det ha kunnat beröras. Men tacksamt nog strös det jämförande perspektivet in här och var i boken i form av exempel samt korta kommentarer om jämförelser med andra språk, främst danska och norska, delvis andra germanska språk och ibland även andra språk, vilket är viktigt för blivande lärare.

Lyngfelt (kapitel 17) introducerar på ett koncist och pedagogiskt sätt både valens och konstruktionsgrammatik, samt problematiserar uppdelningen av grammatik och lexikon. Sist ger Bockgård (kapitel 18) en bra introduktion till interaktionell lingvistik och samtalsspråkets grammatik, där han tydligt visar att det också finns grammatiska mönster i tal som inte kan ignoreras om vi vill beskriva vårt språk. Men varför finns ingen korsreferens mellan det här kapitlet och Karlssons? Bockgård problematiserar delvis SAG:s skriftspråksfokus och dess fokus på standardspråk, och ger ett bra underlag för diskussion kring dessa frågor.

Nyanser av grammatik är ett mycket välkommet tillskott som kan användas som ett lite mer avancerat läromedel för grammatik och locka till grammatiska diskussioner och forskning. Boken visar hur man testar olika analyser, diskuterar grammatik och ger många idéer till vidare studier. Den ibland kritiska utvärderingen av SAG som skyntar förbi kan också bra plockas upp i undervisningen. Det går inte att täcka allt av vikt och intresse, men redaktörerna och författarna har lyckats mycket bra. Vissa termer som kanske inte är kända för läsaren kunde kanske ha introducerats mer, t.ex. *modus*, *syntagm* och (*bak-*)grund. Flera gånger görs jämförelser med andra språk och referenser ges inte bara till litteratur om svenska och på svenska, utan också till internationella lingvistiska studier.

Litteratur

- Platzack, Christer, 1992 [1987]: Bisatser, huvudsatser och andra satser. I: Ulf Teleman (red.): Grammatik på villovägar. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 73.) Stockholm: Almqvist & Wiksell. S. 79–86.
- Teleman, Ulf (red.), 1992 [1987]: Grammatik på villovägar. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 73.) Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- SAG = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik, 1999: Svenska Akademiens grammatik. Stockholm: Norstedts Ordbok.

Therese Lindström Tiedemann

Christensson, Johan, 2021: *Teacher Identity as Discourse. A Case Study of Students in Swedish Teacher Education.* (Stockholm Studies in Scandinavian Philology, New Series 69.) Diss. 141 s. Stockholm: Stockholms universitet. ISSN 0562-1097, ISBN 978-91-7911-312-4.

Johan Christenssons avhandling inleds med en beskrivning av hur de svenska lärarutbildningarna – precis som lärarutbildningar i flera andra länder – gradvis har genomgått en tydlig akademisering, och därmed också teoretisering, delvis med syftet att höja deras status. Lärarutbildningars status är emellertid fortfarande ett flitigt debatterat ämne i politik och medier, och lärarutbildningarna utsätts ofta för hård kritik från forskare, politiker och lärare. Flera reformer har också genomförts, den senaste 2011. I detta spänningsfält mellan högskola, yrkesprofession och samhälle finns lärarstudenterna som under sin utbildning ska bygga en yrkesidentitet som lärare. Det är dem och deras professionsinriktade identitetsutveckling Christensson intresserar sig för i sin avhandling.

Johan Christenssons avhandling är en diskursanalytisk fallstudie av vilka språkliga resurser ämneslärarstudenter använder sig av under sin utbildning för att forma en yrkesidentitet i interaktion med andra studenter, lärarutbildare och elever. Christensson närmar sig därmed lärarutbildningen utifrån en ovanlig och uppfriskande infallsvinkel. Formatet är en sammanläggningsavhandling som består av en kapp och tre artiklar. Lärarstudenternas interaktion undersöks i tre skilda sammanhang, redovisat i de nämnda artiklarna, som i tur och ordning undersöker identitetsskapande resurser under en retorikkurs i början av lärarutbildningen, under uppsatsskrivande i mitten av utbildningen och slutligen under den verksamhetsförlagda utbildningen, VFU:n, mot slutet av utbildningen. Vid tidpunkten för avhandlingens tryckning var de två första artiklarna publicerade i *Multimodal Communication* respektive *Classroom Discourse*, medan den tredje var insänd för granskning. Avhandlingen är författad på engelska med en sammanfattning på svenska.

Avhandlingens övergripande syfte, beskrivet i kappans första kapitel, är tudelat med en empirisk respektive en teoretisk del; studien syftar till att dels med utgångspunkt i medierad diskursteori utforska empiriskt hur lärarstudenter producerar yrkesidentitet i interaktion, dels bredda perspektivet på hur identitet i interaktion kan studeras genom olika metodologiska kombinationer. Följande frågeställningar tillämpas (i svensk översättning, s. 48): 1) Vilka resurser använder lärarstudenter för att producera yrkesidentitet i interaktion? 2) Hur kan olika diskursiva sammanhang i lärarutbildningen anpassas för att underlätta lärarstudenters produktion av yrkesidentitet? 3) Hur kan man metodologiskt hantera identitet i interaktion på ett sätt som tar hänsyn till begreppets komplexitet?

Som framgår av syftet är medierad diskursteori central för studien, både teoretiskt och metodologiskt. Detta teoretiska ramverk behandlas stringent och utförligt i kappans andra kapitel, tillsammans med teorier om multimodalitet och identitet, där identitet betraktas som en social process. Den medierade diskursteorin, MDT (Scolton 2001), rör sociala handlingar och hur sociala aktörer använder diskurser för att agera i sociala situationer. MDT organiseras genom tre underliggande teoretiska prin-

ciper som utgör skärningspunkten för de sociala handlingarna: historisk kropp, interaktionsordning och situationens diskurser (Scollon & Scollon 2004). Den historiska kroppen rör de erfarenheter och livsberättelser, såväl tidigare som pågående, som den sociala aktören, i Christenssons studie ämneslärarstudenten, bär med sig. Interaktionsordningen rör sociala, interpersonella relationer mellan aktörer, vilka kan se olika ut exempelvis mellan lärarstudent och universitetslärare eller mellan lärarstudent och elev. Situationens diskurser är sådana som är relevanta i en viss situation.

Ett kapitel ägnas åt metod och material. Där beskrivs de data som genererats utifrån de tre etnografiska fallstudierna, genomförda under termin två, fyra och nio av den tio terminer långa utbildningen. Materialet består främst av videospelningar, insamlat textmaterial samt fältanteckningar från observationer och intervjuer. I kapitlet redogörs också för den metodologiska tillämpningen av MDT, så kallad nexusanalys. Nexusanalysen består av tre faser vilka i Christenssons tolkning är datakonstruktion, diskursanalys och slutsatser. Metoden innefattar alltså såväl datakonstruktion som analytiskt ramverk, åtminstone för två av fallstudierna (I och II). Studie III går vidare med en av lärarstudenterna från studie I. I studie I kombineras nexusanalysen med analyser av kommunikativa projekt (Linell 1998), och i studie III med analyser av samhörande identitet, *affinity-identity* (Gee 2001). I studie II tillämpas analyser av vertikal identitet som en del av MIA, *multimodal interaction analysis*, en utvidgad variant av nexusanalys (Norris 2011). Studierna redovisas alltså i tre separata artiklar. Dessa sammanfattas i kappans femte kapitel och diskuteras i det sjätte.

I studie I undersöks identitetsskapande resurser under muntliga presentationer inom en retorikkurs tidigt på lärarutbildningen. Sammanlagt har presentationer av sju studenter under tre seminarier analyserats, men i artikeln redovisas och exemplifieras presentationer av två studenter mer ingående. I fokus står de interaktionella rollskiften som äger rum under presentationerna. Dessa rollskiften förstås som kommunikativa projekt där lärarstudenterna växlar mellan roller som lärarstudent och lärare i interaktion med andra studenter, elever och kolleger. Resultaten visar att rollskiftena ofta är planerade aktiviteter inom en mer övergripande struktur med tre huvudhandlingar: att ange ramar, att byta perspektiv och att framföra en ny roll. Dessa länkas ihop multimodalt genom bland annat tal, gester och blickar. Ett intressant resultat är att olika resurser fyller olika funktioner. Medan förkroppsligade resurser så som gester, blickar och röstläge kan markera perspektivbyte och rollskifte fungerar texter både som redskap för att rama in presentationerna och som resemiotisering av en institutionell diskurs.

I studie II analyseras identitet i interaktion när tre lärarstudenter skriver sina kandidatuppsatser i historia. Här riktar Christensson ljuset mot konsekvenser av lärarutbildningens akademisering och spänningen mellan akademi och profession. I studien tillämpas analyser av vertikal identitet (Norris 2011) med utgångspunkten att identitet i interaktion skapas samtidigt i tre diskurslager, ett inre, ett mellanliggande och ett yttre. Resultaten visar hur lärarstudenterna skapar identitet i alla tre lager genom tal, blickar och styrdokument. Christensson konstaterar att läroplanen i historia är en viktig resurs i identitetsbyggandet eftersom den för in professionsrelevant kunskap från ett yttre, samhällsanknutet diskurslager i uppsatsskrivandet. Den fungerar därmed som ett *boundary object* (Star & Griesmar 1989), ett gränsobjekt, som skapar en

brygga mellan akademins diskursdomäner och professionens. Ytterligare ett intressant exempel är när en student bjuder motstånd mot en erbjuden identitetsroll, vilket indikerar att identitetsskapande förutsätter identifikation. Studie II har även ett metodologiskt syfte som är att pröva användbarheten när det gäller Norris (2011) metod. Metoden ägnas därför stort utrymme, vilket sker lite grann på bekostnad av den empiriska delen som gärna kunde ha fått mer uppmärksamhet exempelvis i diskussionsavsnittet. Metoden finner Christensson mycket användbar för analyser av identitet i interaktion och för analyser på olika diskursnivåer. Ett viktigt empiriskt bidrag värt att betona är dock synliggörandet av hur lärarstudenter nyttjar olika resurser för att producera en yrkesidentitet också i ett så pass styrt akademiskt sammanhang.

Studie III koncentreras kring en av lärarstudenterna som var med i studie I, men här handlar det om studentens historieundervisning under VFU:n. Syftet är att undersöka hur tidigare erfarenheter i form av narrativer kan användas interaktionellt i identitetsbyggandet i detta sammanhang. Narrativerna ses utifrån MDT som en resemiotisering av erfarenheter ur den historiska kroppen. Christensson visar hur lärarstudenten använder personliga narrativer om såväl fotbollsmatcher som besök i koncentrationsläger och hur det bidrar till att skapa en samhörande identitet. Resultaten visar att narrativerna fungerar som resurser för att styra interaktionsordningen i klassrummet och skapa relationer till eleverna, vilket Christensson menar är en del i att skapa en läraridentitet.

De tre artiklarna hålls samman av det teoretiska ramverket, MDT, men behandlar olika aspekter inom lärarutbildningen, och detta genom olika material och metoder. Därför hade det varit önskvärt med en utförligare metodbeskrivning i kappan där teoretiska och metodologiska samband förklaras. En tydliggörande beskrivning hade behövts av relationen dels mellan MDT och nexusanalysen, dels mellan nexusanalysen och de olika analysmetoder som använts, exempelvis hur Linells *kommunikativa projekt* ska förstås i relation till nexusanalysen och inom ramen för MDT. Det hade gynnat avhandlingens teoretiska syfte och tydligare kunnat visa vägen för andra som vill använda MDT och nexusanalys för att studera utbildningskontexter. Även andra metodologiska aspekter hade kunnat klargöras, så som materialurval. Valet att studera en retorikkurs, uppsatsskrivande och VFU motiveras kortfattat med att de är viktiga områden inom lärarutbildningen, och så är säkerligen fallet, men det torde även flera andra områden vara. Och om tanken är att visa på progression, varför har olika områden valts? Varför är just narrativer i fokus i studie III? Vilka narrativer valdes ut och varför dessa? Sådana aspekter hade gärna fått motiveras och problematiseras mera.

Även om den metodologiskt intresserade läsaren kanske hade önskat större transparens, inte minst när det gäller nexusanalysens relation till övriga analysverktyg, har avhandlingen flera förtjänster och bidrar med nya empiriska insikter. Analyserna är genomgående väl genomförda och resonemangen övertygande. Resultaten visar att de språkliga resurser som lärarstudenterna använder kan delas in i tre huvudtyper: textuella, förkroppsligade och narrativa. Ett betydelsefullt bidrag är att användningen av resurser går utanför den rent akademiska domänen och även hämtas från såväl vardagliga som professionsrelaterade sammanhang. Exempelvis framstår personliga berättelser som en lika viktig resurs som akademisk kompetens i lärarstudentens under-

visning i studie III. En implikation för lärarutbildning är därför enligt Christensson att lärandemiljöer med möjligheter för studenter att använda resurser även från andra domäner än den akademiska kan underlätta för dem att utveckla en yrkesidentitet. Hur sådana lärandemiljöer kan utformas utvecklas däremot inte. Ett annat viktigt bidrag är hur olika resurser anpassas efter situationen. De textuella resurserna (t.ex. instruktioner, styrdokument) aktualiserar en institutionell diskurs och fungerar ibland som gränsobjekt mellan domäner, medan de förkroppsligade resurserna (t.ex. rörelser, blickar, gester) är betydelsefulla i identitetsbyggandet i interaktionen med andra. Narrativerna (t.ex. personliga berättelser) utgör resurser både i identitetsbyggandet och för att manövrera interaktionsordningen i klassrummet. Ett metodologiskt bidrag är det analytiska tillvägagångssättet, inte minst för att det möjliggör både ett mikro- och ett makroperspektiv. Ett lyckat exempel är analyserna av vertikal identitet i studie II som synliggör relationerna mellan olika diskurslager och som gör att interaktionen på mikronivå, som är intressant i sig, kan relateras till en större, samhällelig kontext. Det är lätt att instämma med Christenssons slutsats om att metoden i detta avseende förefaller vara »mycket användbar» (s. 50).

Lärostudenters identitetsbyggande är inget utforskat område, men det som är både ovanligt och glädjande är att Christensson uppmärksammar just de språkliga resurserna i studenternas skapande av en yrkesidentitet. Avhandlingen bidrar därmed med ny kunskap om och nya perspektiv på hur ämneslärostudenters yrkesidentitet formas. Med sitt utvecklingsinriktade fokus utgör avhandlingen dessutom en välkommen kontrast till de många eländesskildringar av utbildningskontexter som finns. Sammantaget borde avhandlingen vara högst användbar på lärarutbildningar och faktiskt i sig kunna fungera som en stöttande textuell resurs på lärostudenters väg till färdiga lärare.

Litteratur

- Gee, James Paul, 2001: Identity as an analytic lens for research in education. I: Review of Research in Education 25 (2000–2001). S. 99–125.
- Linell, Per, 1998: Approaching dialogue. Amsterdam: John Benjamins.
- Norris, Sigrid, 2011: Identity in (inter)action. Introducing multimodal (inter)action analysis. Berlin: De Gruyter Mouton.
- Scollon, Ron, 2001: Mediated discourse. The nexus of practice. London: Routledge.
- Scollon, Ron & Scollon, Suzie Wong, 2004: Nexus analysis. Discourse and the emerging Internet. New York: Routledge.
- Star, Susan Leigh & Griesmar, James R., 1989: Institutional ecology. 'Translations' and boundary objects. I: Social Studies of Science 19(3). S. 387–420.

Yvonne Hallesson

Collberg, Philippe, 2020: *Meningar i text. Satsradning i teoretisk och empirisk belysning*. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Serie A 81.) Diss. 230 s. Lund: Lunds universitet. ISSN 0347-8971, ISBN 978-91-89213-23-4 (tryck), 978-91-89213-23-1 (digitalt).

I den senaste boken om svensk språkvetenskaps tillstånd och behov, *Varför språkvetenskap?*, konstaterar Per Holmberg att forskningen om elevskrivande har förskjutits sedan början av 2000-talet: från studier med hela sin empiriska bas i insamlade elevtexter till »systematiska analyser av undervisningsförlopp, textsamtal eller produktionsförlopp» (2017 s. 181, jfr Blåsö 2010 s. 27–28). 2010-talsavhandlingar med elevtextanalys och inget annat (t.ex. Magnusson 2011, Nordenfors 2011) är sällsynta. I den kanske ledande nordiska tidskriften för studier av elevskrivande, *Nordic Journal of Literacy Research*, är den sociokulturella dominansen stark.

Omoriteringen har goda skäl. Den ger ofta bättre förutsättningar än renodlade textanalyser att vägleda undervisningspraktiken. Men det är inte problemfritt. Bland alla studier av klassrumsinteraktion, textsamtal och fokusgrupper finns, i brist på systematiska kartläggningar, risk att vårt vetande stagnerar om centrala egenskaper hos de faktiska produkterna, elevtexterna: ordförrådsutveckling, syntaktiska register, mönster för lokal och global koherens (jfr Crossley 2020).

Därför är det välgörande med en ny doktorsavhandling som tydligt anknyter till vad som efter den klassiska *Gymnasistsvenska* (1977) kan kallas Hultman & Westman-traditionen: Philippe Collbergs *Meningar i text. Satsradning i teoretisk och empirisk belysning*. I 96 gymnasistuppsatser undersöks de sammanlagt 207 beläggen på det som i svensk skola heter *satsradning*, inom litterär stilistik *asyndes*: samma grafiska mening rymmer minst två huvudsatser som skiljs åt av högst ett kommatecken, inte av konjunktion eller mer sofistikerade skiljetecken som semikolon eller tankstreck. En satsradning kan verka valhänt: »Begrepp i spelens värld kan jag inte ens gå in på, dessa begrepp är så obskyra och specifika att det krävs omfattande förklaringar» (ur Collbergs material). Men den kan också upplevas som mycket välformulerad: »Somliga människor bliva feta av att gifta sig, andra bli magra.» (Hjalmar Söderberg, Päl-sen). Från tidigare undersökningar (främst Näslund 1981, även Ledin 1998) vet vi att i elevspråk är satsradning vanligare i berättande text, i informell stil, hos yngre elever och hos elever med lägre betyg i svenska.

Ämnet kan verka smalt, men har flera aspekter. Här finns utvecklingsperspektiv: när (och hur) når eleverna den text- och genrekompentens som får dem att satsrada i överensstämmelse med skriftspråkets standardnormer? Givetvis finns ett normperspektiv. Skolans motvilja mot satsradning hör till de »pedagogiska lögnerna» (Lind Palicki 2020) som lärarefarenhet utvecklat under generationer för att ge hanterliga skrivråd. Men en god tumregel för trettonåringar blir ohållbar för sjuttonåringar. Ambitiösa svensklärare, särskilt på gymnasienivå, ställs inför ganska svåra bedömningsproblem. Och det finns ett textgrammatiskt eller textlingvistiskt perspektiv: vilka semantiska och pragmatiska villkor är uppfyllda när vi (dvs. inte en svensklärare utan en läsare i allmänhet) finner en satsradning godtagbar eller till och med lyckad?

Alla tre aspekterna aktualiseras i avhandlingen, men genom begränsningen till textanalys av ett relativt homogent material ligger tyngdpunkten starkt på den tredje. Collberg anger två huvudsyften (s. 41) – som avhandlingen uppfyller mycket väl. Det första lyder »Vilka aspekter är centrala för att beskriva innehållsliga samband mellan huvudsatser i samma mening?» – frågan är alltså inte knuten till elevspråk. Det andra syftet bryts ned i tre delfrågor: Vilka innehållsliga samband kan knytas till elevers satsradningar? Samvarierar satsradningen med några andra grafiska och syntaktiska mönster för innehållsstruktureringen i elevuppsatserna? Och hur uttrycker eleverna samband (mellan propositioner) i samma mening när de *inte* satsradar?

De rimliga avgränsningarna ger utrymme för en semantisk och textlingvistisk djupdykning. De innebär dock att avhandlingens hemhörighet bland elevspråksundersökningar inte är självklar. Lika mycket är det är en avhandling i textlingvistik. Denna undersökningens dubbla karaktär är en kvalitet.

Collbergs material är alltså i första hand 96 uppsatser från en årskurs 1 på naturvetenskapligt program (sammanlagt 47 465 ord), kompletterat av exempel från korpusar i Språkbanken. Uppsatsmaterialet består av samtliga fem större skrivuppgifter i svenska under ett läsår, från alla 19 (vid första skrivtillfället 20) elever i klassen. Uppgifterna är spridda över olika genrer som sorteras i tre texttyper: berättande, redovisande och diskuterande – det viktiga är att berättande, i huvudsak fiktiva, texter skiljs från utredande sakprosa.

Klassen rymmer skribenter från dem som närmar sig det vuxna yrkeslivsskrivandet till de stilistiskt mycket osäkra – som ändå inte har problem att få ihop en sammanhängande och någorlunda korrekt text. (För den som fått för sig att svenska gymnasister inte kan skriva är avhandlingen trösterik.) De 207 satsradningarna – stickprov tyder på god akribi – räcker utmärkt för att besvara forskningsfrågorna.

Efter fyra inledande kapitel utvecklar Collberg i kapitel 5 och 6 två modeller för analys av betydelsesamband mellan utsagor. *Diskursrelationer* är den term han använder. Den första, och viktigaste, hämtas från den teoribildning som går under namnet Segmented Discourse Representation Theory (SDRT; Asher & Lascarides 2003). Den kombinerar logik, talhandlingsteori och formaliserad semantik främst i syfte att möjliggöra automatiserad innehållsanalys av digitalt lagrad information. Vad jag vet är Collberg först med att pröva den på autentiska svenskspråkiga texter. Han urskiljer tolv olika diskursrelationer, sju samordnande (*fortsättning, motsättning, resultat, sekvens, likhet, konsekvens, alternativ*) och fem underordnande (*utveckling, förklaring, kommentar, bakgrund, tillskrivning*).

Den andra modellen ansluter till den ytnära textlingvistik som på svensk mark utvecklades i slutet av 1900-talet, med Nyström 2001 nästan som en slutpunkt. Här handlar det alltså om att kartlägga explicita lexikala markörer för samband mellan satserna. De tre viktigaste analysbegreppen är *diskursmarkörer* (som *också, däremot, till exempel*), *referensbindning* och *anaforisk länkning* (typen »Jag ska till Stockholm, det blir så fett»).

I kapitel 7 tillämpas modellen på de 207 satsradningarna. De visar sig vara mer än dubbelt så vanliga i berättande texter som i utredande (8,29 fall per 1 000 ord jämfört med 3,59). I berättande text dominerar de närliggande diskursrelationerna *sekvens* och

fortsättning: *Sekvens* rymmer en temporal relation: »Nu hör jag skriket komma från trädgården, fort rusar jag ner och springer ut ur huset.» *Fortsättning* innebär bara ett tillägg utan temporala krav: »Mitt rum är förstört, mina kläder är på golvet, sönderrivna.» I diskuterande text är den vanligaste diskursrelationen *utveckling*, med undergrupperna *precisering*, *exemplifiering* och *motivering*, till exempel »Att le mot någon du inte känner i skolkorridoren kan göra stor skillnad för hur fortsättningen av deras dag blir, det kan jag med säkerhet säga för jag har själv upplevt det» (*motivering*). I de diskuterande texternas vanligaste diskursrelationer är de två huvudsatserna oftare länkade med diskursmarkörer och anaforisk länkning än i berättade text; den litar mer till enbart referensbindning.

Kapitel 8 redovisar två kompletterande delundersökningar. I den första visar Collberg att de syntaktiska drag som samvarierar med en relativt hög grad av satsradning är kort grafisk meningslängd (förutom satsradningsmeningarna), korta satser och relativt hög andel icke satsformade led, allt egenskaper förknippade med berättande, informell stil. I den andra delundersökningen prövas om eleverna inom en och samma grafiska mening kan uttrycka de tolv diskursrelationerna också på annat sätt än med satsradning. Visst kan de det. Lika ofta eller oftare används samordnande konjunktion eller bisatser, med två undantag. Diskursrelationen *kommentar* uttrycks i samtliga 16 förekomster som satsradning (t.ex. »Om hon stannade så var det slut, det visste hon»), aldrig med relativsats (... *vilket/något som hon visste*). Och *motsättning* uttrycks enbart med satsradning när den första huvudsatsen är negerad (»jag bryr mig inte om vad du käkar, det viktiga för mig är att du mår bra» – eleverna verkar alltså inte ha tillgång till konjunktionen *utan*).

I det avslutande kapitel 9 sammanfattas resultaten. Viktig är naturligtvis slutsatsen att det inte »gått att knyta elevers bruk av satsradning till vare sig bristande kunskaper om satsstruktur» eller »till (o)förmågan att uttrycka innehållsliga samband». Det finns alltså mycket få spår av det textuella, kommunikativt baserade, icke syntaktiska meningsbegrepp som Ledin i sin undersökning spårar bakom yngre elevers satsradningar (1998 s. 10–13). Collberg urskiljer dock två slags satsradare bland sina gymnasister (s. 214). Den ena gruppen har tillägnat sig satsradning »som en särskild konstruktion för att uttrycka ett begränsat antal betydelse mellan huvudsatser i samma mening», i första hand *utveckling*, *förklaring*, *fortsättning* och *motsättning*. Den andra gruppen »förefaller ha problem att länka och separera satser i lämpliga enheter i sitt skrivande». Det kan också formuleras som att den senare gruppen överutnyttjar satsradning som stilistisk resurs, medan den förra i stort sett tillägnat sig standardskriftspråkets genrenormer.

Collberg når alltså goda resultat. Textlingvistiskt tillför han ny kunskap om satsradningens semantik. I ett elevtextperspektiv visar han att satsradning hos någorlunda duktiga elever på gymnasienivå inte handlar om språkriktighet i snäv bemärkelse utan om stil eller register. (Kanske också om interpunktion: det är påfallande att ingen gymnasist använder semikolon och tankstreck.)

Et par problem behöver kommenteras, även om de inte rubbar huvudresultaten; det vill jag betona. För det första är de tolv diskursrelationerna inte alltid så lätta att skilja från varandra. I kapitel 6, där Collberg ringar in dem, arbetar han deduktivt. Den semantiska effekten är utgångspunkten, och Collberg finner sedan belysande exempel

i korpusar eller konstruerar dem någon gång själv. Även om ytspråkliga kännetecken ofta står att finna eller kan konstrueras (till exempel om ett *alltså* eller ett *sedan* kan stoppas in i den andra huvudsatsen), påpekar Collberg att »en särskild relation i de flesta fall kan föreligga oavsett förekomsten av sådana markörer».

För den som vill följa Collberg i spåren kan det därför uppstå reliabilitetsproblem. Hur är det med ett exempel som »Sedan är menskoppen ett smidigt verktyg, du kan tömma den i duschen, från båtrelingen, bakom ett träd i skogen eller varför inte i ett svart hål?» *Utveckling* eller *förklaring*?

Mitt intryck är att den intrasubjektiva reliabiliteten i undersökningen är god, det vill säga att Collberg varit konsekvent, men att den intersubjektiva är knepigare. När jag själv satte mig med några uppsatser stötte jag på ideliga problem fast jag läst på noga. Och trots noggrannheten måste Collberg ändå delvis använda *utveckling* som allmän uppsamlingskategori.

Kanske hade det varit bättre att – åtminstone i den empiriska elevtextanalysen – nöja sig med fyra, fem övergripande typer av diskursrelationer som är relativt lätta att hålla isär (t.ex. *fortsättning*, *förklaring*, *motsats*, *utveckling*, *kommentar*)? Ledin (1998) har bara fyra sambandstyper. När SAG på två ställen (kap. 40 § 9; kap. 42 § 2) behandlar länkning mellan huvudsatser – och därmed satsradning – nämns sju respektive sex olika betydelsesamband.

För det andra känner jag mig tveksam till en del resonemang kring lexikala sambands styrka (s. 127–137). Collberg snyggar visserligen fördömligt till terminologi och taxonomi och når viktiga resultat om markörernas fördelning på skilda diskursrelationer (se ovan), men det kunde nog ha räckt med det. Nu hävdar han att konjunktionella adverbial (*därför*, *visserligen*) innebär en starkare bindning än anaforisk länkning som i sin tur är starkare än referensbindning. När sedan diskursrelationer matchas mot sambandsmarkörer i kapitel 7 noteras bara den »starkaste» länkningen. För en mening som »Detta samtal hade kanske varit mycket svårare öga mot öga, telefonen gör alltså samtalet lättare för båda parter» (diskursrelationen *resultat*, vad jag förstår) är följaktligen bara det konjunktionella adverbialet *alltså* värt att notera. De tre referensbindningarna *samtal–samtalet*, *svårare–lättare*, *öga mot öga–båda parter* bidrar enligt Collbergs modell egentligen inte till starkare samband. Redan Källgren i sin pionjärundersökning är skeptisk till generaliseringar om bindningars styrka: »mycket svårt och måste bygga på subjektiva graderingar [...] bestäms mer av den enskilda bindningen än av bindningstypen» (1979 s. 80).

Frågetecknen för reliabilitet och för delar av den yttextlingvistiska modellen är som sagt marginella. Som helhet ger denna välskrivna avhandling nya och teoretiskt välgrundade verktyg för att analysera betydelsesamband mellan satser i autentiskt skriftspråk. Den klarlägger sådana textbindningsmönster på meningsnivå som vi tidigare hade rätt vaga begrepp om. Och den ger utmärkt vägledning för den som verkligen vill få ordning på det normativa problemet med satsradning i gymnasistexter. Se så bra det kan vara att kombinera skolspråksforskningens gamla textanalystradition med grammatiskt nytänkande!

Litteratur

- Ashier, Nicholas & Lascarides, Alex, 2003: *Logics of conversation*. (Studies in natural language processing.) Cambridge: Cambridge University Press.
- Blåsjö, Mona, 2010: *Skrivteori och skrivforskning. En forskningsöversikt*. (Meddelanden från Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet 56.) Stockholm: Stockholms universitet. 2 uppl.
- Crossley, Scott, 2020: Linguistic features in writing quality and development: An overview. I: *Journal of Writing Research* 11(3). S. 415–443.
- Holmberg, Per, 2017: *Språkvetenskap och utbildningsvetenskap*. I: David Håkansson & Anna-Malin Karlsson (red.), *Varför språkvetenskap? Kunskapsintressen, studieobjekt och drivkrafter*. Lund: Studentlitteratur. S. 171–186.
- Hultman, Tor & Westman, Margareta, 1977: *Gymnasistsvenska*. (Skrifter utgivna av Svenskläraryöreningen 167.) Lund: LiberLäromedel.
- Källgren, Gunnel, 1979: *Innehåll i text*. (Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter 11.) Lund: Studentlitteratur.
- Ledin, Per, 1998: Att sätta punkt. Hur elever på låg- och mellanstadiet använder meningen i sina uppsatser. I: *Språk och stil* NF 8. S. 5–48.
- Lind Palicki, Lena, 2020: *Lärlögner gör oss till bättre skribenter*. I: *Svenska Dagbladet* 20 november.
- Magnusson, Ulrika, 2011: *Skolspråk i utveckling. En- och flerspråkiga elevers bruk av grammatiska metaforer i senare skolor*. (Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 17.) Göteborg: Institutionen för svenska språket.
- Nordenfors, Mikael, 2011: *Skriftspråsutveckling under högstadiet*. (Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 16.) Göteborg: Institutionen för svenska språket.
- Nyström, Catharina, 2001: *Hur hänger det ihop? En bok om textbindning*. (Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter 32.) Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Näslund, Harry, 1981: *Satsradningar i svenskt elevspråk*. I: Kent Larsson (red.), *Skola, språk och kön*. (Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter 13.) Lund: Studentlitteratur. S. 134–152.
- SAG = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik, 1999: *Svenska Akademiens grammatik*. Stockholm: Norstedts Ordbok.

Olle Josephson

Katourgi, Alexander, 2020: *Svenskan går bananer. En bok om översättningar som syns*. 293 s. Umeå: Lys förlag. ISBN 978-91-8914-111-7.

Alexander Katourgi är sedan 2020 doktorand i svenska vid Lunds universitet. Han har tidigare varit verksam som översättare och språkgranskare av tv-spel och reklam, och i boken *Svenskan går bananer* använder han dessa erfarenheter för att syna översättningsvenskan, det vill säga »svenska som låter onaturlig eftersom den har påverkats

mer av källtexten och källspråket än av naturlig svenska», i sömmarna. Det är inte *translationese* i allmänhet utan svenska som påverkats av engelska som behandlas i boken. Ordvalen *onaturlig* och *naturlig* är symptomatiska för den språksyn som implicit framträder, vilket jag ska återkomma till.

Boken är späckad med exempel – de fyller varenda vänstersida rakt igenom, ett originellt layoutgrepp som fungerar bra och bidrar till att texten ger ett luftigt och lättläst men också lite lättviktigt intryck. Till det senare bidrar också bristen på referenser och hänvisningar till forskning. Exempelen har i många fall tidigare publicerats på författarens twitterkonto, vilket alltså under lång tid fungerat som en sorts folkbildare (eller språkpolis) i ämnet översättningssvenska. Varje exempel består av ett par meningar eller fraser: en på översättningssvenska och under den en fetstilt på idiomatisk svenska. De förra har Katourgi snappat upp i autentiska texter på olika håll, de senare är hans egna förslag. Exempelparen kan lyda så här:

Jag går tillbaka till läraryrket.

Jag ska bli lärare igen.

Hon hungrar efter skvaller som en svältfödd person.

Hon hungrar efter skvaller som en svältfödd.

Vill du ta en kaffe?

Vill du fika?

Exemplen är genomgående intressanta som diskussionsunderlag, men kan förstås inte betraktas som något absolut facit. För övrigt gäller det ju för översättning liksom för allt skrivande att det ofta är omöjligt att tala om ett yttrande som felaktigt eller olämpligt utan att känna till kontexten – den omgivande texten men också vilket slags översättning det är fråga om. Jag konstaterar till exempel att många av Katourgis prov på idiomatisk svenska (som »Vill du fika?») kan vara olämpliga i en roman, för att inte tala om en akademisk text, eftersom de riskerar att osynliggöra den främmande kultur som översättningen faktiskt vill gestalta eller bjuda in till. Katourgi gör dock klart att hans bok är inriktad på undertextning av spel samt reklamöversättning, och just där är den typ av lokalisering, eller transponering av händelseförloppet till en svensk kultur, som det innebär att översätta *coffee* med *fika* säkert många gånger att föredra. Det snäva fokuset lyfter fram just dessa typer av översättning på ett intressant sätt, men det gör samtidigt boken lite tråkigare och mindre fördjupande än om fler typer av översättning, och deras olikheter, hade behandlats.

Svenskan går bananer är alltså inte någon vetenskaplig undersökning av översättningssvenska utan ger snarare en inblick i tankegångarna hos en ständigt metareflekterande språkarbetare. Resonemangen är nyanserade; Katourgi vrider och vänder på översättningsproblemen och betraktar dem utifrån olika vinklar. En viktig funktion med en bok av det här slaget är, tänker jag, att den visar på komplexiteten i en yrkespraktik som å ena sidan är mycket kvalificerad, men å andra sidan har låg status. För att översätta och undertexta krävs såväl avancerade språkkunskaper och inblickar i främmande kulturer som snabbhet, kreativitet och en hel del tekniska färdigheter. Ändå arbetar denna yrkesgrupp under villkor jämförbara med yrken som inte kräver

någon utbildning eller erfarenhet alls. Medieöversättare utsätts dessutom ständigt för glåpord och förakt från omgivningen. Boken är tillägnad »alla osynliga översättare, som bara uppmärksammas för sina fel», och jag läser den som en sorts implicit aktivism. När jag frågar två undertextare som har läst boken vad de tyckte, får jag också till svar att de hoppas att många som inte vet något om undertextning läser den och får inblick i hur svårt det är.

En hel del av de översättningssvenska konstruktioner Katourgi har snappat upp är nog orsakade av ointresse och bristande engagemang för språket. Det är ytterligare ett skäl till att en bok som denna borde läsas av en bredare målgrupp. Många som inte är professionella översättare hanterar ändå översättningsproblem i sina yrken; det gäller nog alla vars arbete på något sätt innefattar flerspråkighet. Det är förmodligen vanligare att dessa ramlar ner i direktöversättningens fallgropar. Men Katourgi tar också upp fel som professionella översättare gjort. Naturligtvis kan även dessa bero på slarv, men han visar också hur de ofta kan förklaras med usla förutsättningar, till exempel när tekniska »hjälpmedel» osynliggör kontexten eller när kunden kräver av översättaren att behålla källtextens meningsindelning.

Inte bara översättare översätter alltså, utan också till exempel redaktörer, journalister, informatörer, allehanda administratörer – och lekmän, fans, entusiaster. Därför skulle jag gärna använda mig av Katourgis bok inom undervisning i skriftlig framställning. Det som behövs för att bli en god skribent är i mångt och mycket detsamma som krävs för att bli en skicklig översättare: kritisk medvetenhet och vaksamhet inför den egna texten, de egna formuleringarna. Denna färdighet är inte så lätt att lära ut, men böcker som Katourgis kan främja den. Den här sortens handfasta, detaljnära språkrektioner kan inspirera och stärka den som vill utvecklas som skribent eller redaktör.

På så vis liknar *Svenskan går bananer* de samlingar med språkspalter som gavs ut när jag själv läste svenska på grundnivå – av Catharina Grünbaum, Siv Strömquist med flera. Så har Katourgi också varit verksam som språkkronikör i bland annat *Arbetarbladet* och *Dala-Demokraten*. I takt med att tidningarnas språkvård har monterats ned har denna fåra i bokutgivningen, den populärspråkliga, övergått från stora förlag till små. Katourgis bok är utgiven av Lys förlag, grundat 2018 och med en ganska blygsam utgivning.

Samtidigt avviker Katourgi ganska tydligt från de mer konstruktivistiskt inriktade folkbildare på språkvetenskapens område som blivit välkända i offentligheten under de senaste decennierna, som Olle Josephson, Lars-Gunnar Andersson och Fredrik Lindström. Katourgi betraktar sig nog inte som någon essentialist, för han kallar sig i slutkapitlet »språkliberal» och betonar flera gånger att språklig förändring är något självklart. Ändå har han inga betänkligheter inför påståenden som: »Engelskan kompletterar ofta och gärna sina adjektiv med substantiv, medan svenskan oftare nöjer sig med adjektivet självständigt.» I praktiken utgår han med andra ord från ett slags typversion av språken, snarare än det variationsrika empiriska språkandet. Den teoretiska ambivalensen bör nog förstås utifrån bokens normativa och pedagogiska praktikerperspektiv. Verksamheten översättning kräver, precis som språkinläring, en viss purism, att vi generaliserar och stiliserar. Som översättare måste man i någon mån slå vakt om gränserna. Den mest konservativa och konventionella lösningen är ofta

den som känns bäst översatt. Samtidigt finns det här en risk. Det översatta språket kan helt enkelt bli väldigt tråkigt och utslätat, om det enda översättaren gör är att ständigt sträva efter det mest typiska! Katourgi uppmärksammar denna problematik – att strävan efter det idiomatiska och konventionella kan göra översättningar (men också till exempel vårdade myndighetstexter) överdrivet menlösa och förutsägbara – i ett klokt resonemang i slutkapitlet.

Svenskan går bananer omfattar nästan 300 sidor, vilket (trots de många exemplen) är lite för många för det stoff som behandlas. Jag gillar Katourgis personliga och engagerade tilltal, men kan önska att en redaktör hade klivit in och skurit ned på de många vitsiga fotnoterna, gett boken en tydligare struktur och bantat textmassan rejält, eller bett honom att fördjupa resonemangen med hänvisningar till översättningsvetenskaplig forskning. Akademiska studier och praktiska reflektioner kan komplettera varandra så bra, när balansen blir rätt; med Katourgis anknytning till akademien är det lite förvånande att han verkar så ointresserad av aktuell forskning om medieöversättning. Kåseristilen blir en aning babblig när den fyller en hel bok, men Katourgi kan skriva och jag hoppas att han fortsätter att upplysa, underhålla och väcka engagemang för det översatta eller halvöversatta språk som omger oss överallt i det globaliserade skriftsamhället.

Alva Dahl

Norrby, Catrin, Lindström, Jan, Nilsson, Jenny & Wide, Camilla, 2021: Interaktion och variation i pluricentriska språk. Kommunikativa mönster i sverigesvenska och finlandssvenska. Slutrapport från ett forskningsprogram. (RJs skriftserie 21.) 160 s. Stockholm: Riksbankens Jubileumsfond & Santérus Förlag. ISBN 978-91-7335-060-0.

Under åren 2013–2020 pågick ett omfattande samarbetsprojekt mellan svenska och finländska forskare, och vi kan nu ta del av de viktigaste resultaten i den slutrapport som utgetts genom Riksbankens Jubileumsfond. Som programledare har Catrin Norrby (Stockholms universitet) fungerat och ytterligare tre seniora forskare har deltagit, nämligen Jan Lindström (Helsingfors universitet), Jenny Nilsson (Institutet för språk och folkminnen i Göteborg) samt Camilla Wide (Åbo universitet). Fyra yngre forskare har dessutom innehaft postdoktjänster inom projektet och även en rad forskningsassistenter har varit knutna till detta. Projektet, förlåt programmet, har fått benämningen *Interaktion och variation i pluricentriska språk* (IVIP).

»Många av världens språk är pluricentriska». Så lyder inledningen till rapporten (s. 9). Vad är då pluricentriska språk? Jo, det rör sig om språk som har fler än ett normcentrum, vilket innebär att de förekommer i mer än ett land. Paradexemplet utgörs av engelska på olika håll i världen. Enligt Auer (2013 s. 20) fick termen sitt genombrott genom Kloss i en artikel på 1960-talet, även om Kloss inte själv myntade ordet som sådant. Företeelsen kom på allvar i forskningens ljus år 1992 när Michael Clyne

gav ut samlingsvolymen *Pluricentric languages. Differing norms in different nations*. Kort avgränsar Clyne (1992 s. 1) inledningsvis fenomenet som »languages with several interacting centres, each providing a national variety with at least some of its own (codified) norms». I volymen ges ett stort antal exempel på fenomenet, runt om i världen. Till exemplen hör svenska som ju har en officiell ställning både i Sverige och i Finland (Reuter 1992).

Typiskt för ett pluricentriskt språk är alltså att det finns olika uppsättningar av normer i skilda länder. Detta manifesteras i olikheter på det strukturella planet, något som forskningen i regel koncentrerats på, för finlandssvenskans del ofta s.k. finlandismer. Att bara studera sådana ytliga skillnader är dock enligt forskarna bakom IVIP för snävt; i stället har de velat behandla frågan ur ett huvudsakligen pragmatiskt, särskilt variationspragmatiskt, perspektiv. Finns det också egenheter i hur språket används i verkliga livet? Detta fokus framgår av undertiteln *Kommunikativa mönster i sverigesvenska och finlandssvenska*. Interaktion äger primärt rum i samtal, och i programmet har man dokumenterat och analyserat ett stort antal sådana, närmare bestämt ca 1 300 samtal från sammanlagt 18 orter i Sverige och Finland. Alla inspelningar har skett i offentliga miljöer av mer eller mindre institutionell karaktär. Ofta är bara två personer inblandade. Typiskt är att vi sådana gånger intar fasta roller (till exempel som kund och försäljare) och att samtalen har en rutinemässig karaktär. Det rör sig om replikskiften som dag efter dag upprepas på mer eller mindre samma sätt. De är därför väl lämpade att blottlägga kommunikativa mönster i de bägge länderna. Tre samhällssektorer har fått tjäna som exempel: *service* (t.ex. biljettkassor) *lärande* (t.ex. handledning vid universitet) samt *vård* (t.ex. friskvård). Till detta kommer intervjuer i fokusgrupper där 50 personer i vardera landet har deltagit. I fokusgrupperna har finlandssvenska och sverigesvenska deltagare själva fått försöka fånga vad som eventuellt skiljer kommunikation på svenska i de bägge länderna. Alla samtal har spelats in, i regel med video, och sammanlagt har 93 timmars material transkriberats. Korpusen kommer åtminstone delvis att vara tillgänglig genom Språkbanken i Göteborg, dock i olika omfattning efter hur känsligt delar av materialet är. Etiska aspekter har genomsyrat programmet och att genomföra en sådan samtalsdokumentation med de höga krav som idag ställs är i sig ytterst imponerande.

Rapporten är strukturerad i tre delar, med rubrikerna »Utgångspunkter», »Resultat» och »Samtalen i sitt sammanhang». Det första kapitlet, med utgångspunkterna, behandlar teori, metod och material, men det ger också en bakgrund till svenskans situation i dagens Sverige respektive Finland, varav inte minst det sistnämnda är värdefullt för en rikssvensk läsare. En pluricentrisk relation mellan språk som talas i mer än två länder är ofta asymmetrisk, och i regel är det en av varieteterna som dominerar eller har gjort det. Detta gäller också för förbindelsen mellan sverigesvenska och finlandssvenska. Samtidigt har svenskan i Finland en stark ställning, inte minst i juridiskt avseende och språkvården står stark. Språkvården har dock att förhålla sig även till finskan och en uttalad strävan har länge varit att finlandssvenskan inte får avlägsna sig för mycket från den svenska som används i Sverige (Reuter 1992 s. 114).

Över till resultatet. Här fokuseras på sju utvalda teman, varav vissa utgör språkhandlingar såsom att *hälsa* eller att *tilltala*. Alla bildar de olika moment i ett samtal

från början till slut. Som exempel kan vi se på det första temat, som gäller hälsningsrutiner. Här är det främst servicesamtalen som figurerar, men de kompletteras med data från fokusintervjuerna. Man börjar (s. 36) med att beskriva det typiska hälsningsbeteendet som består av att man en i taget yttrar konventionella fraser. Vanligast, i bägge länderna är att säga *hej*: »Således är *hej* en neutral hälsningsfras som i dagens Sverige och Finland enbart signalerar att samtalsdeltagarna sett varandra och att samtalet kan börja» (s. 38). I ca en femtedel av fallen förekom andra fraser och särskilt intresse väcker två av dem, nämligen *tjena* och *god dag*. Det förstnämnda användes nästan uteslutande i Sverige och då av unga män. Den andra förekom enligt korpusen enbart i Finland, och då hos äldre personer (eller hos servicepersonal som tilltalade äldre). Samtalen i fokusgrupperna bekräftar den bilden och vad gäller *god dag* associerar man användningen med äldre personer, men också med formellt språkbruk. »Stelt, gammalmodigt och seriöst» (s. 43) är några av omdömena från fokusgrupperna om denna hälsningsfras. Konklusionen blir enligt rapportförfattarna: »*God dag* verkar ha samma formalitetsgrad i både finlandssvenska och sverigesvenska, men används uppenbarligen bara i de finlandssvenska servicesamtalen, vilket tyder på att finlandssvenskan ibland är något mer formell än sverigesvenskan.» (s. 43) På denna punkt och på flera andra är svenskarna mer informella. Informalitet kan tolkas som ett sätt att markera närhet, men det är inte säkert att mottagaren uppfattar ansträngningarna på samma sätt. En av finlandssvenskarna i fokusgrupperna säger att det är jobbigt då man i Sverige behöver vara så »vänlig» hela tiden och att man tvingas till omständliga samtalssvängar (t.ex. om vädret) när man bara vill komma fram till sitt ärende (s. 43). Här tycks svenskar och finlandssvenskar ha olika syn på hur samtal ska gå till. Svenskarna månar om det sociala klimatet (eller tror att de gör det), och föredrar kommunikativa strategier som markerar närhet medan finlandssvenskarna är mer sakinriktade och mindre personliga, i alla fall här i offentligheten. En sådan tendens framkommer också i andra delar av materialet. Både svenska och finlandssvenska läkare kan dua sina patienter, men i Sverige strör man in betydligt fler *du* (per 100 ord) än vad man gör i Finland (s. 61). I Finland förekommer det att läkaren niar sin patient, något som i det undersökta materialet över huvud taget inte förekommer i Sverige (jfr *god dag*). I de svenska läkarsamtalen är det också vanligt att man riktar sig till sin patient med förnamn (s. 63), oavsett om man känner varandra eller inte (jfr Josephson 2004 s. 93 om ett tilltagande förnamnstilltal). Även pronomenet *vi* kan markera närhet, och i studien om handledarsamtal är det särskilt de svenska handledarna som på detta sätt tycks »understryka det gemensamma (så kallad närhetsstil)» (s. 69). De finlandssvenska handledarna var å andra sidan mer direkta, något som forskarna sätter i samband med en annan syn på roller och hierarkier (s. 72). För en svensk är jämlikhet ett viktigt ideal och ska man som handledare utöva sina befogenheter att kritisera är det bäst att ha silkesvantarna på. Antagligen är det också en känslig fråga för den som mottar kritik, och en intressant skillnad är att de sverigesvenska studenterna i motsats till de finlandssvenska ofta bemöter synpunkterna från sin handledare i starkt berömande ordalag (s. 77). Handledaren behöver tydligen få veta att det sociala klimatet inte lidit skada. Konsensus har nåtts och man kan gå vidare till nästa punkt.

Rapporten avrundas med att man i det tredje och sista kapitlet lyfter blicken. Rubriken är här »Samtalen i sitt sammanhang». Man lämnar mikroperspektivet (replikväxlingen) och kommer in på samtalens kontext, både den lokala (verksamheten) och den vidare samhällseliga förankringen i stort. Verksamheterna man kontrasterat mot varandra är jämförbara, men samspelet influeras av en rad faktorer som kan variera. Att ålder kan påverka resultatet har man kunnat se, men sociala variabler har inte undersökts systematiskt och allt om relationen kan man omöjligt veta. Till jämförbarheten hör den institutionella kontexten med en i grunden asymmetrisk relation. För svenskarna tycks denna inbyggda ojämlikhet i såväl befogenheter som kunskap, ha utgjort ett särskilt problem som allra helst ska slätas över. Exempel på hur man då kan gå till väga har jag ovan varit inne på, till exempel när det gäller tilltal och annat pronomenbruk. Rapportförfattarna skriver (s. 129):

De empiriska skillnader som framkommit i de tre domäner vi undersökt (service-, lärande- och friskvårdsdomänen) kan således tolkas som ett utslag av skilda normativa förväntningar på de olika institutionella samtalstyperna. I Sverige framhävs samhörighet och likhet mellan deltagarna, medan hänsyn till personlig integritet och upprätthållande av institutionella roller är mer utmärkande för samtalen i Finland.

En bakomliggande orsak kan vara att finlandssvenskarna, förutom att de delar modersmål med svenskarna, också deltar i en större finländsk, nationell, gemenskap, vilket gör deras situation mer komplex: »Finländare (alltså finska medborgare oavsett modersmål) ingår i en nationell gemenskap där både det finska och det svenska ingår, men lever med två språkgemenskaper. Kontakterna mellan språken har resulterat i vissa gemensamma pragmatiska rutiner.» (s. 130). Av vissa delstudier kan man också sluta sig till att finlandssvenska kommit att inta en mellanställning mellan det finska och det sverigesvenska.

Här har jag bara gett några axplock från en rik flora av spännande iakttagelser. Det sammantagna intrycket är att forskarna inom projektet lyckats mycket väl med att nå de uppsatta målen, och rent empiriskt var syftet att ge oss ny kunskap om vad som karakteriserar samtal på samma språk i olika länder. Liksom vad gäller den språkliga nivån rör det sig på det pragmatiska planet om smärre skillnader, låt vara att de ändå kan sätta sin prägel på kommunikationen och påverka vår syn på varandra (se nedan). Den kontrastiva uppläggningsen med ungefärligen motsvarande situation i de bägge länderna kan liknas vid ett (naturligt) experiment, men eftersom det rör sig om humaniora är det inte ett kontrollerat sådant. Det tackar vi för. Även om kvantitativa uppgifter emellanåt ges rör sig redovisningen huvudsakligen om exempel ur samtal åtföljda av tolkningar som också lyfter fram nyanser. En styrka är att materialet är så stort och att man har inspelningar från olika regioner och olika verksamheter.

Texten är välskriven och rapporten pedagogiskt upplagd. För den läsare som ändå inte har hängt med så finns det löpande sammanfattningar. Numrerade rubriker och framförallt underrubriker hade dock gjort det lättare att hitta i texten. Många exempel, ibland också bilder, bidrar till att förtydliga resonemangen. Krångliga ord och fackter förklaras genomgående vilket gör innehållet mer tillgängligt. Rapporten är också

avsedd att läsas både av allmänheten och av forskarvärlden, en balansgång som man enligt min mening lyckats väldigt bra med. För den som vill fördjupa sig finns fylliga hänvisningar till de talrika publikationer (över 160 st. av olika slag) som programmets forskare publicerat (se s. 149 ff.).

Ofta påminner forskarna också om att våra kommunikativa mönster ändå i stort sett är desamma. Detta centrala påpekande får också avsluta rapporten. Skillnaderna är små. Kanske kan man då tycka att sådana detaljer är oviktiga. Med den samtalsanalytiska metoden har man dock fångat upp beteenden som är viktiga för hur vi uppfattar varandra. Här vill jag påminna om den finlandssvenska deltagaren i en av fokusgrupperna (s. 43) som upplevde svenskarna som jobbiga när de inte kunde komma till saken. Man kan bara undra vad en svensk på besök i Finland skulle anse om den finländska direktheten. Detta sagt med varning för att verkligheten sällan tillåter sådana grova generaliseringar. Men tendenser kan vi tillåta oss att tala om.

God forskning leder också vidare, och själv skulle jag gärna se liknande studier av kontrastiv natur också andra nordiska länder emellan. Internordisk kommunikation handlar inte bara om språkliga likheter och olikheter och vi vet väldigt lite om hur kommunikativa mönster påverkar, även om viss forskning har gjorts, till exempel inom företagsvärlden. Ett begrepp som i detta sammanhang kan vara användbart är *bordering*, lanserat 2010 av den danske etnologen Linde-Laursen. Själv har denne studerat Öresundsregionen och hur danskar och svenskar genom en ständig diskurs relaterar sig till varandra och på så sätt bygger upp inte bara en bild av folk på andra sidan men också av sig själva. Gränserna är inte gränser utan snarare ett slags interface (gränssnitt eller kontaktyta) mellan länderna. På samma sätt som kan man säga att finlandssvenskarna tillhör flera olika gemenskaper, språkligt och nationellt (se ovan), kan man också säga att de har flera olika gränser/kontaktytor att förhålla sig till och att det är här vi finner det riktigt komplexa.

Litteratur

- Auer, Peter, 2013: Enregistering pluricentric German. I: Augusto Soares da Silva (red.): *Pluricentricity: Language variation and sociocognitive dimensions. Applications of cognitive linguistics*. Berlin: Mouton de Gruyter. S. 19–48.
- Clyne, Michael, 1992: *Pluricentric languages – Introduction*. I: Michael Clyne (red.): *Pluricentric languages: Differing Norms in Different Nations*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter. S. 1–9.
- Josephson, Olle, 2004: »ju». Ifrågasatta självklarheter om svenskan, engelskan och alla andra språk i Sverige. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 91.) Stockholm: Norstedts förlag.
- Linde-Laursen, Anders, 2010: *Bordering: Identity Processes between the National and Personal*. Farnham: Ashgate.
- Pluricentric languages: Differing Norms in Different Nations, red. av Michael Clyne. Berlin/New York: Mouton de Gruyter. 1992.

Reuter, Mikael, 1992: Swedish as a pluricentric language. I: Michael Clyne (red.): Pluricentric languages: Differing Norms in Different Nations. Berlin/New York: Mouton de Gruyter. S. 101–116.

Ulla Börestam

Thyberg, Kajsa, 2020: *Det*-konstruktioner i bruk. En systemisk-funktionell analys av satser med icke-referentiellt *det* i modern svenska. (Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 41.) Diss. 294 s. Göteborg: Göteborgs universitet. ISSN 1652-3105, ISBN 978-91-87850-78-3.

Kajsa Thyberg gör i sin avhandling en analys av svenskans *det*-konstruktioner med den systemisk-funktionella grammatiken (SFG) som teoretisk ram. Även om den närbesläktade SFL-ramen är etablerad inom den svenska språkforskningen, så är Thybergs bok den första renodlade SFG-avhandlingen med svenska som objektspråk. I avhandlingen undersöks fem svenska *det*-konstruktioner, som alla finns beskrivna i *Svenska Akademiens grammatik* (SAG). Dessa är: presenteringskonstruktion (PRES-konstruktion: *Det finns frallor*); konstruktion med postponerat led (POST-konstruktion: *Det är viktigt att vila*); konstruktion med opersonligt predikat (OP-konstruktion: *Det regnar*); konstruktion med predikativ och *med*-fras (MED-konstruktion: *Det är viktigt med vila*); konstruktion med passiv (PASS-konstruktion: *Det snackas för mycket*). En sjätte variant, utbrytningskonstruktion (*Det är pengarna som styr*), ingår i den inledande kvantitativa delundersökningen, men inte i den fördjupade analysen.

Syftet med avhandlingen är att kartlägga hur olika *det*-konstruktioner används och konstruerar betydelse i modern svenska. De forskningsfrågor som ställs är (något förkortat): 1. Hur vanligt är icke-referentiellt *det* jämfört med referentiellt *det* i svenskt skriftspråksbruk? 2. Hur fördelar sig olika *det*-konstruktioner i texttyperna akademisk text, bloggtext och nyhetstext? 3. Vilka gestalter av världen konstrueras i bruket av olika *det*-konstruktioner? 4. Hur används olika *det*-konstruktioner för att uttrycka bedömning? 5. Hur kan *det*-konstruktioners betydelse beskrivas med utgångspunkt i systemisk-funktionell grammatik?

I kapitel 2 görs en grundlig genomgång av tidigare forskning kring svenskans *det* i dess referentiella och icke-referentiella bruk. I kapitel 3 presenteras den systemisk-funktionella grammatiken med utgångspunkt i Holmberg & Karlsson 2006 och Halliday & Matthiessen 2014 samt i danska och norska SFG-beskrivningar. I sitt val av analysverktyg gör Thyberg en avvägning mellan de olika källorna inom engelsk och nordisk tradition och etablerar vid behov nya termer och distinktioner. Särskild vikt läggs vid olika typer av relationella processer, bedömning (modalitet och modal bedömning) samt grammatisk metafor, eftersom dessa kategorier kommer att utgöra centrala delar av näranalyserna. I kapitel 4 beskrivs metod och material. Undersökningen består av sex delstudier: en om referentiellt och icke-referentiellt *det* samt fem om enskilda *det*-konstruktioner. Undersökningens material utgörs av data från ett

urval av Språkbankens korpusar: Akademiska texter: Samhällsvetenskap; Webbnyheter 2013; Bloggmix 2014–2015. I materialet finns således både mer och mindre formellt skriftspråk. I den första delundersökningen ingår 9 000 meningar med pronomen *det*; till grund för näranalyserna ligger 3 000 konstruktioner med icke-referentiellt *det* (varav 486 fall utgör utbrytningskonstruktioner, som inte analyseras vidare).

I kapitel 5 redovisas resultaten från den första delundersökningen, som visar att fördelningen mellan referentiellt och icke-referentiellt *det* är relativt jämn i materialet, med viss övervikt för icke-referentiellt *det*. Tydliga skillnader mellan materialen påvisas, t.ex. att akademiska texter har relativt höga frekvenser av PRES- och POST-konstruktion medan bloggtexter domineras av OP-konstruktioner samt har högre andel MED-konstruktioner än övriga texttyper. Genrekänsligheten kopplas i det avslutande kapitlet till den samlade bilden av *det*-konstruktionerna och deras tydliga funktionella skillnader.

I kapitel 6 till 10 redovisas de enskilda studierna av respektive *det*-konstruktion. För varje konstruktion görs en uttömmande analys av ideationella och interpersonella egenskaper samt analyser av de lexikogrammatiska förhållanden som utmärker enskilda konstruktioner. Först ut är POST-konstruktionen (*Det är viktigt att vila*; 849 fall) som till mer än 90 % utgörs av relationella, attributiva, intensiva processer. Den interpersonella analysen visar hur POST-konstruktionen fungerar som grammatisk metafor för bedömning. I korta drag: POST-konstruktionen lägger till ett element av objektivt perspektiv. Jämför en sats utan explicit perspektiv, *Hon stannar*, med en sats med subjektivt perspektiv, *Jag tror att hon stannar*, med en sats med objektivt perspektiv, *Det är troligt att hon stannar*. Själva bedömningen ligger i den överordnade satsen (*Det är troligt/viktigt/kul [att X]*), och det som bedöms kan uttryckas av en sats (*att hon stannar*) eller en infinitivfras (*att vila*). När det bedömda har satsform är satsens predikation presupponerad och inte öppen för förhandling. Jämför *Hon stannar*, som kan bejakas eller förnekas, med *Det är roligt att hon stannar*, där lyssnaren kan bejaka eller förneka själva bedömningen, inte sakförhållandet. I de fall POST-konstruktionen (*Det är troligt att hon stannar*) har en motsvarande kongruent realisering (med modalt verb, *Hon lär stanna*, eller satsadverbial, *Hon stannar nog*) är den metaforisk. När kongruent motsvarighet saknas är POST-konstruktionen det kongruenta sättet att uttrycka en viss typ av bedömning och fyller därmed en lucka i systemet. Bedömning indelas i *modalitet* och *modal bedömning* som i sin tur indelas vidare i fem respektive tio semantiska undertyper. Dessa behandlas i detaljerade analyser och sammanfattas i vad som kan kallas realiseringstabeller som visar alla kombinationer av finit verb och komplement som förekommer för en viss bedömningstyp. Kombinationer av kopula och subjektspredikativ dominerar, men även innehållsverb förekommer (t.ex. *det hjälper/fungerar [att X]*). Överordnat visas att POST-konstruktionerna i materialet till 90 % används för bedömning, och man kan konkludera att POST-konstruktionen är en central resurs för att uttrycka bedömning i svenskan, en bedömning som ofta kan göras mera fingerad och nyanserad än motsvarande kongruenta alternativ.

I kapitel 7 undersöks MED-konstruktionen (54 fall), som kan ses som en pendang till POST-konstruktionen. Den utgörs ideationellt alltid av relationell attributiv inten-

siv process och interpersonellt uttrycker den alltid bedömning. Lexikogrammatiskt öppnar den för möjligheten att bedöma sådant som kan uttryckas med en nominalfras, som antingen kan tolkas metonymiskt (*Det går bra med ströbröd* ≈ 'att använda ströbröd') eller utgör en nominalisering (*Det är bra med samarbete* ≈ 'att samarbeta'). På så sätt kompletterar MED-konstruktionen POST-konstruktionens uttrycksrepertoar.

I kapitel 8 analyseras PRES-konstruktionen (653 fall), som till skillnad från POST- och MED-konstruktion endast i ringa grad (13 %) används för att ange bedömning. När så är fallet förekommer dock även här modal metafor (*Det finns en chans att hon stannar*), där det bedömande ordet (*chans*) ingår i en nominalfras i matrissatsen, vilket gör att bedömningen är djupare inbäddad än i motsvarande POST-konstruktion (*Det är möjligt att hon stannar*). Drygt två tredjedelar av PRES-konstruktionerna har *finnas* som huvudverb, vilket visar på en stark koppling mellan en konstruktion och ett enskilt verb. Den ideationella analysen visar att samtliga PRES-konstruktioner utgörs av relationella existentiella processer, som kan indelas i tre undertyper: ren existens (*Det finns frallor*; 83 %); dynamisk existens (*Det inträffade en olycka*; 12 %); lokaliserad existens (*Det står en väska i hallen*; 5 %). Analysen i kapitel 8 är bara ett av många exempel på att SFG-modellen leder till nya insikter om svenskan, här i fråga om hur olika relationella processer och presenteringskonstruktioner kan vidareindelas. Själv inser jag att det kanske är mindre lämpligt att alltid ge *Det sitter en katt på trappan* som typexempel på PRES-konstruktion när jag undervisar, eftersom det är den minst vanliga typen.

I kapitel 9 analyseras den minst enhetliga av de fem konstruktionerna, OP-konstruktionen (825 fall). Även här dominerar den relationella processen (*Det är trevligt i Lerum*; 90 %), men det förekommer också mentala (*Det känns bra*; 4 %), materiella (*Det regnar*; 3 %) och verbala processer (*Det sa PANG*; 2 %), liksom fall där det icke-referentiella *det* utgör objekt (*Regnet gör det tungt i spåren*). Även OP-konstruktionerna används endast i mindre grad för att ange bedömning (23 % av fallen), men de typer som förekommer är intressanta och, som allt annat, mycket väl analyserade. Bedömningsfallen är metaforiska såväl ideationellt som interpersonellt: Den ideationella metaforen innebär att en materiell process (*Nu ska vi shoppa*) förpackas som en relationell (*Nu blir det shopping*). Den interpersonella metaforen innebär en övergång från subjektiv realisering (*Nu ska jag träna*) till objektiv (*Nu blir det träning*). Det förekommer också lexikaliserade fraser av typen *Det gäller [att X]*; *Det är dags [att X]* och *Det är bara [att X]*. Generellt underförstås led i högre grad i OP-konstruktionerna än i övriga *det*-konstruktioner. Det betyder att OP-konstruktionerna kan ha en både komprimerad och specialiserad semantik som inte direkt kan kopplas till satskonstruktionen på samma sätt som för POST-, PRES- och MED-konstruktionerna.

I kapitel 10 analyseras de passiva fallen av *det*-konstruktionerna (133 fall), dvs. passiv POST-konstruktion (*Det sägs att ...*; 41 %), passiv PRES-konstruktion (*Det skickades en solhatt*; 32 %); passiv OP-konstruktion (*Det snackas för mycket*; 26 %), passiv MED-konstruktion (*Det upplevs jobbigt med skrivandet*; 1 %). Ideationellt är de passiva *det*-konstruktionerna komplementära till de aktiva: Aktiva *det*-konstruktioner uttrycker framför allt relationell process; passiva *det*-konstruktioner uttrycker materiell, verbal och mental process. Aktiva *det*-konstruktioner är icke-agentiva och

uttrycker tillstånd och händelser; passiva uttrycker handlingar och är således agentiva även om agenten är dold. Passiv *det*-konstruktion är därmed en språklig resurs för att formulera handlingar ur ett objektivt perspektiv, vilket ibland medför att själva aktionen blir framhävd, positivt eller negativt: *Här jobbas det minsann; Det snackas för mycket*. Ett av många guldorn i avhandlingen är den agentivitetsanalys som sammanfattas i kapitel 10. Här visas hur samma typ av händelse kan gestaltas med olika grader av agentivitet (från högsta till lägsta): Aktiv normalsats: *Moster Anna skickade en solhatt*; passiv normalsats: *En solhatt skickades (av moster Anna)*; passiv *det*-konstruktion: *Det skickades en solhatt*; aktiv *det*-konstruktion: *Det kom en solhatt*.

I kapitel 11 avrundas avhandlingen med slutsatser och diskussion och de fem konstruktionstyperna betraktas i ljuset av varandra. Avhandlingens teoretiska bidrag sammanfattas i tre punkter: 1. Icke-referentiellt *det* ingår inte som deltagare i processer; 2. Beskrivningen av existentiella processer i svenska; 3. Beskrivningen av svenskans modala satsgrammatik av objektiv typ. Det konstateras att den teoretiska ramen (SFG) framför allt har varit givande på tre sätt: 1. Analysen i ideationell och interpersonell struktur har lämpat sig i hög grad; 2. Uppdelningen i språkliga strata har tydliggjort att *det*-konstruktionerna bäst beskrivs som ett samspel mellan semantiken och lexikogrammatiken; 3. *Det*-konstruktionerna ingår i systemiska nätverk tillsammans med andra uttryckssätt och kan väljas av språkbrukaren för att förmedla betydelsenyanser såväl ideationellt som interpersonellt.

Thybergs avhandling är inte bara nyskapande för att den tillämpar en icke tidigare använd modell för att beskriva en del av svenskans grammatik, den tillför också i hög grad nytt vetande om svenska *det*-konstruktioner, som nog får sägas vara mycket typiska för idiomatisk svenska och alltså väl värda att studera. Genom författarens minutiösa genomgång och redovisning av materialet får vi en beskrivning av ett språkligt delsystem som går från den minsta detaljen till helheten (systemet). Det kan tilläggas att avhandlingen kräver en rejäl insats av läsaren, inte för att den är behäftad med några textuella svagheter (den är ett mönster av tydlighet) utan för att ämnet helt enkelt är svårt. Att hålla alla bollar i luften på en gång är inte lätt, men det krävs om man vill få en fördjupad förståelse av området. Trots att en viktig aspekt av *det*-konstruktionerna, den textuella, inte undersöks (vilket är en absolut nödvändig avgränsning) vet man efter läsning av Thybergs avhandling både vad svenska *det*-konstruktioner är och vad de gör. Man förstår dessutom vad en SFG-analys kan innebära när den är som bäst. Genom hela avhandlingen visar Thyberg därtill hur beskrivningen i SAG både behövs och går att förena med SFG-perspektivet. I vissa fall ger SAG nyckeln till förståelse, i andra fall gör SFG det, och i väldigt många fall är det Thybergs egen undersökning som leder till de nya insikterna. Detta är helt enkelt en mycket stark avhandling, och den kan varmt rekommenderas till alla dem som vill lära sig något om hur lexikogrammatik och semantik samarbetar för att skapa system av betydelser som kan uttrycka både centrala och frekventa funktioner (som presentering, bedömning och objektiva perspektiv) och semantiskt finlir som inte är lika frekvent men likväl en idiomatisk uttrycksresurs i svenskan.

Litteratur

- Halliday, M. A. K. & Matthiessen, Christian M. I. M., 2014: *Introduction to Functional Grammar*. Fjærde oppl. London & New York: Routledge.
- Holmberg, Per & Karlsson, Anna-Malin, 2006: *Grammatik med betydelse. En introduktion till funktionell grammatik*. (Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter 37.) Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- SAG = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik, 1999: *Svenska Akademiens grammatik*. Stockholm: Norstedts Ordbok.

Lisa Holm

Åkerblom, Sandy, 2020: På väg mot en forståelse av fenomenet inkongruent predikativ: ett försök att beskriva och förklara fenomenet samt skildra dess forskningshistoria. (Lundastudier i nordisk språkvitenskap A 82.) Diss. 218 s. Lund: Lunds universitet. ISSN 0347-8971, ISBN 978-91-89213-29-6.

Emnet for Sandy Åkerbloms avhandling er setninger med inkongruent predikativ – også kalt *pannekakesetninger* etter standardeksemplet *Pannkakor är gott*. Slike setninger ble nevnt første gang av Natanael Beckman (1904), og har siden vært en favoritt for grammatikere av alle avskyninger, ikke minst i svensk språkvitenskap. Forfatterens opplegg skiller seg noe fra det man kanskje forventer å finne i en avhandling innenfor nordiske språk: Det er større vekt på faghistorie og vitenskapsteori, og mindre vekt på innsamlede data.

Avhandlingar tar gjerne utgangspunkt i en bestemt teori eller rammeverk, men forfatteren sier at han ikke gjør det. Derimot presiserer han at det vitenskapsteoretiske utgangspunktet er et realistisk syn på vitenskap – altså at språkvitenskapen ikke bare søker en eller annen måte å beskrive språklige data på; den søker den ene beskrivelsen som samsvarer med virkeligheten slik den faktisk er. Men dette synet må vel sies å være relativt utbredt i dagens språkvitenskap, og jeg er ikke sikker på at det er avgjørende for forfatterens prosjekt.

Forfatteren gir en grundig oversikt over pannekakesetningenes forskningshistorie. Vi får se hvordan utviklingen av grammatikken gjenspeiles i skiftende tilnærminger til pannekakesetninger: diakrone, normative, funksjonalistiske og generative. Det ser ikke ut til at utviklingen går i retning av konsensus. Tvert i mot, de siste bidragene som omtales, er en debatt mellom Hans-Olav Enger og Gunlög Josefsson (forfatterens veileder), som gir nokså ulike analyser.

En tradisjonell antagelse i litteraturen om pannekakesetninger er at subjektet på en eller annen måte tilsvarende en underliggende setning. Et eksempel som *Historia är roligt* (s. 19) er da å forstå som *Att läsa historia är roligt*, og dette gir en forklaring på t-formen. Det tok flere tiår før det ble erkjent at ikke alle pannekakesetninger kan analyseres slik. Ett eksempel er *Halm är gult* (s. 58), som ikke kan forstås slik at subjektet

er en underliggende setning. I dag erkjenner de fleste at det finnes to typer pannekakesetninger, inkludert forfatteren (s. 129 f.). Han har likevel en tilnærming til denne problematikken som er mer original enn han selv fremstiller den, og det tok litt tid før jeg fikk ordentlig tak i hvordan han ser på dette.

Første gang jeg leste avhandlingen, la jeg merke til at uttrykket *nakne subjekter* stadig går igjen. Etter faghistoriedelen er det pannekakesetninger med nakent subjekt som er i fokus. Et nakent subjekt er en indefinit nominalfrase uten kvantifikator, slik at *pannkaka*, *snaps* og *dansk snaps* er nakne, mens *pannkakan*, *en pannkaka*, *många pannkakor* og *en snaps* ikke er nakne. Men først på side 127 skjønte jeg hva som er poenget med fokuset på slike setninger. Her sier forfatteren at bare nakne subjekter gir opphav til inkongruent predikativ uten en underliggende setning. Denne generaliseringen ser ut til å være riktig. Se på eksemplene (1)–(3):

- (1) *En pannekake er gult.
- (2) Halm er gult.
- (3) En pannekake er godt.

Adjektivet *gul* kan ikke ta en setning som subjekt, og tillater bare pannekakesetninger med nakent subjekt. Derimot kan adjektivet *god* ta en setning som subjekt, og tillater også pannekakesetninger hvor subjektet ikke er nakent. Implikasjonen går ikke nødvendigvis den andre veien – også et nakent subjekt kan tilsvare en underliggende setning. Et eksempel er (4) (s. 69), hvor man må anta en underliggende setning for å gi den refleksive possessiven en (underliggende) antesedent:

- (4) Röda tulpaner till sin svärmor på hennes namnsdag (, det) är lämpligt.

Ideen om en underliggende setning har spilt en viktig rolle i forskningslitteraturen. Forfatteren aksepterer den, men ser ut til å ville redusere viktigheten av den. Han stiller strenge krav for å akseptere en underliggende setning, og mener at størsteparten av pannekakesetninger med nakent subjekt ikke har det. Til og med det klassiske eksempelet *Årter är gott* sies å mangle indikasjoner på en underliggende setning, annet enn muligheten for parafrase med en infinitivfrase (s. 131).

Forfatteren mener som nevnt at størsteparten av pannekakesetninger med nakent subjekt ikke har noen underliggende setning, og det er disse setningene avhandlingen primært handler om. Når ulike hypoteser om pannekakesetninger diskuteres senere i avhandlingen, er setningene med underliggende setning ute av bildet. I litteraturen er det pannekakesetninger uten underliggende setning som har fått minst oppmerksomhet, og fokuseringen på dem er både original og forfriskende.

Forfatteren gir et interessant argument for tilnærmingen sin. Det har vært foreslått at et adjektivattributt i subjektet bidrar til en preferanse for regulær kongruens. Etter denne ideen skulle altså en setning som (5) være bedre og/eller mer frekvent med t-form enn en setning som (6):

- (5) Mjölk är god/gott.
- (6) Svensk mjölk är god/gott.

Forfatteren viser gjennom en undersøkelse i Språkbanken at prediksjonen om frekvens er riktig (s. 95–98). Det gir et interessant argument mot en analyse med underliggende setning. Hvis subjektet egentlig var en setning, skulle det ikke ha noe å si om overflate-subjektet inneholder et adjektivattributt eller ikke (s. 130 f.).

Også et annet resultat fra bokas empiriske del må sies å støtte opp om forfatterens tilnærming. Det har vært antatt at betydningen til det predikative adjektivet har noe å si for bruken av t-form. Forfatteren deler adjektiver i to grupper – de som kan ta en setning som subjekt, som *god* (*Å le er godt*) og de som ikke kan det, som *giftig* (**Å le er giftig*). Disse adjektivene kalles henholdsvis *setningskompatible* og *setningsinkompatible*. Setningskompatible adjektiver har vært antatt å få inkongruent predikativ oftere enn setningsinkompatible adjektiver. Men korpusundersøkelsen viser at de får inkongruent predikativ omtrent like ofte – i alle fall når man tillater seg å se bort fra adjektivet *rik*, som oppfører seg avvikende.

En viktig del av avhandlingen er diskusjonen av ulike tilnærminger til pannekakesetninger. Denne diskusjonen er kanskje ikke helt slik vi er vant til fra annen faglitteratur. Det blir lagt stor vekt på den vitenskapsteoretiske basisen for diskusjonen – kanskje noe mer enn det strengt tatt behøves. Forfatteren tar utgangspunkt i en generell modell for forklaring som ble foreslått av filosofen Peter Lipton (2004). Han formulerer et kontrastivt spørsmål som er utformet for å få frem hvordan de ulike tilnærmingene skiller seg fra hverandre: »Varför förekommer inkongruent predikativform med nakna ysubjekt men inte med definita ysubjekt?» (s. 126). Det blir satt opp tre mulige svar. De er utformet av forfatteren, men basert på sentrale oppfatninger i forskningslitteraturen. På denne måten blir det noe abstrahering og skjemativering i forhold til konkrete utforminger av ulike tilnærminger. Dette virker som en fornuftig måte å organisere en slik diskusjon på.

Hypotese A går ut på at pannekakesetninger viser semantisk kongruens med subjektet. Subjektet er dividualtivt (dvs. uavgrenset). Dette er typisk for nakne subjekter. Definit form medfører individuativ betydning, som blokkerer semantisk kongruens. Denne typen analyse finnes hos flere forskere fra Gun Widmark til Hans-Olav Enger. Forfatteren gir noe kritikk av hypotesen om semantisk kongruens. Han mener at overgangen mellom individuativ og dividualtiv lesing kan være flytende, og at det ikke nødvendigvis er noen særlig forskjell i dividualitet (sic) mellom indefinit og definit form. Men den aktuelle semantiske forskjellen kan utformes på ulike måter, og siste ord er nok ikke sagt om grunnlaget for semantisk kongruens.

Hypotese B er basert på at det finnes ett grammatisk og ett semantisk genussystem. I det sistnevnte er det et genus som er knyttet til betydningen uavgrenset. Subjektet i pannekakesetningen antas å være innføyd i en projeksjon hvor hodet er en fonologisk urealisert versjon av pronomenet *det*, med betydningen uavgrenset. Dette hodet kan ikke kombineres med en definit nominalfrase. Måten hypotesen er utformet på går tilbake på arbeid av Gunlög Josefsson, mens innsikten om to genussystemer opprinnelig er fra Ulf Teleman. Forfatteren kritiserer hypotesen for at den ikke tillater subjekter å ha et adjektiv i utrum – det vil føre til et kræsje i trekkverdier mellom adjektivet og *det*. Men slike setninger er mulige; forfatteren gir teksteksempler som (7) (s. 155):

(7) Rysk yoghurt är fettrikt och mycket gott.

I hypotesene A og B er det slik at subjektet har en egenskap som trigger t-formen. Etter disse hypotesene er det altså kongruens ved såkalt inkongruent predikativ. Hypotese C går ut på at t-formen er en defaultform. Etter denne hypotesen er det ikke kongruens her. Hypotese C er basert på et skille mellom to slags kongruensskilder, referensielle og grammatiske. Ideen er at definitiv form er spesifikt refererende, og gir oss tilgang til en referensiell kongruenskilde, mens pannekakesubjektene er såkalt svakt referensielle, og ikke gjør det. Et problem for hypotesen er at vi ikke får t-form i setninger som (8) (s. 175), hvor vi kunne ha forventet det – generisk referanse regnes som ikke-spesifikk referanse.

(8) *Tigrar är brunt.

Til slutt diskuteres de tre hypotesene opp mot hverandre, og hypotese C kåres til den sterkeste forklaringskandidaten. Denne typen analyse er kanskje den minst synlige i litteraturen, og dette var en overraskende og interessant konklusjon.

I diskusjonen er det naturlig nok forskjeller mellom hypotesene som vektlegges. Men ikke minst i forfatterens oppstilling av dem (og med underliggende setninger ryddet av veien) kan man ikke la være å se at de også har sine likheter. Alle hypotesene er basert på referensielle forhold ved subjektet. Hypotesene A og B er basert på semantisk kongruens – forskjellen mellom dem er at i B er den semantiske egenskapen også implementert grammatisk. I C er det semantiske forhold ved subjektet som forhindrer regulær kongruens og utløser defaultformen.

Åkerblom utfordrer tradisjonen når han fokuserer på pannekakesetninger som ikke har en underliggende setning som subjekt. Han undergraver skillet mellom pannekakesetninger med og uten underliggende setning, og det ser ut til at grensen her må gås opp på nytt. Hvis vi aksepterer forfatterens premisser, blir gruppen med underliggende setning mindre, og det blir vanskeligere å skille mellom de to typene. Ville det da være bedre å regne med bare én gruppe pannekakesetninger? Det er heller ikke problemfritt (s. 129 f.). Eller kanskje setninger som *Ärtor är gott* burde regnes som syntaktisk tvetydig, slik at de kan være med eller uten en underliggende setning? Det virker lite tilfredsstillende hvis det ikke finnes noe semantisk korrelat.

Det må også nevnes at det er mulig å regne med mer enn to typer pannekakesetninger. Haugen og Enger (2014) diskuterer ulike slags subjekter i slike setninger. I deres (norske) korpus er deverbale nomen mest frekvent som subjekt. De gir eksempler som (9)–(10) (Haugen og Enger 2014 s. 182):

(9) Dans er kjekt.

(10) Innvandring er positivt.

Slike setninger har nakne subjekter, men tilhører ikke typen *Halm er gult*. På den andre siden virker en underliggende setning med et overordnet verb kanskje mindre påkrevet når overflatesubjektene selv betegner handling.

Diskusjonen om pannekakesetninger vil fortsette. Åkerblom har gitt et interessant bidrag. Konklusjonen må bli den klassiske: det trengs mer forskning.

Litteratur

Beckman, Natanael, 1904: Svensk språklära. Stockholm: Bonniers.

Haugen, Tor Arne & Enger, Hans-Olav, 2014: Scandinavian pancake constructions as a family of constructions. I: *Cognitive Linguistic Studies* 1(2). S. 171–196.

Lipton, Peter, 2004: *Inference to the Best Explanation*. London: Routledge.

Helge Lødrup

Författarna i detta nummer

Börestam, Ulla; professor em. i nordiska språk, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.

Dahl, Alva; fil.dr, författare och översättare.

Engdahl, Elisabet; professor em. i svenska språket, Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.

Hallesson, Yvonne; docent, universitetslektor i svenska språket, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.

Holm, Lisa; professor i svenska språket, Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet.

Josephson, Olle; professor em. i nordiska språk, Institutionen för svenska och flerspråkighet, Stockholms universitet.

Katourgi, Alexander; fil.mast., doktorand vid Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet.

Lindström Tiedemann, Therese; fil.dr, universitetslektor, Finskugriska och nordiska avdelningen, Helsingfors universitet.

Linell, Per; professor em. i språk, kultur och kommunikation, Linköpings universitet, affiliering vid Institutionen för pedagogik, kommunikation och lärande, Göteborgs universitet.

Lødrup, Helge; professor i lingvistik, Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo.

Melander, Ida; fil.mast., doktorand vid Institutionen för humaniora, utbildnings- och samhällsvetenskap, Örebro universitet.

Norén, Niklas; docent, universitetslektor i didaktik, Institutionen för pedagogik, didaktik och utbildningsstudier, Uppsala universitet.

Rahm, Henrik; docent, universitetslektor i svenska med didaktisk inriktning, Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet.

Rönqvist, Sara; fil.mag., doktorand vid Finskugriska och nordiska avdelningen, Helsingfors universitet.

Thyberg, Kajsa; fil.dr, universitetslektor, Institutionen för kultur och samhälle, Avdelningen för kommunikation, litteratur och svenska, Linköpings universitet.

Wiktorsson, Maria; fil.dr, universitetslektor, Institutionen för konst, kultur och kommunikation, Malmö universitet.